

Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989

Presentations of Roma/Gypsies in the Central European Media after 1989

Jiří Homoláč, Kamila Karhanová, Jiří Nekvapil (eds)

Praha 2003

OBSAH

Úvodní poznámka: Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989 Jiří Homoláč, Ivan Leudar, Jiří Nekvapil.....	3
Diskuse o migračním zákonu v českých masmédiích na počátku roku 1993 Jiří Nekvapil, Ivan Leudar	6
„Tajná zpráva české vlády“. Analýza jedné politické a mediální události Jiří Homoláč, Kamila Karhanová	35
Jedna podoba mediálního diskursu o Romech (Na příkladu zpráv o událostech v Klatovech v únoru 1991) Jiří Homoláč	63
„Je trestné topit Roma?“ (Prezentace násilné smrti Tibora Danihela v českém tisku) Anna Šabatová, Jiří Homoláč, Kamila Karhanová	81
„Ukázková rasová vražda“ (Vražda Tibora Berkiho v českém tisku) Jiří Homoláč	103
Respekt: Jiná podoba mediálního diskursu o Romech Kamila Karhanová	123
Médiá na Slovensku o Rómoch: Prípady Polichno Slavo Ondrejovič	149
Romové v maďarském tisku: „Případy“ Kétegyháza a Tura Evžen Gál	167
Autoři textů.....	190

CONTENTS

Introductory Note: Presentations of Roma/Gypsies in the Central European Media after 1989 Jiří Homoláč, Ivan Leudar, Jiří Nekvapil.....	4
Arguments Surrounding Migration Law in the Czech Mass Media in Early 1993 Jiří Nekvapil, Ivan Leudar	6
„A Secret Report from the Czech Government”. The Analysis of a Political and Media Event Jiří Homoláč, Kamila Karhanová	35
One Face of the Media Discourse on the Romanies (Reporting on the Events in Klatovy in February 1991) Jiří Homoláč	63
„Is it a Crime to Drown a Romany?” (The Presentation of the Violent Death of Tibor Danihel in the Czech Press) Anna Šabatová, Jiří Homoláč, Kamila Karhanová	81
„A Model Racial Murder” (The Murder of Tibor Berki in the Czech Press) Jiří Homoláč	103
Respekt: A Different Face of the Media Discourse on the Romany Kamila Karhanová	123
Slovak Mass Media on the Romanies: The Polichno Case Slavo Ondrejovič	149
Romanies in the Hungarian Press: The Kétegyháza and Tura „Cases” Evžen Gál.....	167
Authors of the texts.....	190

Úvodní poznámka: Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989

Jiří Homoláč, Ivan Leudar, Jiří Nekvapil

Tento sborník obsahuje studie vzniklé v rámci dvou projektů podpořených agenturou Research Support Scheme (nadace Open Society Fund) a Grantovou agenturou ČR. Předkládané poznatky a hypotézy vycházejí z analýzy českých, slovenských a maďarských materiálů, především novinových článků a televizních diskusí z let 1991–1995. Kromě autorů jednotlivých příspěvků se práce na tomto projektu v určité míře podíleli i účastníci semináře Aktuální otázky sociolingvistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

I když jednotliví autoři budovali poměrně rozsáhlé korpusy dat, užívali pouze kvalitativní metody. Rozdílné typy dat však byly analyzovány různými druhy kvalitativních metod. Analýza novinových textů využívala metod běžných v lingvistické stylistice, v kvalitativně orientované obsahové analýze a v kritické analýze diskursu. Televizní diskuse byly analyzovány pomocí aparátu konverzační analýzy. Jako užitečné analytické nástroje, aplikovatelné na různé typy dat (tj. články a diskuse), se ukázaly být některé pojmy pocházející z etnometodologie, a to nejen z konverzační analýzy, ale i z tzv. členské kategorizační analýzy. Speciální pozornost byla věnována konceptu masmediální dialogické sítě.

Pokud jde o český materiál, byla první fáze výzkumu zaměřena na shromáždění souboru novinových textů o třech násilných trestných činech, které skončily smrtí Roma (v Klatovech – únor 1991, v Písku – září 1993 a ve Žďáru nad Sázavou – květen 1995) a o jejich projednávání před soudem. Excerpovali jsme všechny texty z pěti nejčtenějších českých deníků, které se k daným událostem vztahovaly (zprávy a komentáře), a dále pak všechny texty, které se zabývaly Romy v průběhu následujícího týdne po dané události. Pokud jde o slovenský materiál, byly shromážděny relevantní texty zejména ze čtyř významných slovenských deníků. Pozornost byla soustředěna na texty zabývající se vraždou, resp. zabitím čtyř Romů ve slovenském Polichně v r. 1990. Z maďarského tisku byly excerповány texty zabývající se událostmi v Kétegyháze a v Tuře (k oběma došlo v říjnu 1992), při nichž byli napadeni, resp. zabiti Romové. Excerpce textů věnovaných podobným událostem tak umožnila utvořit si jistou představu o shodách a rozdílech v tom, jak se v první polovině 90. let psalo o Romech v Česku, na Slovensku a v Maďarsku.

Poznatky, které lze z českých, slovenských a maďarských novinových textů získat, byly přirozeně determinovány tím, jak byly jednotlivé korpusy novinových článků budovány. Výhodou našeho způsobu excerpcce bylo to, že byla do značné míry „mechanická“ – neshromažďovali jsme (pouze) rasově předsudečné texty, jak to často bývá v kritické analýze diskursu, ale texty o jisté události v omezeném časovém období (většinou do jednoho týdne od příslušné události). Smyslem analýzy nebylo ukázat to, že texty vyjadřují rasové předsudky, ale spíše to, jak obraz Romů (resp. kategorie „Rom“) jsou utvářeny v různých textových souvislostech a jaké prostředky, postupy a žánry při psaní o Romech novináři typicky užívají.

Televizní diskuse, které se týkaly Romů a v nichž také Romové účinkovali, byly shromážděny pouze z českých televizních programů. Důležité diskuse byly transkribovány v duchu postupů běžných v konverzační analýze. Excerpovali jsme také články z českých novin, které referují o těchto televizních diskusích, resp. je komentují, a právě to nás přivedlo k pojmu masmediální dialogické sítě.

Posledním zdrojem dat byly nahrávky každodenních rozhovorů, jejichž účastníci se baví o Romech a přitom odkazují (referují, citují ...) na svou četbu novinových článků s romskou problematikou. Tato data jsme neshromažďovali systematicky, ale jejich analýza může představovat neobyčejně zajímavou sondu. Relevantní rozhovory byly transkribovány; články, k nimž aktéři rozhovoru odkazují, byly podle možností identifikovány a vyhledány.

Studie otištěné v tomto sborníku mohou odbornou veřejnost zaujmout především svým metodologickým přístupem: nepracují s tradičními výchyty předsudků a stereotypů, jak je to běžné v sociální psychologii, ale koncentrují se spíše na to, jak jsou akce Romů nebo akce týkající se Romů v masmédiích formulovány, a na to, jak k této formulaci přispívají sami Romové v masmediálních dialogických sítích. Tím, že se tyto studie zabývají konkrétními textovými strategiemi, které se užívají v komunikaci o Romech či s Romy, mohou také přispět k zlepšení každodenní masmediální praxe.

Introductory Note: Presentations of Roma/Gypsies in the Central European Media after 1989

Jiří Homoláč, Ivan Leudar, Jiří Nekvapil

This volume summarizes the work accomplished within the framework of two research projects that were supported by Research Support Scheme (Open Society Fund) and the Grant Agency of the Czech Republic. The research findings and hypotheses have been formulated on the basis of an analysis of Czech, Slovak and Hungarian materials, particularly newspaper articles and TV discussions, produced during the period of comparatively considerable social change between 1990–1995.

The members of the research group compiled extensive corpora of data, which was analysed using qualitative methods, and different types of data were analysed using different methods. The analysis of newspaper texts used methods from the field of linguistic stylistics, qualitatively oriented content analysis and critical discourse analysis. Television debates were analysed using conversation analysis. Membership categorisation analysis, another branch of ethnomethodology, was a useful tool for analysing all types of material (e. g. articles and debates) and their relationships (e. g. in distributed dialogical networks).

With respect to the Czech materials, we focused on collecting materials concerning three violent crimes that ended in the death of a Romany (in Klatovy in February 1991; in Písek in September 1993, and in Žďár nad Sázavou in May 1995), the resulting court cases and the aftermath. We gathered all relevant texts published in the five most widely read Czech national daily paper, both news reports and commentaries, but also all the texts in these newspapers concerning Romanies during the week following these events. For the Slovak materials, we focused on texts dealing with the murder or killing of four Romanies in the Slovak village of Polichno in 1990. As far as Hungarian materials are concerned, we collected materials regarding the attacks in Kétegyháza and Tura that resulted in the death of Romanies (in October 1992). The collection of texts dealing with analogous events enabled us to gain an idea of what was similar or different in reports concerning Romanies in Czech Republic, Slovakia and Hungary in early 1990s.

The information to be gained from Czech, Slovak and Hungarian newspaper materials clearly depends on the method of selecting these materials and on how the corpora of texts are built up. The advantage of the method we used is that it is to a certain extent mechanical; the researchers collected not only racially biased texts, as is often the case in critical discourse analysis, but also texts concerning events within a delimited time period (usually a week after the relevant event). The point was not to demonstrate how mass media texts express ethnic prejudices, but rather to show how the category 'Romany' is constituted in specific circumstances, and to show how this is achieved – what rhetorical devices and genres are typically used to present the Romanies.

Video recordings of debates on TV that concerned Romanies, at least in part, or included Romanies as participants were collected from Czech TV programmes only. These debates – some of which turned out to be important political events in the nascent Czech Republic – were transcribed using conventions and methods developed in conversation analysis. We also collected those articles from Czech newspapers that referred to the debates or commented on them and this led us to the concept of a media dialogical network.

The last source of data was recordings of everyday conversations between Czech individuals on the subject of Romanies and in which mass media articles on Romany themes were used in some obvious way. The collected conversations were transcribed and, whenever possible, the articles they referred to were identified and obtained. Such conversations are difficult to collect systematically, but the ones we have recorded so far provide useful pointers as to how the presentations of the Roma in the mass media affect ordinary people.

The studies in this collection are particularly interesting for their methodological approach. They do not work with traditional cognitive concepts of stereotype and prejudice, detailing and explaining them in particular cases, as is often the case in social psychology and in some versions of cognitive linguistics. Instead, the studies concentrate both on how actions of Romanies and those who interact with them are formulated by journalists, and on how Romanies themselves deal with these formulations in media dialogical networks. The studies in effect deal with concrete textual strategies used in communications with and about Romanies, and because of this they may better contribute to shaping everyday journalist practices (for more details see the English summaries of the individual contributions).

Diskuse o migračním zákonu v českých masmédiích na počátku roku 1993

Jiří Nekvapil, Ivan Leudar

1. Úvod

1.1 Cíle

V této studii si klademe několik cílů:

- a) chceme ukázat, jak bezprostředně po vzniku České republiky byla v českých médiích v souvislosti s tzv. migračním zákonem prezentována romská tematika;
- b) dále chceme rozpracovat pojem „distribuovaná dialogická síť“, který jsme vyvinuli v naší předcházející práci (viz Nekvapil, Leudar 1998; Leudar, Nekvapil 1998);
- c) konečně chceme ukázat, jak se masmediální materiály (témata a jejich prezentace) užívají v každodenních rozhovorech.¹

1.2 Data

V této studii pracujeme s třemi druhy dat:

- a) východiskem naší analýzy je několik desítek novinových článků publikovaných v pěti českých celostátních denících (Mladá fronta Dnes, Lidové noviny, Rudé právo, Českomoravské zemědělské noviny a Práce) v období od 6.1. do 16.1. 1993;
- b) dále užíváme televizní debatu z 10.1.1993 vysílanou ČT1;
- c) konečně pracujeme s jedním fragmentem obsáhlého každodenního rozhovoru, který byl nahrán v jednom východočeském městě večer 8.1.1993.

Jak je zřejmé, všechna data vznikla v období od 6.1. do 16.1. 1993. Specifičností těchto dat však není jen to, že pocházejí z téhož relativně krátkého „společensky atraktivního“ období (první týdny existence České republiky), ale i to, že tyto tři druhy dat jsou tematicky a interaktivně propojeny: jak v novinách, tak v televizi, tak i v každodenním rozhovoru se probírají stejná témata a jednotliví mluvčí, resp. pisatelé reagují na to, co četli, resp. slyšeli i v jiném médiu, z analytického hlediska: v jiném druhu dat – mluvčí v rozhovoru reagují na to, co četli v novinách, autoři novinových článků reagují na to, co viděli a slyšeli v televizní debatě apod.

To, že různé typy dat mohou být tematicky a interaktivně propojeny, se nám zřetelně ukázalo už v našem dosavadním výzkumu distribuovaných dialogických sítí. Formulováno z metodologického hlediska: koncept distribuované dialogické sítě vede analytika k tomu, aby viděl ve vzájemné spjatosti ty typy dat, které bývají většinou studovány odděleně.

1.3 Metody

V této studii se snažíme navazovat především na postupy vypracované v etnometodologii, resp. konverzační analýze (Sacks 1992, Jalbert 1999, Nekvapil 1999/2000). To pro nás znamená nejen ukázat, že problémy, jimiž se zabýváme, jsou problémy, na něž se orientují sami mluvčí nebo pisatelé (v etnometodologickém pojmosloví: „členové“ daného společenství), ale také ukázat průběhy jejich akcí víceméně v reálném čase a popsat, o jaké kompetence členů (např. znalosti nebo způsoby uvažování) se konání těchto akcí opírá. Ve zkoumaném případě řeší členové především problém, zda migrační zákon je smysluplný, adekvátní, resp. neadekvátní, rasistický apod. Naším úkolem je tedy ukázat, jaké „metody“ (postupy) členové užívají, aby tento zákon jako smysluplný, adekvátní atd. prezentovali a jak těmto postupně vznikajícím prezentacím v rozvíjející se dialogické síti sami rozumějí. Z toho plyne, že verbální produkty jednotlivých aktérů zkoumáme jako lokální, situačně podmíněné

¹ Za cenné připomínky k různým verzím naší studie vděčíme účastníkům semináře „Aktuální otázky sociolingvistiky“ (FFUK v Praze), zejména J. Homoláčovi, E. Gálovi a K. Karhanové.

„výkony“, závislé na tom, kdo, kdy a v jaké souvislosti atd. je formuluje. Naopak není naším úkolem kritizovat tzv. migrační zákon a postoje k němu z hlediska nějaké předem dané společenské teorie či pozice, ale ani kritizovat to, jak novináři tento zákon v médiích prezentují. To však neznamená, že naše detailní studie nemůže být pro takové účely využita.

Různé druhy dat vybízejí k aplikaci různých přístupů. Televizní debata a každodenní rozhovor jsou data užívaná především v rámci tzv. sekvenční analýzy jakožto jedné z podoblastí konverzační analýzy. Naproti tomu novinové články stojí vcelku pochopitelně na okraji zájmu konverzační analýzy. V naší studii ukazujeme, že sekvenčnost je centrálním pojmem i při analýze novinových článků jakožto interakčních „tahů“ v rozvíjející se dialogické síti (sekvenční organizaci mají však samozřejmě i články samy o sobě; například jak v českých, tak v britských novinových zprávách jsme pozorovali, že po uvedení přímé řeči následují specifické segmenty textu). Na druhé straně nepředpokládáme, že sekvenční struktury v běžném rozhovoru a v dialogické síti mají zcela shodné vlastnosti.

Spor o tzv. migrační zákon je sporem o to, jaké vlastnosti lze tomuto zákonu připsat, jaká je jeho identita. Bude nás zajímat, zda tento zákon byl chápán jako určitá kategorie, kterou v dialogické síti konstituovali jednotliví aktéři tím, že jí připisovali nebo naopak upírali určité rysy (obecně: „predikáty“), nebo tím, že s její pomocí konstruovali určité soubory kategorií. Pojetí, které jsme právě zmínili, je charakteristické pro další podoblast konverzační analýzy, totiž pro tzv. členskou kategorizační analýzu.² V této studii budeme sledovat, do jaké míry členská kategorizační analýza, původně vypracovaná pro analýzu personálních kategorií a postupně rozšiřovaná i na kategorie nepersonální (viz Hester, Eglin 1997; Edwards 1997), se osvědčí i při analýze takových objektů, jako je zákon.

Akteři v zkoumané dialogické síti jsou různí (politici, poslanci, novináři, starostové měst atd.) a své verbální produkty – „tahy“ v rozvíjející se síti formulují z různých dialogických pozic. Např. J. Kredba v Lidových novinách (15.1.1993) začíná svůj článek takto: *„Události posledních dnů mne donutily se ozvat. Ne jako neposlušný prokurátor, ale jako občan České republiky.“* „Pozicování“ (positioning) je dalším z důležitých pojmů, s kterými pracujeme. Zajímá nás např. to, v jaké míře mají komunikační pozice vliv na to, zda se aktéři stanou součástí masmediální dialogické sítě. Speciální pozornost věnujeme také tomu, jakou úlohu při „pozicování“ hraje etnická identita.

1.4 Etnografické pozadí

Data, s nimiž pracujeme, vznikla na samém začátku existence České republiky. Reflektují se v nich problémy rozpadajícího se Československa a chaos v určitých oblastech života československé společnosti, který nastal po změně politického režimu v roce 1989. Šlo především o velký nárůst kriminality a o zvýšenou migraci obyvatelstva. V souvislosti s nadcházejícím rozdělením Československa se očekával ještě větší přesun obyvatelstva ze Slovenska do ekonomicky vyspělejší České republiky. (Srov. v tomto sborníku studii „Tajná zpráva české vlády“. Analýza jedné mediální a politické události.) Toto vše bylo samozřejmě prezentováno i v masmédiích: viz palcový titulek článku otištěného na první straně Rudého práva *Chystá se obrovská migrace Romů do Čech* (16.10.1992). O tom, že situace se v některých městech vyhrotila až do krajnosti, může svědčit následující článek:

České a moravskoslezské zemědělské noviny 16.10.1992, s. 1

Eskadra nezaútočila

Jirkov (roč) – Ani přestupek nezažnamenali včera v Jirkově na Chomutovsku, kde z 19 000 obyvatel představují Romové téměř jednu šestinu. Eskadra smrti, která měla podle anonymu spustit sérii útoků na romské obyvatele, se neobjevila. Romové se v restauracích ani ulicích moc neobjevovali, s výjimkou Nových Ervénic, kde sídlil krizový štáb Policie ČR. Ve školních lavicích v Jirkově včera chybělo 120 romských dětí, tři dny absence mají

² Elementární úvod do členské kategorizační analýzy viz u Nekvapila (2000/2001).

omluvené. Podle některých názorů jde v Jirkově nejen o mstu, ale i jakousi „prevenci“ v očekávání přílivu Romů po rozdělení ČSFR.

Aby městské zastupitelstvo Jirkova zvládlo narůstající kriminalitu spojenou s migrací do města a patrně aby předešlo konfliktům mezi různými skupinami obyvatel, vydalo začátkem listopadu 1992 vyhlášku k zabezpečení veřejného pořádku a bezpečnosti ve městě Jirkov. Tento úřední dokument, označovaný v médiích jako „jirkovská vyhláška“, převzala i další města, především na severu Čech. Tato městská vyhláška, zavádějící např. instituci městského vězení, se stala podnětem k návrhu zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku (tj. „migračního zákona“), který generální prokuratura ČR podala v posledních prosincových dnech r. 1992.

2. Události a aktéři v dialogické síti

Míra komplexnosti masmediálních dialogických sítí je zřejmě dána tím, jak společensky závažný a společensky aktuální problém jednotliví aktéři řeší. Čím je problém společensky závažnější, lépe řečeno, čím více je jako společensky závažný akceptován, tím více aktérů se do dialogické sítě zapojuje a tím více dialogických událostí se na vzniku sítě podílí.

Ve zkoumané dialogické síti byly relevantní, tj. interakčně produktivní, především následující dialogické události:

- a) vydání městských vyhlášek v Jirkově a v Ústí nad Labem;
- b) předložení návrhu migračního zákona, vypracovaného Generální prokuraturou ČR, Parlamentu ČR dne 28.12.1992;
- c) setkání generálního prokurátora s poslanci a předsedou Poslanecké sněmovny 6.1.1993;
- d) tisková konference Romské občanské iniciativy (ROI) v Praze 9.1.;
- e) televizní debata z 10.1.;
- f) tisková konference ROI v Ostravě 15.1.;
- g) individuální prohlášení čelných politiků zveřejněná prostřednictvím ČTK v různých novinách;
- h) individuální prohlášení čelných politiků nebo vysokých státních úředníků zveřejněná v různých novinách bez zprostředkování ČTK (např. J. Kredba v LN 15.1.);
- i) novinová interview;
- j) novinové zprávy;
- k) novinové komentáře;
- l) zprávy ČTK.

Důležitou vlastností dialogické sítě je to, že ji tvoří události různého druhu. Zastavme se proto u toho, co vlastně míníme utvářením dialogických sítí, a tudíž i dialogickou událostí. Dialogická síť je komunikace zprostředkovaná masmédií. Participace médií je to, co této komunikaci propůjčuje její základní rys, totiž to, že je distribuovaná – neprobíhá ve stejném čase a na stejném místě. Tato participace může mít dosti různou podobu: je to např. zpráva o nějaké nemediální dialogické události či zpráva o nějaké masmediální události (např. tiskové konferenci), shromáždění několika dialogických událostí v jedné zprávě nebo i pouhé zveřejnění (tedy medializování) nějakého politického prohlášení. Austin (2000) ukázal, že performativní charakter nemají jen promluvy, jako jsou žádosti, sliby nebo hrozby, ale koneckonců i popisy. V tomto smyslu noviny jednoduše nepopisují, co se děje v utvářející se dialogické síti, nýbrž mají performativní charakter; řečeno s Austinem: „dělají věci“. Uvidíme dále, že pro vytvoření dialogické sítě je participace masmédií sice podmínkou nutnou, nikoli však dostatečnou.

Jak jsme se už zmínili, identita navrženého zákona byla sporná: je to dobrý, nebo špatný zákon? – ale také: co je na něm dobrého a co špatného?

Tento zákon především obhajovali zejména tito aktéři (uvádíme je tu jako nositele sociálních kategorií, které užívali sami aktéři, resp. novináři): generální prokurátor J. Šetina, náměstek generálního prokurátora J. Patočka, primátor hlavního města Prahy M. Kondr, poslanec ODS J. Melichar, představitelé KAN (Klub angažovaných nestraníků).

Tento zákon především odmítali zejména tito aktéři: předseda ústavně-právního výboru Poslanecké sněmovny českého Parlamentu M. Výborný, předseda bezpečnostního výboru V. Šuman, prof. V. Pavlíček z katedry ústavního práva právnické fakulty UK, prokurátor Generální prokuratury ČR J. Kredba, místopředseda parlamentu J. Vlach, ředitelka legislativního úřadu vlády M. Poláková, předseda ROI E. Ščuka a místopředsedkyně ROI K. Samková, romský poslanec českého parlamentu L. Body, Romský demokratický kongres, předseda společnosti pro samosprávnou demokracii Moravy a Slezska J. Kryčer, městský prokurátor v Praze J. Jakl.

Interakčně produktivní však byli v rozvíjející se dialogické síti i aktéři, kteří své stanovisko k tzv. migračnímu zákonu neformulovali zřetelně a chtěli spíš diskutovat a řešit problémy, které tento zákon postihoval. K nim patřili: primátor Ústí nad Labem L. Mašín, starosta Jirkova F. Škapa, starosta Mostu B. Valvoda, ministr spravedlnosti J. Novák, ministr vnitra J. Ruml, mluvčí ministra vnitra J. Šubrt, náměstek ministra spravedlnosti C. Svoboda, pracovník ministerstva hospodářství ČR JUDr. M. Horák.

Za zmínku stojí i ti aktéři, kteří se do masmediální dialogické sítě zapojit mohli, ale – jak plyne z nám dostupných materiálů – tak neučinili. K nim patří: okresní prokurátoři (viz fragment článku z ČMZN z 11.1., který referuje o tiskové konferenci ROI z 9.1.: „...*Členové Romské občanské iniciativy proto žádají okresní prokurátory, aby zahájili stíhání proti iniciátorům protiústavních vyhlášek* ...“ a fragment článku z MFD z 16.1., který referuje o tiskové konferenci ROI z 15.1.: „*ROI ve svém prohlášení žádá okresní prokurátory, aby zahájili stíhání proti iniciátorům protiústavních vyhlášek*“), premiér V. Klaus (viz fragment článku z RP z 11.1., který referuje o tiskové konferenci ROI z 9.1.: „*Hovořila i o jednání s Václavem Klausem na přelomu září a října, z něhož český premiér, podle ní, dosud nesplnil ani jeden ze svých slibů. ... Považujeme dnešní setkání s novináři a naše prohlášení i za poslední výzvu panu Klausovi, konstatovala K. Samková* ...“).

Co nás opravňuje k tvrzení, že někteří aktéři se do dialogické sítě zapojit mohli, ale neučinili tak? Vidíme, že ROI (resp. její představitelé) formulovali na tiskové konferenci první část tzv. párových sekvencí (žádost okresním prokurátorům, výzvu V. Klausovi); po první části párové sekvence se konvenčně očekává, že bude následovat její část druhá (po žádosti se očekává např. vyhovění nebo odmítnutí žádosti, po výzvě nějaká reakce na ni). Tato druhá část párových sekvencí se však v tisku neobjevila.

Na tomto místě chceme ještě jednou zdůraznit, že mluvčí, resp. autoři článků se orientují na dialogickou síť jako na expandující interakci – tedy jako na něco, co probíhalo, co díky jejich verbální činnosti právě probíhá a co může mít další (verbální) důsledky. Tím, že tuto procesualnost stavíme do centra naší analýzy, rozvíjíme etnometodologicky fundované pojetí Eglina a Hestera (1999).

Na druhé straně i když ukazujeme, že události v síti jsou prezentovány jakožto vzájemně relevantní samými účastníky, neznamená to, že pozice účastníků dialogické sítě a pozice analytiků je stejná. Stručně řečeno, pozice účastníků je „praktická“, zatímco pozice analytiků je „teoretická“: účastníci se např. většinou nezajímají o dialogickou síť jako o celek a ani samozřejmě neznají termín „dialogická síť“.

3. Empirická analýza dialogické sítě

Analýzu začneme následujícím článkem:

České a moravskoslezské zemědělské noviny 6.1.1993, s. 1

Prokuratura navrhuje mimořádný migrační zákon

Praha (sot) – Návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku, jenž reaguje na nezvládnutelnou situaci, kterou v některých obcích vytváří velké soustředění romského obyvatelstva, vypracovala a předložila v minulých dnech Parlamentu ČR Generální prokuratura ČR. Platnost zákona, reagujícího na nezákonné vyhlášky městských zastupitelstev v Jirkově a v Ústí nad Labem, v konkrétní obci by na návrh ministra vnitra povolovala s omezenou platností česká vláda. V této době by si uživatel nebo majitel bytu musel pro návštěvu (s výjimkou přímých příbuzných) vyžádat souhlas ohlašovny pobytu. Délka pobytu by v těchto případech nesměla přesáhnout pět dnů a za každý den by měl navíc každý zletilý návštěvník zaplatit deset korun. V případě nezaplacení by „černému obyvateli“ totiž hrozila vysoká pokuta či nepodmíněný trest. Také přijímání podnájemníků norma podmiňuje souhlasem městského nebo obecního úřadu. Náměstek generálního prokurátora J. Patočka odmítl v rozhovoru se zpravodajem ČMZN názor, že návrh zákona je v rozporu s Listinou základních lidských práv a svobod. „Užití mimořádných opatření při mimořádné události je obvyklé a Listina to připouští“, řekl a jako příklad použil zákon ČNR o požární ochraně.

V tomto článku se dovídáme, že Generální prokuratura ČR předložila Parlamentu ČR návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku. Akce Generální prokuratury ČR je v článku vztažena nejen k situaci v některých obcích, ale i k akci jiných „agentur“, totiž k vydání nezákonných vyhlášek městskými zastupitelstvy v Jirkově a v Ústí nad Labem. Navrhovaný zákon je v titulu článku označen jako „*migrační zákon*“; důvodem je zřejmě to, že má omezit soukromé návštěvy a pronájem bytů a tak – implicitně – zabránit „*velkému soustředění romského obyvatelstva*“ (zřejmě proto byl v jiných médiích označován jako „*antimigrační*“, resp. „*protimigrační*“). Autor článku neinformuje jen o tom, co je obsahem navrhovaného zákona, ale i o tom, jak na něj reagovali různí aktéři. Jistě bylo možné očekávat, že na akci Generální prokuratury zareaguje Parlament ČR, kterému byl návrh zákona „*předložen*“ – „*předloženi*“ je totiž první člen párové sekvence. Ale reakce Parlamentu ČR není v tomto článku explicitně zmíněna. Zato se dovídáme o reakci čelného představitele generální prokuratury na názor, že předložený návrh zákona je v rozporu s Listinou základních lidských práv a svobod. Kdo zformuloval tento názor, není jasné. Mohl to být sice nějaký člen Parlamentu, nelze však vyloučit, že to byl i sám zpravodaj Českých a moravskoslezských zemědělských novin (dále ČMZN) nebo ještě někdo jiný, popř. několik osob, a náměstek tedy mohl reagovat na obecně distribuovanou reakci.³ Z článku je však zřejmé, že zpravodaj ČMZN se ptal relevantně.

Reakci náměstka generální prokuratury na uvedený názor charakterizuje autor článku jako odmítnutí; zdůvodnění odmítnutí prezentuje jako přímou řeč právního experta, načež už jen referuje o příkladu, v němž J. Patočka konkretizuje uvedené zdůvodnění – z příkladu je zřejmé, že Patočka jakožto právní expert konstruuje soubor mimořádných událostí, v němž

³ O tom, že v politickém životě jsou relevantní i promluvy, které reagují na promluvy, u nichž není jasné, kdo je jejich autorem, dobře svědčí níže uvedený fragment z interview s místopředsedou KDU-ČSL Tomášem Kvapilem (tučná kurzíva je naše):

Právo 9.6.1999, s. 6

Vstupem do vlády s ODS bychom shodili sami sebe

- Věříte, že se podaří unii přesvědčit k ládni spolupráci s ČSSD?

Unie svobody je suverénní stranou a já bych se nechtěl vůbec bavit o nějakém přesvědčování. Buď tato strana dozraje a přijme i svůj díl odpovědnosti za dění v České republice, nebo nedozraje. Tady nejde o žádný nátlak či přesvědčovací akce. Jan Ruml nás na sjezdu poprosil, abychom Unii svobody k ničemu nenutili. ***Nicméně jedna z reakcí zřejmě na dotaz novinářů byla i taková***, že pokud by současná vláda podala demisi a jednalo se o zcela nové vládě, tak Jan Ruml takovouto možnost připustil. Řekl, že to už by nebyla ta sociální demokracie, se kterou nechtějí nic mít.

jsou zahrnuty kategorie „velké soustředění romského obyvatelstva v některých obcích“ a „požár“. V článku nacházíme typickou prezentaci Romů jako zdroje společenského nepokoje; nezvládnutelná situace spojená s velkým soustředěním romského obyvatelstva nemusí být ani blíže charakterizována – čtenáři je zřejmá ze znalosti toho, jaké typické kategoriální aktivity jsou Romům konvenčně přisuzovány.

Vidíme tedy, že tento článek informuje minimálně o čtyřčlenném řetězci dialogických událostí. Řetězec tvoří: (1) akce městských zastupitelstev v Jirkově a v Ústí nad Labem, (2) reakce Generální prokuratury, konkrétně předložení návrhu zákona, (3) kritická reakce neznámého aktéra či neznámých aktérů na návrh Generální prokuratury, (4) odmítavá reakce náměstka Generální prokuratury na reakci neznámého kritika či kritiků. Tak vypadá první fragment dialogické sítě. Zastavíme se ještě u toho, co podmínilo to, že se síť začala vůbec formovat – proč nezůstalo jen u akce městských zastupitelstev v Jirkově a v Ústí nad Labem nebo u reakce Generální prokuratury? Utváření dialogické sítě bylo nejprve podmíněno sporným právním statutem vyhlášek vydaných městskými zastupitelstvy v Jirkově a v Ústí nad Labem a poté tím, že jednotliví aktéři připisovali předloženému návrhu zákona dva protikladné „predikáty“: 1. (návrh zákona) „je v rozporu s Listinou základních lidských práv a svobod“, 2. (návrh zákona) „není v rozporu s Listinou základních lidských práv a svobod“. Utváření dialogické sítě by ovšem nebylo možné bez práce médií. Z analyzovaného článku je zřejmé, že novinář (zpravodaj) sumarizuje reakce na něco, co udělali jiní aktéři, hovoří s dalším aktérem a jeho reakci na tuto sumarizaci zveřejňuje.

Kritikové návrhu zákona však nezůstali v anonymitě a jejich argumentace nebyla formulována jen z pozice právních expertů. Migrační zákon se totiž stal problémem politickým (tak explicitně J. Kredba v LN 15.1.).

Následující článek *Návrh prokurátora. Nezakrytý rasismus* je z téhož dne jako výše uvedený článek *Prokuratura navrhuje mimořádný migrační zákon*.

Lidové noviny 6.1.1993, s. 3

Návrh prokurátora

Nezakrytý rasismus

Praha (jiš) – Za pobuřující označil včera předseda ústavněprávního výboru Poslanecké sněmovny českého Parlamentu M. Výborný (KDU-ČSL) návrh generálního prokurátora ČR na znění zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku. „Obsahuje více chyb, než má paragrafů“, poznamenal M. Výborný k návrhu zákona. Podle jeho slov je část důvodové zprávy, v níž je spojována potřeba pro vydání tohoto zákona s větším soustředěním romského obyvatelstva, nezakrytým projevem rasismu. M. Výborný dále uvedl, že není podobného zákona zapotřebí, a upozornil, že existuje řada trestních, právních a občanskoprávních norem, které mohou problémy řešit.

V tomto článku vidíme, že návrh zákona předložený generálním prokurátorem českému parlamentu nemohl na půdě parlamentu najít povolanějšího kritika – je jím sám předseda ústavněprávního výboru. Kritika návrhu zákona z pozice předsedy ústavněprávního výboru je samozřejmě kritikou zásadní. Vidíme, že novinář (jiš) nespecifikuje okolnosti, za nichž M. Výborný hovořil (Bylo to v Parlamentu, na tiskové konferenci, v rozhovoru s novinářem samým?); relevantním kontextem je zde pouze to, že M. Výborný reaguje na návrh generálního prokurátora ČR. Podle M. Výborného v LN je návrh zákona „pobuřující“, a to z několika důvodů: má mnoho chyb a část důvodové zprávy je „nezakrytým projevem rasismu“; kromě toho je navrhovaný zákon redundantní. Z „predikátů“, které předseda ústavněprávního výboru připsal návrhu zákona, je v titulku článku zvýrazněn „nezakrytý rasismus“. Tuto vlastnost zvýraznil též den v titulku svého článku i novinář MFD (6.1.1993, s. 2): *Podle Výborného předložil prokurátor „rasistický“ zákon*. To, zda je, či není návrh zákona rasistický, se stalo problémem, který sami aktéři řešili v dalších „tazích“ dialogické sítě.

Na rozdíl od předcházejícího článku je v tomto článku autorizována a podrobněji popsána kritická reakce na předložený návrh zákona (z formálního hlediska v zásadě párová sekvence „návrh – odmítnutí“), avšak není tu obsažena reakce generální prokuratury na odmítnutí jejího návrhu.

Následující den se v Lidových novinách objevily hned dva články s námi zkoumanou tematikou. Oba články byly umístěny na stejné straně a v bezprostředním sousedství, z větší části pod sebou. První z nich byl typograficky výraznější (měl větší titulek, byl členitější), druhý na něj navazoval – nejen v prostorovém smyslu, ale i obsahově.

Lidové noviny 7.1.1993, s. 2

Jiří Šetina obhajuje svůj návrh zákona

Dobře míněná provokace

PRAHA (jiš) – Návrh zákona, který nedávno zaslal Generální prokurátor do Poslanecké sněmovny Parlamentu J. Šetina, včera odmítl jako nepřijatelný předseda ústavně právního výboru M. Výborný (KDU-ČSL) i předseda bezpečnostního výboru V. Šuman (ODA).

Po včerejším setkání generálního prokurátora s poslanci a předsedou Poslanecké sněmovny J. Šetina popřel, že by důvodovou zprávu bylo možno označit za rasistickou. M. Výborný naproti tomu znovu uvedl několik vět z textu návrhu, které jsou podle jeho slov projevem rasové nenávisti.

„Situaci v Severočeském regionu považujeme za výbušnou, za ohrožující a já osobně za mimořádnou,“ uvedl J. Šetina a dodal, že návrh byl míněn jako iniciativní pracovní předloha k zákonu. Jak dále řekl, nezákonné vyhlášky v některých městech a obcích, které jsou ohroženy migrací rómského obyvatelstva, jsou „provokací v dobrém slova smyslu“.

Lidové noviny 7.1.1993, s. 2

Jirkovská vyhláška

Chomutov a Most

ÚSTÍ NAD LABEM – Obecně závazná vyhláška k zabezpečení veřejného pořádku a bezpečnosti ve městě, kterou zastupitelstvo města Ústí nad Labem přijalo po vzoru zastupitelstva Jirkova 10. prosince loňského roku, zůstává nadále v platnosti, sdělil primátor města Lukáš Mašín. Dodal, že sice generální prokurátor označil „jirkovskou“ vyhlášku za nezákonnou, ale Okresní úřad v Ústí nad Labem dosud platnost této vyhlášky nepozastavil. Podle tiskové mluvčí Jiřiny Henzelové bude okresní úřad ještě nejméně 14 dnů vyhlášku zastupitelstva posuzovat, než vydá konečné rozhodnutí. V pondělí 4. ledna vstoupila v platnost „jirkovská“ vyhláška v Chomutově. V Mostě bude platná od 9. ledna.

Povšimneme si nejdříve prvního článku *Jiří Šetina obhajuje* Jak je zřejmé z titulu článku a jeho prvních dvou řádků, po párové sekvenci „návrh – odmítnutí“ následoval další „tah“ v dialogické síti, který můžeme spolu s autorem článku charakterizovat jako „obhajování návrhu“. Vidíme, že do diskuse se zapojil sám generální prokurátor. Proč až nyní? Jak bylo patrné z titulků předcházejících článků (*Návrh prokurátora. Nezakrytý rasismus* nebo *Podle Výborného předložil prokurátor „rasistický“ zákon*), stal se interaktivním „cílem“ (ve smyslu Levinsona 1988) generální prokurátor, nikoli generální prokuratura jako celek nebo snad jen prokurátorův náměstek. Šetina reagoval také teprve v tom momentu, kdy návrh zákona veřejně napadl z pozice politicky nejpovolanějšího kritika M. Výborný, předseda ústavně-právního výboru českého Parlamentu (viz už výše). Z článku *Jiří Šetina obhajuje ...* je zřejmé, že dialogická síť se rozšířila ještě o dalšího politicky velmi důležitého aktéra – o předsedu bezpečnostního výboru V. Šumana. Proč právě o něho? Severočeským městským zastupitelům šlo primárně o bezpečnost obcí (viz o „jirkovské vyhlášce“). V. Šuman se přesto zařadil mezi odpůrce návrhu zákona. Jak v článku dále vidíme, v dialogické síti se probírá už jen jediný problém, totiž zda lze návrhu zákona, resp. některé jeho části, připsat vlastnost „rasistický“. Šetina to popírá, Výborný to exemplifikuje. Argumentace obou představitelů těchto protikladných názorů je zčásti nejasná, resp. není v článku vyjádřena. Autor článku signalizuje přímou řečí, že Šetina zdůrazňuje mimořádnost

situace (podobně viz výše u J. Patočky v ČMZN)⁴, přičemž z nepřímé řeči lze vyčíst, v čem Šetina vidí mimořádnost situace – v tom, že některá města a obce jsou ohroženy migrací romského obyvatelstva (takto explicitně formulováno poprvé).

Další článek *Jirkovská vyhláška ...* kontextualizuje dialogické události prezentované v článku *Jiří Šetina obhajuje ...*. To, co Šetina řekl, uvádějí novináři LN do souvislosti se sdělením primátora L. Mašina, že vyhláška k zabezpečení veřejného pořádku a bezpečnosti (tj. „jirkovská vyhláška“) zůstává v Ústí nad Labem v platnosti – navzdory tomu, že ji generální prokurátor označil za nezákonnou. Jak tento fakt, tak i fakt, že „jirkovská vyhláška“ se šíří do dalších měst, se zdají podporovat to, co řekl Šetina v předcházejícím článku: „*Situaci v Severočeském regionu považujeme za výbušnou, za ohrožující a já osobně za mimořádnou*“.

Dostáváme se nyní k tomu, jak se o návrhu zákona diskutovalo v tisku z dalšího dne, tj. 8.1.1993. Rudé právo otisklo dlouhé interview s J. Šetinou, které dominovalo domácímu zpravodajství. Toto interview má palcový titulék *Obvinění z rasismu odmítá*.

Interview v RP je kontextualizováno článkem *Poslanec Body žádá odstoupení Šetiny* (je umístěn hned pod interview s J. Šetinou). Tímto článkem se dialogická síť začíná rozšiřovat o politickou reprezentaci Romů.

Rudé právo 8.1.1993, s. 3

S Jiřím Šetinou o mimořádných opatřeních proti zločinu

Obvinění z rasismu odmítá

Návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku se zatím nesetkal v českém parlamentu s podporou poslanců. Prokuratura ČR reagovala tímto návrhem na vyhlášku radních obce Jirkov a některých jiných obcí, kde se rozhodli po svém zatočit s nekalými živly, které se jim tam stahují. Avšak například Miloslav Výborný (KDU-ČSL), předseda ústavně-právního výboru sněmovny Parlamentu ČR, označil důvodovou zprávu k návrhu zákona za „nepokrytě rasistickou“.

„Pokud by to bylo přirovnáváno a přímo označeno za rasismus, je to přinejmenším nekolegiální,“ sdělil nám generální prokurátor ČR Jiří Šetina. „Vyhláška je obecná, a ať prokuratura nikdo nepodsouvá, že je zaměřena proti romskému etniku. Jestliže někdo spáchá třikrát nebo čtyřikrát trestný čin loupeže, tak pro mě není ani Čechem, ani Slovákem, ale ani třeba Švýcarem, nýbrž nebezpečným recidivistou. Jestli velkou část zločinů provádějí Romové, jde mimo jiné o otázku sociální, ale zákon takové rozdíly nezná a nečiní“.

Bylo zpochybněno i právo generálního prokurátora podávat návrhy zákonů. Máte takové právo?

Ani nevím, jestli s tím mám polemizovat. Návrh zákona jsme doručili předsednictvu ČNR dne 28. prosince 1992. Do 31. prosince 1992 však platil stále zákon o prokuratuře, podle kterého prokuratura měla povinnost podávat ČNR návrhy zákonů a jejich změn. (vynechány následující 2/3 interview)

V prvním odstavci jsou shrnuty dosavadní „tahy“ utvářející síť: reakce poslanců parlamentu na akci prokuratury ČR, která reagovala na akci radních v Jirkově a jinde. Zdůrazněna je reakce M. Výborného, o které už víme z článku v LN. Tuto reakci charakterizuje autor článku v RP jako obvinění (= první část párové sekvence) a Šetinovu reakci na obvinění jako odmítnutí (= druhá část párové sekvence) – viz titulék článku. Jak je z titulku článku dále zřejmé, nejdůležitějším problémem je i v tomto článku spor, zda návrh zákona je či není rasistický. V Šetinově argumentaci se zde objevují nové prvky: dovolává se jednak profesní kolegiality, jednak obecnosti vyhlášky – odmítá blíže nespecifikovaný, anonymně distribuovaný názor, že vyhláška generální prokuratury je zaměřena proti romskému etniku. Hned v dalším článku (*Poslanec Body žádá odstoupení Šetiny*) však uvidíme, že jiní účastníci dialogické sítě tuto vyhlášku právě takto interpretovali. Ostatně i sám Šetina v podmínkové větě „*jestli(že) velkou část zločinů provádějí Romové, (pak)*“ vychází s předpokladu, že vyhláška se bude týkat především Romů. Nové je také to, že romskou kriminalitu Šetina prezentuje i jako sociální otázku.

⁴ Na tomto příkladu vidíme, že koheze dialogické sítě nemusí být dána jen dialogickými akcemi, ale i prostředky lexikálněsémantickými.

Dotaz novináře („Bylo zpochybněno i právo generálního prokurátora podávat návrhy zákonů. Máte takové právo?“) ilustruje, že některé tahy v dialogické síti jsou vázány na speciální dialogické pozice. Šetinova odpověď dokládá zase to, že nejsou-li tyto pozice v dialogické síti dostatečně zřetelné, je třeba je vyjednat.

Rudé právo 8.1.1993, s. 3

Poslanec Body žádá odstoupení Šetiny

PRAHA (zr) – K odstoupení vybízí generálního prokurátora České republiky JUDr. Jiřího Šetinu romský poslanec sněmovny českého parlamentu Ladislav Body (LB). Důvodem je návrh tzv. migračního zákona, který předložil generální prokurátor koncem loňského roku. Body ho považuje „za hrubé porušení ústavního pořádku“. Návrh migračního zákona odporuje ústavnímu pořádku ČR, je v rozporu s Listinou základních práv a svobod a jeho přijetí by vedlo k omezení práv celé jedné národnostní menšiny žijící v ČR, píše poslanec Body ve svém čtvrtěním prohlášení, které předal redakci RP.

Zde nacházíme jeden z typických způsobů, jak se dostat do masmediální dialogické sítě, resp. jak se stát její součástí – jde o poskytnutí prohlášení pro tisk. Tento způsob je ovšem vázán na specifické komunikační pozice, relevantní pro politický život. Vidíme, že k odstoupení generálního prokurátora vybízí **poslanec**. Kdyby ho k tomu písemně vybídl **občan X**, skončilo by patrně takové „prohlášení“ v rubrice dopisy čtenářů redakci (to v nejlepším případě); občanova šance na zapojení se do dialogické sítě je tedy podstatně menší. V článku dále vidíme, že k odstoupení generálního prokurátora nevybízí jen **poslanec**, ale **romský poslanec**. Prohlášení romského poslance je relevantní i proto, že do dialogické sítě se zapojuje zástupce národnostní menšiny, které se návrh zákona týká. Uvidíme dále, že dialogická pozice Ladislava Bodyho, resp. jeho identita (Hovoří jako poslanec, jako Rom nebo jako občan?) představuje mnohdy problém jak pro něho samého, tak pro další aktéry dialogické sítě, a to včetně novinářů.

5. „Voni se pozastavujou nad tím ...“: masmediální témata v každodenním rozhovoru

Dosud jsme studovali masmediální diskurs tak, jako by jeho konzumenty byli jen politici. Je sice pravda, že prostřednictvím masmédií probíhá značná část komunikace mezi politiky a že politici dokonce využívají masmédií k tomu, aby mohli spolu komunikovat, aniž by se museli osobně setkat. Vlastníci a vydavatelé masmédií však musí počítat především s jiným typem čtenářů (či diváků), než je čtenář-politik, totiž s **běžným** typem čtenáře, který v zásadě nemá šanci se do masmediálních dialogických sítí zapojit.

Běžný čtenář sice může zatelefonovat do příslušné redakce nebo napsat redakci dopis a takto vyzvat novináře nebo politiky k nějaké akci nebo může nějaké akce, které už proběhly, alespoň komentovat, ale většinou se omezuje na čtení novinových textů. Pouhá četba novinových textů ho však do dialogické sítě nepřivede. Ale to neznamena, že se četba novinových textů nemůže uplatnit v jiných typech interakcí – ba naopak: často se stává komunikačním zdrojem v každodenních rozhovorech. Tomu se budeme nyní věnovat.

Připomeňme si, že poslední novinové články, kterým jsme se při analýze masmediální dialogické sítě věnovali, byly publikovány 8.1.1993. Týž den večer byl diktafonem zachycen rozhovor, jehož obsáhlý fragment zde publikujeme (viz níže). Účastníci tohoto rozhovoru, který se odehrál v jednom východočeském městě, se pravidelně scházejí, aby si zahráli volejbal. Všichni se dobře znají. Komunikace, kterou bychom mohli žánrově charakterizovat jako „posezení po sportu“, probíhala ve „společenské“ místnosti nedaleko tělocvičny (transkripční konvence viz v závěru naší studie).

1 M: ne hele já si myslím že je to u nás dobrý. že jsme demokratická společnost protože když vidím, jak všichni
2 brečej nad těma cikánama, který se vloupou ve svý podstatě do bytu ((s pobavením)) tam to vobsaděj, + (.) jak
3 dneska psali v novinách, normálně hadicí, duši vod kola, měli přivedenej plyn ke sporáku, jo, (.) to jste nečetli?
4 ((hlasitě, pobaveně)) duši vod kola normálně +
5 I: no tak přiznej jaký noviny čteš. kdes to kdes to četl. (.) [blesk.]
6 Ja: [((smích))]
7 P: špígl. špígl.
8 M: myslím že to byla mladá fronta člověče.
9 Va: tu jsem čet.
10 I: ne, tam to nebylo.
11 Va: tam to nebylo. ne ne ne.
12 P: tak rudý. ((Rudé právo))
13 Ja: ((smích))
14 M: nebylo to v těch, (..) hospodářskejch? (...) () vopravdu nevím. ()
15 Ja: prosím tě kolik si jich čteš denně no,
16 M: ruďasa jsem čet. možná že to bylo v ruďasu no. (.) a tam bylo počkej. (.) tam byl takovej krásnej snímek
17 panelák, schody, a tam stáli před tím čtyry cikáni. všichni takovýhle meruny, ((ukazuje)) (.) a pod tím byl titulek
18 čoveče jako
19 V: ((se smíchem)) hladovějící somálské, +
20 M: ne ne jako, ne
21 Va: ne počkej. tam byl titulek, (.) jsou to občané druhé kategorie?
22 M: ano ano ano.
23 I: tak to je mladá fronta.
24 Va: () tam tam nebylo nic.
25 M: tam bylo. tam tohleto
26 I: jo, ((rychle)) tak počkej já jsem to možná nečet. + ale je tam [fotogra]fie, že a
27 Va: [tam je]
28 I: tam je jako jsou
29 Va: počkej ((šum)) (.)
30 M: ne to nejsou druhý kategorie. (.) tam bych začínal vod pátý kategorie normálně. (.)
31 Va: no,
32 I: no a tak co, prosím tě.
33 M: co- počkej no no vidíš vo čem jsme se bavili, no ne. ted'ka jako (.) ((ironicky)) jak budeme jim utiskovat a
34 brát ty eh jako ty práva že jo. + ((posměšně)) voni chudáci, voni přijedou, tady nemaj co dělat, a voni se vloupou
35 do nějakýho bytu, ten zdevastujou, co tam eště zbylo ukradnou, prodaj + (..) a (.) vono pak ve svý podstatě na ně
36 maj platit zákony. ale jaký? (.) že jo.
37 Va: hm
38 M: když ty nejseš schopen ho tam vocat' vystěhovat. protože von tam (...) ((s rozhořčením)) von- voni se
39 pozastavujou nad tím, jak někoho můžeš vystěhovat z bytu a nedat mu náhradní byt tak von se tam vloupe,
40 Va: hm,
41 M: a ty mu máš dát náhradní byt +
42 P: no to je krádež. to je prostě vod prvního první devadesát tři se tohleto považuje za užívání cizí věci. jinými
43 slovy za krádež.
44 M: to je trestná věc. trestná věc.
45 P: takže která je=eh trestně stíhaná odnětím svobody. a to takovým že nepodmíněným. (.) jo, takhlen to je, prostě
46 vod prvního první roku devadesát tři takže vopravdu ted' jde akorát vo to, jak se s tím ty- ty soudy prostě budou
47 umět vypořádat.

Nemůžeme se zde samozřejmě detailně věnovat sekvenční organizaci tohoto rozhovoru, ani tomu, jak je tu v souvislosti s produkcí etnických stereotypů konstituována kategorie Rom (k tomu viz Holšánová, Nekvapil 1995, kde je uveřejněno i obsáhlé pokračování rozhovoru). Omezíme se tu jen na několik poznámek, které se týkají toho, jak mluvčí v každodenních rozhovorech užívají to, co si přečetli v novinách.

Na první pohled je zřejmé, že mluvčí hovoří o tématech, která byla publikována v tehdejších masmédiích a probírána v dosud analyzovaných „tazích“ sledované dialogické sítě. Jde především o migraci Romů, o romskou kriminalitu a o to, jak na ni aplikovat dobové zákony. Už na základě tohoto zjištění bychom mohli konstatovat, že mluvčí se v uvedeném rozhovoru projevují jako čtenáři mediálních textů.

To je samozřejmě prokazatelné, nejen pokud jde o shody v oblasti tematické. Vidíme, že mluvčí se snaží přímo lokalizovat zdroje masmediálních informací, které v rozhovoru užívají, že tedy v rozhovoru vystupují jako čtenáři konkrétních novin.

Dalším zjištěním je to, že mluvčí M v rozhovoru vystupuje jako čtenář několika novin. Z toho lze usuzovat, že každodenní mluvčí se mohou v zásadě orientovat na prezentaci dialogické sítě v několika médiích – v každodenní komunikační praxi členů tedy pozorujeme to, co se čtenářům naší studie mohlo zdát, že je arbitrárním konstruktem analytiků masmediálního diskursu.

Z uvedeného fragmentu rozhovoru je zřejmé, že mluvčí se neomezili na pouhou četbu novinových textů, nýbrž že o nich také spolu hovoří. Zastavíme se nyní blíže u toho, jak tyto texty v rozhovoru užívají.

Tento úkol předpokládá nejprve zjistit, co sami mluvčí formulují jako reprodukování novinových textů, resp. jejich fragmentů. Jinak řečeno, v kterých promluvách dávají **explicitně** najevo, že užívají novinové texty. Taková místa jsou v uvedeném rozhovoru tři:

1. (ř. 3)

M: ... jak dneska psali v novinách, normálně hadicí, duší vod kola, měli přivedený plyn ke sporáku, jo, (.) to jste nečetli?

V prvním příkladu mluvčí M reprodukováním novinového textu „dělá“ řadu věcí. Především uvádí detaily toho, jak Romové obsazují byty. Na základě zvukové podoby jeho promluvy lze tvrdit, že se vyprávěním novinové historky dobře baví; z žánru analyzované komunikace, tj. „posezení po sportu“, plyne, že se s velkou pravděpodobností orientuje na to, aby pobavil i své komunikační partnery. Reakce mluvčích na vyprávěnou historku mohla být různá – mohli na ni např. reagovat jako na příklad vynalézavosti Romů nebo jako na příklad jejich primitivnosti nebo jako na příklad vynalézavosti spojené s jejich primitivností (např. vynalézavost Romů podmíněná jejich primitivností). Z dalšího průběhu rozhovoru lze usuzovat, že interpretace novinové historky jako ilustrace primitivnosti Romů je pravděpodobná. Bezprostředně následující reakce mluvčího I a reakce mluvčího P se však orientují na něco jiného – na věrohodnost novinové historky. Oba mluvčí ji lokalizují do bulvárního tisku a tím její věrohodnost zpochybňují. Mluvčí M oproti tomu uvádí seriózní informační zdroj, atd.

Na okraj poznamenejme, že spor o věrohodnost novinové historky má pro výzkum mediálního diskursu zásadní význam. Je totiž jasným dokladem toho, že každodenní mluvčí/čtenáři rozlišují nejen mezi různými novinami, ale i mezi různými druhy novin. Je tedy třeba, aby výzkum obrazu Romů v masmédiích byl analyticky stratifikován podle uvedené distinkce.

2. (ř. 16–18)

M: ruďasa jsem čet. možná že to bylo v ruďasu no. (.) a tam bylo počkej. (.) tam byl takovej krásnej snímek panelák, schody, a tam stáli před tím čtyry cikáni. všichni takovýhle meruny, ((ukazuje)) (.) a pod tím byl titulek čoveče jako

V tomto příkladu reprodukuje mluvčí M jiný typ novinového komunikátu, totiž fotografii. Fotografie nejen popisuje, ale i hodnotí. Reprodukováním obsahu fotografie jednak M navazuje na novinovou historku z prvního příkladu, jednak dále pracuje na identifikaci novin, v nichž byla historka publikována – minimálně lze tvrdit, že M poskytuje nápadný materiál, vhodný k identifikaci novin. O tom, že reprodukování fotografie k identifikaci novin skutečně přispělo, svědčí ostatně další průběh rozhovoru. M ve své promluvě také prezentuje – tentokrát v nepřeneseném smyslu – určitý obraz Romů. Není důležité, jak přesně pomocí verbálních znaků vystihuje uspořádání vizuálních znaků fotografie. V následujícím průběhu rozhovoru vidíme, že na fotografii se upamatovali další dva účastníci rozhovoru, aniž by cokoli kriticky poznamenali k tomu, jak M fotografii prezentoval. Podstatné je tedy to, jaký obraz Romů mluvčí M v rozhovoru konstruuje, jaké rysy („predikáty“) zobrazeným Romům připisuje. Prvním z nich je to, že Romové „*stáli*“ – implicitně tento „predikát“ vypovídá o jejich pasivitě, o jejich nicnedělání (viz na ř. 34 promluvu téhož mluvčího: „*voni přijedou, tady nemaj co dělat ...*“). Druhý „predikát“ se týká vzezření Romů, totiž jejich velkého břicha (viz „*všichni takovýhle meruny*“). Tato druhá vlastnost se stala v následujícím průběhu rozhovoru součástí sarkastické kritiky v zásadě blahobytného života Romů

3. (ř. 21)

Va: ne počkej. tam byl titulek, (.) jsou to občané druhé kategorie?

Touto promluvou mluvčí Va pomohl mluvčímu M zrekonstruovat znakově heterogenní komunikát fotografie + titulek. Tím poskytl další materiál k identifikaci novin, v nichž byla publikována uvedená historka (viz ř. 24–29). Pro následující průběh rozhovoru je podstatné to, že většina mluvčích připustila, že informační zdroj je Mladá fronta, tedy noviny seriózní. Mluvčí M, v tomto momentu v zásadě vypravěč věrohodných historek, nyní explicitně formuluje svůj negativní postoj k Romům: „*ne to nejsou druhý kategorie. (.) tam bych začínal vod pátý kategorie normálně.*“ (ř. 30) Vidíme tedy, že mluvčí M pouze nereprodukuje novinové texty, které přečetl, ale že s nimi vstupuje v dialog. Jeho replika je ovšem překvapivá. Na (rétorickou) otázku „jsou to občané druhé kategorie?“ lze nejspíš očekávat zápornou odpověď: „ne, nejsou“ a snad i kladnou odpověď: „ano, jsou“. Mluvčí M však formuluje zápornou odpověď, v níž stupňuje podřadnost Romů. Je zřejmé, že mluvčí M uvedené novinové komunikáty užil k tomu, aby legitimizoval své negativní postoje k Romům.

Toto zjištění lze podpořit tím, že budeme konfrontovat to, co mluvčí M ve svých promluvách zmínil, s tím, co korespondující novinové komunikáty obsahovaly. Nejprve je třeba konstatovat, že účastníci rozhovoru ve skutečnosti odkazovali k **dvěma** článkům publikovaným ve **dvou** různých novinách. Historka o přivedení plynu duší od kola byla součástí rozsáhlé reportáže *V Jirkově se bojuje o přijetí pořádkové vyhlášky* otištěné v RP 8.1.1993, s. 6. Fotografie Romů včetně podtitulku byla součástí obsáhlého komentáře *Prokurátor nepříjemně překvapil parlament* otištěného v MFD 8.1.1993, s. 5.

Reportáž z RP, kterou napsal K. Miketa, zabírá celou jednu stranu novin; je montáží různých textů (fragmentů interview se starostou Jirkova, s velitelem Městské policie, se starousedlým Romem; čtyř výňatků z tzv. jirkovské vyhlášky aj.) a čtyř fotografií (městského vězení, starosty, velitele policie, romských starousedlíků). Obsahuje následující mezititulky, rovnoměrně strukturující reportáž do řady oddílů: „*Starosta chrání občany Jirková*“, „*Neplatiči dluží skoro tři miliony*“, „*Starousedlí Romové s vyhláškou souhlasí*“, „*S velitelem v šatlavě*“, „*Romové si vařili s duší od kola*“, „*Vyhláška může mnoho změnit, ale...*“. Vidíme

tedy, že mluvčí M se koncentroval především na oddíl uvedený mezititulkem „*Romové si vařili s duší od kola*“ a nechal stranou např. diferenciaci Romů – starousedlíků a Romů – nově příchozích.

V komentáři *Prokurátor nepříjemně překvapil parlament* novinář I. Jemelka kritizuje návrh tzv. migračního zákona, který předložil parlamentu J. Šetina. Autor se v něm přihlašuje ke kritice, kterou provedl M. Výborný (viz výše), dále ji prohlubuje a navrhuje některá řešení. Fotografie publikovaná v rámci tohoto komentáře zobrazuje ty obyvatele, jichž se návrh tzv. migračního zákona především týká; podtitulek *Občané druhé kategorie?* lze interpretovat jako součást novinářovy nesouhlasné reakce na rasovou diskriminaci, kterou některé pasáže tzv. migračního zákona podle něho vykazují (viz z Jemelkova komentáře: „*Doporučení ke zvláštnímu postupu vůči jisté skupině obyvatel, jejímž rozlišovacím znakem je pouze barva pleti, jazyk atd., jen nešťastně umocňuje tendenci k rasové diskriminaci, již obsahuje první věta důvodové zprávy.*“).

Dosud jsme si všímali jen těch promluv, v kterých dávali mluvčí **explicitně** najevo, že užívají novinové texty. Mluvčí však nepochybně novinové texty také užívají, aniž formulují, že je právě užívají. Takové **implicitní** užívání může mít samozřejmě značně různou podobu – může jít o použití jednotlivého výrazu, specifického tématu, argumentační struktury apod. Z analytického hlediska je identifikace takových míst velmi obtížná, ne-li nemožná (je třeba vzít v úvahu např. i to, že „tutéž“ informaci může převzít mluvčí z několika masmediálních zdrojů nebo že ji jakožto masmediální může převzít od jiného každodenního mluvčího).

Složitost takového úkolu si ukážeme na následující promluvě ze zkoumaného transkriptu (viz ř. 38–39):

M: ((s rozhořčením)) ...voni se pozastavují nad tím, jak někoho můžeš vystěhovat z bytu a nedat mu náhradní byt tak von se tam vloupe, ... a ty mu máš dát náhradní byt +

Domníváme se, že mluvčí M v této promluvě užívá výše zmíněnou reportáž *V Jirkově se bojuje o přijetí pořádkové vyhlášky*, aniž to v tomto momentu rozhovoru **explicitně** dává najevo. O tom, že mluvčí M tuto reportáž ve svých promluvách už užil, není sporu (viz výše). Dalším argumentem je obsahová blízkost promluvy mluvčího M a některých pasáží reportáže. Reportáž začíná takto: „*Starosta Jirkova u Chomutova Filip Škapa již více než měsíc svádí papírový boj s Okresním úřadem v Chomutově i Generálním prokurátorem ČR, kteří tvrdí, že vyhláška k zabezpečení veřejného pořádku a bezpečnosti v Jirkově, schválená tamějším městským zastupitelstvem začátkem listopadu, odporuje v některých bodech Listině základních práv a svobod. Nyní je osud vyhlášky, již podobné už začínají platit i v jiných městech – například v Ústí nad Labem – v rukou poslanců ČNR, kteří mají říct rozhodující slovo. ... Největší protesty vyvolaly zejména části vyhlášky, umožňující vystěhování neplatičů nájemného a nelegálně nastěhovaných osob, při liknavém postupu soudu, jen na základě rozhodnutí přestupkové komise při městském úřadu. ...*“ Ke konci reportáže je uveden následující výňatek z tzv. jirkovské vyhlášky: „*V případě neoprávněného vniknutí nebo obsazení bytu ... bude osoba nebo osoby potrestány pokutou do výše 5 000 korun. Dále bude tato osoba nebo osoby vymístěny z tohoto prostoru bez nároku na náhradu bytu, ubytování nebo přístřeší.*“

Povšimněme si ještě referenčně neurčitěho zájmena „voni“ z uvedené promluvy mluvčího M. Ke komu by mohlo toto zájmeno odkazovat? Už řadu desetiletí „voni“ v českém každodenním diskursu odkazuje k „těm nahoře“ – k vládě, k mocenské, tj. politické, resp. stranické, či ekonomické elitě (z hlediska tématu naší studie jsou to právě ti, kteří mají nejlepší možnost zapojit se do masmediálních dialogických sítí). Referens zájmena „voni“ lze však interpretovat i na pozadí uvedených fragmentů novinové reportáže. „*Voni se pozastavují nad tím ...*“ obsahově z velké části koresponduje s novinovou formulací

„Největší protesty vyvolaly ...“ (viz výše) Kdo však byl agentem protestování? Okresní úřad v Chomutově? Generální prokurátor ČR? Poslanci ČR? Ještě, resp. také někdo jiný, např. novináři? To nelze na základě četby reportáže rozhodnout. Vidíme tedy, že mluvčí M užívá referenčně neurčité zájmeno „voni“ v zásadě v souladu s informacemi, které mohl vyčíst z uvedené reportáže.

Vraťme se k promluvě mluvčího M z ř. 38, 39 ještě z jiného hlediska. Přijmeme-li, že v této promluvě mluvčí M užívá novinového textu, ptáme se, jak ho užívá, co touto promluvou „dělá“. Stručně řečeno, mluvčí M parafrázuje určité pasáže novinového textu a polemizuje s jejich obsahem – nesouhlasí s tím, jaké názory mají „voni“. I když není úplně jasné, kdo jsou „voni“, je zřejmé, že „voni“ jsou s velkou pravděpodobností součástí zkoumané dialogické sítě (generální prokurátor ČR? někteří poslanci? novináři?; viz výše). Mluvčí M svými promluvami samozřejmě neaspíruje na rozvíjení uvedené dialogické sítě – neobrací se na média, resp. prostřednictvím médií na „voni“. Mluví ke svým přátelům a v rozhovoru s nimi pouze **komentuje** události v masmediální dialogické síti. To je také typická pozice každodenního mluvčího vzhledem k dialogickým sítím.

6. Televizní debata

Dosud jsme sledovali to, jak se zkoumaná masmediální síť rozvíjí jednotlivými „tahy“ umožněnými různými novinami. Nyní přecházíme k dalšímu typu masmédií, k televizi, a konkrétně k televizní debatě. Televizní debata sama je samozřejmě komunikací „face-to-face“, ale zároveň se její účastníci orientují na to, že jsou potenciálně sledováni miliony diváků, z nichž někteří jsou politikové či novináři, tj. dosavadní účastníci příslušné masmediální dialogické sítě – to, co tedy ve studiu říkají účastníci televizní debaty, není jen určeno jiným účastníkům televizní debaty, ale i lidem „mimo studio“. Na druhé straně lidé ve studiu zase reagují na to, co zaznělo už před televizní debatou „mimo studio“. Je tedy zřejmé, že televizní debata se může stát prospektivně i retrospektivně součástí masmediální dialogické sítě.

Debata z 10.1.1993, kterou se nyní budeme zabývat, patří do série politických debat vysílaných každou neděli po poledni po celá 90. léta. Organizačním principem tohoto pořadu je prodiskutování nejdůležitějších událostí, které se udály na české politické scéně v právě uplynulém týdnu. (Odtud i název „Co týden dal“, který byl svého času pro tento program užíván.) Těchto debat se často účastnili nejpřednější čeští politici a tím je dáno, že se samy debaty stávají důležitými politickými událostmi. O tom svědčí mimo jiné skutečnost, že o obsahu těchto debat bylo referováno např. týž večer v hlavní zpravodajské relaci. Debata z 10.1.1993 měla ovšem dosti nevšední kontext daný jejím místem v sekvenci politických událostí. Dnem 31.12.1992 přestalo existovat Československo jakožto státní útvar; debata z 10.1.1993 je tedy vlastně jednou z prvních veřejných politických debat v nově vzniklém státě a mohla být chápána jako jakési předznamenání některých problémů samostatné České republiky.

O čem byla tato debata? Moderátor (Mod) její témata na samém začátku naznačil jmény konkrétních osob. Jeho úvodní slova se samozřejmě musela opírat o typické aktivity těchto osob, resp. o jejich obecně známou sociální identitu. Viz úvodní sekvenci:

Mod: hezké nedělní odpoledne nejen vám u televizních obrazovek ale i hostům v našem studiu. témata o kterých bude dnes řeč, možná poznáte už podle jmen (.) pánů který kteří přijali dnešní pozvání. vítám tady pana jaromíra patočku, prvního náměstka generálního prokurátora české republiky.

Pat: dobrý den.

Mod: pana vladimíra šumana, předsedu (.) výboru pro právní ochranu a bezpečnost poslanecké sněmovny parlamentu české republiky.

Šu: dobré odpoledne.

Mod: pana lukáše mašína, primátora města ústí nad labem,

Maš: dobrý den.
 Mod: pana bořka valvodu, starostu města mostu,
 Val: dobrý den.
 Mod: pana ladislava bodyho, z poslanecké sněmovny českého parlamentu,
 Body: dobrý den.
 Mod: pana jaroslava blühmela, předsedu demokratické strany sudety.
 Blü: dobrý den.
 Mod: pana jana kryčera, předsedu hnutí za samosprávnou demokracii moravy a slezsko:
 Kryč: dobrý den.
 Mod: pana ivana dřímala: předsedu moravské národní strany.
 Dří: dobrý den.
 Mod: a režiséra fero feniče.
 Fe: dobrý den.

Z výčtu hostů vidíme, že řada z nich se už objevila v námi zkoumané masmediální dialogické síti. Pro úplnost dodejme, že debata byla věnována také problému Sudet (proto v ní účinkoval J. Blümel) a Moravy (viz účast J. Kryčera a I. Dřímala). Vztah režiséra F. Feniče k potenciálním tématům debaty asi nebyl na jejím počátku většině diváků jasný. V této studii si budeme pochopitelně všímat jen té části debaty, která souvisí s tématem naší studie; tato část byla ostatně nejdelší a proběhla jako první (k části debaty, v níž byl diskutován problém Sudet, viz Nekvapil, Leudar 1998).

Po představení účastníků debaty moderátorka (Moda) ve své první replice explicitně zformulovala první diskusní téma:

Moda: dobré odpoledne. eh poslední dny je doslova na eh na tapetě generální prokurátor české republiky jiří šetina. v souvislosti s tím že předložil českému parlamentu návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku. pana generálního prokurátora jsme samozřejmě do studia pozvali, nicméně omluvil se pro zaneprázdnění mimo hranice republiky. takže zastupovat generální prokuraturu bude pan eh náměstek patočka. eh tento zákon má úzkou souvislost eh zejména se severními čechami. takže se tam pojďme podívat.

Vidíme, že Šetinův návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku se stává tématem debaty. Moderátorka zároveň formuluje základní „tahy“ v dosavadním rozvoji dialogické sítě: generální prokurátor předložil parlamentu návrh zákona; reakce na předložení návrhu je dost nepříznivá (o čí reakci jde, není jasné, ale z formulace „*poslední dny je doslova na eh na tapetě*“ je zřejmé, že jde o reakci více aktérů, resp. o reakci distribuovanou v delším časovém úseku, nikoli reakci jednorázovou). V souladu s obvyklým průběhem tohoto typu debat avizuje moderátorka ve své první replice krátkou sekvenci, která může posloužit divákům i aktérům ve studiu jako interpretační zdroj; viz konec moderátorčiny repliky: „*takže se tam pojďme podívat*“. Poté následuje anketa s obyvateli severních Čech:

Rep: romové na severu čech. váš názor [na] tuhle věc.
 R1: [()] no moc sem nepatřej. když se nechovaj jako normální lidi, tak sem nepatřej.
 R2: většinou by se měli vrátit zpátky na slovensko.
 R3: no už aby táhli votat'. no.
 Rep: proč.
 R3: proč. no (.) všude dělaj maléry.
 R4 ((romský respondent)): nevidím žádný problém.
 Rep: nicméně lidé protestují.
 R4: nevím který.
 Rep: jirkov, chomutov, ústí nad labem,
 R4: záleží jak žijou.
 Rep: myslíte si že všichni žijou tak jak by měli.
 R4: já si myslím podle svého názoru že by měli žít takle.
 Rep: není to: eh vyhánění romů.

R1: podle mýho ne: podle mýho ne. přišli votamtuť, (.) musej jít zpátky.

R5: pro ně samostatnou vesnici. (.) rozumíte.

Rep: zní to ale trochu jako lágr.

R5: ne nez- nez- mají volnej pohyb.

Rep: eeh romové v ústí nad labem. ehm jak se na tohle téma tváříte.

R6 ((městský policista)): no romové. (.) chm. je to otázka sama vo sobě. no: ale jako (.) snažíme se je vocat dostat. nějakým způsobem. takovým solidním.

Tato anketa je mixází fragmentů rozhovorů pořizovaných v severních Čechách. Vidí ji jak diváci, tak účastníci debaty. O tom, že anketa je relevantní kontextualizací problémů, o nichž se v debatě diskutuje, svědčí to, že se na ni explicitně nebo implicitně orientují sami účastníci debaty. Explicitně – viz repliku L. Bodyho (ř. 314, 315)⁵: „*já skutečně tyto názory které byly ted'ka tady v ukázce uvedeny, vyhubit a vodstěhovat na slovensko já prostě vodmítám*“ (k implicitní orientaci viz níže).

V uvedené anketě si nejprve povšimneme toho, že tvůrci televizního programu Šetinův návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku usouvztažňují pouze s problémem soužití majoritního etnika s Romy. Tím přijímají jako relevantní problém, který byl dosud probírán v masmediální dialogické síti: je, nebo není návrh zákona rasistický? To je zcela zřetelné i z promluv neromských respondentů (zejm. R5 a R6). Povšimněme si dále toho, že v anketě je distribuován český stereotyp o Romech – kategorii Rom konstituují respondenti pomocí „predikátů“ jako „*nechovaj se jako normální lidi*“ (R1), „*všude dělaj maléry*“ (R3). Za zmínku stojí nepochybně i to, že z šesti respondentů je pouze jeden Rom.

Hned po odvysílání uvedené ankety klade moderátorka první otázku a po ní následuje první odpověď:

Moda: pane patočko: eh (.) proč jste předložili tento návrh zákona. a má vůbec generální prokuratura zákonodárnou iniciativu.

Pat: ten zákon jsme předložili proto že jsme tam osobně několikrát byli, a pan generální prokurátor speciálně navštívil ústí, i mne vyslal do dubí, takže jsme to viděli na vlastní oči. ...

Vidíme, že s kontextualizací návrhu zákona soužitím Čechů a Romů nemají ani moderátorka, ani náměstek generálního prokurátora Patočka žádné problémy; tato kontextualizace je ostatně přijata jako relevantní i ostatními účastníky debaty (teprve na ř. 173 říká starosta Mostu Valvoda: „... u nás nejde o rómy jako takové obecně. ale samozřejmě jde o veřejný pořádek a bezpečnost. je pravda, (.) že většina těch u nás třeba padesát až šedesát procent, těch kriminálních činů skutečně (.) páchají eh příslušníci tohoto etnika. ale prosím vás (.) to samozřejmě mnohdy zatmívá v- v- v očích normálních lidí, ten problém tak že to vidí protirómsky. samozřejmě ano. ta eskalace tam je, a má někdy u mnoha lidí právě ten (.) řekl bych podtext proti rómům. ale v zásadě jde o problém bezpečnosti obecný, a ten potřebujem řešit. například. obsazování bytů promiňte já už budu stručný, obsazování bytů našich. tím že vykopnu dveře a obsadím ho, to nám nedělají jenom rómové. to dělaj i jiní. ...“) Patočkovu užívání pronominálních výrazů „*tam*“ (viz „*proto že jsme tam osobně několikrát byli*“) a „*to*“ (viz „*takže jsme to viděli na vlastní oči*“) dává smysl pouze tehdy, předpokládáme-li, že se Patočka orientuje na úvodní anketu nebo na znalost dosavadního rozvoje masmediální dialogické sítě.

Patočka reaguje na moderátorčinu otázku velmi obsáhlou replikou (ř. 54-77). Objevuje se v ní řada informací a argumentů, které už byly zveřejněny v dosavadním rozvoji zkoumané masmediální dialogické sítě (viz výše). Situaci v severních Čechách považuje Patočka za

⁵ Nemůžeme zde pochopitelně otisknout transkript celé debaty (obsahuje 783 řádků). Nicméně pomocí čísel řádků se snažíme alespoň naznačit, v kterém místě debaty se citovaná promluva nacházela. Z čísel řádků lze získat informace o tom, zda určitá promluva jinou promluvu předchází, resp. po ní následuje, a v které části debaty (začátek, střed, konec) se vyskytla.

„kritickou“ a tím, že v zásadě akceptoval kontextualizaci debaty uvedenou anketou (viz výše), poskytuje divákům možnost, aby interpretovali „nezodpovědné skupiny ohrožující práva občanů“ jako skupiny Romů. Viz ř. 70-72:

Pat: ... sama listina umožňuje v takových kritických situacích, konkrétně je to v článku čtyři, že jestliže ohroží (.) práva (.) občanů (.) některé nezodpovědné skupiny, že je možné prostě ((ta práva)) omezit. ...

Na Patočkovu obsáhlou repliku reaguje moderátor tím, že shrnuje reakce na návrh předloženého zákona v dosavadním rozvoji masmediální dialogické sítě („*kolem návrhu pana šetiny se opravdu přehnala smršť nejružnějších názorů. většinou tedy názorů záporných*“) a znovu otevírá problém vztahu tohoto zákona k Listině práv a svobod („*stále trváte na tom, že ten návrh není v rozporu s listinou práv a svobod*“).

V následujících dvou replikách (oddělených krátkou intervencí moderátora) Patočka explicitně obhajuje předložený návrh zákona. Z našeho hlediska je důležité to, že svou obhajobu zakládá především na konstruování „spojenectví“ s jinými aktéry (viz např. ř. 89,90: „*i pan doktor kryče:r (.) i další, (.) začínají poznávat tedy že na tom našem návrhu něco je*“). Tito aktéři, ačkoli nejsou Patočkou přímo osloveni, se stávají interaktivními cíly jeho promluv, a tudíž dalšími potenciálními účastníky zkoumané masmediální dialogické sítě. Proto příliš nepřekvapí, že v dalším průběhu této debaty bude k návrhu zákona obsáhle diskutovat i J. Kryčer (ř. 327-366) – ačkoli ze způsobu představování na začátku debaty je zřejmé, že do studia byl pozván především kvůli problému Moravy (viz výše). Pochopitelným „tahem“ v dalším rozvoji zkoumané masmediální dialogické sítě je pak i to, že deník Práce v rozhovoru publikovaném následující den (11.1.1993) se obrátil na J. Kryčera, předsedu Hnutí za samosprávnou demokracii Moravy a Slezska, nikoli jako na aktéra kompetentního vyjadřovat se k problému Moravy, ale jako na aktéra kompetentně posuzujícího návrh generální prokuratury. Patočka se však obrací i na aktéry, jichž se návrh zákona týká bezprostředně, totiž na (severočeská) města: „*chceme prostě aby se to řešilo. což ta města nám s tím daj určitě za pravdu*“ (ř. 86).

V následující replice se moderátorka obrací na dalšího účastníka dosavadního rozvoje dialogické sítě (ř. 91):

Moda: pane šumane, jak s tím návrhem naloží parlament české republiky.

V. Šuman, předseda výboru pro právní ochranu a bezpečnost poslanecké sněmovny parlamentu České republiky, ve své replice návrh zákona rozhodně odsuzuje (ř.100,101):

Šu: ... zákon ten návrh, ten podnět, je zcela systémově (.) špatný, spočívá ta jeho špatnost v tom, že: jak je zřejmé z první věty důvodové zprávy, má jistý (.) rasistický charakter. ...

V další části své repliky Šuman uvádí – v souladu s tím, co zaznělo v dosavadním rozvoji dialogické sítě – ještě jiné negativní rysy návrhu zákona, přičemž na ř. 108-110 konstruuje „spojenectví“ s dalším účastníkem zkoumané sítě, M. Výborným, jehož se dovolává jako právně fundovaného kritika navrhovaného zákona (viz už výše):

Šu: ... a je tam ještě (.) podotknu jenom nejsem právník ale podle názoru (.) předsedy ústavně právního výboru a jiných právníků, (to je) z hlediska legislativně technického je velice (.) eh nedokonalý.

Po Šumanově replice se do diskuse poprvé zapojuje L. Body, na začátku debaty představený pouze jako poslanec českého parlamentu. Z dosavadního rozvoje masmediální dialogické sítě však už víme, že Body je romský poslanec z Levého Bloku (viz výše čl. z RP 8.1. *Poslanec Body žádá odstoupení Šetiny*). To je nepochybně známé i účastníkům televizní

debaty. Ostatně romský původ tohoto poslance jim permanentně připomínají Bodyho fyziognomické rysy a specifický způsob jeho mluvy. V dalším průběhu debaty ostatní účastníci na řadě míst skutečně evokují Bodyho romskou identitu. Body se však ve svých prvních replikách jako Rom neprezentuje, a to ani tím, že by poukazoval na rasistický charakter předloženého návrhu zákona. Do diskuse se zapojuje v zásadě jako „spojenec“ V. Šumana, ale všímá si pouze toho, jaké legislativně technické problémy návrh zákona obsahuje. Jeho připomínky však V. Šuman (v návaznosti na moderátora) odmítá jako nerelevantní („já se domnívám že pan poslanec eh skutečně ne: zcela příliš šťastně vyhmátl chyby formálního charakteru“) a od problémů legislativně technických přechází k tomu, jak řešit společenský problém, který k navržení zákona generální prokuraturu přivedl.

Nemůžeme se zde ovšem věnovat všem detailům a interakčním peripetiím televizní debaty. Podstatné je to, že v dalším průběhu debaty se její účastníci už příliš nezabývají Šetinovým návrhem zákona, ale předkládají náměty, jak danou situaci řešit. Z dosavadního rozvoje masmediální dialogické sítě, ale i z průběhu televizní diskuse je zřejmé, že řešení, která předložila města (tzv. jirkovská vyhláška) i generální prokuratura (Šetinův návrh tzv. migračního zákona), se setkala se značným odporem. Moderátor upozorňuje i na radikální postoj romské politické reprezentace: „včera dokonce na, (.) z- z úst rómské občanské iniciativy zazněla i taková slova jako je občanská neposlušnost.“ (ř. 248, 249). Kde jinde je však možné hledat rychlé a účinné řešení? V. Šuman několikrát vyjadřuje názor, že u české vlády. Viz např. ř. 236-238:

Šu: ... je nutné vůči (.) vládě (.) vyvinout výraznou aktivitu: a to jak směrem. mimořádných výkonných exekutivních opatření o kterých jsem již mluvil, a za druhé pokud vláda dojde k tomu že je potřeba legislativních opatření nechť předloží návrh, ...

Formuluje však V. Šuman ve své replice jen svůj názor? Ptejme se, jakou sociální akci provádí tím, že říká „je nutné vůči (.) vládě (.) vyvinout výraznou aktivitu.“ Domníváme se, že touto promluvou sám vyvíjí vůči vládě výraznou aktivitu.

Podobně na ř. 255 V. Šuman říká: „... je nutné apelovat na vládu ...“ Opět je zřejmé, že těmito slovy sám apeluje na vládu.

O co můžeme opřít taková tvrzení? Vycházíme z toho, že Šumanova slova zazněla v televizní debatě, která byla sama o sobě významnou politickou událostí. Tím je dáno, že se jí zúčastnili významní politici (čímž byla zase umocněna její důležitost); připomeňme si, že sám mluvčí byl kategorizován jako „předseda výboru pro právní ochranu a bezpečnost Poslanecké sněmovny parlamentu České republiky“. To, co účastníci debaty řekli, s velkou pravděpodobností slyšeli i jiní významní politici, nepřítomní ve studiu, a snad i členové vlády (nebo byli o tom informováni). Formulace „je nutné apelovat na vládu“ však není totéž jako formulace „apeluji na vládu“. I když bychom zde mohli argumentovat tím, že apel jakožto dialogická akce může být patrně vyjádřen s různou mírou explicitnosti (k čemuž jsou konvenčně předurčeny specifické jazykové prostředky), za důležitější považujeme to, zda na Šumanovy promluvy bylo jako na apel (či jako na vyvíjení výrazné aktivity vůči někomu) v dalším rozvoji masmediální dialogické sítě reagováno. Nebude těžké se o tom přesvědčit: apel je totiž první člen párové sekvence a její druhý člen se v komunikaci normativně očekává. Případná reakce vlády bude tedy potvrzením toho, že vláda byla „interaktivním cílem“ Šumanových promluv.

Povšimněme si ještě toho, že i romský poslanec Body se připojuje k Šumanovu řešení. Viz ř. 293-295:

Body: ... a tady samozřejmě vidím cestu jak řekl kolega šuman, jenom skutečně aby česká () ale především vláda, připravila takové návrhy zákonů které budou mít šanci projít v parlamentu, který budou vypracovány

() koncepčně, dle (.) ústavy české republiky a přijatých zákonů. my nemůžeme dopustit aby v české republice platily jakési zvláštní zákony na území v severních čechách, ...

Za zmínku stojí i to, že od české vlády Body očekává řešení, které nenašel ani u představitelů severočeských měst, ani u generální prokuratury – v této souvislosti připsal Body tzv. migračnímu zákonu další vlastnosti: je sankční a postihuje určitou menšinu. Viz ř. 321-325:

Body: ... souhlasím s panem mašínem i s panem (.) valvodou, že jsou (často) starostové v situaci kdy oni hledají řešení. krajní, ale prosím vás, nejdřív podme skutečně (.) jaksi tou právní cestou, a pak uvidíme že to řešení najdeme, možná ho najdeme později, ale najdeme ho. a ne- neuchylujme se k sankcím. poněvadž tento návrh vlastně zákona který () (předložil) pan šetina, to je sankční zákon, který postihuje určitou menšinu.

V další části naší studie se budeme zabývat reakcemi „měst“, představitelů Romů a vlády ve dnech, které následovaly po odvysílání televizní debaty.

7. Další „tahy“ v mediální dialogické síti

7.1 Jak reagovali představitelé měst?

V televizní debatě jsme viděli, že „města“ se stala interaktivním cílem promluvy náměstka generální prokuratury J. Patočky; viz „*chceme prostě aby se to řešilo. což ta města nám s tím daj určitě za pravdu*“ (ř. 86).

Podíváme se nyní na dva novinové články a povšimneme si toho, zda se J. Patočka nemýlil.

Mladá fronta Dnes 12.1.1993, s. 3

Návrh migračního zákona tvrdší než vyhlášky měst

Starostové „jirkovských“ měst k návrhu prokuratury

Po Jirkově a Ústí nad Labem přijalo také mostecké zastupitelstvo „jirkovskou“ vyhlášku. Na stole Parlamentu ČR zároveň leží návrh „migračního zákona“ generálního prokurátora Jiřího Šetiny. Ten vyhlášky měst odmítl jako nezákonné. Jak se starostové těchto obcí dívají na podaný návrh zákona?

Primátor Ústí nad Labem Lukáš Mašín: „.....“

Starosta Jirkova Filip Škapa: „.....“

Starosta Mostu Bořek Valvoda: „.....“

Všichni tři starostové by i přes uvedené výhrady přijetí zákona přivítali. ...

Někteří poslanci ČNR označili návrh zákona a důvodovou zprávu generálního prokurátora za rasistické. „Na příští pondělí zvu poslance k nám, aby na místě poznali stav, o kterém budou rozhodovat,“ řekl starosta Jirkova Filip Škapa.

Tento článek, z něhož zde přetiskujeme jen asi jednu třetinu, nevychází z agenturního zpravodajství, ale je původním textem novináře J. Rýdla. Ten patrně samostatně oslovil všechny tři představitele měst a pak cituje z jejich promluv (tyto citace z nedostatku místa vynecháváme). Je to pěkná ilustrace toho, jak sami pracovníci z masmédií iniciují a tím spoluutvářejí rozvoj masmediálních dialogických sítí. Vidíme, že „města“ dala generální prokuratuře za pravdu (viz „*Všichni tři starostové by i přes uvedené výhrady přijetí zákona přivítali*“), a to z iniciativy konkrétního novináře. Vidíme také, že reakce měst je v článku kontextualizována dosavadním rozvojem dialogické sítě (viz úvod článku) a že je podmíněna sekvenčním průběhem prezentovaných akcí (jestliže totiž Šetina odmítl vyhlášky měst a místo toho navrhl tzv. migrační zákon, je pak logické se ptát, co řeknou představitelé měst na návrh zákona, který substituuje jejich vyhlášky). V samém závěru článku však vidíme, že F. Škapa, starosta Jirkova, se orientuje také na kritickou reakci některých poslanců, která už byla mnohokrát diskutována v dosavadním rozvoji dialogické sítě (Je, či není návrh zákona rasistický?). Škapovou reakcí je formulace pozvání, jehož smyslem je to, aby poslanci

rozhodli o návrhu zákona kompetentně. Uvedené pozvání – jakožto první člen párové sekvence, po němž se normativně očekává jeho přijetí nebo odmítnutí – se tak stává impulsem k dalšímu potenciálnímu rozvoji dialogické sítě (o reakcích poslanců na Škapovo pozvání do Jirkova nám však z masmédií není nic známo; lze tedy předpokládat, že Škapovo pozvání k rozvoji zkoumané masmediální dialogické sítě nevedlo – poznamenejme, že tento moment dobře ukazuje to, že dialogické sítě se nejen rozvíjejí, ale i končí).

Přecházíme k druhému článku ilustrujícímu reakci „měst“.

Lidové noviny 14.1.1993, s. 2

Praha oceňuje Šetinův návrh

PRAHA – Za velmi cennou iniciativu označil primátor hlavního města Prahy Milan Kondr návrh generálního prokurátora České republiky Jiřího Šetiny týkající se migrace obyvatelstva. (...)

Jak vidíme, s podporou se setkal Šetinův návrh i v Praze, která bývala v souvislosti s problematikou tzv. migračního zákona zmiňována jen výjimečně. (Jediným nám známým dokladem je tato formulace ze Zemědělských novin z 11.1.1993, s. 3: „*Úmyslem generální prokuratury bylo řešení tíživého stavu zejména v severních okresech republiky, ale i Prahy, kde se potýkají s hrozivě narůstajícími problémy s romskou populací*“).

7.2. Jak reagovali představitelé Romů?

Viděli jsme, že v televizní debatě účinkoval levicový poslanec českého parlamentu L. Body. Povšimli jsme si, že Body se ve svých úvodních replikách jako Rom neprezentoval. V dalším průběhu debaty však najdeme sekvence, z nichž je zřejmé, že Body hájil zájmy romského obyvatelstva nejen z pozice (levicového) poslance nebo občana, ale i Roma (viz např. ř. 304, 305: „... *my už jsme tři roky, od roku devadesát, teď mluvím o romech, sami (.) iniciativně připravovali návrhy, jak tyto věci řešit ...*“).

Zájmy Romů však hájí na české politické scéně i organizace, která se deklarovala jako pravicová – Romská občanská iniciativa. Jak už jsme viděli, o jejích aktivitách byla v televizní debatě v souvislosti s tzv. migračním zákonem také řeč: „*včera dokonce na, (.) z- z úst rómské občanské iniciativy zazněla i taková slova jako je občanská neposlušnost*“ (ř. 248, 249). Tato moderátorova promluva se vztahuje k tiskové besedě pořádané 9.1.1993, tj. den před televizní debatou. Odkud víme, že šlo o tiskovou besedu? V televizní debatě nebyla o tom ani zmínka, ale 11.1.1993, tj. den po televizní debatě, vyšel následující článek.

Mladá fronta Dnes 11.1.1993, s. 1

ROI hrozí neposlušností

Praha (iv) – Nesouhlas s návrhem tzv. migračního zákona a vydáváním městských vyhlášek diskriminujících romské občany vyjádřili předseda a místopředsedkyně Romské občanské iniciativy Emil Ščuka a Klára Samková. Zmíněný návrh zákona je podle Emila Ščuky protiústavní a nedemokratický a generální prokurátor by za jeho předložení měl být odvolán.

Klára Samková označila sobotní tiskovou besedu na toto téma za poslední pokus, jak získat ochotu vlády ke společnému postupu. „Nechceme komplikovat složitou ekonomicko-sociální situaci, v níž se nacházejí všichni občané ČR. Vždy jsme byli vůči vládě loajální, ale pokud spolu s parlamentem včas nezareaguje, budeme zvažovat i takové kroky, jako je občanská neposlušnost,“ prohlásila. (...)

Vidíme, že i ROI se připojila k apelu na českou vládu. Zajímavé je to, že moderátor v televizní debatě nezmínil žádnou jinou aktivitu ROI než mluvení o občanské neposlušnosti. Vidíme, že i v uvedeném článku byla potenciální výzva k občanské neposlušnosti prezentována jako taková akce ROI, která si zasluhuje prvořadou pozornost (viz titulek článku). Je samozřejmě možné, že jak televizní moderátor, tak novinář (iv) právě občanskou neposlušnost interpretovali jako to, co je hodné největší pozornosti. Je však možné i to, že novinář (iv) titulek článku *ROI hrozí neposlušností* formuloval až po zhlédnutí televizní

debaty – ačkoli tisková beseda televizní debatě předcházela. Tato možnost je dána tím, že v neděli v České republice naprostá většina novin nevychází, a proto pondělní noviny přinášejí informace jak o dění v neděli, tak o tom, co se stalo v sobotu. Z toho plyne obecnější poznatek, že posloupnost jednotlivých „tahů“ v rozvíjející se masmediální dialogické síti není ovlivněna jen fyzikálním uplýváním času, ale i technologií masmediální produkce.

Uvedený technologický faktor zároveň novinářům umožňuje to, aby sobotní a nedělní dění shrnuli v jednom článku (to samozřejmě platí i o událostech z jednoho dne, jsou-li už novinářům známy). V takovém případě je zajímavé povšimnout si toho, které události novináři interpretují jako „patřící dohromady“. S velkou pravděpodobností se totiž při tom orientují na reálné nebo potenciální „tahy“ v rozvíjející se masmediální dialogické síti. Samy produkty novinářů tak dokazují to, že dialogická síť není arbitrárním konstruktem analytiků masmediálního diskursu.

Už jsme naznačovali, že na základě nápadné prezentace potenciální občanské neposlušnosti „patří dohromady“ sobotní tisková beseda ROI a nedělní televizní debata. Soupatřičnost těchto dvou událostí si samozřejmě uvědomovali i účastníci televizní debaty – moderátorovu zmínku o občanské neposlušnosti ROI přijali v daném bodě televizní debaty jako relevantní. To, že tyto dvě dialogické události „patří dohromady“, vyjádřil novinář (iv) formálně tím, že o nich referoval v jednom článku. Viz fragment druhé části jeho článku *ROI hrozí neposlušností*, kterou věnoval shrnutí diskusních příspěvků jednotlivých účastníků televizní debaty.

Mladá fronta Dnes 11.1.1993, s. 2

ROI hrozí neposlušností (pokračování)

(...) Na faktické chyby v předloze upozornil romský poslanec českého parlamentu Ladislav Body (Levý blok). Předseda výboru pro právní ochranu a bezpečnost českého sněmu Vladimír Šuman (ODA) upozornil, že kritikou návrhu zákona se nevyřeší bezpečnostní situace v některých obcích, která je neudržitelná. O nápravu by se podle něj měla postarat výkonná moc – především vláda. (...)

Na tomto fragmentu také vidíme, že novinové zprávy o televizních debatách zvyšují účinnost dialogických akcí, které vykonali politici v televizním studiu. Např. apel na českou vládu, který formuloval v televizní debatě V. Šuman, byl díky novinovému zpravodajství mnohonásoben (o této televizní debatě informovala řada významných českých novin).

15.1. 1993, tj. pět dní po televizní debatě, měla Romská občanská iniciativa další tiskovou konferenci. – Orientovali se její představitelé na předcházející „tahy“ v zkoumané dialogické síti? Orientovali se na ně novináři, kteří o tiskové konferenci referovali?

Lidové noviny 16.1.1993, s. 3

Žádné vlaky s Romy

OSTRAVA (mot) – O krocích k občanské neposlušnosti Romská občanská iniciativa neuvažuje, řekla v Ostravě místopředsdkyně ROI JUDr. Klára Samková. Pokud by měl zvítězit trend vyhlášek typu „jirkovské“ a zejména návrh protimigračního zákona, obrátí se ROI na ES a OSN. Podle informací ROI žádné vlaky s Romy ze Slovenska do ČR nesměřují a od rozdělení státu se migrace nezvýšila. Jedná se řádově o stovky osob, ale i ty jsou schopny vnést ve spojení s kriminálními živly zmatek do míst s koncentrovanou kriminalitou. Romové nebyli a nebudou stabilním obyvatelstvem, konstatovala K. Samková. Odmítla myšlenku romských vesniček a vyslovila se pro komplexní řešení romského problému.

Na tomto článku si povšimneme jen jeho úvodu a závěru. Vidíme, že „kroky (vedoucí) k občanské neposlušnosti“ jsou v první větě prezentovány jako něco známého. Nápadné je také to, že „kroky (vedoucí) k občanské neposlušnosti“ se stávají prvním tématem celého článku (odhlédneme-li od jeho titulku). Domníváme se, že to lze vysvětlit tím, že novinář (mot) – a možná i sama K. Samková – se orientuje na dosavadní rozvoj masmediální dialogické sítě, v níž potenciální výzva k občanské neposlušnosti byla v centru pozornosti.

Nové je v zkoumané masmediální dialogické síti to, že ROI o občanské neposlušnosti **neuvažuje** („neuvažuje“ je tedy z komunikačního hlediska jádrem sdělení první věty).

Dokladem toho, že K. Samková se orientovala na události v dosavadním rozvoji dialogické sítě by mohlo být i to, že „odmítla myšlenku romských vesničků“ (viz závěr článku). Připomeňme si, že s touto myšlenkou jsme se už setkali v anketě, která kontextualizovala výše uvedenou televizní debatu. Viz promluvu pátého respondenta R5: „pro ně samostatnou vesnici. (.) rozumíte“.

K. Samková na této tiskové konferenci hovořila i o jiných závažných věcech. Ve svých promluvách zkonstruovala soubor legislativních aktů, které podle ní dokládají „tendenci k státnímu rasismu“. Do tohoto souboru patří nejen návrh protimigračního zákona, ale i zákon o nabývání občanství. Viz následující článek:

Práce 16.1.1993, s. 2

Místopředsedkyně ROI Klára Samková:

Rasismus existuje

OSTRAVA (dav). „Prvky rasismu se projevují v každé společnosti, v České republice jsou silnější než jinde. Dnes se už projevují i tendence rasismu státního,“ prohlásila na včerejší tiskovce v Ostravě místopředsedkyně Romské občanské iniciativy KLÁRA SAMKOVÁ.

Svoje tvrzení dokumentovala nejen návrhem protimigračního zákona, předloženého generálním prokurátorem ČR Jiřím Šetinou, ale i dalšími legislativními akty. Jedním z nich je například zákon o nabývání občanství. Zde se stanoví jako jedna z podmínek znalost českého jazyka. „Takto je zbaveno možnosti získat občanství několik desítek tisíc Romů, kteří mluví napůl romsky a napůl slovensky.“

Jak Klára Samková dále uvedla, ...

Návrhu zákona předloženého generální prokuraturou, tak byl připsán další „predikát“ – návrh už není jen „rasistický“, ale (bezmála) „státně rasistický“.

7.3 Jak reagovala vláda?

Viděli jsme, že v dosavadním rozvoji zkoumané masmediální dialogické sítě přibývá apelů na vládu (viz reakce V. Šumana, L. Bodyho, představitelů ROI). O tom, že vláda, resp. její jednotliví ministři či vládní úředníci, začínají reagovat, nás přesvědčí níže uvedené články. Na základě jejich četby lze říci, že vláda nereaguje na konkrétní podnět, zformulovaný konkrétní osobou; závažnost situace, kterou má řešit, vyvstává před ní – mimo jiné – tím, že reagujících osob v dialogické síti je už celá řada. Vláda tedy pravděpodobně reaguje na obecněji distribuovaný apel.

Mladá fronta Dnes, 12.1.1993, s. 1

Kriminalitu Romů bude řešit vláda

Praha (jem) – Možnost, že se vláda bude věnovat zvýšené kriminalitě na severu ČR, připustila včera ředitelka legislativního úřadu vlády Milena Poláková. (...) Podle jejích slov bude řešení pravděpodobně vyžadovat spolupráci ministerstev spravedlnosti, vnitra a hospodářství. (...)

Mezitím ministr vnitra J. Ruml včera řekl, že pokud by se vláda situací nyní nemohla zabývat, převezme iniciativu sám. (...)

Na výše uvedeném článku si povšimneme jen toho, že novinář (jem) v nejnápadnějším místě svého článku, v titulku, problém, jímž se má vláda zabývat, redukuje na kriminalitu Romů. Novinář se tedy orientuje na to pojetí situace, které jsme v zkoumané masmediální dialogické síti viděli už mnohokrát.

Českomoravské zemědělské noviny, 13.1.1993, s. 1

Ministři hájí zákon

Praha (mk) – „Jirkovská vyhláška“ a následný návrh migračního zákona, tak jak s ním přišla generální prokuratura ČR, naznačily, že je nejvyšší čas řešit problémy spojené nejen s romským etnikem, ale kriminalitou vůbec. To byl hlavní důvod včerejšího setkání českého ministra spravedlnosti J. Nováka s ministrem vnitra ČR J.

Rumlem. „Shodli jsme se na tom, že je třeba vytvořit skupinu legislativců, která navrhne zákonné změny řešící tuto situaci. Pochopitelně musí respektovat Listinu občanských práv a svobod,“ řekl ČMZN ministr spravedlnosti. Tento návrh předloží oba ministři dnes ve vládě s tím, že na řešení problému by se měla podílet i další ministerstva.

V tomto článku vidíme, že ministr spravedlnosti se orientuje na problém, který byl v masmediální dialogické síti také už mnohokrát diskutován: Je, nebo není tzv. migrační zákon v souladu s Listinou občanských práv a svobod?

Naši analýzu masmediální dialogické sítě zakončíme článkem, který prezentuje nejen další akce představitelů vlády, ale i další rozvoj masmediální dialogické sítě. Kdo by mohl reagovat na akce vlády? Minimálně ti, kteří na vládu apelovali. – Je zajímavé, že jejich bezprostřední reakce na akce vlády jsme však v tisku nezaregistrovali. Povšimneme si proto jen „tahu“ aktéra, jehož akce byly velmi často v centru pozornosti účastníků zkoumané masmediální dialogické sítě – generálního prokurátora J. Šetiny.

Mladá fronta Dnes, 13.1.1993, s. 2

Policie se přesune na sever ČR

Prokurátor spokojen s výsledky svého podnětu

Praha (jem) – Policejní jednotky by měly od příštího týdne zahájit přesun do míst v severních Čechách, které jsou nejvíce ohroženy zvýšenou kriminalitou. Oznámil to včera ministr vnitra ČR Jan Ruml poté, co se setkal s ministrem spravedlnosti ČR Jiřím Novákem, aby společně hledali postup, jak zajistit bezpečnost občanů v severočeském a severomoravském kraji. ...

Skutečnost, že česká vláda či její ministr vnitra Jan Ruml sám se bude zabývat zvýšenou kriminalitou na severu Čech a Moravy, označil včera generální prokurátor Jiří Šetina za plně uspokojivý výsledek své iniciativy vůči Parlamentu ČR. Konstatoval dále, že návrh tzv. migračního zákona, jež předal poslancům, byl především troufalým gestem. Prokuratura se jím snažila upozornit na vyhrcoující se situaci na severu ČR. J. Šetina rovněž přiznal, že nyní by již v první větě důvodové zprávy nenapsal: soustředění romského obyvatelstva, ale migrujícího obyvatelstva. Zdůraznil zároveň, že návrh zákona měl postihnout každého občana, který omezuje lidská práva a svobody druhých nebo ruší veřejný pořádek. Odmítl proto obvinění, že se svým zákonným návrhem dotkl Listiny lidských práv a svobod. (...)

Generální prokurátor je tedy se svou iniciativou „*plně spokojen*“. Konsistentně se svými předcházejícími výroky připisuje návrhu tzv. migračního zákona predikát „*troufalé gesto*“ (v článku z LN 7.1.1993 jsme viděli, že vyhlášky severočeských měst kategorizoval jako „*provokaci v dobrém slova smyslu*“). V Šetinově reakci na dosavadní rozvoj dialogické sítě je však zřetelná i oprava (repair) – místo „*soustředění romského obyvatelstva*“ by generální prokurátor v důvodové zprávě napsal soustředění „*migrujícího obyvatelstva*“. Na druhé straně znovu odmítl, že by porušil Listinu lidských práv a svobod. Bylo to třeba odmítnout i nyní? Ano. Nezapomeňme, že ve vystoupení ministra spravedlnosti (viz výše) zaznělo, a bylo tedy znovu učiněno diskusně relevantním, to, že „*zákonné změny (...) pochopitelně musí respektovat Listinu občanských práv a svobod*“.

8. Závěrečné poznámky

V této studii jsme sledovali tři hlavní cíle. Prvním z nich bylo rozšířit naše poznání toho, jak jsou Romové prezentováni v středoevropských masmédiích. V našem výzkumu jsme se zatím věnovali tomuto problému na příkladu televizních debat (viz Leudar, Nekvapil 2000). Zjistili jsme, že kategorie Rom v nich byla užívána rozporně a že rysy, které jí připisovali čeští účastníci, byly negacemi toho, co tito účastníci shledávali pozitivním na sobě samých. V této studii jsme zkoumali kategorii Rom v diskusích o tzv. migračním zákonu. Naším úkolem bylo ukázat, jaké „*metody*“ a interpretační zdroje užívají aktéři, když prezentují tento zákon jako smysluplný a adekvátní, nebo naopak jako špatný či rasistický. Opět jsme zjistili, že jejich argumentace vycházela z předpokladu, že kategorie Rom je spjata s kriminálními aktivitami, resp. že Romové jsou příčinou společenského neklidu. Tento standardní

předpoklad však byl zpochybňován nejen romskými účastníky, ale i některými účastníky českými. Také nás zajímalo, zda členská kategorizační analýza může být rozšířena na jiné objekty než osoby, aniž by bylo třeba ji konceptuálně podstatně přepracovat. Pokud jde o tzv. migrační zákon, zjistili jsme, že mluvčí nebo autoři článků mu připsali řadu protichůdných rysů, a to v závislosti na tom, zda byli jeho přívrženci nebo odpůrci. Návrh tohoto zákona byl nejčastěji charakterizován jako „rasistický“, ale i jako „cenná iniciativa“ nebo „troufalé gesto“. Navržený zákon byl v komunikaci zařazován spolu s jinými abstraktními objekty do souborů, jako jsou „legislativní akty vykazující státní rasismus“. Zdá se tedy, že v působnosti členské kategorizační analýzy mohou být i takové objekty, jako jsou zákony. Problém platnosti členské kategorizační analýzy by si však nepochybně zasluhoval zvláštní pozornost (zejména pokud jde o kategorizování akcí).

Druhým naším cílem bylo propracovat pojem distribuované dialogické sítě. Dialogická síť, kterou jsme se zabývali v souvislosti s tzv. migračním zákonem, není pouhým konstruktem analytiků masmediálního diskursu. Orientují se na ni sami mluvčí, resp. autoři článků. Jaké argumenty lze uvést pro toto tvrzení? Jedním z metodologických problémů, se kterým jsme se potýkali, bylo to, kde začít vlastní analýzu. Výchozím bodem naší analýzy jsou články, které byly publikovány 6.1.1993 – ale proč nezačít s materiály zveřejněnými např. 8.1.1992? Dalším problémem bylo to, které materiály máme zahrnout a které nechat stranou. Řídili jsme se metodologickou zásadou, že pozornost budeme věnovat jevům (událostem, osobám ...), které prezentují jako komunikačně relevantní sami mluvčí, resp. autoři článků.

Centrální událostí, od které jsme původně vyšli, byla televizní debata z 10.1.1993. V této debatě byla několikrát formulována časová dimenze zkoumané dialogické sítě. To je zřejmé z následujících formulací: „*poslední dny je doslova na eh na tapetě generální prokurátor české republiky*“ (ř. 23n.), „*pane náměstku. kolem návrhu pana šetiny se opravdu přehnalá smršť nejrůznějších názorů. většinou tedy názorů záporných. myslíte si i dnes po tom v podstatě týdně, že ...*“ (ř. 79n.). Jak vidíme, sami účastníci debaty v ní činili relevantními určité události, o nichž – jak jsme následně zjistili – byly už předtím publikovány články v novinách. Shromáždili jsme tyto články a zjistili jsme, že ty zase zmiňují jiné události. Např. jednou z událostí, kterou jsme zahrnuli do naší analýzy, byla tisková konference ROI z 9.1.1993. Z jakého důvodu? Účastníci televizní debaty z 10.1.1993 reagovali na to, co bylo řečeno na této tiskové konferenci, a to považujeme za důkaz, že tato tisková konference je součástí studované dialogické sítě.

Uvedená metoda nás vedla k tomu, že jsme zahrnovali do dialogické sítě takové účastníky, kteří byli „rekrutováni“ jinými účastníky – tj. jimi osloveni nebo jejich akce zmíněny. Takto jsme postupovali zpět, k začátku dialogické sítě. Ten byl tvořen články otištěnými v několika novinách 6.1.1993, které se zabývaly návrhem tzv. migračního zákona, předloženého generálním prokurátorem, a jirkovskou vyhláškou.

Zahrnutí materiálů do naší analýzy bylo tedy obecně determinováno zájmy a snahami samotných účastníků – tím, co sami účastníci činili relevantním, ať už retrospektivně nebo prospektivně.⁶

Dialogické síť drží pohromadě několik faktorů. Jsou soudržné tematicky (ve zkoumaném případě to byl návrh tzv. migračního zákona). Jejich koheze je záležitostí sdíleného způsobu vyjadřování, ale i sdílených způsobů argumentace. Hlavním „tmelem“ jsou však sekvenční struktury, především párové sekvence. Pokud jde o jejich typy, zjistili jsme takové, které už byly identifikovány v každodenních rozhovorech. Rozdíl je v tom, že sekvenční očekávání mohou být v dialogických sítích saturována několika reakcemi a ty mohou náležet několika aktérům a mohou být i protichůdné (podrobněji viz Nekvapil, Leudar v tisku).

⁶ Ve skutečnosti jsme analyzovali více článků, než jsme prezentovali v této studii. Zde jsme podali jen určitou verzi dialogické sítě.

Jedním z důvodů pro zavedení nového pojmu je to, že usnadňuje pochopení určitého jevu, nebo to, že soustřeďuje pozornost na takové aspekty studovaného jevu, které by nebyly jinak zřejmé. Vyhovuje pojem „dialogická síť“ z těchto hledisek? Tento pojem objasňuje intertextuální povahu komunikace u veřejných příležitostí, jako jsou tiskové konference nebo televizní politické debaty. Viděli jsme, že jejich účastníci byli někdy zapojeni vlastně do dvou „rozhovorů“: (1) s aktéry, kteří byli přítomni, (2) s aktéry, kteří byli nepřítomni. Tento pojem také objasňuje to, jak novináři formulují své články – máme na mysli především to, že kontexty, do nichž novináři zařazují popisované události, je třeba leckdy chápat jako aspekty rozvíjející se dialogické sítě.

Třetím cílem naší studie bylo propracovat alternativu ke kognitivnímu vysvětlování toho, jak média ovlivňují své čtenáře a diváky. Předpokládali jsme, že je neovlivňují ani tak tím, že formují jejich privátní psychické postoje, jako spíš tím, že jim poskytují prostředky pro dialogické argumentování. Chtěli jsme proto ukázat, jak jsou mediální texty užívány v běžných rozhovorech. Zjistili jsme, že nehledě na původní záměr autorů mediálních textů, byly tyto texty užívány ad hoc, v závislosti na momentálním stavu komunikace, a sloužily k dosažení komunikačních cílů účastníků rozhovoru.

Transkripční konvence užité při analýze rozhovorů

A: ale [ano]	v závorkách jsou současně řečené úseky replik (tzv. overlap) dvou
B: [jistě]že	mluvčích
?	výrazně stoupavá intonace
.	klesavá intonace
,	polokadence, pokračovací intonace
:	nápadné dloužení předcházející samohlásky
=	okamžité, bezpauzové nasazení následujícího výrazu, repliky
(.)	krátká pauza
(..)	delší pauza
(...)	ještě delší pauza
()	nesrozumitelné místo
(ale)	předpokládaný, ne dobře srozumitelný výraz
((se smíchem))	komentář autora transkriptu
+	místo, v němž končí platnost komentáře
-	náhlé přerušení slova nebo konstrukce
<u>nikdo</u>	nápadné zdůraznění slabiky, slova
...	vynechané místo v transkriptu

Seznam citovaných novinových článků

Eskadra nezaútočila, ČMZN 16.10.1992.
Chystá se obrovská migrace Romů do Čech, RP 16.10.1992.
Prokuratura navrhuje mimořádný migrační zákon, ČMZN 6.1.1993.
Návrh prokurátora. Nezakrytý rasismus. LN 6.1.1993.
Podle Výborného předložil prokurátor „rasistický“ zákon. MFD 6.1.1993.
Jiří Šetina obhájí svůj návrh zákona. Dobře míněná provokace. LN 7.1.1993.
Jirkovská vyhláška. Chomutov a Most. LN 7.1.1993.
S Jiřím Šetinou o mimořádných opatřeních proti zločinu. Obvinění z rasismu odmítá. RP 8.1.1993.
Poslanec Body žádá odstoupení Šetiny. RP 8.1.1993.
V Jirkově se bojuje o přijetí pořádkové vyhlášky. RP 8.1.1993.
Prokurátor nepříjemně překvapil parlament. MFD 8.1.1993.
Debata o velkých problémech naší politické scény. Riskantní pořádek. Práce 11.1.1993.
ROI hrozí neposlušností. MFD 11.1.1993.
ROI se bouří proti občanským domobranám. Generální prokurátor pro Romy nepřijatelný. ČMZN 11.1.1993.
Romové žádají odvolání generálního prokurátora. RP 11.1.1993.
Návrh migračního zákona tvrdší než vyhlášky měst. Starostové „jirkovských“ měst k návrhu prokuratury. MFD 12.1.1993.
Kriminalitu Romů bude řešit vláda. MFD 12.1.1993.
Ministři hájí zákon. ČMZN 13.1.1993.
Policie se přesune na sever ČR. Prokurátor spokojen s výsledky svého podnětu. MFD 13.1.1993.
Praha oceňuje Šetinův návrh. LN 14.1.1993.
Jirkov je politický problém. LN 15.1.1993.
Žádné vlaky s Romy. LN 16.1.1993.
Místopředsedkyně ROI Klára Samková: Rasismus existuje. Práce 16.1.1993.
ROI žádá odvolání Šetiny. MFD 16.1.1993.

Literatura

Austin, J. (2000). *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia.
Edwards, D. (1998). The relevant thing about her: social identity categories in use. In C. Antaki, S. Widdicombe (eds.) *Identities in talk*. London: Sage, 15-33.
Eglin, P., Hester, S. (1999). Moral order and the Montreal massacre: a story of membership categorization analysis. In P. L. Jalbert (ed.) *Media studies: ethnomethodological approaches*. Lanham, New York, Oxford: University Press of America, 195-230.
Hester, S., Eglin, P. (eds.) (1997). *Culture in action. Studies in membership categorization analysis*. Lanham: University Press of America.
Holšánová, J., Nekvapil, J. (1995). Menschen “fünfter Klasse”: Reden über Abwesende in der Alltagskommunikation am Beispiel tschechischsprachiger Daten. In M. Czyżewski, E. Gülich, H. Hausendorf, M. Kastner (eds.) *Nationale Selbst- und Fremdbilder im Gespräch. Kommunikative Prozesse nach der Wiedervereinigung Deutschlands und dem Systemwandel in Ostmitteleuropa*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 145-179.
Jalbert, P.L. (ed.) (1999). *Media studies: Ethnomethodological approaches*. Lanham, New York, Oxford: University Press of America. (viz recenzi J. Nekvapila v *Sociologickém časopise* 38, 2002)
Kittler, F.A. (1990). *Discourse networks 1800/1900*. Stanford: Stanford University Press.
Leudar, I. (1995). Reporting political arguments. In van Eemeren, F.H., Grootendorst, R., Blair, J.A., Willard, C.A. (eds.) *Reconstruction and application. Proceedings of the Third Conference on Argumentation*. Vol. III. Amsterdam: Sic Sat, 42-59.
Leudar, I. (1998). Who is Martin McGuinness: On contextualizing reported political talk. In Čmejrková, S., Hoffmannová, J., Müllerová, O., Světlá, J. (eds.) *Dialogue analysis 6*, Vol. 2, Tübingen: Niemeyer, 217-224.
Leudar, I., Nekvapil, J. (1998). On the emergence of political identity in the Czech mass media: The case of the Democratic Party of Sudetenland. *Czech Sociological Review*, 6, 43-58.

- Leudar, I., Nekvapil, J. (2000). Presentations of Romanies in the Czech media: On category work in television debates. *Discourse and Society* 11, 487-513.
- Leudar, I., Thomas, I. (2000). *Voices of reason, voices of Insanity*. London: Routledge.
- Levinson, S. (1988). Putting linguistics on a proper footing. Explorations in Goffman's concepts of participation. In Drew, P., Wootton, A. (eds.) *Goffman. Exploring the interaction order*. Oxford: Polity Press, 161-227.
- Nekvapil, J. (1997). Český tisk a politický diskurs po roce 1989. *Přednášky z XXXIX. běhu LŠSS*. Praha: Univerzita Karlova, 86-110.
- Nekvapil, J. (1999/2000). Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář X*, 80-87 (viz též <http://ulug.ff.cuni.cz/osobni/nekvapil.html>).
- Nekvapil, J. (2000/2001). Sociální kategorizace v interkulturním kontaktu. *Češtinář XI*, 38-52, 72-84 (viz též <http://ulug.ff.cuni.cz/osobni/nekvapil.html>).
- Nekvapil, J., Leudar, I. (1998). Masmediální utváření dialogických sítí a politické identity: případ Demokratické strany Sudety. *Slovo a Slovesnost* 59, 30-52.
- Nekvapil, J., Leudar, I. (v tisku). Sequencing in media dialogical networks. In: David Francis and Stephen Hester (eds), *Orders of ordinary action: respecifying sociological knowledge* (v tisku).
- Sacks, H. (1992). *Lectures on conversation*. Cambridge, Oxford: Blackwell.
- Watson, D.R. (1997). Some general reflections on 'categorization' and 'sequence' in the analysis of conversation. In S. Hester, P.Eglin (eds.) *Culture in action. Studies in membership categorization analysis*. Lanham: University Press of America, 49-75.

Summary

Arguments Surrounding Migration Law in the Czech Mass Media in Early 1993

This paper had three aims. One was to extend our work on how media in the Czech Republic represented Romanies in early nineties. Our previous work addressed this issue in the settings of TV debates. We had found that the category ‘Romany’ was contested, but the ‘predicates’ bound to it by many Czech participants were negations of what they found positive about themselves. Here we investigated the category of Romany in debates about the migration law proposed by the office of General Procurator in 1993, which took place in various media of communication. Working in a broadly ethnomethodological framework, our task was to determine what methods and resources participants used to present the law as sensible, adequate or flawed and racist. We found that the arguments were based on the assumption that criminal activities are bound to the category of Romany, and that Romanies are a source of social disorder. This default assumption was, however, contested by the Romanies and some Czechs. These presentations were, however, not simply representations – they were used as justifications of past actions towards Romanies and tied to proposed future ones. We were also interested in whether ‘membership categorization analysis’ can be sensibly extended to objects other than persons without altering its tools substantially. With respect to the proposed migration law, we found that the participants ascribed to it a number of ‘predicates’, depending on whether they were opponents or partisans of the proposal. The proposal was characterised as ‘racist’, but also as a ‘valuable initiative’ or a ‘bold gesture’. Like membership categories of pertaining to persons, the proposed law was grouped with other abstract objects in ‘collections’, such as ‘legislative acts displaying state racism’.

Our second aim was to provide a conversation analytic alternative to cognitive accounts of how media influence public opinion. Our argument was that it is unlikely that they do so by molding private psychological attitudes, but rather by providing argumentative resources in the form of texts. So our strategy was to show how such texts are used in everyday conversations. We found that partly irrespective of the original intent in the text, the text was used in a locally occasioned manner to further the purposes of participants.

Our third aim was to elaborate the concept of a ‘dialogical network’ which we have formulated elsewhere. Dialogical networks are communications which typically occur in mass media and one of their characteristics is that contributions of individual participants are distributed in time and space. Their second central property is that an individual's contribution can be multiplied (e.g. what is said in a TV studio may be reproduced in several newspapers). We found that the distributed and multiplicative character of dialogical networks makes possible two sequential phenomena as far as ‘adjacency pairs’ are concerned: (i) several actors often react to the first part of a sequence, and (ii) the second part in a sequence is often a reaction to several tokens of the first part. Dialogical networks are forms of communication which allow participants to communicate without ever meeting face to face, and even without acknowledging each other as communicative partners.

An English version of this paper was published under the title “On dialogical networks: arguments about the migration law in Czech mass media in 1993” in Stephen Hester and William Housley (eds) *Language, Interaction and National Identity. Studies in the Social Organisation of National Identity in Talk-in-Interaction*, Aldershot: Ashgate 2002, pp. 60–101.

„Tajná zpráva české vlády“. Analýza jedné politické a mediální události

Jiří Homoláč, Kamila Karhanová

1. Etnografické pozadí

Jedním z dílčích momentů ve vývoji česko-slovenských vztahů po roce 1989 je spor o existenci a obsah materiálu Pithartovy vlády předjímajícího problémy spojené s případným rozpadem státu. Česká národní rada se potřebou připravit takový materiál poprvé zabývala v prosinci 1990. Stalo se tak na premiérův podnět, protože V. Mečiar, tehdy slovenský premiér a zastánce federace, informoval P. Pitharta o tom, že se chystá vyhlášení svrchovanosti zákonů SR nad zákony federálními (k tomu srov. Pithartovo vyjádření pro ČSTK z 15.7.92). Podruhé, tentokrát na podnět poslance ODS J. Payna, informoval P. Pithart o přípravě materiálů zabývajících se případným rozpadem státu na neveřejném zasedání ČNR 21.5.91 (viz ČSTK 21.5.91). O existenci a účelu tohoto materiálu mluvil P. Pithart dvakrát ve svém pravidelném vystoupení na stanici Praha (viz ČSTK 21. a 28.5.91) a psalo se o něm i v českém tisku (srov. např. RP 23. a 29.5.91). V souladu s dobovou oblibou pojmenování „scénář“ (srov. např. tehdy frekventované spojení „scénář ekonomické reformy“)¹ a zřejmě i v souladu s tehdejšími náhledem na možnost rozpadu státu se pro tento materiál české vlády (dále Dokument) vžilo označení „katastrofický scénář“. Dokument by nejspíš upadl v zapomnění, na počátku července 1992 však V. Mečiar prohlásil, že disponuje přísně tajnou zprávou české vlády pro případ rozpadu státu (poprvé o ní mluvil 9.7.92 na besedě s novináři z iniciativy Za pravdivý obraz Slovenska, podruhé 15.7.92 při projednávání programového prohlášení slovenské vlády v SNR) a učinil z Dokumentu aktuální politický argument. A právě reakce českých a slovenských politiků a českého tisku na tato Mečiarova vystoupení jsou předmětem naší analýzy.

2. Data

Analyzujeme zprávy ČSTK a texty (zprávy a komentáře), které byly o Dokumentu publikovány v Rudém právu (RP), Lidových novinách (LN) a Mladé frontě Dnes (MFD)² v období od 10.7., kdy vyšly první zprávy o Mečiarově vystoupení před slovenskými novináři, do 31.7., kdy český tisk informoval o setkání poslance Bodyho a dalších romských představitelů s premiérem federální vlády J. Stráským, resp. do 1.8., kdy některé deníky otiskly zprávu o tiskové konferenci Romského demokratického kongresu a o vystoupení L. Bodyho na tiskové konferenci Levého bloku.

3. Cíle analýzy:

- a) ukázat, jak se identita Dokumentu utvářela ve výroci českých a slovenských politiků;
- b) ukázat, jak byla identita Dokumentu konstruována v tisku;
- c) ukázat, jak jednotliví aktéři, politici a novináři, reagovali na skutečnost, že se v Dokumentu mj. navrhovalo využít procesů spjatých s rozdělením státu k „odstěhování občanů romské

¹ Jde zřejmě o výpůjčku z angličtiny, jeden z významů pojmenování „scenario“ je totiž „varianta plánu nebo činnosti“ (srov. K. Hais, B. Hodek: Velký anglicko – český slovník, 2.díl. Leda, Praha, Academia, Praha 1997).

² Jen okrajově se budeme věnovat textům otištěným v Prostoru, Českomoravských zemědělských novinách (ČMZN), Svobodném slově (SS) a Práci (P).

národnosti na Slovensko“ a „přijmout opatření k zamezení hromadného stěhování Romů do ČR“.³

4. Metodologie

Náš přístup k výrokům politiků zprostředkovaným ve zprávách ČSTK je v zásadě etnometodologický. Vycházejíce z etnometodologické konverzační analýzy a členské kategorizační analýzy,⁴ předpokládáme, že identita Dokumentu není předem daná, ale utváří se teprve v interakci. Jednotliví aktéři přisuzují Dokumentu různé rysy, a zařazují ho tak do určitých kategorií; některé tyto rysy mohou být přitom Dokumentu připisovány současně, jiné se navzájem vylučují. Nejzjevnějším momentem vyjednávání identity je konkurence pojmenování „tajná zpráva“ a „katastrofický scénář“ (a jejich variant, viz níže). Tato pojmenování vystupují v analyzovaných textech jako kategorie (z jiného pohledu také jako argumenty), mluvčí je pravidelně spojují se sadami rysů jako ne/oficiálnost, ne/ucelenost atd.

Cestu k analýze podobných problémů naznačili Nekvapil a Leudar (1998; v tomto sborníku) svým konceptem dialogické masmediální sítě. Naším cílem však není postihnout dialogickou síť, tvořenou řetězcem promluv o různém stupni zprostředkovanosti, v celé její komplexnosti, ale zaměříme se nejprve jen na jednu část či rovinu této sítě, na komunikaci mezi politiky zprostředkovanou tiskovou agenturou.

V další části analýzy zkoumáme, jak o Mečiarových vystoupeních a Dokumentu samém psal český tisk. Novinové texty, obsahující názory politiků i novinářů, však již neanalyzujeme v duchu etnometodologické konverzační analýzy jako repliky dialogu (resp. tahy v dialogické síti), ale zaměřujeme se např. na vztah titulku a vlastního textu, zapojování dílčích témat do dalších kontextů apod.

5. Vlastní analýza

5.1. Utváření identity Dokumentu ve vystoupeních politiků

5.1.0 V této části analýzy budeme – evidentně naivně – předpokládat, že se identita Dokumentu utvářela pouze ve vystoupeních Vladimíra Mečiara a reakcích českých a slovenských politiků na ně. Přestože nedisponujeme ani magnetofonovými nahrávkami, ani stenografickými zápisy, domníváme, že zprávy ČSTK, z nichž vycházíme, představují – přinejmenším pokud jde o přímé citace – hodnověrný zdroj, a lze je tedy pro podobnou analýzu využít. Agenturní zpravodajství však rozhodně nepovažujeme za pouhého zprostředkovatele výroků jednotlivých politiků (ČSTK si totiž přinejmenším některé reakce sama vyžádala, viz formulace „na dotaz zpravodaje ČSTK“).

5.1.1 Vladimír Mečiar se o Dokumentu poprvé zmínil na schůzce s novináři ze sdružení Za pravdivý obraz Slovenska (Z agenturní zprávy o tomto vystoupení citujeme pouze část, která se vztahuje k Dokumentu.).⁵

³ Citujeme podle výňatků z Dokumentu, které otiskl 21.7.92 deník Prostor.

⁴ K uvedeným analytickým postupům srov. Nekvapil (1999/2000, s. 80): „Etnometodologie se zabývá produkcí, resp. reprodukcí sociální skutečnosti v každodenním životě, a to se zřetelem k metodám, které členové příslušného kulturního společenství při produkování společnosti a jejího řádu užívají. (...) Konverzační analýza je metoda, která se vyvinula v rámci etnometodologie (...) zabývá se tím, jaké metody užívají mluvčí při produkci a interpretaci různých aspektů běžných rozhovorů.“

⁵ Poukázali přitom i na možnost využít metod členské kategorizační analýzy, vypracované původně pro analýzu personálních kategorií, i pro zkoumání kategorizace neživých objektů. Srov. Nekvapil, 1999/2000; Nekvapil, Leudar, 1998.

ČSTK 9.7.92

V. Mečiar žádá zveřejnění „přísně tajné zprávy vlády ČR“

Ke zveřejnění přísně tajné zprávy, v níž jsou podle něj časově rozpracována opatření pro případný rozpad Československa, vyzval dnes českou vládu předseda vlády SR Vladimír Mečiar při večerním setkání se členy sdružení slovenských novinářů Za pravdivý obraz Slovenska.

Jak V. Mečiar uvedl, tato zpráva obsahuje i takové detaily, jakými jsou například okolkované peníze platné jen v ČR a vydávané na občanský průkaz výhradně občanům ČR, uzavření hranic apod.

Postoj české strany se podle slov V. Mečiara od prvních jednání mezi HZDS a ODS velmi výrazně změnil. Česká strana, jak řekl, již nemá zájem předstírat, že jí ještě na soužití záleží. „To všechno jsou kroky, které nelze nazvat akty přátelství,“ dodal.

Premiér uvedl, že Slovensko není připraveno na rychlé rozdělení ve sféře hospodářských vazeb, v měnové oblasti, v oblasti lidských práv. „Český program buď-anebo v tak radikální formě nás překvapil a staví nás před problémy, na které Slovensko nebylo připravené. Dovedeme jim čelit, ale za cenu mimořádného vypětí sil,“ zdůraznil. K téměř studené válce proti Slovensku přirovnal V. Mečiar současné informování o Slovensku v novinách v České republice i ve světě, determinované pražským pohledem. Přitom zdůraznil význam objektivního informování o SR. V této souvislosti řekl, že cesta Slovenska do Evropského společenství vede přes jeho pravdivý obraz. K tomu by mělo přispět i důsledné paritní zastoupení Slovenska v diplomacii. (...)⁶

Pojmenování „*přísně tajný*“ představuje Dokument jako vrcholně důležitý (pojmenování „zpráva vlády“⁷ označuje vlastně jeho žánr). To, že jej Mečiar interpretoval jako projev nepřátelství a pokrytectví české strany, však ukazuje, že tímto pojmenováním je akcentováno také to, že česká vláda existenci Dokumentu před slovenskou a (asi i) českou veřejností tají.⁸ Mečiar ostatně českou vládu vyzval, aby Dokument zveřejnila. Další rys, který Mečiar Dokumentu přisoudil, „propracovanost“ (viz zvláště formulaci „*zpráva obsahuje i takové detaily...*“), jednak potvrzuje závažnost Dokumentu, jednak je důkazem pokrytectví české strany. Toho, že v rozporu s deklarovaným postojem s rozpadem federace již delší dobu počítá a je na něj dobře připravena.⁹ Rysy, kterými Mečiar Dokument charakterizuje, tedy nejsou izolované, ale odkazují jeden na druhý a navzájem se potvrzují.

Na Mečiarovo vystoupení reagoval (na dotaz ČSTK) předseda bývalé české vlády P. Pithart:

ČSTK 10.7.1992

P. Pithart: Jde o analýzy různých variant rozchodu

Žádná přísně tajná zpráva české vlády o rozpadu Československa podle bývalého předsedy české vlády Petra Pitharta neexistuje. V rozhovoru se zpravodajem ČSTK se tak vyjádřil ke čtvrtému vystoupení V. Mečiara na besedě se členy sdružení slovenských novinářů Za pravdivý obraz Slovenska.

„Vladimír Mečiar měl pravděpodobně na mysli to, čemu novináři říkali katastrofický scénář, uvedl. „Je to soubor analýz a studií, které vznikaly postupně, o tom, jaké položky by České republice chyběly především v hospodářské oblasti, kdyby došlo k rozchodu nikoliv korektnímu,“ řekl P. Pithart. Uvedl, že tyto dokumenty obsahují i návrhy opatření na ochranu měny a podobně.

„Není to v žádném případě zpráva, kterou by jako celek vláda schvalovala. Byly to úvahy jednotlivých ministrů o tom, co by bylo potřeba udělat v jejich resortech v případě rozpadu státu,“ dodal.

⁶ Druhá polovina textu je věnována tomu, co Mečiar řekl o maďarské menšině na Slovensku a o vměšování Maďarska do vnitřních věcí SR.

⁷ Z této formulace není jasné, zda jde o Dokument současné nebo minulé české vlády. K tomu srov. dále.

⁸ Vypojen z kontextu Mečiarova vystoupení, otevírá důraz na utajování Dokumentu před veřejností diskusi o demokratičnosti takového konání (viz v 5.2 komentář RP z 22.7.92). Podle Mečiara však existence Dokumentu vypovídá především o skutečné podobě česko-slovenských vztahů. Vzhledem k tomu, že V. Mečiar hovořil o Dokumentu na setkání klubu novinářů Za pravdivý obraz Slovenska, můžeme říci, že „tajná zpráva“ má jako „pravdivý obraz“ Česka pomoci nastolit pravdivý obraz Slovenska, systematicky deformovaný českými i zahraničními médii. K tomu srov. skutečnost, že Mečiar v tomtéž projevu přirovnal „*současné informování o Slovensku v českých médiích*“ k „*téměř studené válce proti Slovensku*“.

⁹ Mečiarovo zdůrazňování nepřipravenosti Slovenska na rozdělení tedy rozhodně není přiznáním slabosti, ale jedním z postupů, jak česko-slovenské vztahy prezentovat jako střet slovenské „otevřenosti“ s českou „vypočítavostí“.

Expremiér zdůraznil, že v těchto materiálech jsou různé varianty rozchodu, od pokojné cesty, kdy na vše bude dost času, až po krajní variantu, která by znamenala nezbytnost podniknout okamžité kroky na ochranu měny a ekonomiky v ČR.

„Nikdo tyto materiály neprohlásil za přísně tajné. Nejsou ani tak označeny. Nepokládali jsme však za užitečné s nimi veřejnost seznamovat, protože některá opatření ochranného charakteru jsou účinná pouze, když nebudou dopředu známa,“ zdůraznil P. Pithart.

Vzhledem k tomu, že sledujeme utváření identity Dokumentu v interakci, zaměříme se především na ty momenty Pithartovy reakce, které popírají rysy, které Dokumentu přisoudil Mečiar. Z ukázky je totiž zřejmé, že předmětem vyjednávání není sama existence Dokumentu, ale to, které rysy považují oba mluvčí za podstatné. Podle Pitharta tak např. nelze Dokument považovat za „*přísně tajnou zprávu české vlády*“, protože jde pouze o „*soubor analýz a studií*“, který vláda nikdy neschvalovala. Formulace „*Vladimír Mečiar měl pravděpodobně na mysli to, čemu novináři říkali katastrofický scénář*“ pak Dokumentu – v protikladu k Mečiarovu zdůrazňování „tajnosti či utajovanosti“ – přisuzuje rys „známosti“. Samo označení „*katastrofický scénář*“ Pithart sice prezentuje jako cizí, užívané novináři, ale není tak vzdáleno jeho staršímu přirovnání Dokumentu k „*požárním směrnicím*“ (užitému v pravidelném rozhlasovém vystoupení na stanici Praha, viz ČSTK 28.5.91). Zatímco podle Mečiara je Dokument nepřátelskou **aktivitou** české vlády, v Pithartově podání jde pouze o **předjímání** možných problémů či (vypůjčíme-li si jeho charakteristiky části obsahu Dokumentu) o „*opatření ochranného charakteru*“.

Protože Mečiar neuvedl, zda jde o materiál současné (Klausovy) či minulé (Pithartovy) vlády, obrátila se ČSTK (viz *Ministři české vlády: Tajná zpráva neexistuje*, ČSTK 10.7.92) také na ministry nové české vlády J. Rumla, I. Kočárníka, J. Nováka a I. Němce (poslední dva byli i členy vlády Pithartovy). Všichni dotázaní popřeli, že by Klausova vláda takový materiál připravovala, a J. Ruml dodal: „*Pokud vím, existuje nějaký materiál, který vypracovala minulá vláda. Obsahuje jakési základní kroky v případě rozdělení republiky, ale není veřejný, byl to pracovní materiál pro potřeby vlády*“ (ČSTK 10.7.92). V protikladu k Mečiarovi a zásadě v intencích Pithartových tak Dokumentu přisoudil rysy „nehotovost“ a „neveřejnost“.

Na Mečiarovo vystoupení reagoval týž den ve večerním zpravodajství České televize předseda vlády V. Klaus. Dokument označil za pouhý „*soupis problémů*“ spojených s eventuálním rozpadem státu a jeho tajnost a závažnost, zdůrazňovanou Mečiařem, zlehčil formulací „*Myslím, že nazývat to tajnou zprávou s velkým T a zdůrazňovat to, je trochu nadsázkou*“.

ČSTK 10.7.1992

V. Klaus žádnou přísně tajnou zprávu o rozpadu ČSFR nezná

Český premiér Václav Klaus dnes ve večerním zpravodajství České televize prohlásil, že údajná zpráva, v níž by podle slovenského premiéra Vladimíra Mečiara měla být rozpracována opatření pro případný rozpad Československa, „je tak tajná, že ji nikdy neviděl“.

To znamená, jak uvedl V. Klaus, že neví, co je v ní napsáno. „Vím pouze to, že kdysi minulá česká vláda začala psát soupis problémů, které by mohly nastat, kdyby ...“, řekl doslova. „Myslím, že nazývat to tajnou zprávou s velkým T a zdůrazňovat to, je trochu nadsázkou,“ dodal.

(...)

Připomeňme, že Mečiar ve svém vystoupení Dokumentu nejen přisoudil jisté rysy, ale také – na základě těchto rysů – českou stranu vyzval, aby Dokument zveřejnila. To, že ani Pithart,¹⁰ ani Klaus a další ministři jeho vlády na tuto výzvu nijak explicitně nereagovali, bylo domníváme se umožněno tím, že Dokumentu přisoudili jiné rysy než Mečiar: Pokud se o existenci Dokumentu ví a navíc nejde o ucelený materiál (Pithart), resp. vůbec neexistuje či jde jen o soupis opatření (Klaus a ministři jeho vlády), je Mečiarova výzva bezpředmětná.¹¹

Důležité je také to, že dotázaní politici na Mečiarovo vystoupení pouze reagovali, spíše než odmítnout se ho snažili tím či oním způsobem přejít. Podle našeho názoru tomu tak bylo proto, že měli zájem na zachování společného státu (to je případ Pithartův), nebo proto, že s Mečiařem v dané době jednali o podobě federace (to platí zvláště pro V. Klause). Druhou možnost nemůžeme na základě shromážděného materiálu doložit, první potvrzuje následující ukázka.

ČSTK 10.7.1992

Představitel ODA nevylučuje možnost politických procesů v SR

PRAHA 10.července (ČSTK) - Podle místopředsedy ODA Daniela Kroupy nelze vyloučit, že na Slovensku dojde k politickým procesům. Prohlásil to dnes na tiskové konferenci v souvislosti se čtvrtěčným výrokem slovenského premiéra Vladimíra Mečiara, kdy odmítl snahy po vytvoření maďarské autonomie a politiky, kteří by s tím nesouhlasili, nazval rozvraceči.

(...)

Podle místopředsedy ODA Kroupy nezbyvá české vládě a České republice, než aby hledaly vlastní způsob, jak utvářet vlastní státnost. Musí tak činit proto - jak dále řekl - že „slovenská politická reprezentace již po dva roky usiluje o oslabení společného státu a slovenská vláda a HZDS se netají tím, že hodlá činnosti federálních orgánů takřka zabránit“.

Daniel Kroupa v této souvislosti odmítl výroky slovenského premiéra Vladimíra Mečiara, že je Slovensko do nezávislosti tlačeno českou stranou. V pozadí žádosti V. Mečiara, aby česká vláda zveřejnila „přísně tajnou zprávu“ o krocích při případném rozpadu ČSFR, je podle D. Kroupy snaha HZDS dokumentovat, že to není Slovensko, které chce rozdělit stát.

(...)

Nelze totiž přehlédnout, že místopředseda ODA D. Kroupa, který se jako jediný z českých politiků vyjádřil k motivaci Mečiarova vystoupení (jde o snahu „*HZDS dokumentovat, že to není Slovensko, které chce rozdělit stát*“), současně naznačil možnost konání politických procesů na Slovensku, odsoudil slovenskou politiku v rámci federace a v zásadě se vyslovil pro rozdělení státu (viz „*Podle místopředsedy ODA Kroupy nezbyvá české vládě a České republice, než aby hledaly vlastní způsob, jak utvářet vlastní státnost*“).¹²

5.1.2 V. Mečiar se k Dokumentu vrátil 15.7.92 při projednávání programového prohlášení slovenské vlády v SNR. (Citujeme pouze část, která se bezprostředně vztahuje k Dokumentu.)

ČSTK 15.7.1992

(...)

„Česká politika vůči Slovensku měla doposud dvě tváře. Jedna byla tvář otců národa uklánějící se Slovákům, která nám rozdávala rady, co máme a nemáme dělat. Na druhé straně to byla politika agresivního útoku vůči Slovensku, kdy země byla vydávána za fašistickou, antisemitickou a rozvratnickou. Zhrozil jsem se, když jsem se seznámil s obsahem tajné zprávy, kterou předsednictvo vlády České republiky projednalo a na jejímž základě se připravovaly odvetné kroky vůči Slovensku. To není přátelství, to je nepřátelství. Kroky, které v ní byly zahrnuty, hraničí s rasismem.“

¹⁰ Zde lze namítnout, že Pithart jako expremiér na Mečiarovu výzvu ani jinak reagovat nemohl, v reakci na druhé Mečiarovo vystoupení však tuto výzvu odmítl (srov. 5.1.2).

¹¹ Na první Mečiarovo vystoupení reagovali v českém tisku i další čeští a slovenští politici (srov. 5.2.1). Pro naše účely jsou však uvedené příklady dostatečně reprezentativní.

¹² Za pozornost stojí i fakt, že Kroupa také jako jediný vycházel z té části Mečiarova projevu, která se týkala maďarské menšiny na Slovensku, resp. politiky maďarské vlády v této věci (srov. ČSTK 9.7.92).

Vladimír Mečiar řekl, že jestliže nová vláda nenajde odvahu distancovat se od těchto postojů vlády staré, slovenská vláda tuto tajnou zprávu zveřejní. Uvedl, že kromě jiného se podle ní připravoval exodus Romů na Slovensko v případě rozdělení.

Jediným pozitivem tajné zprávy české vlády je podle Vladimíra Mečiara fakt, že kdyby Slovenská republika přešla na evropské ceny, platila by Česká republika při nezměněném objemu vzájemné výměny za většinu zboží 1,5 až pětkrát více, než platí dnes.
(...)

Uvedl další podrobnosti z obsahu Dokumentu, některé (přípravu exodu Romů na Slovensko a opatření proti Slovákům žijícím v ČR) označil za rasistické, jiné za důkaz toho, že hospodářské soužití se Slovenskem je pro Českou republiku velmi výhodné (k tomu srov. dále reakci J. Stráského). Celý Dokument pak - podobně jako v prvním vystoupení, jen vyhoceněji a explicitněji - charakterizoval jako důkaz pokrytectví české strany (viz zvláště „*Česká politika vůči Slovensku měla doposud dvě tváře...*“). Z hlediska přístupu, který zde aplikujeme, je důležité to, že na rozdíl od prvního vystoupení přiřkl autorství Dokumentu vládě Pithartově a že Klausovu vládu vyzval k tomu aby se od něj distancovala. To, že se Mečiar k Dokumentu vrátil, a to na politicky mnohem závažnějším fóru, svou výzvu přeformuloval (Pohrozil tím, že pokud ho česká vláda nezveřejní nebo se od něj nedistancuje, učiní tak sám.) a užil vyhocené formulace,¹³ bylo domníváme se motivováno nedostatečnou reakcí české strany na jeho první vystoupení.¹⁴ Výzva, aby česká strana Dokument zveřejnila, byla oslyšena, a proto ji – a mnohem důrazněji – zopakoval.

Už pouhý počet reakcí českých politiků (opět jde ovšem o reakce vyžádané ČSTK nebo českými deníky) ukazuje, že vystoupení na oficiálním fóru SNR přikládala česká strana větší váhu. V jednotlivých reakcích budeme sledovat nejen utváření identity Dokumentu, ale i kategorizaci Mečiarovy aktivity samé. Jako první uvádíme agenturní zprávu o vystoupení bývalého premiéra P. Pitharta v České televizi.

ČSTK 15.7.1992

P. Pithart odmítá 'tajnou zprávu' a výroky V.Mečiara

Bývalý český premiér Petr Pithart dnes v televizních Událostech, komentářích k problému tzv. tajné zprávy české vlády pro případ rozdělení federace znovu prohlásil, „že neexistuje nic, co by vláda jako celek projednala a schválila, ale byli bychom vládou na baterky, kdybychom se nepřipravovali na všechny eventuality“. Připustil, že dlouhodobě vzniká soubor materiálů, které se snaží vyrovnat se s různými alternativami při rozpadu státu. „Není to oficiální materiál a nová vláda se v tomto smyslu nebude mít od čeho distancovat,“ řekl.

Petr Pithart se domnívá, že Vladimír Mečiar se dnes na schůzi SNR přerekal, když v souvislosti s údajnou tajnou zprávou hovořil o exodu Romů z Čech na Slovensko v případě rozdělení státu. Česká vláda byla naopak z různých romských iniciativ informována o tom, že by bylo třeba počítat s opačným exodem, uvedl Petr Pithart. Úvahy o sankcích vůči Slovákům žijícím v ČR označil za absurdní a za „sprostou pomluvu“. Uzavření hranic mezi ČR a SR přicházelo podle bývalého premiéra v úvahu pouze v jedné alternativě, a to v souvislosti s ochranou měny. V takovém případě by krátkodobé uzavření hranic bylo nutné, ovšem týkalo by se i hranic s jinými státy, např. s Rakouskem, kde se nachází značné množství čs. oběživ.

Podnětem k zahájení prací na tzv.katastrofickém scénáři české vlády byl podle Petra Pitharta jednoznačně Vladimír Mečiar a jeho nečekaná návštěva Prahy jako slovenského premiéra v prosinci 1990, kdy vyjádřil obavy, že SNR vyhlásí za několik dní svrchovanost zákonů SNR nad zákony FS. Z podnětu Petra Pitharta se následující den sešla mimořádná schůze ČNR a z jejího podnětu vznikl soubor „úvah, analýz, propočtů a odhadů“.

V televizním rozhovoru bývalý český premiér řekl, že Vladimír Mečiar mu v září 1990 sdělil, že má v Praze „svoji policii, svoji výzvědnou službu a že ví, co se v Praze šustne, hned druhý den“. Petr Pithart to uvedl v souvislosti s informací, kterou mu tehdy poskytl Vladimír Mečiar, že ve slovenské vládě je několik

¹³ Podobně emotivní jsou však i jiné pasáže jeho projevu, srov. např. výzvu: „*Vážení páni poslanci, dejte Slovensku moudré zákony. Moudrou vládu má*“ (srov. ČSTK 15.7.92).

¹⁴ O interakční povaze jeho vystoupení svědčí přinejmenším to, že – na rozdíl od prvního vystoupení - upřesnil, že Dokument připravila minulá česká vláda. Jeho postup však lze vykládat i tak, že Dokument použil při dvou různých příležitostech jako důkaz (dřívější i současné) neochoty české strany dohodnout se na jiném uspořádání federace.

spolupracovníků StB. „Všem jsem to řekl, ale nemám to schované na vládě, mám to v trezoru...“ řekl tehdy podle Petra Pitharta Vladimír Mečiar.

P. Pithart charakterizoval Dokument víceméně stejně jako ve svém prvním vystoupení, tedy jako pracovní, nehotový a neoficiální materiál. Uvedl také, že ke vzniku Dokumentu podstatně přispěl sám V. Mečiar (viz 1.), a Dokument tak ve shodě se svou reakcí na první Mečiarovo vystoupení opět charakterizoval jako produkt vnějších okolností. Opíraje se o vlastní interpretaci Dokumentu, označil Mečiarovu výzvu, aby česká vláda Dokument zveřejnila, za bezpředmětnou, srov. „*Není to oficiální materiál a nová vláda se v tomto smyslu nebude mít od čeho distancovat*“.

Na Mečiarovo vystoupení reagoval (opět ovšem na vyzvání ČSTK) také J. Stráský, tehdejší federální premiér, místopředseda Pithartovy vlády a podle vlastních slov spoluautor Dokumentu.

ČSTK 15.7.1992

J. Stráský: V. Mečiar se stal objektem omylu

Jako spoluautor tzv. katastrofického scénáře české vlády, respektive obou jeho následných verzí, je československý premiér Jan Stráský přesvědčen o tom, že pan Mečiar se stal objektem omylu a hovoří o jiném textu.

Na dotaz ČSTK dále J. Stráský, který byl místopředsedou minulé české vlády, odpověděl: „Protože jsem kdysi četl i text slovenské vlády, který byl podobně označován a vznikl zhruba ve stejné době, mohu rovněž říci, že jsem se zhrozil. Text obsahoval zejména ekonomická rizika oddělení Slovenska.“ Dodal, že však upřímně respektuje případné rozhodnutí Slovenska a uznává hodnoty - právě ty neekonomické - kterým dá v takovém případě přednost.

J. Stráský tak reagoval na dnešní prohlášení předsedy vlády SR Vladimíra Mečiara, který v SNR řekl, že se zhrozil obsahu „tajné zprávy české vlády“. Podle slov slovenského premiéra ve zprávě vláda ČR mimo jiné počítala s exodem Romů z Čech na Slovensko, se sankcemi vůči Slovákům žijícím v České republice a s uzavřením hranic mezi oběma republikami.

Z textu je zřejmé, že přihlásit se k spoluautorství Dokumentu neznamena pro Stráského přiznat vinu (a reagovat tak v intencích Mečiarova vystoupení), ale umožňuje mu z pozice kompetentní osoby prohlásit, že se Mečiar „stal objektem omylu“. I když budeme předpokládat, že pojmenování „*tzv. katastrofický scénář*“ nepoužil J. Stráský, ale autor zprávy, můžeme říci, že J. Stráský kategorizoval Dokument podobně jako P. Pithart, tedy jako pracovní text. Poukazem na existenci podobného materiálu slovenské vlády pak popřel Mečiarovu charakteristiku Dokumentu jako agresivního protislovenského aktu. Obsah materiálu slovenské vlády zabývajícího se ekonomickými důsledky rozdělení pro Slovensko mu pak posloužil jako argument proti Mečiarovu tvrzení, že Dokument potvrzuje ekonomickou výhodnost federace pro ČR.

Na Mečiarovo vystoupení reagoval také Jaroslav Šabata, bývalý ministr Pithartovy vlády a tehdejší poradce předsedy FS Michala Kováče.

ČSTK 15.7.1992

Šabata: Tajná zpráva není, možná ale existují podklady

„Česká vláda žádný materiál, který by bylo možné charakterizovat jako tajnou zprávu, nepřijala,“ uvedl dnes v rozhovoru pro ČSTK bývalý ministr české vlády a nynější poradce předsedy FS Jaroslav Šabata.

(...)

Jaroslav Šabata v rozhovoru pro ČSTK však poukázal na existenci souboru studií a analýz, o nichž už v těchto dnech veřejně hovořil bývalý český premiér Petr Pithart. Ten zdůraznil, že žádný dokument, který by bylo možné chápat jako stanovisko či plán české vlády, neexistuje, připomněl Jaroslav Šabata a pokračoval: „Z toho vyplývá, že neexistovala žádná závazná odpověď bývalé české vlády, jak reagovat na to, co Petr Pithart charakterizoval jako neústavní rozdělení státu. Nelze však říci, že neexistují podklady, které se touto otázkou zabývaly. V souboru těchto materiálů je i neveřejná, chcete-li tajná zpráva, kterou si loni od české vlády vyžádala ČNR, případně další,“ řekl.

Jaroslav Šabata, jak sdělil ČSTK, vychází z toho, že Vladimír Mečiar má informace o určitých věcech „z druhé ruky“ a že nemůže znát všechny souvislosti úvah, které trvaly od počátku loňského roku do jara letošního, kdy vyvstaly otázky v souvislosti s úvahami o rozdělení kupónové privatizace podle republik. „V této věci se dokonce konalo mimořádné uzavřené zasedání české vlády. Po něm veřejně informoval tehdejší místopředseda vlády Jan Stráský o možnosti nostrifikovat kupónové knížky. Zdůraznil však při tom, že tento návrh byl vládou odmítnut jako krok neústavní,“ řekl Šabata.

Požadavek premiéra Mečiara, aby nová česká vláda potvrdila, že žádný tajný plán nemá, a aby se od podobných úvah distancovala, považuje Jaroslav Šabata za oprávněný. „Jistě by to prospělo ozdravení ovzduší mezi vládami a politickými reprezentacemi obou republik,“ konstatoval.

Naléhání Vladimíra Mečiara na českou vládu si Jaroslav Šabata vysvětluje obavami slovenské vlády, že pokud existovaly takové dokumenty, mohou trvat obdobné úvahy a záměry i dnes.

J. Šabata charakterizoval Dokument podobně jako P. Pithart (dvakrát se na něj také přímo odvolal) a naznačil, že V. Mečiar není v této věci zcela kompetentní. Přesto nelze přehlédnout jeho vstřícnost vůči slovenské straně: Motiv Mečiarova vystoupení spatřuje v obavách slovenské vlády z toho, že by česká strana mohla mít podobné záměry i nyní, a jeho požadavek, aby se česká strana od Dokumentu distancovala, považuje proto za oprávněný.

Pro další osud Dokumentu v českém prostředí bylo však rozhodující stanovisko V. Klause. Ten v reakci na Mečiarovo vystoupení v SNR prohlásil, že česká vláda nepovažuje Dokument za relevantní.

ČSTK 16.7.1992

Klaus: Vláda ČR nepovažuje „katastrofický scénář“ za relevantní

Česká vláda nepovažuje podle premiéra Václava Klause tzv. katastrofický scénář, který připravila předchozí vláda ČR pro případ rozpadu Československa, za dokument, který by byl pro ni „jakkoli relevantní“.

Václav Klaus to prohlásil na dnešní tiskové konferenci ODS v reakci na středeční prohlášení slovenského premiéra Vladimíra Mečiara, aby se česká vláda od materiálu, který nazval „tajnou zprávou“, distancovala.

Uvedl dále, že se jeho vláda s tímto materiálem neseznámila. „Ani já necítím osobně žádný důvod se s ním příliš seznamovat,“ řekl český premiér.

(...)

5.2. Mečiarova vystoupení jako mediální událost

5.2.0 Dále budeme sledovat, jak se o obou Mečiarových vystoupeních, reakcích českých politiků na ně a o Dokumentu samém psalo ve zprávách a komentářích RP, LN a MFD.

5.2.1 O Mečiarově vystoupení na setkání se slovenskými novináři informovalo RP poprvé 10.7. (jde o zkrácenou verzi výše uvedené zprávy ČSTK):

RP 10.7.92, s. 2

Mečiar žádá zveřejnit tajnou zprávu vlády ČR

BRATISLAVA – Ke zveřejnění přísně tajné zprávy, v níž jsou podle něj časově rozpracována opatření pro případný rozpad ČSFR, vyzval ve čtvrtek českou vládu předseda vlády SR Vladimír Mečiar při setkání se členy sdružení slovenských novinářů Za pravdivý obraz Slovenska. Jak uvedl, zpráva obsahuje i takové detaily, jakými jsou například okolkované peníze platné jen v ČR a vydávané na občanský průkaz výhradně občanům ČR, uzavření hranic apod. Postoj české strany se podle Mečiarových slov od prvních jednání mezi HZDS a ODS velmi výrazně změnil. Česká strana, jak řekl, již nemá zájem předstírat, že jí ještě na soužití záleží. „To všechno jsou kroky, které nelze nazvat akty přátelství,“ dodal.

Je obtížné rozhodnout, zda jsou odchylky od agenturní zprávy (v titulku chybí výraz *přísně* a uvozovky, RP nepřevzalo ty části, ve kterých se V. Mečiar vyjadřuje o politice maďarské vlády vůči Slovensku a kde informování o Slovensku v českých i zahraničních médiích přirovnává k „*téměř studené válce*“) jen výsledkem krácení, nebo zda jde o posun v perspektivě podání. Pro srovnání uvádíme podobu téže zprávy v LN (vynechaná část se shoduje s RP):

LN 10.7.92, s. 3

Vladimír Mečiar

Studená válka?

(...)

Premiér uvedl, že SR není připravena na rychlé rozdělení ve sféře hospodářských vazeb, v měnové oblasti, v oblasti lidských práv. K téměř studené válce proti Slovensku přirovnal současné informování o Slovensku v novinách v ČR i ve světě.

Rozdíly mezi verzí RP a LN (vyjma titulky) svědčí primárně o odlišné redakční práci s agenturními zprávami, současně ale odrážejí dva různé způsoby konstrukce dané události. RP Mečiarovo vystoupení nijak nehodnotí, pouze ho svým čtenářům zprostředkovává. V titulku je (shodně s agenturní zprávou) charakterizováno jako **žádost**, tedy jako komunikační akt vyžadující reakci české strany. V LN je tento moment výrazně oslaben. Titulek akcentuje jinou část Mečiarova vystoupení a vlastní text je prezentuje nikoli jako žádost či výzvu, ale pouze jako sled **tvrzení**, zpochybněných navíc – pars pro toto – už otazníkem v titulku. Náš výklad potvrzuje i to, že LN se už k prvnímu Mečiarovu vystoupení nevrátilo, ale RP mu následující den věnovalo rozsáhlý článek.

RP 11.7.92, s. 1, 2

Existuje tajný scénář pro případ rozpadu?

Někteří vládní činitelé to popírají. Bývalý premiér P. Pithart: „Je to soubor analýz a studií, které vznikaly postupně“. Poslanec ČNR J. Payne: „Scénář je připraven velmi dokonale“. Součástí postupu má být i přijetí ústavy podle vzoru z roku 1920.

PRAHA (Vlastní zpráva, s použitím ČSTK) - Existuje tajný plán pro případ rozpadu federace? Jsou informace o katastrofickém scénáři jenom fámami? Odpovědi zainteresovaných se liší.

Žádná přísně tajná zpráva české vlády o rozpadu Československa podle bývalého předsedy české vlády Petra Pitharta neexistuje. Reagoval tak na čtvrteční vystoupení V. Mečiara na besedě se členy sdružení slovenských novinářů. Za pravdivý obraz Slovenska, kde premiér Mečiar mj. prohlásil. „Zjistil jsem, že existuje přísně tajná zpráva vlády ČR, která nebyla zveřejněna – už dnes znám její obsah – kde se předpokládá, co udělá česká vláda při rozdělení státu do 24 hodin, do 48 hodin, do týdne a co potom.“ Slovenský premiér požaduje, aby česká strana tento tajný plán zveřejnila.

„Vladimír Mečiar měl pravděpodobně na mysli to, čemu novináři říkali katastrofický scénář,“ uvedl. „Je to soubor analýz a studií, které vznikaly postupně o tom, jaké položky by České republice chyběly především v hospodářské oblasti, kdyby došlo k rozchodu nikoliv korektnímu,“ řekl Pithart. Dodal, že to byly úvahy jednotlivých ministrů, o tom, co by bylo potřeba udělat v jejich resortech v případě rozpadu státu. Expremiér zdůraznil, že v těchto materiálech jsou různé varianty rozchodu od pokojné cesty, kdy na vše bude dost času, až po krajní variantu, která by znamenala nezbytnost podniknout okamžité kroky na ochranu měny a ekonomiky v ČR. „Nikdo tyto materiály neprohlásil za přísně tajné.“

Nejsou ani tak označeny. Nepokládali jsem však za užitečné s nimi veřejnost seznamovat, protože některá opatření ochranného charakteru jsou účinná, pouze když nebudou dopředu známá.

Podle ministra vnitra ČR Jana Rumla žádná tajná zpráva o postupu při rozpadu Československa, kterou by vypracovala současná česká vláda, neexistuje.

„Pokud vím, existuje nějaký materiál, který vypracovala minulá vláda. Obsahuje jakési základní kroky v případě rozdělení republiky, ale není veřejný, byl to pracovní materiál pro potřeby vlády,“ zdůraznil J. Ruml. Podobně se vyjádřil místopředseda vlády ČR a ministr financí Ivan Kočárník. „Což neznamená, že o tom nepřemýšlíme,“ poznamenal.

Také ministr kontroly ČR Igor Němec a ministr spravedlnosti ČR Jiří Novák, kteří byli již v minulé vládě, prohlásili, že o žádné tajné zprávě současné vlády ČR nic nevědí.

Poslanci byli s plánem seznámeni.

Někteří vedoucí pracovníci bývalé ČNR nám potvrdili, že tzv. katastrofický plán české vlády pro případ rozpadu Československa existuje. Také někteří bývalí poslanci českého sněmu se netajili s tím, že na jednom z uzavřených jednání byli v hrubých rysech o něm informováni. Jakékoliv pokusy získat ho byly marné s odůvodněním, že se jedná o přísně tajný materiál, který je uložen v trezoru a má k němu přístup jenom několik osob.

Payne: „Přiměli jsme českou vládu...“

Poslanec ČNR Jiří Payne (ODS), předseda zahraničního výboru českého sněmu, na předvolebním mítinku své

strany 31.5.1992 v Městské knihovně v Praze řekl, že pro případ rozdělení státu „... jsme přiměli českou vládu, aby připravila scénář, který je skutečně připraven velmi dokonale, až tak, že člověku by se chtělo ho spustit. Včetně zásobování naftou, včetně surovin a všeho. Ta věc je velmi dobře připravena.“

Je převzetí ústavy z roku 1920 součástí katastrofického scénáře?

Poslanec Payne na zmíněné akci dále řekl: „A pokud se týče parlamentního scénáře, tak tam by se hned po rozdělení měla přijmout ústava z roku 1920 (...)“ I když samozřejmě, zdůraznil tehdy Payne, ODS si „rozdělení státu nepřeje, ale kdyby k tomu muselo dojít, je naprosto přesně připravena, co dělat“.

O názor k vystoupení poslance Payna požádal zpravodaj RP dne 3.června 1992 na tiskové konferenci Václava Klause.¹⁵

Robert Dengler, Miloslav Martínek

Mečiarovo vystoupení je v článku představeno jako důležitá politická událost a stejně jako v první zprávě je o něm referováno bez jakékoli distance. Dokument je - v Mečiarových intencích - charakterizován jako ucelený, připravený a především jako **tajný** či **utajovaný** (viz zvl. pasáž „*Také někteří bývalí poslanci českého sněmu se netajili s tím, že na jednom z uzavřených jednání byli v hrubých rysech o něm informováni. Jakékoliv pokusy získat ho byly marné s odůvodněním, že se jedná o přísně tajný materiál, který je uložen v trezoru a má k němu přístup jenom několik osob*“). Na tajnost či utajovanost Dokumentu se soudíme poukazuje i akcentováním (a částečně i vytvářením) rozporů v reakcích jednotlivých českých politiků. Přestože z vlastního textu vyplývá, že Dokument existuje a že jej vypracovala Pithartova vláda,¹⁶ v titulku se objevuje otázka, zda Dokument existuje, podtitulek je prezentován jako spor mezi P. Pithartem a J.Paynem (výroky J. Payna však pocházejí už z května 1992) a rozpory v odpovědích dotázaných zdůrazňuje i perex. RP tak událost konstruuje jako spor o existenci dokumentu, novinářským jazykem jako „kauzu“, ve které je – a to především na české straně - mnoho nejasného.¹⁷

Týž den informovala o Mečiarově vystoupení poprvé MFD.

MFD 11.7.92, s. 2

Žádný nový tajný plán

Mečiar asi myslel katastrofický scénář

Praha (čstk, tma) Ke zveřejnění „přísně tajné zprávy“, v níž jsou údajně rozpracována opatření pro případ rozpadu, mj. kolkování peněz (...), vyzval ve čtvrtek českou vládu (...) Vladimír Mečiar.

Žádná tajná zpráva vlády o rozpadu ČSFR podle včerejšího prohlášení bývalého českého premiéra Petra Pitharta neexistuje. „Vladimír Mečiar myslel asi to, čemu novináři říkali katastrofický scénář“, řekl Pithart. Expremiér uvedl, že v těchto materiálech jsou různé varianty rozchodu. „Nikdo tyto materiály neprohlásil za přísně tajné. Nepokládali jsem však za užitečné s nimi veřejnost seznamovat, některá opatření jsou účinná, pouze když nebudou dopředu známa“, zdůraznil P. Pithart. Ministr vnitra ČR Jan Ruml uvedl, že neexistuje zpráva o postupu při rozpadu ČSFR, kterou by vypracovala současná česká vláda. Předseda SNR Ivan Gašparovič při setkání s mimořádným a zplnomocněným velvyslancem ES v ČSFR Leopoldo Giuntim uvedl, že slovenská reprezentace scénář „odmítá, a pokud existuje, bude mít při jednáních o dalším soužití dvou suverénních republik velký význam“. Pan Giunti poznamenal, že o materiálu ví.

Podle našich informací obsahuje dokument „technologické“ kroky nutné k dělení státu – kolkování peněz je např. rozvrženo na dva až tři měsíce. „Katastrofický scénář“ vznikl před více než rokem prakticky souběžně s dokumentem slovenské vlády o případných dopadech dělení ČSFR, se kterým má, podle nejmenovaného vysokého úředníka Úřadu české vlády „řadu shodných rysů“.

¹⁵ Zbývajících 8 odstavců textu je věnováno ústavě z roku 1920 a názorům dalších politických stran na její případné převzetí samostatnou ČR.

¹⁶ O Dokumentu se v českém tisku psalo v souvislosti s jeho projednáváním na neveřejném zasedání ČNR v květnu 1991 i jindy (viz např. Respekt 12 a 47/91) a o jeho existenci informovalo své čtenáře i RP, viz RP 23.5.91, s. 2 a zvláště RP 29.5.91 (*Petr Pithart ke katastrofickému scénáři: Vnitřní věc české vlády*).

¹⁷ K tomu srov. titulky dvou textů, které Mečiarovu vystoupení věnovaly ČMZN: *Existuje přísně tajná zpráva?*, (ČMZN 10.7.92, s. 2) a *Expremiér i noví čeští ministři k Mečiarově výzvě. Tajná zpráva neexistuje* (ČMZN 11.7.92, s. 1, 2).

MFD vychází z týchž agenturních zpráv jako RP, ale rysy „tajnost“ a „agresivnost“, které Dokumentu přisoudil Mečiar a které RP nijak nezpochybnilo a v případě tajnosti dokonce zdůraznilo, odmítá: V titulku se čte, že Dokument není nový, v textu se říká, že obsahuje „*technologické kroky*“, a poukazuje se na existenci podobného materiálu slovenské vlády. MFD uvádí, že Mečiar vyzval českou vládu, aby Dokument zveřejnila, a připomíná názor I. Gašparoviče, že by tento materiál mohl mít velký význam pro česko-slovenská jednání. Podobně jako LN ale Dokument zároveň prezentuje jako neaktuální a vlastně neproblematický a tím interakční povahu Mečiarovo vystoupení výrazně oslabuje. Tuto pozici dále rozvíjí komentář *Mečiarova slovní mlha* (MFD 11.7.92). V něm je negativně hodnocena motivace Mečiarova vystoupení (viz titulky) a Dokument je podán jako produkt racionálního chování v mezní situaci, tedy jako něco vynuceného okolnostmi. Srov. následující ukázkou: „*A 'tajná zpráva'? Nic mimořádného. Když uvážíme, že každý racionální člověk myslí v alternativách, zvlášť dostane-li se do nějaké mezní situace. Aspoň se vystavuje menšímu riziku, že bude zaskočen nepřípravený na vývoj událostí.*“

5.2.2 O Mečiarově vystoupení v SNR informovalo RP takto:

RP 16.7.92, s. 1, 2

Mečiar obvinil českou vládní politiku z agresivity vůči Slovensku

Pohrozil, že vláda SR seznámí mezinárodní veřejnost s úplným zněním tajné zprávy, kterou mělo projednat předsednictvo české vlády a v níž se podle V. Mečiara mj. připravoval „exodus Romů na Slovensko“, kroky proti Slovákům žijícím v Čechách a uzavření hranic

Bratislava (vlastní zpráva) - Slovenský premiér Vladimír Mečiar obvinil českou vládní politiku z „agresivního útoku vůči Slovensku a jeho reprezentantům“. Stalo se tak v jeho vystoupení v SNR, která ve středu pokračovala v rozpravě o programovém prohlášení slovenské vlády. V. Mečiar mj. uvedl, že volbami skončilo období dvou tváří České republiky. Na jedné straně to byla tvář téměř otců národa, chápajících a respektujících naše potřeby, při které se rozdávaly rady, co máme a nemáme dělat. „Na druhé straně to však byla politika agresivního útoku vůči Slovensku a jeho reprezentantům, kdy země byla vydávána za fašistickou, antisemitskou, separatistickou, nacionalistickou atd. Jednali jsme s představiteli ČR a zhrozil jsem se, když jsem se seznámil s obsahem tajné zprávy, kterou předsednictvo vlády ČR projednávalo a na jejímž základě se připravovaly odvetné kroky vůči Slovensku. To není přátelství. To je nepřátelství a boj o přežití. Kroky, které byly uvedeny v tajné zprávě, hraničí s rasismem. To byl programovaný rasismus. Jestli se to na české straně někomu nezdá, jestli nenajdou v nové vládě odvahu distancovat se od těchto postojů staré vlády, vláda SR, která tuto tajnou zprávu projednávala, si osvojuje právo oznámit její znění celé mezinárodní veřejnosti. Ať svět ví, jak se při příležitosti rozdělení připravoval exodus Romů na Slovensko. Jaké kroky se připravovali vůči Slovákům žijícím v Čechách. Také kdo chtěl stavět zátarasy na hranicích a hraničních přechodech. Také kdo připravoval jiné kroky, které by vedly v podstatě k rozpadu života této republiky. Jestli se toto všechno dělo, tak nás to mrzí, protože k mnohým partnerům, kteří se podíleli na jednání o tomto dokumentu, jsme měli osobní důvěru a přátelství. Byli jsme ohromeni nehumánností tohoto dokumentu. Tohle Slováci nikdy nechtěli a nechtějí. Nechceme přestěhovávat rodiny, nechceme nikoho na Slovensku postihovat za to, že je Čech. (...) Ta zpráva však měla i jedno pozitivní. Mj. hodnotila, co by ČR ztratila dovozem ze Slovenska. Kdybychom šli na světové ceny, u většiny výrobků by platila jedenapůlnásobně až pětinašobně víc než dnes. A to při nezměněném objemu vzájemné výměny.

V krátkém rozhovoru se zpravodaji RP V. Mečiar uvedl, že tento dokument obsahuje přesnou posloupnost kroků české strany, co by se mělo stát v den rozpadu, co za 24 a 48 hodin, co za týden, měsíc a co potom. Kroky uvedené v tajné zprávě nejsou akty kulturního rozdělení státu a nejsou akty budoucí spolupráce dvou tak kulturních národů, jako jsou Češi a Slováci, uvedl Mečiar. Počítá se tam s nehumánními opatřeními proti Romům, Slovákům žijícím v Čechách atd. Rozsah a záměr tajné zprávy byl pro mne i ostatní členy vlády, kteří se s ní seznámili, tak překvapující, že jsme se zhrozili, že ve 20. století může vůbec někdo uvažovat v takových kategoriích. Některé kroky z tajné zprávy mi připomínají Jižní Afriku, řekl Mečiar

Pavol Minárik

RP tedy ani tentokrát Mečiarovy výroky nijak nekomentovalo, ve vlastním textu i v reprodukci krátkého interview s Mečiarom je svým čtenářům jen zprostředkovalo.¹⁸ Opět

¹⁸ Připomeňme, že V. Mečiar ve sledovaném období poskytl interview právě jen RP (viz RP 25.7.92, s. 1, 23).

také akcentovalo interakční povahu události. K tomu srov. titulky *Mečiar obvinil českou vládní politiku z agresivity vůči Slovensku* a především druhý text z téhož dne:

RP 16.7.92, s. 2

Reakce na vystoupení V. Mečiara v SNR

Stráský: „Násilí tam nebylo žádné!“

Čič: „Nemohu vyloučit, že jde o podvrh“

Praha (vlastní zpráva) Ve středu večer se v budově Úřadu předsednictva federální vlády zeptal zpravodaj RP premiéra J. Stráského (ODS), co – jako bývalý místopředseda české vlády – říká výroky V. Mečiara. J. Stráský odpověděl:

Za prvé – já ten scénář znám, poněvadž jsem samozřejmě na něm spolupracoval. Za druhé, je to už řada měsíců, nepamatuji si ho přesně. Za třetí – samozřejmě byly varianty uzavření hranic, ale nebyly tam žádné sankce proti Slovákům, což se nevyskytuje poprvé ve slovech pana Mečiara. Já si myslím, že je třeba, aby pan Mečiar řekl, odkud to čerpá, jestli má správný zdroj.

Z české strany je scénář stále tajný?

Kdybych mohl ještě jako bývalý člen české vlády rozhodnout o tom, aby se ten scénář zveřejnil, tak bych pro to hlasoval, poněvadž je z toho zbytečně moc řečí. To byl běžný technický scénář pro dělení státu. První část tohoto tzv. katastrofického scénáře přečetl pan premiér Pithart v ČNR, to existuje jako dokument, a druhá část byla vlastně jeho, řekl bych, technická konkretizace. To znamená, že tam bylo například zavření hranic a podobně. Ale nebyly tam žádné sankce, poněvadž k rozdělení státu nejsou žádné sankce třeba.

S exodem Romů se mohlo počítat?

Jestli tam byla ta úvaha, kolik Romů by mohlo přejít v nějaké fázi, to je docela možné, to si přesně nepamatuji.

Násilí žádné?

Násilí tam nebylo určitě žádné! Naopak, scénář sledoval stejný cíl jako my, aby násilí bylo minimální, pokud k tomu dojde.

V rozhovoru pro ČSTK řekl J. Stráský, jako spoluautor tzv. katastrofického scénáře české vlády, respektive obou jeho následných verzí, že podle něj se pan Mečiar stal objektem omylu a hovoří o jiném textu. Premiér dodal: „Protože jsem kdysi četl i text slovenské vlády, který byl podobně označován a vznikl zhruba ve stejné době, mohu rovněž říci, že jsem se zhrozil. Text obsahoval zejména ekonomická rizika oddělení Slovenska,“ dodal premiér Stráský.

Zpravodajka RP požádala o vyjádření místopředsedu federální vlády M. Čiče (HZDS). Sdělil jí: „Mám stejné informace, jaké prezentoval pan premiér Mečiar. Přiznám se, že jsem byl těmito údaji velmi překvapen, protože jde o typicky nikoliv strategický, ale tragický scénář, pokud by skutečně pocházel z kompetentního pramene. Mnoho věcí se v něm prezentuje v jiném světle, i co se týká slovenské a české ekonomiky. Důraz na závislost mezi oběma ekonomikami při zvýraznění určitých pozitivních prvků v ekonomice slovenské se tam objevuje ve velmi zajímavých relacích,“ prohlásil M. Čič. „Nevím, zda jde o tzv. katastrofický scénář, který připravila Pithartova vláda. K této zprávě by bylo možné se vyjádřit odpovědně tehdy, kdybychom znali pravý zdroj těchto informací, resp. její autory. Tajnou zprávu jsem viděl na vlastní oči, ale nemohu vyloučit, že jde o nějaký podvrh. V každém případě v materiálu, který jsem četl, jsou obsaženy body o sankcích pro Slovákům žijícím v ČR a slovenským Romům.“

Nová česká vláda nebyla seznámena a ani nepřevzala od své předchůdkyně žádnou tajnou zprávu, o které ve středu v Bratislavě hovořil předseda slovenské vlády Vladimír Mečiar, uvedl na dotaz ČSTK vedoucí Úřadu vlády ČR Jiří Kovář. „Pokud něco existuje, tak určitě ne v té podobě, jak je to prezentováno,“ dodal. J. Kovář nevyloučil, že bývalá vláda mohla vypracovat dokument, o kterém V. Mečiar hovořil.

„Česká vláda žádný materiál, který by bylo možné charakterizovat jako tajnou zprávu, nepřijala,“ uvedl ve středu v rozhovoru pro ČSTK bývalý ministr české vlády a nyníjší poradce předsedy FS J. Šabata. Poukázal na existenci souboru studií a analýz, o nichž už hovořil P. Pithart. „V souboru těchto materiálů je i neveřejná, chcete-li tajná zpráva, kterou si loni od české vlády vyžádala ČNR, případně další,“ dodal Šabata. Jak řekl, V. Mečiar má informace „z druhé ruky“ (...).

Podle informací, které získal zpravodaj RP z důvěryhodných zdrojů, mohli by být po případném uzavření hranic vyzváni občané, kteří v ČR nemají trvalé bydliště, k opuštění České republiky.

Kateřina Perknerová, Robert Dengler

Pokud přihlídneme jen k obsahu a řazení reakcí českých politiků a k tomu, že z Čičovy odpovědi je v titulku zdůrazňována možnost, že jde o podvrh, lze říci, že text dává za pravdu české straně. Způsob, jakým zpravodaj RP klade otázky J. Stráskému, a především informace „z důvěryhodných zdrojů“, uvedené navíc v samém závěru článku, však ukazují, že RP i nadále prezentuje Dokument jako něco tajného, resp. utajovaného. Vzhledem k (obecně

známé) skutečnosti, že trvalé bydliště v ČR nemělo především mnoho Romů, navíc závěr článku nepřímou potvrzuje, že Mečiarovo tvrzení o přípravě exodu Romů z ČR není úplně nepravdivé.

Pro srovnání uvádíme, jak o Mečiarově vystoupení informovaly též den LN.

LN 16.7.92, s. 1

Slovensku jde o přežití

V. Mečiar se zhrozil nad obsahem „tajné zprávy české vlády“

Bratislava (bb, hri) Ve svém projevu po skončení včerejší rozpravy v SNR k programovému prohlášení slovenské vlády se premiér V. Mečiar opět zmínil o „tajné zprávě české vlády“, a to přesto, že český premiér Klaus i další čeští představitelé dementovali, že by tato vláda takový dokument měla.

„Zhrozil jsem se, když jsem se seznámil s jejím obsahem,“ řekl V. Mečiar a doplnil, že šlo o „nepřátelství a suchý boj o přežití“. Podle jeho slov ve zprávě vláda ČR mj. počítala s exodem Romů z Čech na Slovensko, se sankcemi vůči Slovákům žijícím v ČR a s uzavřením hranic mezi oběma republikami. Uvedl, že tuto zprávu projednalo předsednictvo minulé české vlády, a dodal, že pokud se nová česká vláda nebude „od tajné zprávy distancovat“, slovenská vláda ji zveřejní. V. Mečiar vyzval ke sjednocení Slovenska: „Musíme být svorní a rozhodní,“ prohlásil a dodal, že Slovensku jde v současném historickém okamžiku o přežití. (...) Premiér má ujištění od 12 zemí západní Evropy, že v případě ústavního rozdělení ČSFR bude Slovensko uznáno bez problémů.¹⁹

Odlišná perspektiva podání je víc než patrná. Vlastní text sice informuje o tom, co V. Mečiar řekl o obsahu Dokumentu, i o tom, že opět vyzval českou vládu, aby Dokument zveřejnila, ale v titulku a podtitulku je interakční povaha jeho vystoupení neutralizována. To, že se nad obsahem Dokumentu „zhrozil“, totiž – na rozdíl od titulku RP (viz *Mečiar obvinil českou vládní politiku z agresivity vůči Slovensku*) – nijak neimplikuje, že by česká strana měla na jeho vystoupení reagovat. Nejdůležitější je ale neopodstatněnost Mečiarova apelu na českou vládu prezentována v perexu. Tam se čte, že se Mečiar opět zmínil o Dokumentu, „a to přesto, že český premiér Klaus i další čeští představitelé dementovali, že by tato vláda takový dokument měla“.

Vzhledem k spíše negativnímu postoji LN k Mečiarovi lze citaci emotivního výrazu „zhrozil“ v podtitulku a podobně vyhrcožený výrok v titulku (viz *Slovensku jde o přežití*)²⁰ těžko chápat jinak, než že se tu Mečiarovými slovy mluví proti Mečiarovi. Tento postup ostatně LN použily už ve zprávě o jeho prvním vystoupení (viz výše) a učinily tak i v textu nadepsaném *Mistopředseda vlády M. Čič o „tajné zprávě“*. *Velmi smutný dokument* (LN 16.7.92). Protože LN v tomto textu informovaly o reakcích týchž politiků jako výše uvedený text RP, citujeme pouze pasáž, z níž je zřejmé, že Dokument nepovažovaly za věrohodný: „Na náš dotaz, jak může premiér Mečiar zveřejňovat dokument, o němž si neověřil, zda jde o podvrh, Milan Čič odpověděl, že dokument určitě existuje a česká vláda se zatím od něho nedistancovala“ (LN 16.7.92).

Následující den, tedy 17. července, se RP Dokumentem zabývalo - více či méně podrobně - v 6 textech (srov. články *Klaus: Do neděle rozpad nebude*; *Podle Weisse se česká politika zjevně chce komplikovaného Slovenska zbavit*; *Kalvodu prý nemůže Mečiar překvapit*; *Uhde-Gašparovič v sobotu* a komentáře *Mečiarův šok* a *Další zvrát na dohled*). Svým čtenářům zprostředkovalo reakce 8 českých (V. Klause, M. Uhdeho, M. Baudyš, J. Kalvody, J. Horáka, L. Dvořáka, M. Macka a J. Svobody) a 4 slovenských politiků (P. Weisse, J. Čarnogurského, J. Prokeše a I. Mjartana) a Mečiarovu vystoupení tak prezentovalo jako aktuální a konfliktní událost v česko-slovenských vztazích. Stručně a zjednodušeně lze

¹⁹ V druhé polovině textu je velmi stručně shrnuta rozprava o programovém prohlášení vlády.

²⁰ Podobně jako v článku z 10. 7. 92 se tímto titulkem klade důraz na tu pasáž, kde Mečiar mluví o tom, že Slovensko není na rozpad státu připraveno. Vynětím z původního kontextu však tato pasáž získává jiný význam: pro Mečiaru je nepřipravenost na rozpad federace důkazem toho, že Slovensko neponese na případném rozdělení vinu, pro Lidové noviny je dokladem, že Slovensko není schopno samostatné existence.

řící, že oslovení politici reagovali podle stranické a národní příslušnosti, resp. podle postoje k česko-slovenským vztahům: pro českého premiéra Klause byl Dokument nerelevantní, předseda Občanské demokratické aliance J. Kalvoda označil Mečiarovy výroky za „vědomou nepravdu“, slovenský expremiér J. Čarnogurský označil Mečiarovo vystoupení za nerespektující, pro předsedu P. Weisse byl Dokument důkazem separatistických tendencí na české straně, předseda Slovenské národní strany J. Prokeš uvedl další „důkazy“, že Dokument je nepřátelský vůči Slovensku atp. Více než konkrétní výroky jednotlivých politiků je ale pro způsob, jak RP událost konstruovalo, důležitější sám jejich počet a to, že si protirečují. To umožňuje identitu Dokumentu i nadále prezentovat jako nehotovou, jako předmět sporu.

Vzhledem k tomu, že RP dosud o Mečiarově vystoupení a jeho obsahu informovalo bez jakékoli distance (viz výše), představují důležitý posun oba výše zmíněné komentáře. K. Perknerová a R. Dengler, kmenoví komentátoři listu, totiž Mečiarovo vystoupení odmítli jako akt, který dále vyhrocuje již napjaté česko-slovenské vztahy (srov. zvl. formulace „*slovenský premiér se drží sloganu: Slovo není nůž, a přece se rána po něm nezahojí*“ či „*vystoupil V. Mečiar s bojovnými výkřiky a de facto vyhrožováním*“):

RP 17.7.92, s. 1

Mečiarův šok

Při svém expoé k programovému prohlášení slovenské vlády premiér Mečiar obsáhle hovořil o údajné tajné zprávě, kterou projednalo předsednictvo Pithartovy vlády. Na jejím základě se podle Mečiara připravovaly odvetné kroky vůči Slovensku. „To není přátelství. To je nepřátelství a boj o přežití. Kroky, které byly uvedeny v tajné zprávě hraničí s rasismem. To byl programovaný rasismus,“ uvedl doslova.

Slovenský premiér zároveň řekl, že pokud se nová česká vláda nedistančuje od této zprávy, vyhrazuje si právo na její zveřejnění. Tímto Mečiarovým vyhlášením podle mne dostal jeho výraz o téměř studené válce mezi oběma našimi republikami svůj konkrétní obsah. Skoro se kloním k názoru, že z tohoto úhlu pohledu není ani tak podstatné, zda podobná zpráva skutečně existuje, případně kdo ji vypracoval.

V. Mečiar si musí být vědom, že pokud se stal obětí omylu či cílené dezinformační akce, bude vystaven nejen posměchu, ale také jednoznačnému odsouzení. V situaci, kdy čeští představitelé popírají existenci jím citované tajné zprávy, je nabíledni, že s čímsi podobným i počítá. Pak ovšem zbývá jediné vysvětlení – slovenský premiér se drží sloganu: Slovo není nůž, a přece se rána po něm nezahojí. Po jím vyřčených slovech o nepřátelství a programovém protislovenském rasismu české politické reprezentace skutečně mohou ve vědomí slovenského národa vzniknout rány velmi hluboké. Až tak hluboké, že nic nebude moci zvrátit odhodlání Slováků vyhlásit svou svrchovanost, samostatnost a mezinárodně právní subjektivitu. (O tom, že Mečiarovo dramatické vystoupení posunulo další váhající Čechy mimo pomyslný prostor společného státu se Slováky, rovněž netřeba pochybovat.) V souvislosti s ohlášeným pátečním deklarováním svrchovanosti Slovenské republiky v SNR tzv. tajná zpráva minulé české vlády může být zbraní mimořádně silného kalibru, i když ve válce „pouze“ studené.

Kateřina Perknerová

RP 17.7.92, s. 3

Další zvrat na dohled

Není vyloučeno, že šokující Mečiarovo obvinění české strany z rasismu a vlastně i celý rozruch kolem tajného scénáře je pouze přesně vykalkulovaným krokem, který má přivyknout občana na nenadálé kroky a vybudit příslušnou odezvu mezi občany ČR. Dalším bezprostředním podnětem ke státoprávnímu kvapíku v obou republikách se může stát očekávané páteční vyhlášení svrchovanosti Slovenska.

(...)

O tom, že něco visí ve vzduchu, může přitom paradoxně svědčit usnesení, jímž český sněm – ve stejný den, kdy vystoupil V. Mečiar s bojovnými výkřiky a de facto vyhrožováním – doporučil vládě ČR jednat se slovenským partnerem o spolkovém uspořádání státu s jedinou mezinárodněprávní subjektivitou.

(...)

Rozuzlení, už z psychologických důvodů, nelze bez dalších důsledků obvykle odkládat. Situace by se politikům totiž mohla vymknout z rukou a kdoví, kdo by v hrozícím chaosu nakonec převzal roli muže pořádku. Po středeční dělostřelecké přípravě V. Mečiara patrně co nevidět prožijeme další zvrat v našich dějinách.

Robert Dengler

Mečiarovo vystoupení je spolu s vyhlášením svrchovanosti SR, očekávaným týž den, pro oba komentátory symptomem již neodvratného rozpadu státu (k tomu srov. i titulky výše

zmíněného článku Klaus: *Do neděle rozpad nebude*, otištěného na první straně), ohlašuje – Denglerovými slovy – „další zvrát v našich dějinách“. Politickým faktem tak přestává být existence Dokumentu či jeho obsah a stává se jím to, že a jak s ním V. Mečiar operuje. Tento posun v akcentu pregnančně vyjádřila K. Perknerová: „Slovenský premiér zároveň řekl, že pokud se nová česká vláda nedistancuje od této zprávy, vyhrazuje si právo na její zveřejnění. Tímto Mečiarovým vyhlášením podle mne dostal jeho výraz o téměř studené válce mezi oběma našimi republikami svůj konkrétní obsah. Skoro se kloním k názoru, že z tohoto úhlu pohledu není ani tak podstatné, zda podobná zpráva skutečně existuje, případně kdo ji vypracoval.“²¹

Komentář LN z téhož dne se od výše uvedených textů liší důrazem na pochybnost Dokumentu a sarkasmem, který dokládá naše tvrzení, že postoj LN k Mečiarovi byl negativní (viz výše),²² co do výkladu motivace a negativních důsledků Mečiarova vystoupení pro česko-slovenské vztahy se však s RP v podstatě shoduje:

LN 17.7.92, s. 3

Dusno

Politik se obvykle nechlubí vlastnictvím dokumentů pocházejících z trezorů jiných politiků. Ne tak pan Mečiar, ten s kradenými papíry nakládá s odzbrojující samozřejmostí. Už jednou to vysvětlil: náhodou je nachází po ránu na svém stole. Náhodou zrovna ty, které se momentálně hodí.

Tento týden je to takzvaná tajná zpráva české vlády. Totiž původně to byla tajná zpráva české vlády, teď je to tajná zpráva bývalé české vlády. Opravdu drobný rozdíl.

Velmi mírný, někdy možná až příliš mírný Petr Pithart použil ostrého výrazu sprostá pomluva. Mečiarovi blízký Milan Čič nevyloučil podvrh. Nejpravděpodobnější asi je, že pan Mečiar jakési kradené papíry skutečně má, ale je to jen štůsek konceptů a návrhů vládních úředníků, nikoli zpráva vlády. Ale to je přece taky jen drobný rozdíl. Ostatně co na tom záleží! Důležitá byla dusná atmosféra, vyplývající z hrůzných odhalení, jejichž podstatu bude dnes na Slovensku asi jen málokdo ověřovat

(...)

Lze se bohužel obávat, že už nebudou jednání, budou spory, nebudou návrhy a nabídky, budou jen výhrůžky, nebudou jiné činy než nepřátelské a zákeřné. V blízké budoucnosti zřejmě Slovensku čekají velmi romantické dějiny.

Jiří Franěk

Týž názor je vyjádřen i v komentáři MFD nazvaném *Přibouchl dveře*. V něm se mj. čte: „*Vrcholem Mečiarových invektiv bylo tvrzení, že předsednictvo české vlády připravovalo odvetné kroky vůči Slováckům žijícím v Čechách a exodus Romů na Slovensko. Měkkého a nerozhodného politika, bytostného humanistu Petra Pitharta, slovenský premiér tedy nepřímě obvinil z 'programovaného rasismu'. V. Mečiar tak zřejmě přibouchl dveře před možností udržet svazek s ČR*“ (MFD 17.7.92).

Dosavadní zjištění lze tedy shrnout tak, že hlavní tři české deníky se v dané chvíli shodly na tom, že Mečiarovo vystoupení je politicky relevantní tím, že záměrně vyhrocuje česko-slovenské vztahy a předznamenává rozpad federace, v náhledu na Dokument se však rozcházejí: pro RP zůstávala otázka jeho existence a obsahu otevřená, pro LN a MFD nikoli. V případě LN o tom svědčí zvláště pasáž „*Velmi mírný, někdy možná až příliš mírný P. Pithart použil ostrého výrazu sprostá pomluva. Mečiarovi blízký Milan Čič nevyloučil podvrh. Nejpravděpodobnější asi je, že pan Mečiar jakési kradené papíry skutečně má, ale je*

²¹ To, že se oba komentáře přibližují pohledu LN a MFD, lze doložit i na užitých výrazových prostředcích: Perknerová mluví o studené válce evidentně v protimečiarovském smyslu (viz výše výklad o textu *Vladimír [Mečiar. Studená válka?*, LN 10.7.92, s. 3) a titulek Denglerova komentáře *Mečiarův šok* může znamenat jediné „šok způsobený Mečiarem“, a je tedy v protikladu k Mečiarovo vyjádření, že se nad obsahem Dokumentu „*zhrozil*“ (srov. LN 16. 7.92, s. 1).

²² Proto jsme nakloněni chápat titulek *Tajemství zděděného trezoru*, který na téže straně uvozuje text o reakcích českých a slovenských politiků na Dokument (LN 17.7.92, s. 3), jako ironickou aluzi na název televizního seriálu *Tajemství proutěného košíku*.

to jen štišek konceptů a návrhů vládních úředníků, nikoli zpráva vlády. Ale to je přece taky jen drobný rozdíl. Ostatně co na tom záleží!“ (LN 17.7.92) a titulek *Překonáný dokument* (LN 18.7.92). V případě MFD pak to, že text, ve kterém MFD informovala o reakcích českých politiků na Mečiarovo vystoupení, nese titulek *Obranná doktrína není nepřátelství*.²³

Když však 21.7. otiskl deník Prostor výňatky z Dokumentu,²⁴ ukázalo se, že v podstatě obsahuje všechna opatření, o kterých mluvil V. Mečiar. To nám umožňuje dále zkoumat, nakolik měla nová fakta vliv na víceméně ustálenou interpretaci Mečiarova vystoupení a Dokumentu, resp. to, jak je jednotlivé deníky do svých interpretací integrovaly.

Ve výše uvedených textech RP zůstala otázka identity a obsahu Dokumentu otevřená, tento deník proto otiskl reakce českých politiků na zveřejněné pasáže Dokumentu, srov. titulek *Politici k tzv. tajnému scénáři bývalého českého kabinetu. Baudyš a Horálek údajná opatření popírají, podle Klause to není zásadní dokument* (RP 23.7.92). MFD, která akceptovala Stráského kategorizaci Dokumentu jako „obránné doktríny“, převzala z Prostoru pasáže, v nichž jsou zmiňována opatření týkající se Romů, a především otiskla následující komentář:

MFD 22. 7.92, s. 6

Mečiar měl pravdu

Čteme-li okem nezaujatým výňatky z „katastrofického scénáře“ předcházející české vlády, musíme konstatovat, že V. Mečiar měl přece jen pravdu, když hovořil v SNR o přípravě exodu Romů na Slovensko a o krocích, které se „připravovaly vůči Slovákům“. A je ostudou do věci zasvěcených českých politiků, ať předchozích či nynější garnitury, kteří nepřipustili, že se v materiálech české vlády nepokrytě mluví o „odstěhování občanů romské národnosti na Slovensko“. Anebo o tom, že mnozí občané slovenské národnosti budou muset přestat v Čechách pracovat, a některým dokonce může být zakázáno dojíždění za prací do českých podniků. Zároveň jsou však nepatřičné Mečiarovy extatické výroky o „nehumánnosti tohoto dokumentu“ či „odvetných krocích proti Slovákům“. Střízlivé texty ministerských úředníků pouze pragmaticky předjímají problémy, které nastanou při dnes již neodvratitelném dělení ČSFR. Občané slovenské národnosti se stanou pro orgány ČR cizinci a budou (případně nebudou) dostávat povolení k pobytu či práci přesně podle mezinárodních zvyklostí. I takové problémy musí včas a bez emocí řešit nově zvolené politické reprezentace.

Jiří Leschtina

Jeho titulek sice dává Mečiarovi za pravdu, při bližším zkoumání se ale ukazuje, že zveřejnění výňatků dosavadní interpretaci MFD zásadně neproměnilo. Kategorizace Dokumentu jako materiálu pragmaticky předjímajícího problémy spojené s rozpadem státu je totiž velmi blízká Slavíkovu příměru přípravy takových materiálů k chování racionálního člověka v mezní situaci (viz výše citát z jeho komentáře *Mečiarova slovní mlha*, MFD 11.7.92). Formulace „*Střízlivé texty ministerských úředníků*“²⁵ pouze *pragmaticky předjímají problémy, které nastanou při dnes již neodvratitelném dělení ČSFR*“ (tučně J.H., K.K.), pak dokládá, že pro komentátora MFD nebyl rozhodující obsah Dokumentu, ale aktuální politická situace. Leschtina vlastně na celé věci považuje za problematické pouze to, že čeští politici „*nepřipustili*“, že Dokument existuje a že obsahuje opatření, o nichž mluvil Mečiar.

LN reagovaly na zveřejnění výňatků z Dokumentu obdobně. V textu *Střízlivě o historii katastrofického scénáře* (LN 23.7.92) signalizuje neaktuálnost Dokumentu již titulek. Ve vlastním textu se pak o Dokumentu čte: „*Jde tedy o dobový pracovní materiál, který reaguje především na možnost tzv. divokého, neústavního rozpadu. Hovoří se v něm o tom, že*

²³ O „české“ pozici listu svědčí nejen obsah titulku, ale i to, že jde o citát z reakce J. Stráského.

²⁴ Název Dokumentu „*Informace o základních hospodářských vztazích mezi republikovými subjekty pro případ nezbytnosti přijmutí mimořádných opatření v souvislosti s možným rozpadem ČSFR*“ je pěkným příkladem rozdílu mezi administrativním a mediálním diskurzem.

²⁵ Podobně jako samy česko-slovenské vztahy byl v daném období značně ustrnulý i mediální diskurz o nich. Např. užití výrazu „*střízlivý*“ (viz i titulek LN *Střízlivě o historii katastrofického scénáře*) naplňuje tehdy hojně užívaný stereotyp „*racionální Češi x emotivní Slováci*“. K tomu srov. též závěr komentáře *Dusno*: „*V blízké budoucnosti zřejmě Slovensko čekají velmi romantické časy*“ (LN 17.7. 92, s. 3).

by se v takovém případě mělo zabránit hromadnému stěhování Romů do Čech. Je v něm uvedeno i to, že pracovníkům s trvalým bydlištěm na Slovensku by mělo být udělováno pracovní povolení, a o tom, že zaměstnancům slovenské státní příslušnosti bude ve zrušených federálních orgánech ukončován pracovní poměr. Jde o upozornění na problémy, které skutečně bude nutno při rozdělení státu řešit. Bez hysterické reakce strany jedné a bez snahy o jejich zatajování ze strany druhé.“

Reakce české strany je v poslední větě ukázky (i textu) označena za zatajování, ve výše uvedeném komentáři MFD se zase píše: „*A je ostudou do věci zasvěcených českých politiků, ať předchozí či nynější garnitury, kteří nepřipustili, že se v materiálech české vlády nepokrytě mluví o 'odstěhování občanů romské národnosti na Slovensko'*“ (MFD 22.7.92). Lze tedy říci, že LN a MFD nakonec Dokumentu – podobně jako RP – přisoudily rys „utajovanost“. Zatímco RP však utajovanost Dokumentu akcentovalo od počátku (viz zvláště otázky kladené J. Stráskému v článku *Reakce na vystoupení V. Mečiara v SNR*, RP 16.7.92), LN a MFD se tomuto rysu věnovaly teprve po zveřejnění výňatků z Dokumentu. Protože však Dokument interpretovaly jako materiál pragmaticky předjímající problémy spojené s „*již neodvratitelným dělením*“ federace, bylo zatajování jeho existence a obsahu před českou veřejností z pohledu jejich komentátorů vlastně zbytečné.

Obecně lze říci, že postoj LN a MFD k Mečiarově politice byl a priori odmítavý, a proto jeho vystoupení od počátku zpochybňovaly a akceptovaly interpretace Dokumentu podané českými politiky. V tomto rámci pro „utajovanost“, zdůrazňovanou Mečiarom, prostě nebylo do zveřejnění výňatků místo. Postoj RP k Mečiarově politice byl spíše neutrální²⁶ a postoj k české politice kritický, a proto Mečiarova vystoupení a priori neodmítalo a v dotazech, které kladlo českým politikům, se orientovalo na rysy, které Dokumentu přisoudil, tedy i na jeho utajovanost. Následující komentář nás však vede k domněnce, že RP tento rys akcentovalo i proto, že umožňoval tematizovat (ať již skutečný, nebo domnělý) rozpor mezi česko-slovenskou politikou české reprezentace a míněním veřejnosti (v ukázce srov. „*Odpověď na otázku, kde a především kdy takové konkrétní plány – tedy nikoliv jenom úvahy, jako v případě předchozí české vlády – vznikly, by totiž napověděla, zda o osudu federace bylo skutečně rozhodnuto už v den voleb, nebo dokonce ještě před ním.*“).

RP 22.7.92, s. 2

Scénáře rozchodu tajné být musí, ale...

(...)

Nepochybuji o tom, že stejně tak jako existuje plán na zřízení celnic, jsou jistě připraveny kolky pro případ rozdělení měny, v příslušných trezorech jistě leží i na minuty přesné scénáře na uzavření hranic a kdoví na co ještě. Taková opatření jsou nevyhnutelná stejně jako snaha udržet je v tajnosti. Pochopitelné je i to, že se musejí připravovat v určitém předstihu. A právě míra onoho předstihu je tím jediným, co by mne opravdu hodně zajímalo. Odpověď na otázku, kde a především kdy takové konkrétní plány – tedy nikoliv jenom úvahy, jako v případě předchozí české vlády – vznikly, by totiž napověděla, zda o osudu federace bylo skutečně rozhodnuto už v den voleb, nebo dokonce ještě před ním.

Vladimír Labuda

Tuto část analýzy uzavřeme následujícím komentářem LN:²⁷

LN 24.7.92, s. 8

Přísně tajné

(...)

A samozřejmě, že ti, před kterými se ty zprávy tajit mají, o nich vědí! Tajná zpráva české vlády (krycí jméno KATASTROFICKÝ SCÉNÁŘ, registrační číslo neznám) je v tomto oboru trvalkou. Komu to vůbec stojí za pamatování, pamatuje se na pohoršení, jaké na Slovensku vyvolala už loni. (...) Až teď, rok poté, kdy se

²⁶ Výše zmíněné komentáře odmítají konkrétní Mečiarovy kroky, nikoli jeho politiku či politiku HZDS vůbec.

²⁷ Texty tištěné po tomto datu se vztahují především k tzv. exodu Romů, proto je analyzujeme v 5.3.

rozdělení státu stalo skutkem a Češi už se nemusí na nich chystat pokradmu, vynořila se zpráva ze sejfu bratislavského ministerského předsedy, aby zafungovala jako historická výčitka.

Zvídaví novináři zprávu publikují a divné je jen to, že jí pořád ještě nedali obligátní přezdívkou. (Zprávagate, katastrofagate, případně Pithartgate.) Zpovídají ministry bývalé a současné. V televizi se jedni od druhých liší pouze tím, jak jsou oblečení, ti první (politicky vzato ovšem druzí) si hoví v tričkách a džínových košilích, ti druzí (politicky ovšem jedničky) se musí v těch vedrech pařit v kravatách. Společně nic nebo skoro nic nevědí, zejména o sporné pasáži, týkající se nuceného exodu Slováků a Romů nach Osten.

A přitom je to tak prosté ... Tlak na osamostatnění Slovenska trvá už hodně dlouho, byť dlouho maskován kulantnějšími názvy – například zviditelnění. Bylo zcela přirozené, že příslušní čeští úředníci dostali příslušné úkoly a že mezi nimi bylo i slohové cvičení na téma, co dělat, kdyby ... Bylo zcela přirozené, že dotyční čeští úředníci zahrnuli do slohového cvičení všechny varianty a všechna potenciální zánětlivá ložiska, a pohoršení nad tím, co je napadlo, je jednak nelogické, jednak poněkud pokrytecké. Řečeno totiž módní lustrační terminologií je „katastrofický scénář“, nikoli tajnou zprávou, nýbrž kandidátem tajné zprávy. Navíc jeho pojmenování je již anachronismem – co se loni na podzim zdálo být katastrofou, je sice smutné, ne však katastrofické: střední jednání ODS - HZDS - alespoň ve vnějších projevech pragmatické - je toho potvrzením. Doufám, že příslušní úředníci teď dostanou za úkol připravit nové slohové cvičení. Doufám, že do něj zcela pragmaticky zapracují všechny možné varianty vývoje a všechna možná zánětlivá ložiska, že navrhnou všechny možné způsoby řešení, včetně těch, která budu považovat za hnusná. Podstatné bude to, jak potom rozhodnou ti, kdo mají rozhodovat – a teprve potom budu soudit, případně se rozhořčovat a protestovat.

Rozruch kolem tajné zprávy není ničím jiným než ozvěnou rysu pro slovenskou (a nutno přiznat, že i jistou část české) politické scény typického: totiž věčného vymezování se vůči nějakému protivníkovi. Jednou je to tajná zpráva české vlády, podruhé maďarské manévry, potřetí – doufám, že žádné potřetí se jen tak rychle neobjeví. Přál bych nám to (a především Slovákům); teprve potom se totiž slovenská politika může stát skutečnou politikou a nikoli jen podtatranskou variantou národně osvobozenického boje“

Jaroslav Veis

Tento text totiž snad v nejvyhraněnější podobě prezentuje Dokument jako známý, překonaný a pojímá ho jako materiál anticipující problémy spojené s rozpadem; pozoruhodné je užití medicínské metafory „*zánětlivých ložisek*“ v kombinaci s banalizujícím označením materiálu jako „*slohového cvičení*“ Nejvýraznějším příkladem zlehčování Dokumentu a jeho obsahu je však aluze na východní politiku Německa a zvl. Třetí říše ve formulaci „*o pasáži týkající se nuceného exodu Slováků a Romů nach Osten*“. Ta je – vzhledem k obsahu dotýčné pasáže - možná jen proto, že J. Veis nepovažuje Mečiarova vystoupení za událost politickou, ale pouze mediální. (Srov. zvláště pasáž „*Zvídaví novináři zprávu publikují a divné je jen to, že jí pořád ještě nedali obligátní přezdívkou (...) Zpovídají ministry bývalé a současné*“.) Výrazně metatextový charakter i celková dikce jeho komentáře ostatně svědčí o ambici celou „kauzu“ shrnout a uzavřít.

5.3 „Exodus Romů“

Ve svém vystoupení v SNR V. Mečiar mezi jiným uvedl, že součástí Dokumentu byla i příprava „*exodu Romů na Slovensko*“. Toto opatření spolu se „*sankcemi vůči Slovákům žijícím v České republice*“ pro něj bylo důkazem „*programovaného rasismu české vlády*“.

Je pochopitelné, že takto vyhocené obvinění vyvolalo na české straně reakci. Všichni čeští politici (a s nimi někteří protimečiarovsky zaměření slovenští politici) je popřeli, jejich reakce se přitom vztahovaly spíše k obvinění jako celku a jako k jistému aktu než k jeho konkrétním tvrzením. Mluvčí české vlády Andres vyjádřil nad Mečiarovými výroky politování (ČSTK 16.7.92), bývalý český premiér Petr Pithart je dokonce označil za „*sprostou pomluvu*“ (ČSTK 15.7.92). Většina českých politiků nepolemizovala s jednotlivými body Mečiarova obvinění, ale odmítla je souhrnně, srov. vyjádření místopředsedy nové a ministra předchozí české vlády J. Kalvody: „*Samozřejmě to, co říká o postojích a přípravách české vlády minulého volebního období, je prostě nepravda*“ (RP 17.7.92, s. 2), nebo předsedy ČNR M. Uhdeho: „*Já nic nevím o tajné zprávě, neměl jsem ji nikdy v ruce. Pokud se vláda připravovala k nějakým krokům, musejí o tom být písemné záznamy (...) Jsem ale přesvědčen,*

že výtky pana Mečiara se nezakládají na pravdivých informacích.“ (RP17.7.92, s. 2)

Jednotlivá Mečiarova tvrzení se pokusila vyvrátit či uvést na pravou míru jen menší část českých politiků. Ti uvedli, že bývalá česká vláda skutečně uvažovala o tom, že by v případě rozdělení mohlo dojít k přesunům romského obyvatelstva, nikoliv však z ČR na Slovensko, nýbrž opačným směrem. Patrně poprvé se toto vysvětlení objevilo v prohlášení P. Pitharta ve zpravodajství Československé televize, citovaném ČSTK 15.7.92: „*Petr Pithart se domnívá, že Vladimír Mečiar se dnes na schůzi SNR přeřekl, když v souvislosti s údajnou tajnou zprávou hovořil o exodu Romů z Čech na Slovensko v případě rozdělení státu. Česká vláda byla naopak z různých romských iniciativ informována o tom, že by bylo třeba počítat s opačným exodem.*“

Odpověď bývalého místopředsedy české vlády J. Stráského na otázku RP byla ohledně směru „exodu“ nejednoznačná: „*S exodem Romů se mohlo počítat? - Jestli tam byla ta úvaha, kolik Romů by mohlo přejít v nějaké fázi, to je docela možné, to si přesně nepamatují*“ (RP 16.7.92, s. 2). Podobně jako P. Pithart se vyjádřili bývalí federální ministři A. Baudyš: „*bývalý místopředseda české vlády A. Baudyš (...) Ujistil o právní čistotě navrhovaných opatření a vyloučil, že by zpráva obsahovala vyhnání Romů z ČR a podobná opatření. Obava byla podle jeho slov spíše z hromadného odchodu Romů ze SR do ČR v případě rozdělení státu.*“ (RP 17.7.92, s. 2)²⁸ a J. Ruml: „*Základem by měla být zásada, že každý občan je občanem té republiky, na jejímž území má trvalý pobyt. Ovšem žádné násilné stěhování Slováků z Čech a Moravy na Slovensko a Čechů ze Slovenska nepřichází v úvahu (...) Podle ministra se ve spisech zmiňují zákony, podle nichž (...) právo na získání občanství má každý občan SR, který zde má trvalý pobyt bez omezení lhůty, a samozřejmě i od tohoto požadavku lze upustit*“ (RP 20.7.92, s. 3). Zdůrazňování právní čistoty opatření je součástí „obran“ Dokumentu jako celku, svědčí však i o tom, že si tito politici uvědomovali neudržitelnost myšlenky pokusit se v demokratickém státě přesun romského obyvatelstva realizovat.²⁹

Tyto reakce nejsou jen uvedením věci na pravou míru, ale souvisí s pojmáním Dokumentu jako souhrnu ochranných opatření (viz výše) a mají i další význam. „Exodus Romů“ se i pro českou stranu stává argumentem ve sporu o povaze česko-slovenských vztahů. Neproblematizovaný předpoklad, že při rozpadu budou Romové hromadně přecházet do ČR, se sice zčásti opírá o údaje, či spíše představy o pohybu tohoto etnika v rámci federace, ale zároveň vychází z přesvědčení o horší ekonomické situaci v SR (k tomu srov. Stráského tvrzení o tajné zprávě slovenské vlády, 5.1.2).

V argumentaci české strany se pojmenování „exodus“ uplatňuje ve svém biblickém smyslu jako dobrovolný odchod za lepším životem.³⁰ Tuto argumentaci sice nelze nalézt ve výrocích politiků samých, neboť s jedinou výjimkou Pithartova rozhovoru pro Svobodné slovo (viz níže) možnost přesunu jen konstatují, ale je přítomna v reakcích českého tisku. V něm téma možného příchodu většího množství Romů do ČR převažuje i poté, co se ukázalo, že se v Dokumentu mluví i o možnosti využít procesu udělování pracovních

²⁸ Pojmenování „vyhnání“, které Baudyš užil, vede k domněnce, že obvinění z přípravy „exodu Romů“ mohlo být českou stranou vnímáno jako dějinná paralela k odsunu, resp. vyhnání sudetských Němců.

²⁹ Rozhořčení komentátora Prostoru L. Marvana nad obsahem Dokumentu, je ojedinělé i v rámci tohoto deníku: „*Přiznám se, byl to pro mě šok. Vladimír Mečiar úplně nelhal. Je to tam. [Dokument] (...) skutečně obsahuje pasáže, které si přímo říkají o výklad, jež naznačil slovenský premiér. Češi podle něj chystali rozbití státu už dávno a plánovali vyhnat Romy na Slovensko (...) K exodu čili hromadnému vyhnání, o němž mluvil Vladimír Mečiar, mají ovšem tyto formulace velmi daleko. I tak je ovšem nepřipustné, aby se podobné úvahy objevily v jakémkoli dokumentu vlády demokratického státu*“ (Jen o chvíli dříve, Prostor 23.7.92, s. 3).

³⁰ Slovník Nová slova v češtině zachycuje význam slova *exodus* v polovině 90. let jako neosémantismus ve významu „*hromadný odchod osob za lepšími životními podmínkami: exodus fotbalistů do Itálie, hráčský exodus*“ (Nová slova v češtině. Slovník neologismů, Praha 1998 Academia, s. 85). SSJČ (1960 I. díl, s. 474) uvádí: pod heslem *exodus*: *hromadný odchod, zejména starověkých Židů z Egypta; v antické tragédii její poslední část, slavnostní odchod herců ze scény; přen. knižně odchod vůbec.*

povolení slovenským občanům žijícím v ČR „*k odstěhování občanů romské národnosti na Slovensko*“ (srov. Prostor 21.7.92, s. 2).

Uvedené chápání pojmenování „exodus“ neguje Mečiarovu argumentaci, v níž je exodus Romů připravovaný českou vládou pojímán jako „*nucený odchod, vyhnání*“.³¹ (Užití pojmenování exodus v tomto významu patrně souvisí s dobovým užíváním tohoto výrazu v souvislosti s válkou v bývalé Jugoslávii.) Stejně mu rozumí člen Mečiarova HZDS, federální ministr zahraničí J. Moravčík, který mluví o „*vyhoštění Romů z Čech*“. Pokud čeští politici rozumějí pojmenování „exodus“ v tomto smyslu, Mečiarovo obvinění popírají tím, že je ještě více vyhrocují, přehánějí, srov. např. J. Ruml: „*Nikde jsem v podstatě nenašel nic, co by svědčilo o tom, že bychom chtěli Romy vyvázet někam na Slovensko*“ (RP 20.7.92, s. 3).³²

Případná migrace romského obyvatelstva ze Slovenska do České republiky je pro českou stranu nejen argumentem ekonomickým, ale také politickým. K tomu srov. vyjádření P. Pitharta v rozhovoru pro Svobodné slovo: „*Četl jsem většinu těch materiálů, a to, co tvrdí pan Mečiar, to jsou přesně opačné úvahy. Například jsme předpokládali exodus Romů do České republiky ze Slovenska, byli jsme na to upozorněni experty, kteří říkali: Nepodceňujte to, vzpomínka na Slovenský stát je v jejich mysli hluboce zakořeněna, i když nemají učebnice dějepisu. Dále jsme počítali s tím, že bychom se museli otevřít všem Slovákům, kteří by hodlali přесídlit.*“ (21. 7. 92, s. 3).

Oba argumenty, ekonomický i politický, se uplatňují také v reportáži MFD *Ved' je tam Mečiar* (22.7.92, s. 7), v nejrozsáhlejším textu, který byl na dané téma ve sledovaných třech denících uveřejněn.³³ V jejím úvodu jsou znovu citovány obě pasáže Dokumentu o Romech, o Mečiarově obvinění z přípravy „*hromadného stěhování Romů*“ se tu ale praví, že „*ministr vnitra Jan Ruml podobná tvrzení vyvrátil*“. Další text se pak zabývá pouze možností migrace Romů do ČR, nastolenou v podtitulku otázkou „*Nastane hromadný útěk Romů ze Slovenska do Čech?*“ Reportéři MFD navštívili několik míst v České republice známých tím, že v nich žije větší počet romského obyvatelstva, a v rozhovorech s romským i neromským obyvatelstvem, politiky a úředníky zjišťovali, zda podle jejich názoru dojde k migraci Romů do ČR. Dotazovaní tuto možnost vesměs potvrdili a uváděli pro to především ekonomické důvody. Slovenská Romka bydlící v ostravské kolonii říká: „*Máme tady výhody, které nám na Slovensku chyběly*“, mladý slovenský Rom, který se nedávno přistěhoval do Prahy, tvrdí: „*Vím, že víc cigánů ze Slovenska odejde. Nezůstanou tam ani minutu. Je tam zle a bude tam hlad.*“ Je přitom třeba si uvědomit, že dotázaní Romové dávají na otázku z podtitulku (*Nastane hromadný útěk Romů ze Slovenska do Čech?*) kladnou odpověď již tím, že se do ČR přistěhovali v nedávné době.³⁴

Ekonomické důvody migrace Romů uvádí také předseda republikánské strany v Ústí nad Labem. Věrný rétorice i názorům své strany argumentuje „*neomylným instinktem*“ Romů a jejich migraci spojuje s nárůstem kriminality: „*Cikáni mají neomylný instinkt jít za lepším. Z toho usuzuji, že jich po rozpadu přijde do Čech desetitisíce. V severočeském regionu si už u svých příbuzných sondují situaci. Jejich další příliv by pro tento zkoušený kraj znamenal krizi především v nárůstu kriminality, kterou už nyní represivní složky nezvládají.*“ S nárůstem

³¹ Pithartova domněnka, že se Mečiar „přeřekl“, když mluvil o exodu Romů z České republiky, svědčí o chápání slova exodus ve významu *dobrovolný odchod*.

³² Poté, co Prostor zveřejnil výňatky z Dokumentu, volil J. Ruml neutrálnější formulaci. Srov.: „*Otázka vystěhování Romů je v diskutovaném materiálu zmíněna pouze v okrajové poznámce mimo vlastní text – proto jsem ji také při prvním čtení přehlédl a v sobotu v televizi prohlásil, že v tomto materiálu vůbec není*“ (MFD 23.7.92, s.1,2).

³³ Článek vyšel týž den jako výše citovaný Leschtinův komentář *Mečiar měl pravdu* a úryvek z Dokumentu obsahující pasáže o Romech.

³⁴ Viz též popis pod fotografií citovaného Roma: „*Michal a Paulina Tolkánovi. Matka a syn, dva z řady slovenských Romů, kteří se chtějí usadit natrvalo v Čechách.*“

kriminality ovšem migraci Romů spojuje i úřednice jednoho ostravského obvodu: „*Kradou všechno možné (...) a s nabitou prkenicí jedou zpátky na Slovensko, Ostrava je pro ně zlatý důl*“.

Možností, že by se Romové stěhovali do ČR z politických důvodů, se zabývá vlastně jen předseda Romské občanské iniciativy E. Ščuka. Na otázku MFD: „*Soudíte, že by Romové mohli v případě rozpadu Československa hromadně utíkat ze Slovenska do Čech?*“ odpovídá: „*Ne. Pokud slovenská vláda zásadně nezmění přístup k otázce občanských práv a zachování životního minima, nebudou k tomu mít Romové důvod. V opačném případě by se nestěhovaly jen národnostní menšiny, ale sami Slováci.*“

Ščukovo vyjádření reportáž uzavírá, na exponovaných místech textu, v závěru a v titulku (*Ved' je tam Mečiar*), se tak objevuje motiv politický. Politické důvody migrace Romů jsou však akcentovány do značné míry navzdory vyjádřením dotazovaných. Toto tvrzení lze doložit následujícími dvěma příklady. Autor výroku „*Nemůžu zůstat na Slovensku, ved' je tam Mečiar*“, z něhož MFD cituje v titulku, totiž Mečiara sám volil (srov. i jeho výrok „*volili ho všeci [moji kamarati]*“, citovaný v mezititulku) a jinak pro migraci Romů uvedl především ekonomické důvody (srov. „*Je tam zle a bude tam hlad*“). Z výše citovaného vyjádření E. Ščuky pak byla jako mezititulek před závěrečnou pasáží vybrána věta „*Stěhovali by se i Slováci*“. Ščuka použil kondicionál proto, aby možnost migrace Romů do ČR odmítl; Romy, ale i Slováky by podle něho mohlo k emigraci ze Slovenska donutit jedině zhoršení tamějších politických poměrů. Vytržena z kontextu však citovaná věta možnost migrace Romů připouští.

Reportáž MFD tedy svým celkovým vyzněním možnost migrace Romů do ČR spíše potvrdila. Prezentovala ji jako důkaz ekonomické i politické nestability Slovenské republiky a také jako zdroj problémů pro majoritní obyvatelstvo. Ani MFD, ani ostatní sledované deníky se nezabývaly důsledky rozdělení státu pro Romy, např. později tolik diskutovanou otázkou jejich občanství. To jistě nesvědčí o příliš velké schopnosti českého tisku reflektovat toto téma jinak než z pohledu majority, ale způsob, jímž sledované deníky s tématem „exodu Romů“ naložily, byl ovlivněn především tím, že Mečiarovo vystoupení v SNR nakonec odmítly jako politickou provokaci a Dokument chápaly jako „překonaný“.

K Mečiarovu vystoupení i k Dokumentu ostatně zaujala zpočátku zdrženlivý postoj i romská politická reprezentace, srov. vyjádření předsedy ROI E. Ščuky: „*Romská občanská iniciativa zatím nemá potřebu na situaci oficiálně reagovat*‘(...) *‘Pana Mečiara jsem požádal, aby mi tajnou zprávu, o níž mluvil, zpřístupnil. Jeho poradkyně mě odkázala na tisk. Výroky slovenského premiéra proto chápu jako poplašnou zprávu. Podobné názory zastávají i předáci dalších romských hnutí* ‘ “ (MFD 22.7.92, s. 7).³⁵ 30. července se však její zástupci setkali s federálním premiérem J. Stráským a jednali s ním o „*možných důsledcích případného rozdělení pro romské obyvatelstvo*“. Srov. následující zprávu ČSTK:

³⁵ Postoj romské reprezentace k Dokumentu neovlivňovala podle našeho názoru jen jeho prezentace ve vystoupeních politiků (viz 5.1) a v českém tisku (viz 5.2), ale také její snaha být „státotvornou“ silou, viz následující Ščukovo vyjádření: „*Romský demokratický kongres není vůči české vládě v opozici, ale chce jí pomoci řešit romskou problematiku*“ (LN 1.8.92). Je také možné, že si romští představitelé negativní důsledky rozdělení státu pro Romy uvědomovali teprve postupně. K tomu srov. zprávu o další tiskové konferenci RDK: RP 8.8.92, s. 2

Romové se bojí rozpadu státu

Praha (kj) „*Chceme být rovnocenným partnerem české vlády, a proto jsme se sjednotili,*“ řekl člen rady Romského demokratického kongresu I. Veselý v pátek novinářům. Podle jeho slov je hlavním motivem postupu Romů strach z rozdělení Československa, neboť se tak zužuje jejich životní prostor.

(...)

Další vysvětlení, opírající se sice o obsah tiskového prohlášení, ale v zásadě překračující téma této studie i naše profesní zaměření, je, že se romští představitelé snažili vystupovat jako politická síla definovaná etnicky až sekundárně.

ČSTK 30.7.92

J. Stráský: Nepředpokládáme žádné přesuny občanů mezi ČR a SR

V případě, že dojde k rozdělení státu, bude se na pracovníky, kteří by byli občany Slovenské republiky a pracovali by v České republice, pohlížet jako na zahraniční pracovníky. Uvedl to předseda vlády ČSFR Jan Stráský při dnešním jednání v Praze s poslancem ČNR za Levý blok Ladislavem Bodym a zástupci romských organizací. Předmětem rozhovorů byly důsledky vyplývající z možného rozdělení státu pro romské obyvatelstvo. Předseda vlády v rozhovoru sdělil, že vláda nepředpokládá žádné přesuny občanů.

J. Stráský přislíbil poslanci L. Bodymu, že se pokusí zprostředkovat jeho seznámení s obsahem tzv. tajné zprávy předchozí vlády České republiky. Současně L. Bodyho ujistil, že ho jako jediného představitele Romů v zákonodárných sborech bude informovat o přípravě všech materiálů k romské problematice, připravovaných na úrovni vlády ČSFR.

ČSTK o jednání informoval L. Body.

Tuto zprávu následující den převzaly LN, RP, MFD a ČMZN. Titulek LN *Jan Stráský o Romech. Migrace nehrozí* (31.7.92, s. 2) i titulek RP *Podívá se Body do tzv. tajné zprávy české vlády?* (31.7.92, s. X) odpovídají tomu, že LN Mečiarovo vystoupení jako celek odmítalo či zpochybňovalo a že RP zdůrazňovalo tajnost, resp. utajovanost Dokumentu. Titulek ČMZN *Slovák v Čechách? Zahraniční pracovník!* (31.7.92, s. 1) takto jednoznačně interpretovat nelze. Obsahuje sice implicitně důsledek případného rozdělení státu pro Romy (ti, kteří jsou občany SR, by se stali „zahraničními pracovníky“), ale vzhledem k tomu, že se v něm mluví o Slovácích, nikoli o Romech, kloníme se k názoru, že jde o variaci na výroky typu „Až pojedeme příště na Slovensko, budeme potřebovat pas“, pocíťované tehdy jako paradox či absurdita (srov. i užití vykřičníku).

Týž den romský poslanec L. Body informoval o setkání s J. Stráským na tiskové konferenci Levého bloku a byl také ustaven Romský demokratický kongres (dále RDK). Jeho představitelé v tiskovém prohlášení protestovali proti přípravě rozpadu státu. Vzhledem ke zkoumanému tématu je důležité, že o důsledcích případného dělení federace pro Romy uvažovali jen na obecné rovině lidských a menšinových práv a o „exodu Romů“ se vůbec nezmínili.

ČSTK 31.7.1992

Romský kongres protestuje proti „cílevědomému rozpadu státu“

Proti tomu, aby „vládní strany a hnutí v obou republikách připravovaly cílevědomě rozpad státu“ se vyslovil Romský demokratický kongres, který byl ustaven dnes odpoledne a soustřeďuje 19 romských organizací.

Ve stanovisku, které poskytl ČSTK mluvčí kongresu Vlado Olah, se zdůrazňuje, že vládní strany při „uskutečňování cílů, o nichž nelze říci nic jiného, než že mají omezený stranicko-politický charakter, jednají v rozporu s principy demokracie, právním řádem a ústavou.“ „Jsme toho názoru, že Československo jako společný stát představuje pro všechny příliš velkou životní hodnotu na to, aby o její existenci rozhodovala jen úzká skupina lidí. Ani sebezpůsobivější vítězství ve volbách nemůže nikoho opravňovat k rozhodování o těch společných a společenských záležitostech, v nichž mohou rozhodovat pouze občané sami,“ zdůrazňuje se ve stanovisku Romů.

Romský demokratický kongres současně vyjádřil obavu ze „sílicího nacionalismu na straně jedné a šířícího se šovinismu na straně druhé“. Živnou půdou pro tyto projevy národní nesnášenlivosti vytváří podle stanoviska Romů právě nezodpovědný postup těch politických reprezentací, které dnes o rozdělení společného státu usilují. V tomto směru nelze pominout nebezpečí vyplývající pro národnosti menšiny, podtrhuje stanovisko.

„Dnes jde o projevy nesnášenlivosti mezi Čechy a Slováky, zítra to budou rozpory mezi Čechy a Moravany, Slováky a Maďary, pozítří budou předmětem nesnášenlivosti Romové a příslušníci ostatních národnostních menšin, které historicky našly v Československu svůj domov. Z tohoto hlediska shledáváme ve společném státu záruku práv a svobod národnostních menšin. Jen silný stát je schopen zabezpečit podmínky pro jejich rozvoj a udržení vlastní identity a svébytnosti jako národnostních menšin. Vyjadřujeme podporu všem jednáním, která sledují udržení společného státu,“ uvedl Romský demokratický kongres.

LN přinesly o ustavení RDK a vystoupení L. Bodyho vlastní zprávu:³⁶

LN 1. 8.92, s. 2

Hromadné přesuny Romů nepotvrzeny

Za jeden provaz

Praha (kp, top) Devatenáct představitelů romských organizací v České republice včera uzavřelo dohodu o jednotném postupu při jednání s vládními i nevládními reprezentacemi. „Pochopili jsme, že roztržičnost ničemu neprospívá,“ uvedl předseda ROI E. Ščuka.

Romský demokratický kongres, nově utvořené seskupení „za odstranění nerovnosti romských obyvatel,“ bude při politických jednáních zastupovat pětičlenná Rada RDK, jejíž složení se bude každoročně měnit. Romský podnikatel M. Makula z Kladna, který setkání sponzoroval, vyjádřil podiv nad skutečností, že „česká vláda zatím necítí potřebu vést dialog s Romy a neobrátila se na ně při projednávání Ústavy ČR“. Jak však dále uvedl E. Ščuka, RDK není vůči české vládě v opozici, ale chce jí pomoci řešit romskou problematiku.

K možnému stěhování Romů ze Slovenska do ČR E. Ščuka odpověděl: „Pokud tam bude právní stát, nebudou k přesunu nuceni. Jinak nebudou odcházet jen Romové.“ Českobudějovický zástupce R. Tancoš uvedl, že migraci ve větší míře nezaznamenali, jedná se „pouze o skupinky“. Zazněl i názor, že tento pohyb je pochopitelný, protože životní úroveň Romů v SR je nesrovnatelně horší.

„Rozdělením státu bude omezen životní prostor pro romské obyvatelstvo,“ uvedl na tiskové konferenci Levého bloku jediný romský zástupce v zákonodárném sboru L. Body. K svému přijetí u předsedy vlády ČSFR poznamenal, že podle ujištění J. Stráského by násilné vystěhování Romů z ČR, o němž se hovořilo v souvislosti s tzv. katastrofickým scénářem, bylo v rozporu s lidskými právy.

Z tiskového prohlášení RDK nepřevzaly LN nic. Podle našeho názoru proto, že toto prohlášení svým obecnějším zaměřením (viz výše) vybočovalo z interpretačního rámce ustaveného tím, jak LN psaly o „exodu Romů“ v předchozích dnech. Citované výroky romských představitelů do tohoto rámce naopak zapadají velmi dobře. Kromě úvodního Ščukova výroku a „podivu“ M. Makuly nad tím, že „česká vláda zatím necítí potřebu vést dialog s Romy a neobrátila se na ně při projednávání Ústavy ČR“, vzápětí neutralizovaného Ščukovým výrokem, že RDK není vůči vládě v opozici, totiž potvrzují, že migrace Romů do Česka nehrozí. Parafráze výroku L. Bodyho na tiskové konferenci Levého bloku pak vyvrací možnost nuceného pohybu Romů opačným směrem. (K tomu srov. i nadtitulek „*Hromadné přesuny Romů nepotvrzeny*“.)

Do svého interpretačního rámce zapojilo Bodyho vystoupení také RP.

RP 1.8.92, s. 2

Stráský Bodymu:

Česká vláda počítala s přesunem Romů

Praha (kp) Premiér vlády ČSFR J. Stráský při čtvrtčním setkání potvrdil poslanci ČNR za LB L. Bodymu existenci dvou tajných zpráv minulé české vlády, z nichž ta první počítala s přesunem 300 000 Romů z ČR na Slovensko. Body to oznámil na páteční tiskové konferenci KSČM

(...)

Skutečnost, že se orientovalo na jinou část Bodyho vystoupení a akcentovalo existenci tajných zpráv i úvah o přesunu Romů na Slovensko, odpovídá tomu, jak o Dokumentu psalo dříve. I tento deník však považoval tuto „kauzu“ za uzavřenou a Bodyho (skandálnímu) sdělení se dále nevěnoval.

³⁶ MFD otiskla jen velmi stručnou informaci o ustavení RDK (MFD 1.8.92, s. 2), RP informovalo – také velmi stručně – pouze o vystoupení L. Bodyho (viz dále).

6. Závěr

Spor o „tajnou zprávu české vlády“, analyzovaný zde jako spor o její identitu, ukazuje, nakolik bylo tehdejší uvažování o romské problematice ovlivňováno česko-slovenskými vztahy, resp. postojem jednotlivých politiků a deníků k rozdělení státu. V. Mečiar sice označil pasáž Dokumentu týkající se Romů za rasistickou (za taková považoval ovšem i opatření týkající se Slováků žijících v ČR), Dokument jako celek ale použil především jako důkaz toho, že federaci ve skutečnosti rozbíjí česká strana. Čeští politici a český tisk věnovali „exodu Romů“ pozornost jenom v té míře, v jaké byl použitelný jako protiargument ve zmíněném sporu, resp. v míře, v jaké umožňoval implicitní kritiku české politiky (to je případ RP), a vůbec se nezabývali např. otázkou občanství Romů s trvalým bydlištěm na Slovensku. Pokud český tisk citoval nebo parafrázoval výroky obyčejných Romů či jejich politických představitelů (viz výše články MFD z 22.7.92 a LN z 1.8.92), dokládal jimi především neopodstatněnost Mečiarova obvinění, resp. to, že politická i ekonomická situace na Slovensku je (a bude) za jeho vlády horší než situace v České republice.

Zjištění, že sousloví „romský exodus“, které je v myslích majority pevně spojeno s migrací Romů do Kanady a západní Evropy v roce 1998 a letech následujících, pochází již z roku 1992, je jistě vzhledem k zaměření této studie vedlejší. Vypovídá však o tom, jak se v mediálním diskurzu (o Romech i obecně) ztrácí a znovu objevují jednotlivé metaforu (a zřejmě i jiné výrazové prostředky), a ukazuje také, že „romská otázka“ byla v českém politickém a mediálním diskurzu 90. let přinejmenším dvakrát odmítnuta jako potenciální zdroj negativního obrazu majority.³⁷

³⁷ Z tohoto hlediska by samozřejmě bylo zajímavé analyzovat především třetí událost tohoto typu, spor o zed' v Matiční ulici v Ústí nad Labem.

Seznam citovaných agenturních zpráv a novinových článků

- V Praze začala 19. schůze České národní rady. ČTK 21.5. 1991.
- Váňa, P.: „Mobilizační plány” pro případ rozpadu ČSFR. RP 23.5.1991, s. 2.
- Katastrofický scénář a společné evropské regiony byly hlavním tématem dnešního pravidelného vystoupení předsedy české vlády Petra Pitharta v programu rozhlasové stanice Praha. ČTK 28. 5. 1991.
- (čtk, zr): Petr Pithart ke katastrofickému scénáři: Vnitřní věc české vlády. RP 29.5.1991, s. 2.
- V. Mečiar žádá zveřejnění „přísně tajné zprávy vlády ČR”. ČSTK 9.7.1992.
- P. Pithart: Jde o analýzy různých variant rozchodu. ČSTK 10.7.1992.
- V. Klaus žádnou přísně tajnou zprávu o rozpadu ČSFR nezná. ČSTK 10.7.1992.
- Představitel ODA nevylučuje možnost politických procesů v SR. ČSTK 10.7.1992.
- Mečiar žádá zveřejnit tajnou zprávu vlády ČR. RP 10.7.1992, s. 2.
- Vladimír Mečiar: Studená válka? LN 10.7.1992, s. 3.
- Existuje přísně tajná zpráva? ZN 10.7.1992, s. 2.
- Dengler, R., Martínek, M.: Existuje tajný scénář pro případ rozpadu? RP 11.7.1992, s. 1, 2.
- (čstk,tma): Žádný nový tajný plán. MFD 11.7.1992, s. 2.
- Slavík, I.: Mečiarova slovní mlha. MFD 11.7.1992., s. 2.
- (zem): Expremiér i noví čeští ministři k Mečiarově výzvě: Tajná zpráva neexistuje. ZN 11.7.1992, s.1,2.
- Stráský: V. Mečiar se stal objektem omylu. ČSTK 15.7.1992.
- Minárik, P.: Mečiar obvinil českou vládní politiku z agresivity vůči Slovensku. RP 16.7.1992, s. 1, 2.
- Perknerová, K., Dengler, R.: Reakce na vystoupení V. Mečiara v SNR. Stráský: „Násilí tam nebylo žádné!” P. Pithart odmítá „tajnou zprávu“ a výroky V. Mečiara. RP 16.7.92, s. 2.
- Šabata: Tajná zpráva není, možná ale existují podklady. ČSTK 15.7.1992.
- Klaus: Vláda ČR nepovažuje „katastrofický scénář” za relevantní. ČSTK 16.7.1992.
- Čič: „Nemohu vyloučit, že jde o podvrh”. RP 16.7.1992, s. 2.
- (bb, hri): Slovensku jde o přežití. LN 16.7.1992, s. 1.
- (jaš): Místopředseda vlády M. Čič o „tajné zprávě”. Velmi smutný dokument. LN 16.7.1992, s. 2.
- Klaus: Do neděle rozpad nebude. RP 17.7.1992, s. 1, 2.
- Podle Weisse se česká politika zjevně chce komplikovaného Slovenska zbavit. RP 17.7.1992, s. 1, 2.
- Kalvodu prý nemůže Mečiar překvapit. RP 17.7.1992, s. 2.
- Uhde-Gášparovič v sobotu. 17. 7. 1992, s. 2.
- Perknerová, K.: Mečiarův šok. RP 17.7.1992, s. 1.
- Dengler, R.: Další zvrát na dohled. RP 17.7.1992, s. 3.
- Tajemství zděděného trezoru. LN 17. 7. 1992, s. 3.
- Franěk, J.: Dusno. LN 17.7.1992, s. 3.
- Slavík, I.: Přibouchl dveře. MFD 17.7.1992, s. 6.
- Překonaný dokument. LN 18.7.92, s. 2.
- (de): J. Ruml k dokumentům na svém ministerstvu: „Žádné násilné stěhování nepřichází v úvahu”. RP 20.7.92, s. 3.
- Redakce Prostoru získala tzv. katastrofický scénář rozpadu Československa. Prostor 21.7.92, s. 1.
- Výňatky z „katastrofického scénáře” předcházející české vlády. Prostor 21.7.1992, s. 2.
- O „tajné zprávě”. Tři otázky bývalému premiérovi ČR Petru Pithartovi. SS 21. 7. 92, s. 3.
- (ina): „Tajný scénář” posoudí česká vláda. MFD 21.7.92, s. 2.
- Leschtina, J.: Mečiar měl pravdu. MFD 22. 7.92, s. 6.
- will, les, pak, ina, hv: Veď je tam Mečiar. MFD 22.7.92, s. 7.
- Labuda, V.: Scénáře rozchodu tajné být musí, ale... RP 22.7.92, s. 2.
- Politici k tzv. tajnému scénáři bývalého českého kabinetu. Baudyš a Horálek údajná opatření popírají, podle Klause to není zásadní dokument. RP 23.7.92, s. 2.
- Vajnerová, I., John Z.: Pithartova vláda počítala s přílivem Romů. MFD 23.7.92, s.1,2.
- Žádné vystěhování Romů. RP 23.7.92, s.2.
- Martínková, E.: Střízlivě o historii katastrofického scénáře. LN 23.7.92, s.2.
- Marvan, L.: Jen o chvíli dříve. Prostor 23.7.92, s. 3.

Veis, J.: Přísně tajné. LN 24.7.92, s. 8.

Minárik, P.: Pohyb nenastal z vůle Mečiara ani Klause, je dimenzován celoevropsky. RP 25.7.92, s. 1, 23.

J. Stráský: Nepředpokládáme žádné přesuny občanů mezi ČR a SR. ČSTK 30.7.1992.

Romský kongres protestuje proti cílevědomému rozpadu státu. ČSTK 31.7.1992.

Jan Stráský o Romech. Migrace nehrozí. LN 31.7.92, s. 2.

Slovák v Čechách? Zahraniční pracovník! ČMZN 31.7.92, s. 1.

(gö): Podívá se Body do tzv. tajné zprávy české vlády? RP 31.7.92, s. 3.

(kp): Stráský Bodymu: Česká vláda počítala s přesunem Romů. RP 1.8.92, s. 2.

(kp, top): Hromadné přesuny Romů nepotvrzeny. Za jeden provaz. LN 1. 8.92, s. 2.

Politické spektrum. MFD 1.8.92, s. 2.

Romové se bojí rozpadu státu. RP 8.8.92, s. 2.

Literatura

Hais K., Hodek B. (1998). *Velký anglicko – český slovník*, 2.díl. Praha: Leda, Academia.

Martincová, O. a kol. (1998). *Nová slova v češtině. Slovník neologismů*. Praha: Academia.

Slovník spisovného jazyka českého (1960). I. díl. Praha: Academia.

Nekvapil J. (1999/2000). Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář* 10, 80-87 (viz též <http://ulug.ff.cuni.cz/osobni/nekvapil.html>).

Nekvapil, J., Leudar, I. (1998). Masmediální utváření dialogických sítí a politické identity: případ Demokratické strany Sudety, *Slovo a slovesnost* 59, 30-52.

Summary

“A Secret Report from the Czech Government ”. The Analysis of a Political and Media Event

One important instance in the development of Czech-Slovak relations since 1989 is the dispute over the existence and content of documents of the Pithart government discussing anticipated problems linked to the collapse of the joint state. It was the Slovak Prime Minister, Vladimir Mečiar, who announced the existence of this material in July 1992. Starting out from an ethnomethodological conversational analysis and a member categorisation analysis, the authors suggest that the identity of this document was not given but rather took shape in the course of the interaction. An analysis of the reactions of Czech and Slovak politicians to the Czech government documents, together with agency reports and Czech daily newspapers was therefore directed primarily towards determining 1) how the identity of the document was created in the statements of Czech and Slovak politicians; and 2) how the identity of the document was constructed in the press. It showed that the conflict over the identity of the document between Vladimir Mečiar and Czech politicians was largely a conflict over whether this material should be seen as “secret” and “detailed”, or “generally known”, “incomplete”, “without official sanction”. It should however be noted that these “categorical predicates” or features attributed to the Czech government papers by various individuals then became part of their argument. For example, for Mečiar the “secrecy” of the document was proof that the Czech government wanted the state to collapse and had already begun to prepare the Czech, but not the Slovak, party for it, while for the opposition paper *Rudé právo*, the main focus was that the Czech government was concealing something from its citizens.

The authors also examined how individual actors, politicians and journalists, reacted to the suggestion that this material concerned not only processes relating to the split of the state, but also “relocating citizens of the Romany ethnic group to Slovakia” and “taking precautions to limit mass migration of Romanies to the Czech Republic”. The analysis showed that thinking on the Romany question at that time was also influenced by Czech-Slovak relations and the positions of individual politicians and newspapers to the split of the state. Czech politicians and publications only discussed the “Romany exodus” insofar as it could be used as a counter-argument in the debate on who was to blame for the collapse of the federation, or insofar as it allowed an implicit critique of Czech policy (in the case of *Rudé právo*). When Czech papers did quote or paraphrase Romanies or their political representatives, it used them to corroborate the lack of foundation in Mečiar’s accusation or to show that the political and economic situation in Slovakia under his government was (and would be) worse than that in the Czech Republic.

Jedna podoba mediálního diskursu o Romech (Na příkladu zpráv o událostech v Klatovech v únoru 1991)¹

Jiří Homoláč

1. Úvod

Na konci února 1991 napadla skupina asi 30 klatovských občanů Neromů nejprve v Klatovech a potom v Libkově na Domažlicku členy dvou spřízněných romských rodin Bendíků a Janů. Výsledkem těchto násilností byly dva zdemolované byty, čtyři zranění a jeden mrtvý. V této studii analyzuji podání těchto událostí ve zprávách ČTK (12 zpráv) a v osmi českých denících (Mladé frontě dnes – MFD, Lidových novinách – LN, Rudém právu – RP, Občanském deníku – OD, Lidové demokracii – LD, Práci – P, Svobodném slovu – SS a Zemědělských novinách – ZN; celkem 43 textů).

2. Analyzované texty

2.1 Zprávy ČTK

Agenturní zpravodajství obvykle usiluje o vyváženost, objektivitu a neutrální podání, shromážděné zprávy ale ukazují, 1) že ve zpravodajství ČTK není ve sledovaném období principiálně vyloučeno expresivní vyjadřování, viz níže „150 Romů ochotných vyrukovat“ (jakkoli to podle mne na věci příliš nemění, jde nejspíš o parafrázi či neoznačenou citaci cizí řeči), 2) že se překvapivě mnoho prostoru dává blíže neurčeným zdrojům, viz níže „údajně“ nebo „Většina obviněných je bez pracovního poměru. Mezi obyvateli Klatov se proslychá, že se živí vekslováním“ (ČTK 27.2.91) a 3) že ČTK charakterizuje Romy barvou pleti i tam, kde to není relevantní, srov. níže „útok, který skončil smrtí 21letého mladíka snědé pleti“ nebo „snědí spoluobčané“ (ČTK 1.3.91). Charakteristiky „snědé pleti“ či „snědí“ jsou zdá se v těchto textech užívány jako neutrální synonyma pojmenování „Rom“ a „romský“.

ČTK 28.2.91

Další dva podezřelí za mřížemi

Klatovy 28. února (ČTK) – Tříčlenná delegace rozezlených Romů z Teplicka přijela do Klatov s nabídkou pomoci místním občanům romského původu při eventuální odvetě za útok, který skončil smrtí 21letého mladíka snědé pleti. Členové klatovské ROI vynaložili maximální úsilí, aby uklidnili své kolegy ze severních Čech a rozmluvili jim skutečnit agresivní úmysl. Údajně také na Chomutovsku je připraveno asi 150 Romů ochotných vyrukovat na bílé.

2.2 Novinové zprávy

2.2.1 Práce s agenturními zprávami v denících

Zpravodajský servis ČTK je i v případě klatovských událostí pro sledované deníky (přínejmenším vedlejším) zdrojem, se kterým dále pracují. Jednotlivé deníky přebírají vybranou pasáž agenturní zprávy doslova nebo jen s malými formulačními změnami, bez výrazných významových posunů.² Velmi často ale zprávu krátí, neuvádějí její zdroje apod. Toto krácení je dáno především menším rozsahem novinové zprávy, někdy se ale ztrácí

¹ První verze tohoto textu byla otištěna ve sborníku Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře, PedF UJEP, Ústí nad Labem, 1999, s. 111-121.

² Jedinou výjimkou je zpráva OD z 5.3.91, v níž věta „Naproti tomu druhá strana údajně sbírá finanční prostředky na kauci pro pětici mužů ve vazbě, kteří jsou podezřelí jako hlavní aktéři útoku“, převzatá doslova ze zprávy ČTK, pokračuje takto: „nehumánně chápaného jako akt msty na cikánech“. Vyjádření odmítavého postoje je zajímavé tím, že se autor užitím pojmenování „cikáni“ distancuje od cizího hlasu (OD jinak důsledně používá pojmenování Rom).

původní kontext. Ve zprávě ČTK se např. píše o vyšetřování a o tom, co se děje v Klatovech po útoku, v daném deníku pouze o jejím vyšetřování. V prohlášení místopředsedy federální vlády Jozefa Mikloška (ČTK 5.3.91) se mluví o klatovských událostech v souvislosti s dodržováním lidských práv a s přežívajícími rasistickými předsudky, v zkrácené podobě tohoto prohlášení v LN ze 6.3.91 zůstala jen souvislost s přežívajícími rasistickými předsudky.

2.2.2 Stručná charakteristika shromážděných novinových textů

Absolutní většinu analyzovaných novinových textů tvoří zprávy. Tři texty jsou rozhovory, rozhovor a minirozhovor s tiskovým mluvčím policie v Klatovech (MFD 27. a 28.2.91) ale patří spíše k specifickému žánru zpravodajského interview. Jediným „čistým“ rozhovorem je tak minirozhovor s předsedou Demokratického svazu Romů v Ostravě o událostech v Klatovech, o stěhování Romů ze Slovenska a o vztahu k ROI (P 7.3.91). Čtyři, resp. pět textů jsou reportáže, pojednávající o situaci v Klatovech (P 6.3.91) a především o průběhu pohřbu (viz P, MFD, OD a LN z 8.3.91). Ve sledovaném období se k daným událostem, přesněji řečeno k reakcím na ně vztahuje ještě poznámka *Klid a spravedlnost* (MFD 2.3.91), zajímavá tím, že se v ní píše o tom, jak situaci v Klatovech zhoršují výroky představitelů ROI.

3. Hlasy – citace a parafráze ne/zúčastněných

3.1 Tiskový mluvčí okresní správy VB v Klatovech

Z podstaty věci vyplývá, že největšího prostoru se v agenturním i novinovém zpravodajství dostalo mluvčímu policie. Ten informuje zpravodaje ČTK či jiné novináře o události samé, o průběhu vyšetřování a o preventivních opatřeních policie. Na následující ukázce je dobře vidět, že tiskový mluvčí o události nejen informuje, ale také ji interpretuje, viz „*Krátce řečeno, chtěli jim dát na vědomí, že přebírají spravedlnost do vlastních rukou*“ (o brání spravedlnosti do vlastních rukou viz více v 5.2.2).

ZN 26.2.91, s. 2

Pogrom v Klatovech

(...)

S otázkou, k čemu vlastně v pátek a v sobotu v západočeském pohraničí došlo, jsme se obrátili na tiskového mluvčího okresní správy VB v Klatovech Karla Fořta.

„Z výsledků vyšetřování, jež dosud máme k dispozici, vyplývá, že dosti početná skupina osob se rozhodla potrestat klatovské Rómy (úzus Zemědělských novin, J.H.), kteří se v předcházejícím období nechovali v souladu se zákonem. Krátce řečeno, chtěli jim dát na vědomí, že přebírají spravedlnost do vlastních rukou. Nejprve v pátek večer přepadli náhodného chodce – Róma – a způsobili mu zranění, se kterým je hospitalizován v klatovské nemocnici. Krátce poté oblehli, zdemolovali a vypálili byt jedné rómské rodiny v Klatovech, následujícího dne pak zřejmě titíž zorganizovali trestnou výpravu do Libkova, kam se někteří členové napadené rómské rodiny uchýlili. Tam jednomu z Romů způsobili těžké zranění, kterému včera podlehl.“ (rc)

Z hlediska práce s hlasy je zajímavé, že hlas kapitána Fořta je používán jako kontrapunkt, lépe řečeno korektiv hlasů Romů.

P 27.2.91, s. 2

Po stopách komanda

(...)

„Děláme maximum pro to,“ řekl nám zástupce ROI Štefan Bažo, „abychom zabránili odvetné akci našich spoluobčanů, kteří jsou trestnou výpravou pobouřeni. Nelíbí se nám ani postup vyšetřujících orgánů, ani prokurátora, který se s námi odmítl bavit, a není v pořádku, že pachatelé zůstali na svobodě.“ Jak nám však sdělil mluvčí okresní správy VB v Klatovech Karel Fořt, policie začala vznášet obvinění proti 9–15 vytipovaným aktérům útoku. Prokurátorovo postavení je složité: určit viníka při obdobných akcích je nelehké. O řešení jednali zástupci ROI, kriminalisté, vyšetřovatel VB, prokurátor a zástupci OF. (kj)

3.2 Romové

3.2.1 Členové napadené rodiny

Hlas obětí útoku se v analyzovaných textech objeví jen jednou, resp. dvakrát, a to až v textech o pohřbu Emila Bendíka. Ti, kterých se celá událost týká nejvíc, tedy promluví až jako poslední. Viz následující ukázky:

MFD 8.3.91, 1, 2

Tichý pohřeb 21letého Emila Bendíka

Klatovský Bronx

(...) děda Bartoloměj Jano bezmocně máchal rukama. Loučil se svým vnukem, 21letým Emilem Bendíkem. Utřel si pak slzy, hodil hrst země na rakev a obrátil se k účastníkům pohřbu – snad šedesátce Romů: „Děkuju vám, že jste přišli, byl jsem s Emilem od malička... děkuju bílým, který taky přišli... a vy Cikáni, běžte teď všichni domů, už se to nesmí nikdy stát.“ (M. Pecháčková)

LN 8.3.91, s. 16

Romové se v Klatovech loučili s E. Bendíkem

Pohřební klid

(...)

Tehdy se starý Bartoloměj Jano naposledy rozloučil se svým vnukem. Učinil tak slovy, jimiž vůbec možná poprvé v životě pomohl společnosti: vyzval Romy, aby se ihned ze hřbitova vrátili do svých domovů.

(D. Proboštová)

3.2.2 Místní představitelé ROI

Většího prostoru se dostalo představiteli klatovské ROI Štefanovi Bažovi. V následujících dvou verzích jeho výroků lze vydělit část, kde Š. Bažo událost interpretuje („*brutální zákrok bílých proti Romům*“), a část, v níž mluví o snaze předejít možnému konfliktu („*Romská občanská iniciativa musela v následujících dnech vynaložit spoustu úsilí, aby zabránila snahám o odvetu a předešla dalšímu násilí*“). Je mi důležité říct, že napříště ve zprávách ČTK i ve zprávách novinových vystupuje už jen jako „uvážlivý Rom“, který ostatním Romy uklidňuje a pomáhá předejít nepokojům.³ Topos „uvážlivého Roma“ se podle mých zkušeností objevuje ve zprávách o podobných událostech pokaždé a odráží představu majority, že komunikace s neuvážlivou, emotivně jednající minoritou takového prostředníka vyžaduje. Primárně ale přítomnost prostředníka implikuje existenci dvou (a více) stran, které jeho služby potřebují.

ČTK 26.2.91

Policie vznáší obvinění proti útočníkům

(...)

„Byl to **brutální zákrok**⁴ bílých proti Romům,“ řekl pro ČTK předseda sociální komise ROI v Klatovech Štefan Bažo. Podle jeho slov už v pátek večer po Klatovech táhla skupina 40 až 50 lidí, kteří vykřikovali různá hesla, mj. „Chceme bílou Evropu“. Na následky jejich řádění 21letý Emil Bendík zemřel, další čtyři Romové leží v nemocnici s těžkým zraněním. „Pokud útočníci měli něco proti některým Romům, měli si to s nimi vypořádat třeba někde v hospodě, a ne napadnout celou rodinu a zdemolovat byty, kde byly i děti. Romská občanská iniciativa musela v následujících dnech vynaložit spoustu úsilí, aby zabránila snahám o odvetu a předešla dalšímu násilí,“ dodal Štefan Bažo.

³ K tomu srov. i reprodukci výzvy klatovské ROI v RP (viz též P a MFD).

RP 28.2.91

Okresní ROI v Klatovech ve středu vydal výzvu, v níž nabádá občany romské národnosti k rozvaze, klidu a pořádku. Žádá je, aby se zdrželi jakýchkoli agresivních projevů a neodpovídali na provokace. Tragická událost, uvádí se ve výzvě, je objektivně a se vši důsledností vyšetřována.

⁴ Vytučení v této i ve všech následujících ukázkách jsou moje.

ZN 27.2.91, s. 7

Ještě k tragickým událostem v Klatovech

Rómové chtěli odvetu

K pátečním a sobotním tragickým událostem (...) se vyjádřil i předseda sociální komise Rómské občanské iniciativy v Klatovech, Štefan Bažo:

„Byla to **promyšlená akce** bílých, namířená proti Romům. Už v pátek večer totiž v Klatovech táhla skupina čtyřiceti až padesáti lidí, kteří vykřikovali různá rasistická hesla, například: Chceme bílou Evropu! Pokud útočníci měli něco proti konkrétním osobám rómského původu, měli si to s nimi vyřídit třeba někde v hospodě, a ne napadnout celou rodinu a zdemolovat byty, v nichž byly i děti. Rómská občanská iniciativa pak v následujících dnech musela vyvinout spoustu úsilí, aby zabránila některým **horkým hlavám** pokusit se o odvetu. Nelíbí se nám také liknavý postup, který k celé události zaujímají orgány činné v trestním řízení.“

(...)

(rc)⁵

To, že příslušníci většiny akceptují Bažu spíše jako prostředníka než jako interpreta, dokládá i ukázka následující. Tiskový mluvčí policie K. Fořt v odpovědi na otázku, co říká Bažovu výkladu událostí, totiž mluví především o jeho roli zprostředkovatele.

MFD 27.2.91, s. 7

Bílým násilníkům dělal típaře Rom

Válka rodinných klanů?

(...)

Jeden z představitelů Rómské občanské iniciativy v Klatovech ŠTEFAN BAŽO záležitost otevřeně označil za brutální útok bílých občanů proti Romům. Řekl, že už v pátek minulého týdne po Klatovech táhla 40-50členná skupina s rasistickými výkřiky „Chceme bílou Evropu“ atd. Co k tomu dodáte?

„Pokud se týká pátečního dění v Klatovech – je to smutná pravda, při které je třeba zdůraznit, že právě Štefan Bažo, Slavomír Guman a další romští představitelé pro uklidnění situace odvádějí neocenitelnou práci. Podařilo se jim zabránit minimálně dvěma až třem rodicím se incidentům, které by mohly přerůst v oboustrannou tragédii.“

(...)

(Jan Čech)

3.2.3 Republikoví představitelé ROI

Mnohem častěji než napadená rodina nebo jiní klatovští Romové promlouvají ve sledovaných textech nejvyšší představitelé ROI a romští poslanci ČNR a FS (výroky z tiskové konference ROI věnované klatovským událostem analyzují v 5.1).

ČTK 27.2.91

Rómská občanská iniciativa k událostem u Klatov

„Žádáme podrobné vyšetření událostí ve dnech 22. a 23. února v Klatovech a v Libkově na Domažlicku, kdy asi 30členná banda útočníků napadla Romy. Zmařený život 21letého Emila Bendíka, těžké ublížení na zdraví dalších Romů, zapálení domu, v kterém žila rómská rodina, a škody na jejich majetku vyžadují potrestání viníků této rasisticky zaměřené akce,“ zdůraznil v rozhovoru se zpravodajkou ČTK místopředseda Rómské občanské iniciativy Miroslav Tancoš.

Řekl, že představitelé ROI spolu se čtyřmi poslanci ČNR navštívili Klatovy a jednali s představiteli města, okresní správy VB a prokuratury. „Zjistili jsme, že pro obnovení klidu dělají příslušníci VB v Klatovech maximum. Postup okresního prokurátora považujeme ale přinejmenším za liknavý, až teprve na náš popud zahájil příslušné kroky. Rovněž se domníváme, že starosta Klatov měl učinit nějaké opatření, aby k této tragédii nedošlo. Už dva týdny předem totiž věděl o anonymním dopisu, který napadená rómská rodina dostala a v kterém jim bylo vyhrožováno povražděním. Připomínám, že mezi napadenými byla osmdesátiletá žena a šedesátiletý muž, který, aby se s malým dítětem z podpáleného domu zachránil, musel vylámat střešní krytinu a

⁵ Odlišná podoba výroků Š. Baža ve zprávě ČTK a ve zprávě ZN (v obou případech jsou ale uvozovky), dokládá známý fakt, že i pasáže označené uvozovkami jsou jen více či méně přesnou reprodukcí toho, co dotyčná osoba skutečně řekla. Tímto problémem se tu ale zabývat nebudu, za problematictější ostatně považuji to, že čtenář českých novin, např. MFD), který si nejprve přečte část textu, pak jméno nějaké osoby a citaci jejího výroku, si nemůže být jist, zda je úvodní pasáž neoznačenou citací jiných výroků této osoby, jejich parafrází nebo má k tomu, co dotyčný řekl, ještě volnější vztah (jde např. o uvedení do problematiky, shrnutí postojů dané osoby atp.).

tak uniknout. Z toho, co jsme viděli a slyšeli, bohužel musím konstatovat, že to, co se stalo, je bráno klatovskou veřejností s jistým ulehčením. My tyto události považujeme za velice závažné, které mohou mít nedozírné následky," řekl dále Miroslav Tancoš.

Místopředseda ROI dále uvedl, že ROI učiní vše, aby pohřeb Emila Bendíka proběhl v klidu a aby mezi skupinami Romů a dalšími obyvateli nedošlo k dalším incidentům.

Tajemník ústředního výboru ROI Ladislav Suchánek k tomu dodal, že ROI dostává řadu výhrůžných anonymních dopisů. „Jsme pro vytvoření demokratického státu s pevným právním řádem, kde na každého násilníka musí být brán stejný metr, ať je bílý nebo černý. Přejeme si, aby se na nás nevztahovaly pouze povinnosti, ale také práva, abychom mohli vstupovat do veřejných místností bez obav, že budeme vyhozeni.“

Nebudu se zde zabývat tím, co a nakolik přesně převzaly z této agenturní zprávy jednotlivé deníky, jen upozorním na zprávu LD, ve které jsou výroky představitelů ROI parafrázovány a na jednom místě s distancí komentovány, viz „*Výhrady mají proti liknavosti při zahájení vyšetřování a domnívají se, že šlo tragédii zabránit. Neuvádějí však jak, pouze fakt, že starosta obce věděl o anonymu vyhrožujícím romské rodině povražděním.*“

3.2.4 Ladislav Fizik

Rom Ladislav Fizik přijel podle vlastních slov na pohřeb Emila Bendíka jako zástupce pražské ROI a přivezl pozůstalým peněžitý dar. Na klatovském nádraží se dostal do konfliktu s železniční policií a výpravčím. Na obřad se dostavil později, s krví v obličeji. OD reprodukoval a komentoval hlas Roma, který není ani obětí, ani známým funkcionářem, takto:⁶

OD 8.3.91, s. 6

Oběť pohřbena, válka pokračuje?

Obřad byl důstojný. Ladislav Fizik má monokl. Policisté ve vikýři. Co bude za týden ..., čtrnáct dnů?

(...)

Ladislav Fizik – podle svého vyjádření aktivní člen ROI – přijel až z Prahy. Na hřbitov dorazil s monoklem a (údajně) se zlomeným prstem na ruce (ten však neukázal). Hloučku novinářů oznámil, že jej hned na klatovském nádraží napadl jakýsi civilista, k němuž se (prý) připojil průvodčí a člen OSOŽ. Ten mu snad měl způsobit podlitinu na oku, žádný protokol s ním však nese-psal, chtěl jej ale předvést k ošetření. L. Fizik se tomu však ubránil, spěchal totiž na pohřeb. Vezl prý rodině postižené nájezdem mstitelského komanda peněžitý dar. Ve své krátké řeči, kterou později držel nad rakví ubitého E. Bendíka, vyzval Romy k soudržnosti a k tomu, „aby se nedali“. Vyjádřil rovněž pohoršení nad tím, že policisté (řekl policajti) se nyní snaží špinit památku mrtvého.

(...)

(dx)

Tato ukázka na první pohled zaujme tím, kolikrát a jakým způsobem se v ní zpochybňuje pravdivost cizí řeči, srov. „*podle svého vyjádření*“; „*(údajně) se zlomeným prstem na ruce (ten však neukázal)*“; „*k němuž se (prý) připojil průvodčí*“ a také opravu „*policisté – policajti*“. Na otázku, zda je počet distančních dán výrazů tím, že autor nepovažuje Fizika za seriózní osobu, nebo tím, že je to – v porovnání s ostatními Romy, jejichž hlasy ve sledovaných textech zazní – Rom bez bližšího určení, ale nelze odpovědět. Pro srovnání uvádím pouze článek Práce, ve kterém je Fizik nejprve citován a teprve potom je uvedena verze policie.

P 8.3.91, s. 1

Obávaný pohřeb v Klatovech se obešel bez výtržností

Vyšetřování pokračuje

(...)

⁶ Fizik jako jediný, byť v zanedbatelné míře, naplnil obavy z možného konfliktu, humornost následujícího referátu o něm by proto mohla mít i psychologické vysvětlení.

Jediný incident se odehrál ještě před pohřbem na klatovském nádraží, odkud přijel na pohřeb zraněný a se stopami krve na tváři Ladislav Fizik, zástupce Hnutí angažovaných Romů z Prahy:

„Po cestě ve vlaku jsem byl napaden,“ řekl nám, „na nádraží v Klatovech mne příslušníci Ozbrojené ostrahy železnic udeřili do oka, přestože jsem naléhavě vysvětloval, že chci v klidu na pohřeb a předat rodině zesnulého finanční sbírku.“ Jak jsem se dozvěděla krátce po pohřbu na OS VB v Klatovech, ostraha železnic měla informaci o výtržnostech ve vlaku, proto dva její členové čekali u příjezdu. Když chtěli Romy legitimovat, začal jim jeden z nich nadávat. Druhý z Romů se dal na útěk. Příslušníci ostrahy oba zadrželi, předvedli do kanceláře a při potyčce se pan Fizik škrábl o výložku jednoho z příslušníků.

(...) (kj)

3.3. Neromští obyvatelé Klatov

3.3.1 Pracovníci Koordinačního centra OF v Klatovech

Oficiálními reprezentanty klatovských obyvatel Neromů jsou pro novináře pracovníci tamního Koordinačního centra OF. Ti v analyzovaných textech „promlouvají“ častěji než představitelé státní správy pracovníci (výjimkou je jeden výrok tajemníka MÚ a citace z výzvy klatovského starosty spoluobčanům).

P 1.3.91, s. 2

V Klatovech narůstají obavy z odvetných akcí Romů

Podaří se zabránit vendetě?

KLATOVY (kj) „Tři rozezení zástupci Romské občanské iniciativy z Teplic se dnes dostavili na naše koordinační centrum a informovali nás o tom, že romští občané jsou nespokojeni se situací v Klatovech a připraveni okamžitě vyrazit klatovským Romům na pomoc,“ řekla nám včera na klatovském Občanském fóru Jana Gáborová.

„Naštěstí s nimi bylo velice seriózní jednání a poté, co se seznámili s průběhem vyšetřování i s celkovou atmosférou, od svého úmyslu upustili. Obdobná situace je i v Chomutově, odkud se do Klatov údajně chystá více než 150 romských občanů, aby pomohli klatovským kamarádům. Informace mezi klatovskými občany se šíří neuvěřitelným tempem a k uklidnění situace nepřispělo ani vysílání televize, která hned v prvních dnech uvedla, že v komandu (jak víme, následkem jeho zásahu zemřel 21letý romský občan Emil Bendík a další čtyři byli zraněni) byli i Romové. Informace vycházela z pravděpodobného podílu 16letého romského mladíka na celé aféře, který byl údajně v roli tipaře. Naštěstí ROI dělá opravdu maximum, aby nedošlo k žádným odvetným akcím, a uklidňuje militantní nálady. Vůbec největší obavy máme z pohřbu zemřelého.“

(...)

3.3.2 „Hlasy obyvatel“ Klatov

Z následující ukázky a především z jejího titulu je zřejmé, obyvateli Klatov se myslí pouze příslušníci majority.

ČTK 1.3.91

Protiromské nálady mezi veřejností

(...)

Dnešní vydání západočeského deníku Nová pravda uveřejnilo několik hlasů obyvatel města. Jeden z nich řekl: „Byl jsem před několika dny bezdůvodně napaden a surově zbit čtyřmi Romy. Mezi útočníky jsem poznal i zabitého Emila Bendíka, který v Klatovech proslul tím, že hrubým způsobem požadoval na lidech peníze a neváhal použít násilí, aby dosáhl svého.“

Jiný ohlas je z místního hotelu Beránek: „Skupina Romů napadla mého provozního a surově ho ztloukla. Policii nic nehlásil, protože mu vyhrožovali smrtí a vyvražděním celé rodiny. Nevíme, co máme dělat, a bojíme se.“

„Osobně jsem viděl mnoho rvaček na vlastní oči, protože bydlím v ulici, kde Romové mají svůj dům. Při zákrocích nadávají sprostě policistům, ale nikdy se jim nic nestalo. Všichni se jich bojí, protože vražda pro ně nic neznamena, jak sami tvrdí,“ uvedl jiný občan Klatov.

Hlasy obyvatel Klatov zaznívají v analyzovaných textech i v podobě velmi blízké fámě. Tak např. v MFD z 8.3.91 se čte „*Vypráví se i o snaze některých instalovat v Klatovech druhou policii Černých šerifů. Vypráví se leccos...*“ (O uvádění neurčitě pojmenovaných zdrojů ve zpravodajství ČTK viz 2.1.). Nelze si přitom nepovšimnout, že

v tomto i v dalších případech se „hlas lidu“ objevuje tam, kde se mluví, spekuluje o příčinách události (srov. 5.2.2).

3.4 Exekutiva

3.4.1 Prohlášení Ministerstva vnitra ČR

V následujícím prohlášení MV stojí za pozornost především formulace „*před kriminálními živly, mezi kterými byli i Romové*“, která se snaží vyhnout – na rozdíl od ostatních shromážděných textů – jednoznačné etnické klasifikaci. Formulace „*Podle některých náznaků by se pohřeb Emila Bendika mohl stát místem konfrontace mezi Romy a ostatními občany*“ je pak svou neurčitostí blízká formulacím uváděným v 3.3.2 a posiluje obavy z blížícího se pohřbu (podrobněji o tom viz 5.2.3).

ČTK 4.3.91

Prohlášení MV ČR

„Podle nám dosud známých skutečností byla v poslední době bezpečnostní situace v Klatovech dost napjatá. Veřejná bezpečnost i přes veškeré vynaložené úsilí nedokázala vždy uchránit svými prostředky veřejnost před kriminálními živly, mezi kterými byli i Romové. Občané z obavy před odvetou některé případy ani nehlásili. S tím, jak vzala skupina lidí 'spravedlnost' do svých rukou, ale nemůžeme souhlasit,“ uvádí se v prohlášení, které dnes poskytla ČTK tisková mluvčí ministerstva vnitra ČR Magdalena Heřmanová.

„Podle některých náznaků by se pohřeb Emila Bendika mohl stát místem konfrontace mezi Romy a ostatními občany. Ministerstvo vnitra české republiky vyzývá veřejnost, aby pomohla policii udržet pořádek a zabránit násilí, MV udělá samozřejmě vše, co bude v jeho silách, aby pohřeb proběhl bez problémů a aby se podobné události neopakovaly,“ stojí dále v prohlášení.

3.4.2 Místopředseda federální vlády Jozef Mikloško

Ke klatovským událostem se v prohlášení pro ČTK vyjádřil i tehdejší místopředseda federální vlády Jozef Mikloško.⁷ Jeho text je zajímavý tím, že se v něm konstruuje kategorie „*demokraticky smýšlející občané*“ a že se útok na romskou rodinu poměrně explicitně usouvztahuje s dodržováním lidských práv a s přežívajícími rasistickými predsudky (o kontextualizaci klatovských událostí podrobněji v 5., o zpracování tohoto prohlášení v LN viz 2.2.1).

ČTK 5.3.91

K útoku na romskou rodinu v Klatovech a v Libkově

„Aniž bych jakkoliv předbíhal posouzení právní podstaty věci, které bude záležitostí nezávislého soudu, jsem otřesen tímto činem, jenž signalizuje přežívající rasistické predsudky v naší společnosti,“ uvedl v prohlášení k útoku na romskou rodinu v Klatovech 22.2.1991 a následně v obci Libkov, které dnes poskytl ČTK místopředseda vlády ČSFR Jozef Mikloško.

„Do mých kompetencí jako člena federální vlády patří i oblast respektování a důsledného dodržování lidských práv. Česká a Slovenská Federativní republika se k nim zavázala při svém vstupu do Rady Evropy a přijala Listinu základních práv a svobod.

Učiním ve své kompetenci ústavního činitele všechno pro to, aby dosud křehký rámec lidských práv byl zabezpečen a upevněn, a jsem přesvědčen, že podobné činy se setkají s rozhodným odsouzením všech demokraticky smýšlejících občanů,“ zdůraznil v prohlášení Jozef Mikloško.

4. Utváření kategorií

4.1 Romští představitelé kategorizují Romy

Na utváření vnitřně dále nečleněné kategorie Romové se výrazně podílejí představitelé ROI. Jejich pozice reprezentantů romského etnika je totiž nutně vede k užívání obecné kategorie Romové a k tomu, aby celou záležitost podávali jako rasový či etnický konflikt. Násilnosti spáchané na dvou romských rodinách označují jako „*promyšlené skupinové napadení Romů*“

⁷ Mohlo jít „pouze“ o reakci na slova představitelů ROI. Srov. „*K postoji vedení státu předseda ROI uvedl: „Cítíme absenci veřejného vystoupení ústavního činitele k těmto událostem.“* (MFD 2.3.91)

(z interpelace romského poslance Holomka v ČNR, srov. ČTK 27.2.91) a dokonce mluví o trestném činu genocidy.

ČTK 1.3.91

„To, co se stalo ve dnech 22. a 23. února v Klatovech a v Libkově, lze posuzovat jako trestný čin genocidy.“ Zdůraznil to na dnešní tiskové konferenci předseda Romské občanské iniciativy JUDr. Emil Ščuka, když hodnotil útok mnohačlenné bandy násilníků na romskou rodinu, jehož výsledkem bylo mj. těžké ublížení na zdraví s následkem smrti mladého Roma Emila Bendíka.

Citoval paragraf 259 trestního zákoníku, kde se tohoto trestného činu dopouští ten, kdo v úmyslu zničit úplně nebo částečně některou národní, etnickou nebo rasovou skupinu, způsobí příslušníkovi takové skupiny těžkou újmu na zdraví nebo smrt. Řekl, že šlo o rasisticky zaměřenou akci, která byla připravována (...)

Následující příklad ale velmi pěkně ukazuje, že užívání obecné kategorie Romové samými Romy je kontextově podmíněné.

ČTK 27.2.91

Na otázku zpravodajky ČTK, zda ROI hodlá udělat něco proti chování romských prostitutek na Václavském náměstí, předseda ROI vysvětlil, že se jedná o **olašské Romy**, kterým československé zákony vzaly možnost kočovat a u nichž lze však těžko počítat s integrací. Připustil, že na jejich zvyklosti doplácí **starousedlí Romové v České republice, kteří žijí na vyšší sociální a vzdělávací úrovni**. ROI se snaží být v kontaktu s jejich „vaidy“, tj. staršími, aby je ovlivnil.

4.2 Romové kategorizují většinové etnikum

V jednom případě se o příslušnících většinového etnika mluví jako o „*klatovské veřejnosti*“: „Z toho, co jsme viděli a slyšeli, bohužel musíme konstatovat, že to, co se stalo, je bráno klatovskou veřejností s jistým ulehčením“ (místopředseda ROI M. Tancoš, ČTK 27.2.91). Většinou jsou ale Neromové v shromážděných textech kategorizováni jako „*bílí*“, viz např. *brutální útok bílých proti Romům* (Š. Bažo, představitel klatovské ROI); „*Děkuju vám, že jste přišli (...) děkuju bílým, který taky přišli... a vy, Cikáni, běžte všichni domů, už se to nesmí nikdy stát*“ (dědeček E. Bendíka) nebo „*Poslanec ČNR Dezidér Balog novinářům sdělil, že rozpory mezi bílými a Romy jsou vyvolané a živěné záměrně silami typu sládkovských extrémistů*“. Pro přesnost je ale třeba říci, že ve všech těchto případech se s kategorií „*bílí*“ vyskytuje současně i kategorie „*Romové*“ či „*Cikáni*“.

4.3 Média kategorizují Romy

V analyzovaných textech se pracuje spíše s obecnou kategorií Romové než s konkrétnějšími označeními *romská rodina* či *Bendíkovi*. To je zřejmé již z toho, že první zpráva ČTK o těchto událostech, opatřená titulkem *Neznámá skupina osob napadla romskou rodinu* (25.2.91), byla v jednotlivých denících otištěna s titulky *Útoky na Romy* (RP 26.2.91), *Přepadení Romů* (SS 26.2.91). Podobně je nadepsána i vlastní zpráva Práce, viz *Útok na Romy. Co umí udělat zákon v rukou nepovolaných* (P 26.2.91). Etnickou příslušnost jako základní atribut obětí výrazně evokuje i titlek *Pogrom v Klatovech* (OD, ZN 26.2.91) a koneckonců i titlek *Ostudný lynč* (MFD 26.2.91), srov. heslo *lynčovat* v SSČ „provádět, provést lynč“. K etnickému aspektu události tak neodkazuje jedině titlek *Smrtící incident* (LD 26.2.91).⁸

⁸ Tato a všechna další pojmenování danou událost kategorizují, a to má důsledky pro čtenářovo vnímání události a jejích aktérů: pojmenování „lynč“ a „trestná výprava“ (ČTK 25.2.91, RP 26.2.91) implikují (druhé mnohem méně jednoznačně, mluví se např. o trestné výpravě proti Indiánům) vinu obětí, pojmenování „pogrom“ vyvolává naopak představu nevinných obětí vystavených násilí. Víceslovná pojmenování „*bartolomějská noc*“ a „*noc dlouhých nožů*“ (OD 6. a 8.3.91) pak ukazují spíše to, že i zde je podstatným motivem volby různých pojmenování snaha neopakovat se, být originální.

4.4 Majoritní tisk kategorizuje majoritní obyvatelstvo

4.4.1 Odmítnutí kategorie „bílí“

S pojmenováním *bílí* jako označením majoritního etnika se lze v českém demokratickém tisku setkat téměř výhradně v uvozovkách. (Výjimkou je P z 26.2., kde se píše o střetech mezi „romským a bílým obyvatelstvem“.)⁹ Vzhledem k polyfunkčnosti uvozovek však není možné vždy rozhodnout, zda signalizují cizí řeč, tj. řeč Romů, nebo vyjadřují obecnou nepřijatelnost takto vymezené kategorie. Přesto se domnívám, že tyto uvozovky slouží především k odmítnutí skutečnosti, že i **oni nás** (právě takto, vůbec nějak) kategorizují. Důkazem je pro mne to, že pojmenování „snědý“, „snědé pleti“ označující Romy, se v agenturních zprávách do uvozovek nedávají (viz 2.1).

4.4.2 Majoritní etnikum jako jediný reprezentant obecnějších kategorií typu veřejnost

Jedním z kategorizačních postupů užívaných při prezentaci většinového etnika je ztotožnění majority s veřejností, společností, populací atp. Srov. již citovaný titulek *Protiromské nálady mezi veřejností* (ČTK 1.3.91) nebo následující výrok tiskového mluvčího klatovské policie: „Je smutné, že naše populace nemá k Romům dobrý vztah, ale asi to pramení z toho, jak se ve společnosti chovají. Nikoho to však neopravňuje k tomu, aby hrubě porušoval zákonnost a užíval práva lynče...“ (RP 8.3.91).

4.4.3 Užití užších kategorií pro příslušníky majority

Tento postup se uplatňuje především tam, kde se píše o pachatelích (obecně: všude tam, kde je riziko, že kategorii, jíž je autor promluvy členem, bude přisouzena negativní charakteristika). Pachateli útoku na romské rodiny jsou „bílí rváči“; „bílí útočníci, často kriminálníci“ (tiskový mluvčí klatovské policie, MFD 27.2.91), resp. lidé „bez pracovního poměru“ či „veksláři“ (ČTK 27.2.91, 28.2.91). O mladších útočnících se pak dozvídáme, že se hlásí k tzv. „sabathům“ (ČTK 26.2.). Jako výraz zužování kategorie Neromové lze chápat také výpovědi typu „Zatím se neprokázala účast příznivců hnutí skinhead“ (ČTK 26.2.91) a „Nikdo z nich není přívržencem skinheads“ (ČTK 28.2.91; v RP 1.3.91 je totéž vytučněno). Tyto výpovědi ale především znovuutvářejí relační pár Romové – skinheadi, resp. odrážejí existenci tohoto relačního páru v obecném povědomí. Existenci tohoto relačního páru v obecném povědomí upevňuje také označování podobných událostí pojmenováními „potyčka“ či „incident“. Ta explicitně odkazují ke dvěma stranám, které spolu navzájem bojují, a – implicitně – ke straně třetí, veřejnosti, která jejich boj sleduje, hodnotí atd.

4.5 Vytváření společné kategorie

Výjimečně se lze u příslušníků obou etnik setkat se snahou konstruovat kategorii, která by zahrnovala Romy i Neromy. Např. klatovský starosta konstruuje ve své výzvě obyvatelům města kategorii „široká veřejnost“ (s tím srov. rozšiřování kategorie Neromové v 4.4.2, zvl. pak titulek *Protiromské nálady mezi veřejností*).

⁹ K tomu srov. ještě následující zprávu ČTK, která se k analyzované události vztahuje, ale byla publikována mimo sledované období.

ČTK 14.4.91

V sobotu (...) byl v Nápravně výchovném ústavu v Plzni na Borech zraněn bodnou ranou romský vězeň Josef Jano. Ještě ne třicetiletý muž patří do rodiny Bendíků a Janových, která se koncem února stala terčem útoku početné skupiny „bílých“ v Klatovech a v Libkově. (...) V pondělí se očekává, že členové klatovské ROI a stoupenci „bílé odvety“ vydají společné prohlášení k situaci ve městě.

ČTK 4.3.93

Starosta města Klatov dnes vyzval širokou veřejnost ke klidu, rozvaze a pořádku. V prohlášení odsoudil násilí, ať se ho dopustí kdokoli. Varoval před emocemi, které jsou špatným rádcem. Jak uvedl, rozptýlení obav a strachu bude stát mnoho úsilí (...)

Názor poslance ČNR D. Baloga, že „rozpory mezi bílými a Romy jsou vyvolané a živěné záměrně silami typu sládkovských extrémistů“ (ČTK 7.3.91), ukazuje, že snaha o vytvoření střechové kategorie pro Romy a Neromy může vést k potvrzení relevance těchto kategorií. Podobně je tomu v řeči ústředního tajemníka ROI Ladislava Suchánka: „Jsme pro vytvoření demokratického státu s pevným právním řádem, kde na každého násilníka musí být brán stejný metr, ať je bílý nebo černý...“ (ČTK 27.2.91). V obou promluvách ale stojí za pozornost především fakt, že se společná kategorie tvoří poukazem k nějaké jiné kategorii, zde *sil typu sládkovských extrémistů*, resp. „násilníci“, vůči níž se mohou Romové i Neromové vymezit.¹⁰

4.6 Zpochybnění kategorií

V počáteční fázi referování o klatovských událostech nelze přehlédnout spekulace o tom, že si prostřednictvím bílých násilníků vlastně vyřizovala účty jedna romská rodina s druhou.

MFD 27.2.91, s. 7

Bílým násilníkům dělal tipaře Rom

Válka rodinných klanů?

(...)

(tiskový mluvčí klatovské policie:) ... Znáám je už také mladý Rom, který s bílými rváči spolupracoval a Romy tipoval – zřejmě motivován dávnými a tady u nás dobře známými rozpory dvou velkých romských rodin.

(...)

(Jan Čech)

MFD 28.2.91, s. 1, 2

Romové chtějí klid

(...)

Důležitou roli v celé věci s velkou pravděpodobností sehrál mladý Rom, který s bílými rváči spolupracoval a Romy pro napadení tipoval – snad motivován rozpory dvou velkých romských rodin. Už byl tento chlapec zajištěn?... (minirozhovor s tiskovým mluvčím klatovské policie; Jan Čech)

Této hypotézy, opírající se o fakt, že mezi útočníky se vyskytoval také 16letý Rom (jeho úloha ale vůbec nebyla jasná), se držela zvláště MFD (viz výše jejího redaktora, který sleduje „horkou“ stopu a ptá se tiskového mluvčího policie téměř stejnými slovy, která od něho slyšel den předtím), ale objevila se i v televizním zpravodajství (viz P 6.3.91). Tato verze byla pro noviny zajímavá, protože dávala prostor k dalším spekulacím, odráží ale také jeden z principů zacházení s kategoriemi, který by bylo možné popsat takto: Relevantnost (etnických) kategorií pro danou událost je jakoby zpochybněna poukazem na to, že jde o „vnitřní záležitost“ dané komunity nebo že je celá věc složitější. Oba tyto postupy jsou použity ve výše uvedeném titulku *Válka rodinných klanů? Bílým násilníkům dělal tipaře Rom* a jejich výsledkem je upevnění již existujících kategorií. Explicitně obvykle té, k níž mluvčí nepatří (Romové), protože kategorie, k níž mluvčí přísluší (majorita, veřejnost atd), obvykle tvoří nepříznakové pozadí. Jako vnitřní záležitost, která se většiny primárně netýká, jsou obvykle líčeny také konflikty mezi Číňany, Vietnamci či Ukrajinci (k tomu srov. Homoláč 1998).

¹⁰ Ne všichni Neromové se samozřejmě vymezují vůči silám typu sládkovských extrémistů jako vůči něčemu cizímu, negativní důkaz o tom podává Miklošková kategorie *všichni demokraticky smýšlející občané*. Srov. „jsem přesvědčen, že podobné činy se setkají s rozhodným odsouzením všech demokraticky smýšlejících občanů“ (ČTK 5.3.91)

5. Kontextualizace klatovských událostí

5.1 Představitelé ROI

Politici představitelé Romů prezentovali klatovské události jako rasový konflikt, srov. např. *brutální útok bílých proti Romům* a především požadavek kvalifikace útoku jako trestného činu genocidy. Chápali je jako extrémní projev rasové diskriminace, a proto na tiskové konferenci uspořádané ke klatovským událostem mluvili také o nucené sterilizaci romských žen nebo tom, že do některých restaurací je Romům vstup zakázán.¹¹ Srov. následující dvě ukázky:

ČTK 27.2.91

Přejeme si, aby se na nás nevztahovaly pouze povinnosti, ale také práva, abychom mohli vstupovat do veřejných místností bez obav, že budeme vyhozeni.“ (...)

P 2.3.91, s. 2

Zástupci ROI se bojí rasové nenávisti

Romové prchají

Podle údajů bývalých národních výborů žilo před dvěma roky v celé ČSFR na 398 tisíc Romů, z toho dvě třetiny na Slovensku. Zástupci Romské občanské iniciativy však na včerejší tiskové besedě konstatovali, že tato fakta nejsou přesná – předpokládaný odhad je 800 tisíc.

Některé kroky bývalého režimu byly prý zacíleny výhradně na romské obyvatele. Zejména sterilizace žen (týkala se matek majících víc než tři či čtyři děti, věkovou hranicí bylo čtyřicet let) za úplaty 20 až 25 tisíc korun.

(...)

Tisková konference byla svolána především na téma Klatovy a Libkov, kde v minulých dnech došlo k napadení Romů „bílými“ násilníky. Zástupci ROI zcela odmítli zprávy o údajné účasti romských občanů i podezření o vyřizování účtů dvou romských skupin prostřednictvím bílých rasistů. „Tato událost byla připravována a její pohnutkou nebylo nic jiného než rasová nenávist,“ shodli se jednomyslně zástupci ROI. Žádají také změnu právní klasifikace činu, a to podle paragrafu 259 trestního zákona, odst. 1d. Protirasový motiv by měl být „oceněn“ v rozmezí 12 až 15 let odnětí svobody. Romští obyvatele se prý bojí v těchto městech více než za druhé světové války. Strach z rasismu byl také v uplynulých měsících důvodem k odchodu 54 romských rodin do SRN, v posledním týdnu k nim přibýlo dalších 17 rodin ze Smíchova na Praze 5. (kat)

Částečně stranou hlavního proudu argumentace představitelů ROI stojí snaha mluvit o Romech v kontextu práv či problémů národnostních menšin. (O usouvztažnění útoku s otázkou dodržování lidských práv v prohlášení J. Mikloška viz 3.4.2). Nutno ale říct, že se o ní nemluví v souvislosti s klatovskými událostmi, ale v souvislosti s předpokládanou migrací Romů ze Slovenska.

ČTK 1.3.91

Na dotazy novinářů týkající se migrace Romů ze Slovenska do ČR a na možnosti řešení těchto problémů, Klára Samková odpověděla, že je třeba na půdě Federálního shromáždění vytvořit komisi, která by se zabývala nejen otázkami Romů, ale i příslušníků dalších národností (...)

5.2 Tisk

5.2.1 Vypojování z kontextu interetnických vztahů

Dříve než ukážu, do jakých souvislostí média klatovské události zapojovala, zmíním se o nepříliš výrazné, ale přesto zaznamenaníhodné – tendenci tyto události ze souvislostí naopak vypojovat. Mám na mysli zvl. vyhýbání se pojmenováním „rasový“ či „rasistický“. To vynikne zvláště v konfrontaci s výše uvedenými pojmenováními události „útok na Romy“ či „protiromské akce“ (viz 4.3). Jiným příkladem vypojování události z interetnických vztahů je

¹¹ Nelze ale nedodat, bez jakéhokoli odkazu ke skutečným událostem, že pro ně jako pro představitele Romů jakýkoli takový případ buď má etnický aspekt, nebo není.

odmítnutí toho, jak klatovské události kontextualizovali představitelé ROI, v následující zprávě OD. Srov. částici „*prý*“, konstrukci „*Skutečností je (...) Otázkou ale zůstává podíl viny*“, zřetelné rozlišování mezi diskriminací a fyzickým násilím a také to, že v druhé části článku, opírající se o jinou zprávu ČTK a podepsanou jinou šifrou, jsou citovány tři hlasy klatovských občanů neromského původu (viz 3.3.2).

OD 2.3.91, s. 10

Krutá daň nesnášenlivosti

PRAHA (as) – V souvislosti s útoky na Romy a klatovskou tragédií hovoří strana ROI o genocidě páchané na Romech. Občané této menšiny prý žijí v nelehkých podmínkách na okraji společnosti, která je odmítá.

Skutečností je, že projevy nesnášenlivosti se v poslední době ve společnosti vyhrotily. Otázkou zůstává podíl viny. Slušní lidé odsuzují fyzické násilí, při kterém byl zmařen i lidský život. Romská občanská iniciativa v ČSFR vyzvala k veřejné sbírce pro rodiny postižené klatovskou tragédií (...)

Na otázku, kdo v této zprávě promlouvá, resp. za koho mluví, lze odpovědět „slušný člověk“, resp. „slušní (bílí) lidé“, srov. užití tohoto pojmenování v dané zprávě a také prostor, kterého se v ní dostalo slušným klatovským občanům. Z pozice slušných lidí je pak možné mluvit o Romech a „neslušných lidech“ jako o dvou – ve vztahu k autorovi a k těm, za něž mluví – cizích, jiných stranách (viz „*Romové zorganizovali sbírku na Emila Bendíka (...) Naproti tomu druhá strana údajně sbírá finanční prostředky na kauci pro pětici mužů ve vazbě*“ (ČTK 4.3.91). Psát „*nestranně*“, zůstanu-li u Občanského deníku, jednou o „*komandu*“, „*bartolomějské noci*“, „*noci dlouhých nožů*“ a o tom, že „*prsty v pogromu na občany romské národnosti má už plných třicet lidí*“ (OD 6.3.91), podruhé zase o Romovi, který přijel na pohřeb zakrvácený, říkal, že mu zlomili prst, ale novinářům ho neukázal, a o policistech ve své pohřební řeči mluvil jako o policajtech (OD 8.3, plné znění dané pasáže viz 3.2.4).

5.2.2 Hledání příčiny

V analyzovaných novinových i agenturních zprávách má kontextualizace útoku na romské rodiny v Klatovech a v Libkově nejčastěji podobu hledání jeho **bezprostředních** příčin, či spíše spekulací o nich.¹² Píše se o tom, že šlo o trest za předchozí kriminální chování členů obou rodin, zvl. zabitého (sic), o vzetí spravedlnosti do vlastních rukou (srov. např. „*Útok na Romy. Co umí udělat zákon v rukou nepovolaných*“ a formulaci *blíže neurčená větší skupina pachatelů se rozhodla v Klatovech potrestat Romy a vzít spravedlnost do svých rukou*“, P 26.2.).¹³ Tento postup je dobře vidět také na následující ukázce.

P 6.3.91, s. 2

Konflikt nebyl náhodný

(...)

Názory klatovské veřejnosti na celou událost se značně rozcházejí (...) Zatímco na jedné straně se najdou ti, kteří rozhodně stojí na straně romských spoluobčanů a odsuzují tento rasistický počín, na straně druhé se ozývají hlasy sympatizující s komandem. V Klatovech kdekdo ví, že zejména mužská část rodiny Janů (tedy té, které komando zdemolovalo byt) má bohaté zkušenosti s porušováním našich zákonů. V zákulisí celého případu je zřejmě boj o podnikatelská místa, zejména o vekslování. Ani celý konflikt se pravděpodobně nezrodil inkriminovaným výstupem komanda. Svědčí o tom ostatně i skutečnost, že včera bylo zahájeno stíhání proti dvěma mladíkům – dvacetiletému a dvaadvacetiletému Pavlovi B. a Pavlovi Š. Oba jsou obviněni pro pokus trestného činu ublížení na zdraví. Když 20.2., tedy několik dnů před útokem komanda, napadli kolem 22. hodiny

¹² V jediném případě je prostředkem kontextualizace analogie, srov. titulek *Klatovský Bronx* (MFD 8.3.91, s.2). Uvádím ho především proto, že od poloviny 90. let se úvahy o podobnosti dnešní situace Romů s dřívější situací amerických černochů staly, zvláště v souvislosti s tzv. pozitivní diskriminací, důležitou součástí veřejného diskursu o Romech.

¹³ Tento obrat, objevil se mj. v prohlášení ministerstva vnitra i v řeči tiskového mluvčího klatovské policie, má ale své problémy: Pojmenování „*spravedlnost*“ odkazuje, jak známo, kromě práva také k morálce. V obou zmíněných případech se ale odsuzuje primárně pouze to, že pachatelé vykonávali spravedlnost místo státu.

večer šestadvacetiletého Vladimíra Janů, způsobili mu otřes mozku a otevřenou frakturu nosních kůstek, pro kterou byl od 1. března hospitalizován.

Celý případ je opravdu varující. Řešit romskou otázku musíme skutečně se vši naléhavostí. Mnohé totiž nasvědčuje tomu, že osmnácti- až dvacetiletí, ale i mladší chlapci, se nechali vyhecovat k odvetné akci pro těch, kteří vadí v kšeftu starším mazákům. Mnozí z rodičů projevují větší lítost nad celým činem než sami obvinění a stíhání. Věřme, že všechny emoce brzy pominou.

(Kateřina Janková)

Hledání jiné příčiny obdobných událostí, než je rasový motiv, hraje v popřevratovém mediálním diskursu o Romech velmi důležitou, ne-li centrální úlohu, zástupci romské menšiny však tento postup odmítají. Srov. následující ukázky:

P 2.3.91, s. 2

Zástupci ROI se bojí rasové nenávisti

Romové prchají

(...)

Zástupci ROI zcela odmítli zprávy o údajné účasti romských občanů (na útoku, J.H.) i podezření z vyřizování účtů dvou romských skupin prostřednictvím bílých rasistů. „Tato událost byla připravována a její pohnutkou nebylo nic jiného než rasová nenávist,“ shodli se jednomyslně zástupci ROI.

(...)

(kat)

OD 8.3.91, s. 6

Oběť pohřbena, válka pokračuje?

Obřad byl důstojný. Ladislav Fizik má monokl. Policisté ve vikýři. Co bude za týden ..., čtrnáct dnů?

(...)

Ladislav Fizik (...) ve své krátké řeči, kterou později držel nad rakví ubitého E.Bendíka, vyzval Romy k soudržnosti a k tomu, „aby se nedali“. Vyjádřil rovněž pohoršení nad tím, že policisté (řekl policajti) se nyní snaží špinit památku mrtvého.

Upřednostňování jiného než rasového motivu se – tvrdím na základě zběžné znalosti materiálu – objevuje v referování o všech případech, kdy byla oběť násilí romského původu. Např. v souvislosti s utonutím Heleny Bihárievé (Vrchlabí, 1998) se psalo o tom, že jednomu z pachatelů něco odcizila, v případě utonulého Tibora Danihela (Písek, 1993) zase média věnovala velkou pozornost tomu, že před tím, než ho hodili do vody a nedovolili mu vylézt na břeh, čichal toluen. Vytváření kauzálních spojení je samozřejmě charakteristické pro uchopování jakékoli události, v diskursu o Romech však navíc a možná především slouží k vymezení toho, co je a co není rasově motivovaný čin. Srovnáme-li totiž zprávy o útoku na romské rodiny v Klatovech se zprávou o útoku tří skinheadů na palestinského novináře v metru, která shodou okolností vyšla v den Bendíkova pohřbu, bude zřejmé, že v daném období rasově motivované je podle českých médií pouze násilí bez příčiny, přesněji řečeno násilí vyvolané jen příslušností oběti k jinému etniku.

MFD 8.3.91, s. 7

Smutno v metru

(...)

Redaktor týdeníku Al Hurrija sdělil ČTK, že (...) od neznámého mladíka znenadání bez jakékoli příčiny dostal tři úder (...) Rauka Mahmúd vyslovil názor, že skinheadi jsou v Československu pečlivě organizováni. Terčem jejich útoků jsou především lidé jiné než bílé pleti. „Občané, kteří mají odpor k rasismu, by měli žádat na státních orgánech neprodleně nápravu,“ konstatoval novinář.

Jakkoli zde může hrát roli i to, že šlo o cizince a navíc novináře, nelze přehlédnout, že napadený je ve zprávě – na rozdíl od obětí násilí v Klatovech – obsáhle citován a parafrázován a že útok na svou osobu zapojuje do podobně širokých souvislostí, do jakých zapojovali představitelé ROI napadení rodin Bendíků a Janů.

5.2.3 Obavy z odvety

Ve zprávách o klatovských událostech (i o všech dalších případech, kdy byla oběť romského původu) je velký prostor věnován obavám z odvety ze strany Romů.¹⁴ Srov. titulky *V Klatovech není do smíchu* (OD 27.2.91); *První tři za mříže. Výzva Romům: zachovejte klid* (P 28.2.91, jde o výzvu Romů); *Napjatá atmosféra v Klatovech* (LD 2.3.91); *Podari se zabránit vendetě? V Klatovech narůstají obavy z odvetných akcí Romů* (P 1.3.91), *Strach z pohřbu* (MFD 5.3.91), *Klatovy jako kotel* (P 5.3.91), *Romové zatím v klidu* (P 7.3.91; jde o rozhovor s romským funkcionářem z Ostravy); *Vyšetřování pokračuje. Obávaný pohřeb v Klatovech se obešel bez výtržností* (P 8.3.91) nebo následující ukázkou (viz též citaci P z 1.3.91 v 3.3.1).

OD 6.3.91, s. 3

Stíháno je třicet osob!

PLZEŇ (dx) – V případě nedávné klatovské „bartolomějské noci“, který koncem minulého týdne převzal odbor vyšetřování Správy VB v Plzni, se opět rozšířily řady osob trestně stíhaných. Prsty v pogromu na občany romské národnosti má už plných třicet lidí, pět z nich je ve vazbě. Další výsledky vyšetřování nejsou zatím známy. V Klatovech však vládne atmosféra rozporuplných pocitů a hlavně obav ze čtvrtetního pohřbu oběti „komanda“. Sekretářka klatovského KC OF Jana Gáborová nám sice řekla, že OF dostalo oficiální vyjádření představitele plzeňské ROI pana Dezidera Baloga, že Romové zajistí, aby vše proběhlo v klidu a v pořádku, ale to – zdá se – k uspokojení občanů nestačí. Lidé se zejména bojí posílat děti do školy. Strach o děti je – jak nám řekl tajemník Městského úřadu pan Josef Heřmánek – oboustranný. Na městský úřad, ale i na Správu VB docházejí s tímto problémem nejen romští rodiče. Z realizovaných bezpečnostních opatření nám klatovští policisté prozradili pouze posilování stavu mužů a kontroly podezřelých osob ve městě, na nádraží a dalších přístupových cestách.

Zvlášť výrazně se s obavami příslušníků většinového etnika pracuje v článku OD z 8.3.91, opatřením titulkem *Oběť pohřbena, válka pokračuje?* a podtitulky *Obřad byl důstojný. Ladislav Fizik má monokl. Policista ve vikýři. Co bude za týden..., čtrnáct dnů?*¹⁵ V podobném směru jako titulek a podtitulky působí v samém úvodu vlastního textu částice „samozřejmě“ a „nutně“ i důsledková konstrukce „Obřad byl samozřejmě očekáván s obavami a napětím, a tudíž i za mimořádných bezpečnostních opatření policie...“

OD 8.3.91, s. 6

Oběť pohřbena, válka pokračuje?

Obřad byl důstojný. Ladislav Fizik má monokl. Policista ve vikýři. Co bude za týden..., čtrnáct dnů?

KLATOVY (dx) – Na klatovském hřbitově sv. Jakuba, v Mollerovské kapli barokního kostelíka (zasvěceného pro změnu sv. Michalovi) začal včera ve 13.00 hodin pohřeb 21leté oběti libkovské „noci dlouhých nožů“ Emila Bendíka.

Obřad byl samozřejmě očekáván s obavami a napětím, a tudíž i za mimořádných bezpečnostních opatření klatovské policie a přivolaných posil z Pohraniční stráže. Z nejrůznějších dohadů, které v souvislosti s blížícím se pohřbem nutně vznikaly, se nakonec potvrdil jediný – velká účast Romů. Na hřbitov jich proudily davy, což nikterak neodpovídalo skutečnosti, že poměr Romů a ostatních obyvatel v okrese Klatovy je 500 ku 98 000.

(...)

Klatovští občané proto jistě nepodlehli žádným iluzím, když otevřeně hovořili – a koneckonců stále hovoří – o obavách z dalšího vývoje. Bezúčelný nebyl ani onen policista, který se po celou dobu zpívání žalmů krčil za sklem kulatého okna kaple nad vchodem do kostela. A bezpředmětné asi nebudou též dohady jiných, že o pohřbu byl sice klid, ale co bude za týden..., čtrnáct dnů?

Rozhodně se neodvažují posuzovat reálnost popisovaných obav (nezabývám se ostatně klatovskými událostmi, ale tím, jak je prezentovala média); obyvatelé Klatov se mohli

¹⁴ Užívání pojmenování *odveta* a *pomsta* v diskursu o Romech by si zasluhovalo samostatnou studii.

¹⁵ Pro srovnání uvádím titulky a podtitulky ostatních deníků: *Vyšetřování pokračuje. Obávaný pohřeb v Klatovech se obešel bez výtržností* (P), *Obřad bez výtržností* (SS), *Nenávist zabíjela. Pohřeb oběti v Klatovech* (RP), *Pohřební klid. Romové se v Klatovech loučili s E. Bendíkem* (LN), *Klatovský Bronx. Tichý pohřeb 21letého Emila Bendíka* (MFD).

obávat např. střelby na ulicích, která by pochopitelně ohrožovala i ty, kteří s danými událostmi neměli nic společného. Přesto se domnívám, už jen proto, že se „motiv“ obav z odvety objevuje ve všech zprávách o násilnostech na Romech, které znám, že se v obavách z pomsty Romů velmi silně projevuje myšlení v etnických kategoriích: jde totiž – také, především – o obavy z toho, že se Romové budou mstít příslušníkům většinového etnika bez rozdílu.

5.2.4 „Romská otázka“

Patrně nejširší kontext, do něhož média klatovské události zapojila, navozují víceslovná pojmenování „*romská otázka*“ či „*romský problém*“.

ZN 26.2.91, s. 2

Pogrom v Klatovech

Klatovy (rc) – V naší veřejnosti dosud převládá názor, že romská otázka je žhavá hlavně ve velkých městech – známy jsou případy z Plzně, Ostravy, mosteckého sídliště Chánov a podobně. Události, ke kterým došlo v pátek ve večerních hodinách v Klatovech a o den později v Libkově na Domažlicku, však ukazují, že problematice soužití obyvatel české národnosti s Rómy by se urychleně měly věnovat kompetentní orgány i v menších místech.

(...)

P 7.3.91, s. 3

Romové zatím v klidu

Romská problematika patří v poslední době k citlivým bodům naší neklidné vnitropolitické scény. Události v Klatovech, ostravský soud s dvěma romskými vrahy – to vše poutá pozornost veřejnosti. Zajímalo nás proto, jak reagují na situaci Romové v Ostravě, která patří k jejich tradičním centrům. Pro odpověď jsme zašli za předsedou okresního Demokratického svazu Romů Andrejem Holubem.

(...)

(dav)

5.2.5 Implicitní kontextualizace, kontext čtenáře

Když redaktor Práce v úvodu rozhovoru s předsedou ostravského Demokratického svazu Romů zahrnul pod romskou problematiku spolu s klatovskými události také proces se dvěma romskými vrahy tří starých žen (viz citaci P ze 7.3.91 v 5.2.4), evidentně pracoval s obecnou kategorií Romové. Pro tuto chvíli je ale podstatnější, že tematizoval, resp. vytvořil kontext, který pro čtenáře jeho deníku implicitně existoval už od 28.2.91, kdy vyšla následující zpráva:¹⁶

P 28.2.91, s. 3

Dva zbabělí pachatelé před soud za trojnásobnou vraždu

Jaký trest zabijákům

OSTRAVA (se) Z trojnásobné vraždy se budou ode dneška zpovídat před krajským soudem v Ostravě dva pachatelé. Prokurátor žaluje 22letého Františka K. a 26letého Dušana K. také za další trestné činy.

Oba Romové pověsili pracovní oděv na hřebík hned na počátku loňského roku. Od té doby intenzivně kradli

(...)

Stejný postup ale najdeme i v dopise kladenských Romů, který otiskla Práce 6. 3.

¹⁶ Podobně si mohl čtenář MFD v sledovaném období naopak přečíst kromě textů o klatovských událostech také článek o Romském středisku služeb v Pardubicích, nazvaný *Využijí šanci?* (MFD 6.3.91, s. 7). Tyto dva příklady je ale třeba chápat jen jako poukaz k tomu, že analyzované texty jsou principiálně ve vztahu se všemi texty daného deníku, tedy přinejmenším se všemi texty o Romech, které v něm vyšly.

P 6.3.91, s. 2

Slovo do vlastních řad kladenských Romů

(...)

„Vyzýváme všechny Romy v celém Československu k zachování rozvahy a klidu. Žádáme pana prokurátora, aby postupoval spravedlivě a Romy z ROI v Klatovech o průběhu soudního jednání informoval, jsme rozhořčení nad Romy z Ostravy, kteří své bujnosti páchali na starších lidech. Přejeme jim spravedlivé potrestání. Vyzýváme vás, všechny Romy, zůstaňte lidmi!“

Sympatické slovo, co říkáte?

6. Závěr

Ze všeho, co bylo dosud řečeno, myslím vyplývá, že ve sledovaném období byl pro mediální diskurs o Romech charakteristický následující paradox: Na jedné straně se tisk většinou vyhýbal tomu, aby útok označil (i) za rasově motivovaný, a věnoval velkou pozornost jiným motivům, na druhé straně ale téměř neustále pracoval s obecnou, dále nečleněnou kategorií Romové.

Klatovské události rozhodně nebyly jen to, co se o nich napsalo v českém tisku, poslední citát ale ukazuje, že někteří z těch, kteří se k nim tehdy vyjadřovali, viděli souvislost mezi tím, jak byly, resp. nebyly tyto a podobné události pojmenovány, a tím, jak kompetentní orgány v takových případech postupovaly.

ČTK 7.3.91

Poslanec ČNR Dezidér Balog novinářům sdělil, že (...) Přetrvává jistá zdrženlivost nazývat události rasistickým činem. To podle názoru poslance proto, aby se k tomu kompetentní orgány nemusely vyjadřovat, natož problém řešit.

Seznam citovaných agenturních zpráv a novinových textů

Neznámá skupina osob napadla romskou rodinu. ČTK 25.2.1991.
Policie vznáší obvinění proti útočníkům. ČTK 26.2. 1991.
Útoky na Romy. RP 26.2. 1991, s. 4.
Přepadení Romů. SS 26.2. 1991, s. 4.
ČTK: Útok na Romy. Co umí udělat zákon v rukou nepovolaných. P 26.2. 1991.
rc: Pogrom v Klatovech, ZN 26.2. 1991, s. 2
Pogrom v Klatovech. OD 26.2. 1991, s. 7.
Ostudný lynč. MFD 26.2. 1991. s. 2.
čtk: Smrtící incident. LD 26.2.1991, s. 7.
Na tři hlavní podezřelé uvalena vazba. ČTK 27.2.1991.
Romská občanská iniciativa k událostem u Klatov. ČTK 27.2.1991.
dx: V Klatovech není do smíchu. OD 27.2.1991, s. 3.
kj: Po stopách komanda, P 27.2.1991, s. 2.
rc: Romové chtěli odvetu. Ještě k tragickým událostem v Klatovech, ZN 27.2.1991, s. 7.
J. Čech : Válka rodinných klanů? Bílým násilníkům dělal típaře Rom, MFD 27.2.1991, s. 7.
Další dva podezřelí za mřížemi. ČTK 28.2.1991.
J. Čech: Romové chtějí klid. MFD 28.2.1991, s. 1, 2.
kj: První tři za mříže. Výzva Romům: zachovejte klid. P 28.2.1991, s. 2.
se: Jaký trest zabíjákům. Dva zbabělí pachatelé před soud za trojnásobnou vraždu. P 28.2.1991, s. 3.
Protiromské nálady mezi veřejností. ČTK 1.3.1991.
kj: Podaří se zabránit vendetě? V Klatovech narůstají obavy z odvetných akcí Romů. P 1.3.1991, s. 2.
J. Čech: Klid a spravedlnost. MFD 2.3.1991, s. 2.
kat: Romové prchají. Zástupci ROI se bojí rasové nenávisti. P 2.3.1991, s. 2.
as: Krutá daň nesnášenlivosti . OD 2.3.1991, s. 10.
toh, č: Napjatá atmosféra v Klatovech. LD 2.3.1991, s. 3.
Prohlášení MV ČR. ČTK 4.3.1991.
K útoku na romskou rodinu v Klatovech a v Libkově (prohlášení místopředsedy federální vlády J. Mikloška). ČTK 5.3.1991.
rd: Strach z pohřbu. MFD 5.3.1991, s. 2.
Klatovy jako kotel. P 5.3.1991, s. 2.
K. Janková: Konflikt nebyl náhodný. P 6.3.1991, s. 2.
dx: Stíháno je třicet osob! OD 6.3.1991, s. 3.
K. Janková: Konflikt nebyl náhodný. Slovo do vlastních řad kladenských Romů. P 6.3.1991, s. 2.
Rasismus přežívá. Mikloško k útokům proti Romům. LN 6.3.1991, s. 2.
Pohřeb Roma ubitého při útocích v Klatovech a Libkově. ČTK 7.3.1991.
dav: Romové zatím v klidu. P 7.3.1991, s. 3.
M. Pecháčková: Klatovský Bronx. Tichý pohřeb 21letého Emila Bendíka, MFD 8.3.1991, 1, 2.
D. Proboštová: Pohřební klid. Romové se v Klatovech loučili s E. Bendíkem. LN 8.3.1991, s. 16.
dx: Oběť pohřbena, válka pokračuje?, OD 8.3.1991, s. 6.
kj: Obávaný pohřeb v Klatovech se obešel bez výtržností. Vyšetřování pokračuje, P 8.3.1991, s. 1.
Smutno v metru. MFD 8.3.1991, s. 7.

Literatura

Nekvapil, J. (1999/2000). Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář* 10, č. 3, 80 – 87 (viz též <http://ulug.ff.cuni.cz/osobni/nekvapil.html>).

Summary

One Face of the Media Discourse on the Romany (Reporting on the Events in Klatovy in February 1991)

The article analyses texts from the Czech press dealing with the attacks on the dwellings of two Romany families living near the western Bohemian city of Klatovy in 1991. The attacks, which ended in the death of a young Romany man, were one of the first cases of inter-ethnic violence in what is now the Czech Republic after the political changes in November 1989 to attract wide media interest. With the exception of one brief commentary, all the texts published in the two weeks following the events can be defined as news, which make it possible to show, among other things, what the Czech media of that period saw as objective and unbiased reporting, and what language was seen as neutral and unmarked. The analysis was aimed primarily at discovering how the texts present the views, the “voices”, of those involved in the cases and of others who commented on them, how these individuals were categorised and how the events were set in context.

The Czech newspapers gained their information on the events primarily from the police, either directly or through the Czechoslovak Press Agency. The police investigator was also the main interpreter of the events, rather than, for example, the local representative of the Romany minority who was seen as a go-between between the Romany and majority populations, but who was largely ignored as a source of information and interpretation of the events. With respect to Romanies, the press paid the greatest attention to the representatives of national Romany organisations, although their views were quoted with varying degrees of distance, and minimal space was devoted to the members of the families that had been attacked. In contrast to the usual habits of the press, considerable space was also devoted to news from unacknowledged sources, and to rumours attributed to the majority population of Klatovy. With respect to the creation of categories in the texts analysed, the common and unarticulated category of Romanies is usual among both the majority press and the representatives of the Romanies. The press automatically generalise the majority ethnic group as “the public”, “the population”, etc., with the Romanies separated out of this, while the perpetrators of the attacks were also separated out from the majority ethnic group and narrower categories of “white racists” or “criminals” were created for them.

The context into which the attacks were most commonly set was the so-called Romany Question, understood by the majority media as a problem that the majority ethnic group has with Romanies. This allowed the press to speak of cases in which a Romany was killed in connection with crimes committed by Romanies. Romanies themselves sometimes fell prey to this interpretation, but for the majority of representatives of national and local Romany organisations, the usual context in which the attacks were seen was that of racial discrimination against Romanies. The majority media did not share this contextualisation and looked for other causes, most often turning to the interpretation of the attacks as the attackers “taking the law into their own hands”. This shows that for the Czech media, an act can only be seen as racially motivated when all other possible motives have been eliminated. For the Czech media, however, the rejection of the racial motive is not in conflict with the use of the common category of Romany to describe the victims. The search for non-racial motives for the acts is also characteristic of writing on other cases of inter-ethnic violence, and the elements found in the analysed texts include stereotypes of Czech public discourse on Romanies, such as the fear of Romanies’ revenge.

„Je trestné topit Roma?“¹

(Prezentace násilné smrti Tibora Danihela v českém tisku)

Anna Šabatová, Jiří Homoláč, Kamila Karhanová

1. Etnografické pozadí

V pátek 24. září 1993 zahnila v Písku skupina skinheadů čtyři mladé Romy do řeky Otavy a násilím jim bránila vylézt z vody, jeden z Romů – osmnáctiletý Tibor Danihel – utonul. Tato událost byla mnohokrát projednávána před soudem, několikrát se měnila právní kvalifikace činu i počet obžalovaných. Na počátku bylo obžalováno osmnáct útočníků z trestných činů násilí proti skupině obyvatel a jednotlivci a ublížení na zdraví. Téměř šest let po této události, v červnu 1999 uznal Vrchní soud tři obviněné vinnými z rasově motivované vraždy a pokusu vraždy a odsoudil je k trestu odnětí svobody v délce 8 let a tři měsíce, 7 a půl roku a 6 a půl roku (srov. ČTK 30. 6. 99).

2. Analyzovaný materiál

Analyzovali jsme denní tisk od 25. září 1993 (tj. ode dne, kdy vyšla první zpráva o této události) do 6. října 1993 (tj. ještě týden poté, co se konal pohřeb oběti) a dále texty, které se věnovaly opakovanému projednávání tohoto násilného činu před soudem. Excerpovali jsme deníky Rudé právo, resp. (od 18. 9. 1995) Právo (RP/Právo), Lidové noviny (LN), Mladá fronta Dnes (MFD), Svobodné slovo/Slovo (SS, Slovo), Lidová demokracie (LD), Zemědělské noviny/Zemské noviny (ZN), Práce (P), Český deník, resp. (od 2. 1. 1995) Český týdeník (ČD), Denní telegraf (DT), Blesk a Expres. K dispozici jsme měli také 7 zpráv České tiskové kanceláře. Celkem jsme tedy pracovali asi se 130 texty.

3. Metody

V analýze jednotlivých textů se zabýváme především tím, do jakých kontextů je událost zasazována, a tím, jak jsou aktéři popisovaných událostí kategorizováni. Opíráme se zde o tzv. členskou kategorizační analýzu, metodu vypracovanou v rámci etnometodologické konverzační analýzy H. Sacksem. Podstata etnometodologického přístupu spočívá v tom, že se zajímá o kategorie, které používají sami členové daného společenství (v našem případě jsou jimi jak aktéři popisovaných událostí, tak autoři zpráv a komentářů). Tyto kategorie jsou konstituovány „kategoriálními predikáty“, tj. vlastnostmi, které mluvčí považují pro tyto kategorie za typické; jedněmi z těchto predikátů jsou tzv. „kategoriálně vázané aktivity“ (srov. Silverman 1998, s. 83-84). Takto utvořené kategorie jsou bohaté na inference, mají explanační sílu a usnadňují (umožňují) členům společenství orientaci ve světě. Etnometodologická analýza dále pracuje s termínem relační pár. Jde o dvoučlenný soubor kategorií, které jsou svázány natolik pevně, že užití jedné kategorie předpokládá (explicitní nebo implicitní) přítomnost kategorie druhé. To mj. předpokládá, že alespoň některé aktivity vázané na jeden člen relačního páru mají svůj protějšek v aktivitách druhého členu, u relačního páru obchodník – zákazník tak jde o aktivity prodávat – kupovat (Nekvapil 1999/2000, s. 80-87). V této studii se zabýváme především relačním párem Romové – skinheadi. Tam, kde to považujeme za užitečné, využíváme postupů tradiční stylistické analýzy.

¹ Jde o titulky komentáře Václava Trojana (LN 19. 9. 1996, s. 8)

4. Vlastní analýza

4.1 Zprávy o smrti Tibora Danihela

Zpravodajství o události zpočátku nepřekračovalo rámec běžného psaní o trestných činech v černé kronice. Vůbec první zprávu o události přinesl pod titulkem *Banda přichystala mokrý hrob* pondělní Blesk (27.9.93, s. 1). V následujících dnech o ní informovaly MFD (*Rom utíkající před skiny utonul v řece Otavě*, 28.9.93, s. 4), LD (*Smrt při pochodu skinů*, 28.9.93, s. 4) a RP v rubrice Kronika dne (*Dohnali mladíka k utonutí*, 29.9.93, s. 4). LN o této události až v den pohřbu v obsáhlejší článku nazvaném *Po útoku skinů následoval šok* (LN 1.10.93, s. 1). ZN a ČD informace o smrti Tibora Danihela nezaznamenaly vůbec. O prvotním chápání události jako pouze kriminálního případu svědčí i to, že ji nekomentoval žádný novinář, tím méně pak politik.

Uvedené zprávy se – někdy podstatně – liší užitými jazykovými prostředky. Dále se pokusíme ukázat, jak se tyto prostředky a postupy podílejí na utváření obrazu události a jejím hodnocení. Jak již bylo řečeno, jako první informoval o smrti T. Danihela deník Blesk.

Blesk 27.9.93, s. 1

Banda přichystala mokrý hrob

Poklidný obraz malebného Písku, opěvovaného mnoha básníky, dostal v pátek odpoledne další trhlinu. Ve vlnách řeky Otavy, kousek od Šrámkova splavu, našel smrt mladý Rom (18), prchající před přesilou násilníků.

Policie z důvodů nadále probíhajícího vyšetřování zatím nevydala podrobnější informace. Blesku se však podařilo zjistit, že čtyři mladé Romy napadla u Městského ostrova asi patnáctičlenná banda mladíků. Romové se snažili spasit úprkem k řece. Otavu se pokusili přeplavat na druhou stranu. Část útočníků jim však nadběhla po nedaleké lávce. Házením kamenů a klacků je hnala dál od břehu. Otřesné divadlo nenechalo lhostejným náhodného chodce. Zavolal městskou policii. Po příjezdu hlídky se útočníci rozprchli. Zakrátko je pochytili policisté z obvodního oddělení a dopravky. Strážníci se ihned po příjezdu k řece pustili do záchranu Romů ze studených vln. Poslední z nich byl vytažen po několika minutách. Přivolaný lékař už mohl pouze konstatovat jeho smrt. Tělo bylo převezeno na pitvu. V sobotu se v centru města srotilo asi 70 Romů. Průvod došel až před bydlíště starosty. Ten situaci uklidnil. V neděli přes den byl v městě klid.

(Hynek Klimek)

Zpráva s expresivním titulkem je pojata jako dramatický příběh, v němž kontrastuje „poklidný obraz malebného Písku, opěvovaného mnoha básníky“ s „otřesným divadlem“. Dramatičnost je zvýrazněna silným emocionálním nábojem, expresivitou (viz zvl. titulky *Banda přichystala mokrý hrob*) a krátkými větami „Romové se snažili spasit úprkem“ či „Otavu se pokusili přeplavat“. Dalším typickým znakem textu jsou metafory jako „mokrý hrob“, „otřesné divadlo“; podobně otřelé jako druhý uvedený příklad jsou obraty typu „ve vlnách řeky Otavy (...) našel smrt“ či „ze studených vln“.

Na obrazu události se významnou měrou podílejí způsoby pojmenování pachatelů (viz „přesila násilníků“, „patnáctičlenná banda mladíků“, „útočníci“) a obětí („mladý Rom“, „čtyři mladé Romy“, „Romové“). Oběť je sice kategorizována etnicky, ale zdá se, že pro konstrukci události a především pro její jednoznačný odsudek je důležitý spíše věk oběti (v Šrámkově Písku zemřel mladý člověk) a pachatelů a především to, že útočníci byli ve velké přesile (že šlo o skinheady, se tu neuvádí). Událost je – jak je v bulvárním tisku obvyklé – odsouzena z obecně lidského hlediska. To ale neznamená, že je z interetnického kontextu vyvázána zcela. Informace o tom, že se druhý den v Písku „srotilo“ 70 Romů a že v neděli

byl ve městě klid, by totiž, pokud by smrt Tibora Danihela byla jen násilnou smrtí mladého člověka, nedávaly smysl.

Ve zprávách, které o události uveřejnily v následujících dvou dnech další české deníky, je událost popsána odlišně. Především je v nich ve srovnání s Bleskem méně zřejmá příčinná souvislost mezi jednáním skinheadů a smrtí Tibora Danihela.

MFD 28.9.93, s. 4

Rom utíkající před skiny utonul v řece Otavě

Uprchnout před skupinou asi dvaceti skinů skokem do řeky Otavy se v pátek snažili čtyři Romové z Písku. Jeden z nich v řece utonul. Písecký starosta Tom Zajíček včera řekl, že ve městě je napjatá atmosféra, neboť se neví, zda šlo o náhodu, anebo objednávku. Většina skinů přijela do Písku z Příbramska, odpoledne se vydali na lávku, která vede na městský ostrov se zimním stadionem. Podle tiskové zprávy Policie ČR byli v té době na ostrově čtyři mladíci ve věku kolem 18 let a ze strachu před hlučnými skiny naskákali do řeky, která je v těchto místech asi 30 m široká. Jednomu se nepodařilo přeplavat na břeh a jeho tělo bez známek života vylovili až přivolání policejní potápěči. Okresní úřad vyšetřování, který převzal šetření okolností případu, včera odmítl bližší informace. Už během víkendu vyzýval městský rozhlas občany přítomné tragické události, aby podali očitě svědectví. Starosta města se včera sešel se zástupci zneklidněných romských rodin.

(ria)

Příčinná souvislost mezi jednáním skinheadů a smrtí Tibora Danihela je v tomto článku značně nezřetelná a jako vlastní příčina tragédie se jeví to, že se mu řeku *nepodařilo přeplavat*². Popis události se soustřeďuje na jednání obětí: „*uprchnout (...) se snažili čtyři Romové*“; „*ze strachu před hlučnými skiny naskákali do řeky*“; „*jednomu se nepodařilo přeplavat*“; srov. i titulky *Rom utíkající před skiny utonul v řece Otavě*. Skinheadům není přitom připisována žádná činnost, v níž by bylo možné spatřovat bezprostřední příčinu jednání Romů; podle autora tak jednali „*ze strachu před hlučnými skiny*“. V tom lze jistě vidět snahu vyhnout se při nedostatku informací jednoznačné interpretaci události (viz „*Okresní úřad vyšetřování, který převzal šetření okolností případu, včera odmítl bližší informace*.“). Primárně však to, že strach Romů ze skinheadů není třeba nijak vysvětlovat, že podle starosty mohlo jít o čin na objednávku, a starostovo setkání „*se zástupci zneklidněných romských rodin*“ ukazují, že pro autora článku i pro samy aktéry události je rozumné tomuto případu do značné míry založeno na předpokladu existence relačního páru Romové – skinheadi.

Strach ze skinheadů je prezentován jako srozumitelná příčina jednání obětí a vlastně i bezprostřední příčina smrti Tibora Danihela ve zprávě Rudého práva, srov. „*Strach před dvacítkou pochodujících a povykujících skinů (...) stál život jednoho ze čtyř romských mladíků*“² a „*Chlapci ze strachu před pokřikujícími skiny skočili do řeky*“. Protože však autor této zprávy disponoval dalšími informacemi o průběhu vyšetřování, píše v druhé části textu – při zachování presumpce nevin – o podezření, že skinheadi Romy do řeky zahnali. Lze tedy říci, že zde vedle sebe stojí dvě verze události: nešťastná náhoda a úmyslný čin.

² Spojení „stát život“ je klišé, které se často objevuje ve zprávách o různých nešťastných událostech. Formulace typu „nepozornost stála řidiče život“ ukazují, že nezřídka vyjadřují jistou míru zavinění.

Dohnali mladíka k utonutí

Strach před dvacítkou pochodujících a povykujících skinů převážně z Příbramska, jejichž cesta vedla přes lávku Otavy u stadionu, stál život jednoho ze čtyř romských mladíků, kteří byli v té době u řeky. Chlapci ze strachu před povykujícími skiny skočili do řeky, která je v těchto místech asi 30 m široká, a pokusili se ji přeplavat. Jednomu z nich se to nepodařilo a z vodního živlu jej bez známek života vytáhli až přivolání policejní potápěči. Policie zahájila stíhání pro trestný čin ublížení na zdraví a začala pečlivě zkoumat ve spolupráci se soudními znalci příčinu mladíkovy smrti. Vzhledem k podezření, že banda skinů se snažila romské mladíky do řeky zahnat, obrací se policie na všechny občany, kteří byli případnými svědky tragické páteční události na ostrově, aby poskytli informace Okresnímu úřadu vyšetřování v Písku.

(ch)

To, že nové informace o průběhu vyšetřování nemusí mít na interpretaci události nutně podstatnější vliv, lze ukázat na následujícím článku LD. Přestože se i zde objevuje možnost, že šlo o organizovanou akci,³ vztah mezi jednáním pachatelů a obětí je v titulku *Smrt při pochodu skinů* podán jako souběh dvou událostí (k tomu srov. výše titulky RP *Dohnali mladíka k utonutí*). Jako příčina jednání Romů je volbou pojmenování „panika“ snad ještě více než v předchozích textech akcentován strach ze skinheadů, viz „*Při jejich přechodu Otavy po lávce (...) se skupiny zalekli čtyři osmnáctiletí Romové a v panice naskákali do řeky (...) při pokusu o její přeplavání jeden mladík utonul.*“⁴

Smrt při pochodu skinů

„Atmosféra ve městě není dobrá a nerad bych se podrobněji vyjadřoval k případu, který šetří policie,“ řekl včera zpravodaji LD starosta Písku Tom Zajíček. Podle informací policie procházela v pátek kolem 16. hodiny městem parta asi dvaceti skinů. Při jejich přechodu Otavy po lávce, která spojuje ostrov se břehem řeky, se skupiny zalekli čtyři osmnáctiletí Romové a v panice naskákali do řeky, široké v těchto místech kolem třiceti metrů. Při pokusu o její přeplavání jeden mladík utonul (...) Skiný, pocházející z Příbramska, policie zadržela a vyšetřovatel zahájil stíhání ve věci trestného činu ublížení na zdraví. Jak nám dále řekl starosta T. Zajíček, městský rozhlas o víkendu několikrát vyzýval občany, kteří se pohybovali poblíž místa neštěstí, aby se přihlásili ke svědecké výpovědi. „Zatím není jasno, zda tato skupina přijela do Písku záměrně nebo zda šlo o nešťastnou náhodu. U nás v Písku se k hnutí skinhead hlásí pouze několik jednotlivců.“ Včera se setkali s několika romskými rodinami zástupci písecké radnice, aby pomohli zachování klidu, který přispěje k rychlému vyšetření případu.

(tš)

Protože výše uvedené zprávy vyšly v prvních dnech po události, lze to, že prezentují příčinnou souvislost mezi jednáním skinheadů a Romů poněkud nejasně, vysvětlit nedostatkem informací a/nebo snahou dodržovat princip presumpce nevin. Pro srovnání uvádíme následující text LN, který vyšel o dva dny později.

³ Vyjádření starosty T. Zajíčka („Zatím není jasno, zda tato skupina přijela do Písku záměrně nebo zda šlo o nešťastnou náhodu“) není ovšem příliš jasné, protože se v něm patrně kontaminují dvě věci, které podle něj nejsou jasné – jednak, zda skinheadi přijeli bez nějakého záměru, nebo už s úmyslem na někoho zaútočit, a jednak, zda smrt byla způsobena úmyslně, nebo nešťastnou náhodou.

⁴ SSČ definuje pojmenování „panika“ jako „náhlé /bezduvodné/ hromadné zděšení působící zmátek“.

Po útoku skinů následoval šok Romů

(...)

„Příbramští skini naše čtyři kluky do řeky doslova vehnali,“ líčí konflikt nedávný předseda Romské občanské iniciativy v okrese Matěj Šarközi. „Plavali tedy na druhou stranu, kde je však s kameny čekaly další holé lebky. Obrátili nazpátek, ale i tam se na ně snesla sprška! Vysvobodila je až policie - ovšem už bez Tibora. Policajt Pavlíček, který pro něj skočil, byl v mžiku zmrzlej jak preclík - víc než deset minut se ve vodě nedalo vydržet.“ Rakouští hokejisté, kteří trénovali na blízkém stadionu, si zprvu mysleli, že se u řeky natáčejí brutální scény do akčního filmu. Jde ovšem o reálné drama, při němž starší generace Romů prožívá šok. V Písku už žijí desetiletí a netouží po válce s bílými gádži, za mladé však mluvit nechtějí. (...)

„Městského starostu Toma Zajíčka - vstříc nám vychází, jak jen může - se pomalu bojíme pochválit, aby ho bílí neobvinili, že nám nadřzuje,“ stěžuje si pan Šarközi.

„Při úvahách některých intelektuálů na adresu Romů mi naskakuje husí kůže,“ přiznává starosta Zajíček. „Odmítám snahy, abychom Romy separovali do ghatt. Jsou to občané města jako kdokoliv jiný - s právy i povinnostmi. Proto je také chceme do městské policie, ze stejného důvodu jim, přes protesty 'bílých', nabízíme uvolněné byty, kde jsou nuceni přistoupit na vžité normy a nevytvářet si svoje.“

Píseční Romové jsou přesvědčeni o tom, že skiny je nutné postavit mimo zákon. „Nebudeme přece čekat, až nás budou holé lebky zabíjet,“ říká Matěj Šarközi.

(Jan Gazdík)

Už v titulku je jednání skinheadů označeno jako útok a ve vlastním textu jsou bez jakékoli distance citovány výroky romského aktivisty M. Šarköziho. Ten nemá o vině skinheadů pochybnosti. Kromě jednoznačné formulace „*skini kluky do řeky doslova vehnali*“, srov. i informace o tom, že útočníci Romy z vody nechtěli pustit a házeli na ně kameny, které v MFD, LD a RP nejsou uvedeny. Vzhledem k jednoznačnosti popisu není v tomto textu relační pár důležitý pro porozumění události, dovoluje však Šarközimu to, co se stalo, zobecnit a požadovat zákaz skinheadů: „*Píseční Romové jsou přesvědčeni o tom, že skiny je nutné postavit mimo zákon. 'Nebudeme přece čekat, až nás budou holé lebky zabíjet.'*“ Pro to, jak událost konstruuje, je podstatné, že naopak odmítá vyvozovat z události důsledky pro vztahy mezi píseckými Romy a majoritou obyvatelstvem Písku. Zdůrazňuje, že toto soužití trvá již dlouho a že píseční Romové „*netouží po válce s bílými gádži*“, a o útočnících mluví jako o příbramských skinech. Podobně postupuje i starosta Zajíček.

M. Šarközi a T. Zajíček zasazují událost do interetnického kontextu, ale činí tak především proto, aby situaci ve městě uklidnili, z hlediska aplikovaného metodologického přístupu: aby odmítli relevanci relačního páru píseční Romové – majoritní obyvatelstvo města pro interpretaci toho, co se stalo.

4.2 Pohřeb

4. 2. 1 Denní zprávy

Informace o průběhu pohřbu přinesly téměř všechny deníky. Kromě místa pohřbu a počtu smutečních hostů si všímaly romantických rekvizit a folklorních prvků (dvouspřeží černých koní a cimbálové muziky), jimiž se pohřeb lišil od zvyklostí majority, srov. zvl. článek *Danielovi zahrál cimbál naposledy* (Blesk 2.10.1993, s. 2). Především se však (kromě jinak koncipované zprávy RP) zdůrazňuje, že pohřeb proběhl bez incidentů, srov. titulky *Na pohřeb utonulého Roma skini nepřišli* (MFD 2. 10.93, s. 4) a *Pohřeb bez provokací* (ZN 2.10.93, s. 3) nebo formulaci „*Policie se obávala dalších střetů skinů a Romů*“ (Blesk 2.10.93, s. 2). Pragmatická presupozice, že k nějakému incidentu dojde, dokazuje, že relační pár Romové –

skinheadů není určující jen pro novináře, ale také pro policisty jako přímé aktéry popisované události. (Přesněji řečeno, obavy policie novinářům potvrzují, že pro konstrukci události je relevantní právě tento pár.) Pokud je sledovaná událost konstruována takto, přestává být důležité, že v tomto případě šlo o jednostranný útok skinheadů, a událost může být zpětně kategorizována jako „další konflikt“ či „střet“, rozuměj další konflikt mezi skinheady a Romy vůbec.⁵ Klidný průběh pohřbu pak může v závěru článku ZN sloužit zpětně jako důkaz, že napadení Romů nebylo projevem „nějaké vyhrocené rasové nenávisti“. (Vzhledem ke koherenci argumentace není důležité, nakolik jsou poslední dvě věty autentickou citací starosty Zajíčka.)

ZN 2. 10. 1993, s. 3

Pohřeb bez provokací

Cimbálová kapela nechyběla včera v Písku při cestě k poslednímu rozloučení s osmnáctiletým romským mladíkem Tiborem Danielem,⁶ který před týdnem tragicky zahynul za nepříjemných okolností. Minulý pátek narazila skupina dvou desítek skinů zejména z Příbramska na lávce spojující přes říční ostrov břehy Otavy na čtyři osmnáctileté romské mladíky. Ti ze strachu (...) naskákali do Otavy, aby ji přeplavali. Tiborovi Danielovi se to však nepodařilo, a jak později prokázala pitva, utonul bez dalších známek násilí.⁷ Vyšetřování zatím nebylo uzavřeno. Podle slov starosty Písku Toma Zajíčka se rozhodně nejedná o projev nějaké vyhrocené rasové nenávisti. Potvrdil to i včerejší klidný a důstojný průběh pohřbu.

(bm)

4.2.2 Reportáž MFD

Den po pohřbu vyšla reportáž M. Prokešové a M. Ptáčkové „*Násilí plodí enem násilí*“ (MFD 2.10.1993, s. 8-9), která se žánrem, rozsahem i perspektivou podání liší od všech do té doby zveřejněných i pozdějších textů o píseckém případu. (Připomeňme, že v této době nebyl případu věnován žádný komentář.) Události, jež vedly ke smrti Tibora Danihela, totiž jednoznačně prezentuje jako předem připravovanou akci. Hned v prvním odstavci se o ní mluví jako o akci „Bobr“ a tato verze je dále potvrzována hojně citovanými výroky Romů, ale i názorem starosty Zajíčka. O jednoznačném postoji autorek k události svědčí i to, že v nebývalé míře, ale také zcela nekriticky (viz níže) nechávají zaznít hlasy rodiny oběti a dalších píseckých Romů a že skinheadi jsou – slovy starosty – charakterizováni jednoznačně negativně.

⁵ Pro úplnost však dodejme, že v článku *Utonulý Rom pohřben, vyšetřování pokračuje* (RP 2. 10. 1993, s. 6) se píše, že skinheadi „přijeli vyrovnat účet za jednoho svého příznivce, který byl před časem ve rvačce ztlučen“. Je tu tedy možnost, že by se výrazy typu „další konflikt“ mohly opírat právě o tuto informaci. Vzhledem k tomu, jak se o pohřbu oběti píše v podobných případech (srov. v tomto sborníku studie *Jedna podoba mediálního diskursu o Romech a Ukázková rasová vražda*), že jde o svého druhu topos.

⁶ Nesprávně napsané přijmení oběti se vyskytuje neztřídká.

⁷ Událost je zde prezentována spíše jako nešťastná náhoda, podíl skinheadů na ní není příliš zřejmý, viz formulace, které by bylo možné vnímat jako cynické, stejně dobře je však lze připsat autorově neobratnosti: „zahynul za nepříjemných okolností“ a „utonul bez dalších známek násilí“.

Násilí plodí enem násilí

Někdy k ránu přišel za matkou syn Tibor. Romský kluk vždycky přijde za mámou, když mu je nejhůř. A jemu nejhůř bylo - před pár dny přišel o život. Hubovala ho, že je bos. Mámo, povídá on, vždyť tenisky mám úplně mokré, jak je mám vzít na nohy?

Rakev s tělem osmnáctiletého Tibora vezl včera odpoledne vůz tažený koňmi na písecký lesní hřbitov. Šly za ním černá a bílá nevěsta na znamení toho, že umřel mladý muž, který se nestačil oženit. Cikánská kapela zpívala „mámo, mámám, menušímám...“ Mámo umírám, já musím. Tak skončila akce „Bobr“, jak si ji předem pojmenovali skinheadi. Téměř dvacet jich před týdnem v pátek zahadlo čtyři Romy do řeky Otavy a bránilo jim ze studené vody vylézt. Tibor Danihel se utopil.

Tělo pod hladinou

Od rána osudného dne se po Písku potulovaly holé lebky z Příbramska a prý i ze Strakonice a Tábora. V té chvíli ještě nikdo netušil, proč hrstce místních skinů přijela posila.

(...)

„Naše holka tam byla. Viděla, jak mu potápěč stál na krku, aby nemohl ven,, rozčiluje se Ladislav Danihel. „Chtěl se mu pomstít, protože před měsícem ho ten náš kluk vykrad. Určitě se mu dalo ještě pomoci. Lidi říkali, že mu ještě vytekala krev z nosu. A oni ho zatím hodili na břeh jako chciplýho pes, pusou do písku.,,

(...)

Tom Zajíček soudí, že ve městě neexistuje rasový problém ani výraznější nálada proti čtyřem stovkám zdejších Romů, skinů jsou tu asi tři. „Nezachytili jsme sebemenší signál a najednou taková rána z nebe,“ říká starosta. Podle něj je nanejvýš pravděpodobné, že šlo o organizovanou akci skinů.

(...)

V Písku jsou teď všichni šokováni. Mysleli si, že rasové násilí je záležitostí severu republiky, že se klidného jihu vůbec netýká.⁸

(...)

Po městě začaly kolovat různé zvěsti. Že na ostrově byla nalezena láhev od toluenu, že byl postavou subtilní Tibor rváčem, že měl v Příbrami znásilnit nějakou holku. Jako by něco mohlo ospravedlnit, proč ho stejně staří kluci násilím donutili plavat v Otavě.

(...)

Skiní odvedli „čistou práci,,. Skoro to vypadá, že se jeden „černý,, skutečně jenom „učil plavat,,. „Život nemá právo vzít druhému ani Rom, ani skin, ani žádný jiný člověk,, říká Matěj Šarközi. To právo má jen Bůh.

Do hrobu včera dala matka svému synovi všechny šaty. Podle romského zvyku dala to nejcennější, co měl. Tibor se strašně rád dobře oblékal. Byl její nejmilejší, od deseti let ho po smrti manžela vychovávala sama. „Bože můj – vidím ho tam, krev kapala ještě z toho vozičku. Zakázala jsem, aby byla pitva, řekněte, k čemu by ho mrtvého ještě řezali? Takovou strašnou smrt měl, hlavou dolů. Byl slaboučký a oni mu nedali žádnou šanci. Prosim vás, co to vlastně je ten bobr?“

(Marta Prokešová, Mária Ptáčková)

Mnohé v textu je samozřejmě dáno snahou ozvláštnit, ne-li folklorně zabarvit zvolený žánr, viz zvláště rozhovor mrtvého s matkou v perexu a líčení pohřbu. S žánrem souvisí i práce s citacemi a psanými dokumenty (parte a dopis příbuzného oběti z vězení⁹) a výčet fám o

⁸ K tomu srov. výše snahu starosty T. Zajíčka a M. Šarköziho nespojovat událost se soužitím majority a Romů v Písku.

⁹ Autorky tyto texty ovšem alespoň v tomto případě přizpůsobují celkovému vyznění reportáže. Po větě „*Násilí plodí enem násilí*“, užitě v titulku, totiž v citovaném dopise následuje: „*a za toto sa pomstíme*“.

oběti, které se v Písku objevily jako možný motiv.¹⁰ Snaha podat reportáž právě takto a patřičně ji vypointovat (viz závěr textu) má ovšem svá úskalí. Pokud jsou totiž nejružnější citace, fiktivní i nefiktivní, pravděpodobné i méně pravděpodobné (viz zvl. líčení bratra oběti, které je v rozporu se vším, co bylo o události zjištěno), kladeny vedle sebe bez jakékoli distance, snižuje se věrohodnost celého textu, resp. událost si podržuje svou tragičnost, ale stává se tak trochu neskutečnou.

4. 3 Soud

4.3.1 Zprávy

Soud poprvé projednával smrt Tibora Danihela 2. prosince 1994. Kromě denních zpráv se objevují také první komentáře, vyvolané rozsudkem. Zprávy si v různé míře všímají jednak různých aspektů projednávání samého - např. toho, jak soud jednání skinheadů posoudil, jaké měl důkazy, výšky trestů, vykazání matky utonulého ze soudní síně („*pro neustálé vyrušování*“), jednak atmosféry, kterou soudní výrok ve městě vyvolal, fyzických útoků Romů na skinheady a společného prohlášení romského aktivisty a skinheada Jaroslava Churáčka (jednoho z obviněných), učiněného za asistence policie a zástupců radnice. Dále se budeme zabývat zejména tím, jak se výběr těchto aspektů a volba jazykových prostředků podílejí na konstrukci události.

V některých denících (DT, Práce, LN a ZN) převládají informace o průběhu vlastního soudního řízení, o právním posouzení viny skinheadů, o výšce trestů, jiné (SS, RP a Blesk) se soustřeďují především na to, že skinheadi byli poté napadeni příbuznými oběti. Vlastnímu líčení se nejvíce věnovaly LN, otiskly o něm stručnou informaci na první straně a podrobnější článek na dvanácté straně. Už z titulku první zprávy (*Skini vyvázli s podmínkou*, LN 3.12.94, s.1) je patrná jistá distance vůči rozhodnutí soudu. Ve vlastním textu se pak mj. píše, že „*Odsouzení byli **pouze** dva skini*“ (zdůraznění je naše), a relativní velký prostor je věnován tomu, že státní zástupce jako první kvalifikoval napadení Romů skinheady jako rasově motivovaný čin.

Druhý článek si všímá dalších aspektů soudního projednávání i některých společenských souvislostí.

LN 3. 12. 1994, s. 12

Rasismus soud skinům neprokázal

Většina skinheadů, obviněných ze zavinění smrti Roma Danihela byla osvobozena

Dva ze skupiny osmnácti skinů obviněných ze zavinění smrti osmnáctiletého Roma Tibora Danihela odsoudil včera na rok podmíněně s dvouletým odkladem písecký soud.

(...)

V září nahnali skini z Příbrami, Tábora, Českých Budějovic čtyři mladé Romy do řeky Otavy v Písku. Drželi je ve vodě a bránili jim vylézt ven. Tibor Danihel se při tom utopil. Romové předtím, než na ně skini zaútočili, čichali toluen. Tento poznatek prokázali i soudní znalci. Podle nich není vyloučeno, že právě toluen mohl nepřímo ovlivnit Danihelovu smrt.

Písecký státní zástupce Petr Cigánek obvinil všech osmnáct skinheadů z trestného činu násilí proti skupině obyvatel a proti jednotlivci a podpory a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod občanů (paragraf 260). V případě šesti obžalovaných pak také z trestného činu ublížení na zdraví.

Obhájci skinů argumentovali při procesu tím, že příslušnost k hnutí skinheads nelze určit jen podle vnějších znaků. Uváděli také, že by se soud neměl dát ovlivnit skutečností, že jde o první proces s lidmi, kteří měli spáchat trestné činy s rasovým podtextem. Cigánkovi se nakonec nepodařilo paragraf 260 uplatnit. (...) „Mám jiný právní názor než soud“, řekl LN. Trvá na tom, že jednání skinů bylo rasově ovlivněno.

¹⁰ K hledání motivu srov. v tomto sborníku stat' Jedna podoba mediálního diskursu o Romech.

Materiál ministerstva vnitra z letošního dubna „Interetnické konflikty“ uvádí mj. „Extremistické skupiny, které jsou ve většině případů pachatelé interetnického násilí, zůstávají na pokraji zájmů policejních i justičních orgánů. Přitom lze předpokládat, že tento problém bude čím dál nebezpečnější.“

Při hlavním líčení byla ze soudní síně vykázána matka T. Danihela, která nesouhlasně reagovala na závěrečné řeči obhájců.

(dan, toh)

Postoj autorů k rozsudku je z volby jazykových prostředků a z rekapitulace události zřejmý. Tím, že citují z materiálu ministerstva vnitra věnovaného interetnickému násilí, se ztotožňují s názorem státního zástupce, že šlo o rasově motivovaný čin, a implicitně tak zpochybňují názor obhajoby a soudu.

Ve srovnání s LN se Blesk mnohem více zabývá rekapitulací události (o oslabování příčinné souvislosti mezi jednáním skinheadů a smrtí Tibora Danihela viz 4.1)¹¹ a především konfliktům, které soud doprovázely.

Blesk 3. 12. 1994, s. 2

Za smrt Roma v Otavě dostali skiny podmínku

Na jeden rok s podmíněčným odkladem trestu na dva roky odsoudil včera Okresní soud v Písku dva z osmnácti skinheadů stíhaných za napadení Romů, z nichž osmnáctiletý Tibor Danihel zahynul ve vlnách Otavy. Ostatní vyznavači hnutí holých lebek, kteří jsou většinou mladiství, byli zproštěni obžaloby. Danihel loni koncem září skočil před blížícími se skinheady spolu se třemi kamarády do řeky u městského ostrova. Na břeh se však už nedostal a utonul. V jeho krvi zjistili lékaři stopy toluenu. Prostor před soudní síní před zahájením jednání zaplnila skupina anarchistů, Romové i skinheadi. Před vchodem pak vznikla tlačence, protože bylo jasné, že dovnitř se dostanou jen někteří. Obžalovaným musela cestu proklestít policie. V polední přestávce napadli Romové v samoobsluze naproti soudu dva z obžalovaných tak, že museli být převezeni do nemocnice. Na stejném místě utřil o něco později mladý muž s nakrátko ostříhanými vlasy tři rány do zad šroubovákem a musela ho odvézt sanitka. Po skončení jednání se před soudní budovou střetla skupina anarchistů a Romů s přítomnými skinheady. Rozvášněné útočníky musela od sebe oddělit policie.

(Hynek Klimek)

Tyto konflikty jsou prezentovány spíše jako potvrzení antagonismu Romů, resp. anarchistů a skinheadů než jako reakce na smrt Tibora Danihela a rozsudek soudu. Pokud je totiž jeden z napadených (a zároveň obžalovaných) popsán jako „*mladý muž s nakrátko ostříhanými vlasy*“, jeví se jednání Romů jako motivované jen vnějšími znaky „nepřátelské“ kategorie. Spojení „*rozvášnění Romové*“ pak potvrzuje stereotyp Romů jako etnika, které se řídí více emocemi; viz i následující citát ze ZN: „*Po vynesení rozsudku se na píseckém náměstí shromáždili rozvášnění Romové, a zatímco skiny na nádraží doprovázela policie, došlo v ulicích města k dalším potyčkám a útokům*“ (3. 12. 1994, s. 2).

Obraz střetů a potyček dvou zneprátených skupin dominuje i v následující zprávě RP.

RP 3. 12. 1994, s. 2

Potyčky v Písku skončily těžkým zraněním skina

V potyčkách mezi skiny a Romy, které podporovali anarchisté, musela v průběhu pátečního odpoledne zasahovat v Písku policie. Kolem třetí hodiny odpoledne jeden z Romů napadl 18letého skina a nožem mu

¹¹ Fakt, že v článku *Banda přichystala mokrý hrob* též autor popisuje smrt oběti jako bezprostřední důsledek jednání útočníků, je nejspíš jen dokladem toho, že paměť novin je pouze krátkodobá.

způsobil takové poranění, že musel být převezen na jednotku intenzivní péče písecké nemocnice (...) Střety nastaly při pokračování soudního procesu s 18 skinheads (...)

(ch)

Ve dnech 7. a 8. 12. 1994 se na písecké radnici za přítomnosti starosty a představitelů policie sešli skinhead Jaroslav Churáček a Matěj Šarközi z Romské občanské iniciativy a vydali společné prohlášení, které mělo uklidnit situaci ve městě. Tato událost ukazuje, že orientace na relační pár Romové – skinheadi neslouží jen k pochopení událostí, které se už staly (viz 4.1, 2.2), ale může produkovat události další. Ty pak zpětně potvrzují jeho relevanci a jen na jeho základě jsou pochopitelné. Toto tvrzení dokládá i pozornost, kterou této události věnovala většina deníku, srov. ZN (*Písečtí Romové a skinheadi vydali společné prohlášení*, 7.12.94, s. 3), LN (*Skinheadi a Romové vyzývají k uklidnění sporu*, 8.12.94, s. 2), DT (*Skinheadi a Romové prý nemají zájem na pokračování konfliktu*, 8. 12. 1994, s. 14) a RP (*Městský úřad a policie v Písku iniciovaly jednání Romů a skinheadů*, 8. 12. 1994, s. 6) Za povšimnutí stojí i to, že kromě LN píše o aktérech setkání v plurálu.

4.3.2 Komentáře

Jak už bylo řečeno výše, rozsudek píseckého soudu se – na rozdíl od tragické události samé – stal také předmětem komentářů. Případ začal být zapojován do širších souvislostí a stal se podnětem k (částečně polemické) reflexi rasisticky motivovaného násilí v české společnosti a obecně vztahu majoritní společnosti k Romům, a to bez ohledu na to, jaké konkrétní postoje k rozsudku a k interetnickým vztahům jednotliví komentátoři zaujali. V tomto smyslu znamenal písecký proces jistý přelom ve způsobu psaní o podobných trestných činech.

Obecně lze říci, že autoři komentářů chápali to, co se v Písku stalo, jako projev interetnického konfliktu, a také proto nepovažovali rozsudek za adekvátní. Jako příklad uvádíme následující dva komentáře.

MFD 5. 12. 1994, s. 6

Soudci tolerují rasismus

Dohnat člověka, který neumí plavat, až k tomu, aby skočil do vody a utopil se, je v naší zemi hodnoceno v podstatě jako lapálie, minimálně písečtí soudci zastávají tento názor. Jinak by sotva mohli vynést vlastně osvobozující rozsudek v procesu, kde se rozhodovalo o trestu za tento čin.

Před soudem stálo téměř 20 mladíků s holými hlavami, kteří před rokem rozhodli uspořádat hon na Romy. Akce se tehdy „vydařila“, tři Romové se ve strachu před jejich zbraněmi a odhodláním raději vrhli do vody. Jeden z nich se však začal topit. Nejenže mu sami nepomohli, ale pod hrozbou to neumožnili ani kolemjdoucím.

(...)

Ač se mnohým může zdát rozhodnutí soudu nesmyslné, příliš nepřekvapuje. Je to už poněkoli káté, kdy justice, respektive stát jako takový, přesvědčivě dokázal, že není schopen si poradit s rasově motivovaným násilím. Závěr píseckého soudu byl neuvěřitelně mírný, zejména ve světle toho, že počet násilných střetů mezi Romy a bílou částí populace neustále roste. Vždyť i krátce po vynesení rozsudku v Písku jednoho z osvobozených odcházejících mladíků napadl Rom a několikrát jej bodl.

(...)

Sotva se dá s jistotou tvrdit, že rozhořčený Rom by svoji zbraň nevytáhl a nepoužil, pokud by skinheady nepropustil bez trestu. Jisté je však jedno. Příslušníci obou skupin stále častěji berou právo do svých rukou, protože nevěří, že je stát je schopen a někdy i ochoten se o ně a o jejich bezpečí dostatečně postarat a výsledek soudu v Písku je toho nejčerstvějším příkladem.

Soudci propásli šanci. Místo toho, aby využili tvrdost zákona proti útočníkům, se bohužel svým verdiktem spíše přiřadili k té šestině společnosti, která podle průzkumů používání síly proti Romům schvaluje a podporuje.

(Roman Gallo)

LN 5. 12. 1994, s. 5

Skini mají důvod k radosti

V září 1993 se do jihočeského Písku sjely desítky skinheadů z okolí. Procházeli se ve skupinách městem a pokřikovali hesla o likvidaci cikánů. Partička osmnácti z nich došla až k řece, kde zahlédli čtyři Romy, kteří na břehu fetovali tolue. Skini na ně zaútočili a Romové ze strachu naskákali do vody. Holohlavci jim bránili vylézt ven. Živí a zdraví se nakonec z řeky dostali pouze tři lidé, čtvrtý – osmnáctiletý Rom Tibor Danihel – utonul. Státní zástupce Cigánek (...) požadoval jako vůbec první zástupce v ČR po soudu mimo jiné postih všech skinů podle paragrafu 260 – podpora a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod občanů (...). Proces skončil a Cigánek neuspěl. Skini, kteří se při procesu skvěle bavili, mají o důvod víc ke smíchu a k novým rasistickým útokům.

Výsledek píseckého procesu je dokonalým příkladem naší nerozhodnosti a zdrženlivosti, co se posuzování mezinárodních konfliktů týče. Je přece jasné, že se jednalo o útok s rasovým podtextem. Svět má již bohatou zkušenost s tím, jakou metlou rasismus je a k jakým vede koncům. Orgány činné v trestním řízení extremistům neprozíravě neukázaly, že proti nim dokáží rázně zakročit. Útok skinheads končící zabitím Roma, totiž není „klukovinou“, ¹² ale v důsledku všech důsledků promyšlenou ideologickou akcí.

Skini jsou skinny z vlastní vůle a naše společnost to zatím snáší. Naopak Romové to, že jsou Romové, ovlivnit nemohli a nemohou. Mnozí je nemají rádi. Tato nesnášenlivost se neomezuje na konkrétní – asociální – občany, ale na celé romské etnikum.

O Romech víme málo, nebo vůbec nic. Pocit, že skini v Písku vlastně udělali záslužnou věc, když chtěli dát za vyučenou „zlobivým fetujícím cikánům, kteří stejně skončí v kriminále“, ve společnosti reálně existuje.

(Tomáš Hořejší)

Oba autoři nepochybují o vině obžalovaných ani o rasovém motivu jejich činu. Rozhodnutí soudu se jim proto jeví jako nesprávné nejen z obecně lidského hlediska, ale i z hlediska politického: je pro ně výrazem neschopnosti či nechoty soudu, reprezentujícího stát, ovlivnit přísnějším rozsudkem mezinárodní napětí ve společnosti. To domnívají se nemá jen podobu otevřeného násilí skinheadů, ale patří sem i jeho schvalování jistou částí veřejnosti (podle R. Galla tedy i písecký rozsudek) či negativní postoj majority vůči Romům, známý z průzkumů veřejného mínění. Citovaným komentářům je společné také to, že rozsudek vnímají jako precedens, a to ve dvojím smyslu: mohl se stát pozitivním precedentem, tj. dát příklad jak i v budoucnu postupovat proti rasově motivovanému násilí, stal se však precedentem negativním, návodem, jak se beztrestně dopouštět podobných činů.

Chápání smrti Tibora Danihela a především rozsudku píseckého soudu jako události s celospolečenským dosahem se odráží i v tom, že je v obou textech tematizováno většinové MY, jež bylo v dosud analyzovaných textech přítomno jen implicitně, jakožto nositel perspektivy, z níž jsou Romové a skinheadi nahlíženi jako relační pár (viz 4.1, 4.2). O tomto MY lze pozitivně říci pouze to, že se k němu počítají oba autoři a že je tvoří příslušníci majority, kteří na skinheady nahlízejí jako na samostatnou skupinu stojící vně tohoto MY, a to bez ohledu na to, zda jejich aktivity schvalují, nebo odsuzují. Nejednotnost tohoto MY ve vztahu ke skinheadům a samozřejmě i k Romům se odráží v tom, že oba autoři rozsudek

¹² Vyslovení názoru, že útok nebyla klukovina, lze chápat nejen jako přímou polemiku s píseckým státním zástupcem Jiřím Sigmundem, srov. „*Je katastrofa, že se pod pojmem skini řadí lidé, kteří ještě nemají ujasněný politický ani životní názor, a proto dělají takovéhle hlouposti a doslova vyjančené klukoviny*“ (Jindřich Šídlo, *Prvních sedmnáct paragrafů 260*, Respekt 26/94).

kritizují z perspektivy tohoto MY, ale zároveň v rozsudku vidí symptom negativních, či přímo rasistických postojů majority vůči Romům. Obtížnost této textové strategie se odráží ve volbě pojmenování pro MY, srov. „*Ač se mnohým může zdát rozhodnutí soudu nesmyslné, příliš nepřekvapuje*“; „*přiřadili se k šestině společnosti, která podle průzkumů používání síly proti Romům schvaluje a podporuje*“; „*naše společnost to zatím snáší*“; „*Pocit, že skiní (...) vlastně udělali záslužnou věc (...) ve společnosti reálně existuje*“.

Pro utváření mediálního obrazu události by se soudě podle titulků *Soudci tolerují rasismus a Skiní mají důvod k radosti* mohl zdát určující odsudek soudního rozhodnutí. Podle našeho názoru je však pro smysl, který autoři analyzované události přisoudili, důležitější, že většinové MY není v těchto textech přítomno jen implicitně, jako nositel perspektivy, z níž je událost nahlížena a z níž tvoří skinheadi a Romové relační pár (viz 4.1, 4.2), ale jako další aktér; z jiného pohledu jako kategorie, jíž jsou připisovány atributy právě na základě jejího vztahu k Romům.

Následující poznámka ukazuje, že s přesunem zájmu tisku od události k postojům majority vůči Romům nedochází, jak by bylo nasnadě, pouze k rozšíření páru Romové – skinheadi o třetí člen, ale jako relevantní se ukazuje nový relační pár MY (majorita) – Romové.

Práce 8. 12. 1994, s. 3

Rasismus ve většině z nás

„Klidně můžeš zabít cigána, nic se ti nestane,“ řekl po osvobozujícím rozsudku nad skiny v písecké soudní síni jeden z přihlížejících Romů. Tragická smrt osmnáctiletého Tibora Danihela, který utonul v září 1993 v Otavě, kam jej se třemi jeho kamarády zahnali vyznavači hnutí skinheads, nebyla z pohledu romského etnika potrestána. V davu, který v divoké extázi zabíjí, se asi opravdu těžko hledá konkrétní viník. Nemohu ovšem uvěřit tvrzení obhájců a závěru soudu, že obžalovaní jsou mírumilovní kluci. V soudní budově i v její blízkosti nenechávali svými výroky nikoho na pochybách, jaké názory skinheads vyznávají. Státní zástupce JUDr. Petr Cigánek požadoval jako první v ČR postih skinů z trestného činu podpory a propagace hnutí směřujícího k potlačení práv a svobod občanů. Jak ukazuje písecké soudní přelíčení, bez úspěchu. Asi proto, že nadřazená rasa takové útoky netrestá.

(Marcela Honsová)

Autorka citované poznámky vyjadřuje svůj kritický postoj k rozsudku tím, že se událost snaží nahlížet spíše z perspektivy Romů (srov. „*Tragická smrt (...) nebyla z pohledu romského etnika potrestána*“ a „*nadřazená rasa takové útoky netrestá*“); zvláště druhý příklad se přitom podstatně podílí na celkovém vyznění textu. Z hlediska zacházení s kategoriemi však není důležité, že se zde majority přisuzují negativní atributy, ale to, že jsou (nějaké) atributy připisovány jí, nikoli – jak je obvyklé a jak ještě dále uvidíme – Romům.

Nesouhlas s rozsudkem a se vztahem majority k Romům nejostřeji zformuloval Ivan Gabal v komentáři sarkasticky nazvaném *Zkuste si zabít Cikána* (MFD 6.12.94, s. 12). Autorův velmi kritický postoj se odráží ve volbě výrazně expresivních prostředků (srov. zvláště titulek, používání pojmenování „*Cikáni*“, apel na čtenáře v titulku a v prvním odstavci a analogie s etnickými čistkami na Balkáně či s apartheidem). Tento text se sice od předchozí poznámky po formální stránce výrazně liší, ale Gabal stejně jako Honsová pracuje s relačním párem Romové – majorita a charakterizuje většinové MY (ve vztahu k Romům a k jiným – i historickým – menšinám). Činí tak ale nikoli z perspektivy Romů, ale z pozice experta na interetnické vztahy, který v nedobrych vztazích majority s minoritou a „*v etnické a kulturní sebestřednosti a uzavřenosti*“ české politiky vidí ohrožení občanské společnosti. Rozdíl v perspektivě podání lze dobře ukázat na tom, že v podstatě totéž, co Honsová cituje jako

výrok konkrétního Roma („*Klidně můžeš zabít cigána, nic se ti nestane*“), říká Gabal v titulku svého článku jako příslušník majority.

MFD 6. 12. 1994, s. 12

Zkuste si zabít Cikána

V Pisku u soudu vám poradí: musí vás být víc, vyholte si hlavy a zakryjte obličej. Cikánů se nedotýkejte. Stačí je zahrnout do hluboké vody. Ty, co vám budou bránit, stačí odblokovat. U soudu zastrašujte svědky, lžete, odvolávejte se na kolektivní odpovědnost, stavte se vlastencem. V nejhorším dostanete podmínku. Bude-li vás dost, za rok vyčistíte i střední město.

Dva roky pozorují, jak život tento scénář píše. Bylo jen otázkou, kdy jej někdo posvětit.

Pět let po revoluci se zdá, že sametový háv měl na rubu nápis „Jen pro bílé a jen pro Čechy“. Ostatně, Cikáni si stejně nových možností neváží, zneužívají je, kradou, nechodí do práce, jsou nevzdělaní a mají moc dětí, z kterých nic dobrého nebude. Nejlépe aby šli tam, kam patří, na Slovensko, do Rumunska...

Mnozí se rozzlobí, ale je čas nalít si čistého vína: V Čechách se zabydlel násilný rasismus, má podporu, je justičně a politicky tolerován a utvrzován. Skinheads jsou extrémem, ale ve svém rasismu mají potenciální podporu téměř 800 000 občanů. Dalších 24 procent má k aktivnímu rasismu jen krok. Při dnešním vývoji je otázkou času, kdy jej udělá. Nikoli lynčováním Cikánů v ulicích, ale podporou extrémistů, kteří si z „vyřešení cikánské otázky“ udělají politický program. Proti nim dnes stojí sotva 30 procent odpůrců rasismu. Ti se však dnes bojí něco dělat.

(...)

A co stát? Neuzavřené případy zápalných lahví v romském domě i fašistického řádění v Terezíně, (...) skrytě rasistické a nejapně populistické výroky pražského primátora v předvolební kampani, (...) překvalifikování rasistických útoků na přestupky, zavírání očí nad dopady zákona o občanství, (...) trapné mezinárodní zapírání, že Romové jsou v Čechách etnickou menšinou, jakkoli je tak vidíme a oni se tak cítí. Česká politika prostě pocít etnické a kulturní sebestřednosti a uzavřenosti podporuje, čímž rasismu a netoleranci uvolňuje cestu.

(...)

Ivan Gabal

Uvedené komentáře se, jak už bylo řečeno, podstatně podílely na utváření mediálního obrazu analyzované události, na tom, že byla dále vnímána v kontextu interetnických vztahů, jako něco, co vypovídá nikoli už jen o vztazích Romové a skinheadů, ale o vztazích Romů a majority. Ustálenost tohoto obrazu potvrzuje i to, že událost do tohoto kontextu zapojují i ti, kteří rozsudek soudu nekritizují a vztah majority a Romů vidí jinak. Jako první příklad uvádíme kritickou reakci na Gabalův komentář.

MFD 10. 12. 1994, s. 12

Pohrdání soudem jako postoj raději ne

(...)

Samotná tahanice o to, zda je rozsudek soudu přiměřený, či zda je přitakáním politickému extremismu, není tak podstatná. Uvážíme-li ovšem, že šestnáct skinheadů postavených před písecký soud bylo jen náhodně vybraným vzorkem těch, kteří se honu na romské teenagery účastnili, že cizí zavinění smrti nebylo žalobou přímo prokázáno a že mladý Rom byl patrně pod vlivem omamné látky, dostane ostrá kritika píseckého tribunálu přinejmenším trhlínu.

Podstatně více však zaráží způsob, jakým reagovali na tuto událost někteří novináři a část veřejnosti. Sociolog Ivan Gabal ve svém článku Zkuste zabít Cikána (...) dobře ukazuje, kam až je ochoten zajít český intelektuál na své cestě za jedinou objektivní pravdou. Úvodní demagogická díkce, splétání několika historických rovin

v jednu, výsměšné pohrdání rozhodnutím nezávislého soudu, to je konglomerát, který zavání extremismem možná ještě více než půtky holých lebek, zvláště je-li toto pohrdání šířeno vzdělavcem.

(...)

Poměrně módní poukazování na rasismus jako na nenávist vůči Židům, Slovákům, Němcům a Romům, Maďarům a dalším národům je necitlivé klopýtnutí - český rasismus dnes totiž nejde proti příslušníkům kteréhokoli civilizovaného legitimního národa - rasismus v našem podání je záležitost čistě protiromská.

(...)

Vnucuje se otázka, zda důvody, proč 70 % obyvatel našeho státu nemá Romy příliš v lásce, zatímco příslušníci jiných národů i jiných národních menšin jsou námi akceptováni, nevycházejí do značné míry ze samého jádra romské populace - ze svébytné kultury chování či svéráznosti romských obyčejů. Neúcta k právu a neschopnost adaptace se jako věrohodné atributy romství tak hluboko vryly do krve českého člověka, že to bude trvat asi hodně dlouho než se sisyfům z HOSTu podaří tento dojem napravit. Cikán je totiž viděn očima valné části společnosti především jako permanentní rebel a překračovatel zákona, což při pohledu na míru romské kriminality není zase tak nepochopitelné.

Zvlášť pikantní je, že ti, kdo by se o nápravu tohoto dojmu měli snažit nejvíce, tedy samotní Romové, o to nejvíce zájem.

Český vzdělanec posílen vlnou evropského kosmopolitismu si zadal heroický úkol zcivilizovat barbary. Při plnění této posvátné ideje se nebojí otevřeně brojit proti rasismu skrytému v politice i v masmédiích či proti rozhodnutí soudu. Svým postojem se tak dostává na stejnou stranu jako jeho chránělec, jímž je v tomto případě romská populace, totiž na stranu pohrdání soudem, ergo právem, ergo právním státem

L. Lisse

Soudě podle titulku a první části textu vedla autora, studenta Právnické fakulty UK, k napsání tohoto textu Gabalova kritika soudního rozhodnutí; tu považuje za větší projev extremismu než „*půtky holých lebek*“. Vzhledem k celkovému vyznění jeho polemiky se však jeví podstatnější to, že této příležitosti využil k tomu, aby se vyjádřil k vztahům mezi majoritou a Romy, a k tomu, jak tyto vztahy nahlíží „*český intelektuál*“ Gabal a „*sisyfové z HOSTu*“. Podle autorova názoru nelze antipatie majority vůči Romům dávat do souvislosti s antisemitismem, protože „*rasismus v našem podání je záležitost čistě protiromská*“ a jako takový není vzhledem k míře romské kriminality nepochopitelný. Lisse zdůrazňuje sociální rozměr problému a v akcentování etnicity Romy, či dokonce v možnosti, že by získali status etnické menšiny, vidí překážku v jejich integraci do majoritní společnosti. Názory těch, kteří v honbě „*za jedinou objektivní pravdou*“ či posílení „*vlnou evropského kosmopolitismu*“ skutečný stav věcí ignorují nebo dezinterpretují, jsou podle něho paternalistické (zadali sami sobě „*heroický úkol zcivilizovat barbary*“) a vedou až k pohrdání soudem a právním státem.

Zajímavý je také rozdíl v tom, jak se oba autoři vztahují k většinovému MY. I. Gabal reprodukuje názory majority na Romy s distancí (Jejich výřtu bezprostředně předchází věta „*Pět let po revoluci se zdá, že sametový háv měl na rubu nápis 'Jen pro bílé a jen pro Čechy'.*“) a předpokládá, že alespoň pro část majority budou naopak nepřijatelné jeho názory („*Mnozí se rozzlobí, ale je čas nalít si čistého vína*“). Lisse se naopak s protiromskými postoji většinového MY ztotožňuje: „*rasismus v našem podání je záležitost čistě protiromská*“; „*Vnucuje se otázka, zda důvody, proč 70 % obyvatel našeho státu nemá Romy příliš v lásce, zatímco příslušníci jiných národů i jiných národních menšin jsou námi akceptováni, nevycházejí do značné míry ze samého jádra romské populace - ze svébytné kultury chování či svéráznosti romských obyčejů*“ (zdůrazněno námi). Používá je jako argumenty a výslovně je staví do protikladu k názorům zastánců Romů: „*Neúcta k právu a neschopnost adaptace se jako věrohodné atributy romství tak hluboko vryly do krve českého člověka, že to bude trvat asi hodně dlouho než se sisyfům z HOSTu podaří tento dojem napravit.*“

Je domníváme se zjevné, že Lisse polemizuje také, ne-li především s tím, co se v Česku obvykle nazývá levicový paternalismus či sociální inženýrství. Vzhledem k dosavadnímu výkladu i k dalším textům otištěným v tomto sborníku však chceme zdůraznit spíše to, že zapojení sledované události do široce pojatého interetnického kontextu vede k tomu, že romská kriminalita představuje podstatný argument i tehdy, když je obětí násilného trestného činu Rom. Výše uvedená pasáž o neúctě Romů k právu má však v Lissoho argumentaci ještě jednu podstatnou roli: neúcta k právu, ovšem v podobě pohrdání soudním rozhodnutím, je spolu s ignorováním názoru většinového MY na Romy důležitým atributem jeho oponentů, zastánců Romů: „Český vzdělanec (...) Svým postojem se tak dostává na stejnou stranu jako jeho chráněnc, jímž je v tomto případě romská populace, totiž na stranu pohrdání soudem, ergo právem, ergo právním státem.“

V následujícím komentáři se sice o píseckém procesu nepíše, ale jeho téma a datum, kdy byl publikován, opravňují k domněnce, že na něj a alespoň na některé výše uvedené komentáře reaguje. V každém případě rozvíjí téma rasismu v České republice, kterého se tak či onak dotkly všechny předchozí texty.

DT 7.12. 1994, s. 3

To je náš český rasismus z lhotejnosti a nezájmu

Romská menšina, která se vzhledem ke svým výjimečným reprodukčním schopnostem rozmnožuje geometrickou řadou, žije, jak říkáme my, slušní bílí občané, na okraji společnosti. Několik tisícovek militantních, strojkem ostříhaných adolescentů, kteří se zapálenými vlasteneckými srdci a něčím na mlácení v ruce chtějí vrátit „Čechy Čechům“. Pragmatičtí státní úředníci, kterým pro horu veledůležitých ekonomických a mezinárodněpolitických záležitostí jaksi již nezbyvá času ani chuti k řešení kulturního bytí a nebytí několikasettisícové národnosti. Intelektuálové, kteří při formování svých idejí o tom, kam by se měla a neměla ubírat naše společnost, nějak zapomínají na to, co nazýváme romskou otázkou. *To je náš český rasismus.*

Podle odhadů přešlo po rozdělení federace do její bohatší části na 250 tisíc Romů. V současné době jich v ČR žije možná 300 000, možná půl milionu. Přesné číslo nikdo nezná. V uzavřených romských komunitách, kde je každý někoho příbuzný a bydlí alespoň na pěti místech najednou, je prakticky nemožné provést přesnější sčítání. V oficiálních statistikách se sice hovoří o nějakých 33 tisících občanů romské národnosti, což je však naprosto irelevantní údaj, neboť vypovídá pouze o těch, kteří se ke své pravé národnosti *přiznali*. Navíc vzhledem k tomu, že zvyk mít kupu dětí, který je v archaicky uspořádané romské komunitě hluboce zakořeněn, nebyl dříve ani dnes limitován a uveden na úroveň odpovídající době koncem dvacátého století a lze očekávat, že počet Romů v příštích letech dosáhne milionu. A tento milion se za dalších několik let zdvojnásobí (...) Není to přehnané tvrzení, pokud si uvědomíme, že současný systém sociálních dávek umožňuje vícečetné romské rodině při dané životní úrovni pohodlně žít jen z přídavek na děti. Romům se prostě *vyplatí* mít hodně dětí, neboť stát jim za ně dobře zaplatí (...) Přitom právě v prvních letech je pod vlivem matky a rodiny osobnost malého Cikáněte (omlouvám se za toto vyjádření, ale výraz „Romě“ by asi zněl poněkud podivně) formována podle pravidel a zvyků, které z něj vytvoří člověka stejně neadaptabilního, nevybaveného pro život v naší zemi, jako jsou jeho rodiče. Stát posléze již není schopen takto „vychovaným“ mladým Romům zaplatit a zajistit vzdělání a poctivou práci, protože oni již o ni prostě nemají zájem (...) Právě problém romské kriminality je vůbec nejnázornější ukázkou tohoto alibistického postoje, když policie například odmítá rozdělovat kriminální činy spáchané Romy a ostatními občany, aby nebyla nařčena z rasové diskriminace, přičemž je zamlžována skutečnost, že při asi devadesátiprocentním podílu Romů na celkovém počtu spáchaných trestných činů prakticky neexistuje kriminalita *mezi Romy navzájem*, což je nesmírně závažný sociologický fakt. Problém je dokonce převrácen naruby, když napadení Roma se v absolutní většině případů považuje automaticky za čin s rasovým podtextem, ale napadení Čecha Romem již samozřejmě nikoliv.

(...)

V současnosti tak vyvstává otázka, zda nově zvolená městská zastupitelstva pochopí a budou mít dost odvahy alespoň částečně řešit romskou otázku. Určité možnosti a pravomocce v podobě místních rozpočtů apod. k tomu mají, ale co by jim především nemělo chybět, je zájem, aby se konkrétně v jejich městě a na jejich vesnici udělal krok od primitivního rasismu z lhotejnosti směrem k tolerantnímu národnostnímu soužití, kde občan této země

nebude diskriminován již od nejútlejšího věku, kdy je ponechán na pospas vlivu, který mu fakticky brání začlenit se do širší společnosti. (...) ¹³

Ve válce v Bosně nebo při potyčkách v Severním Irsku i nyní přicházejí o život stovky a tisíce lidí *jen* pro rozdílné místo narození. V České republice se romský problém občanskou válkou katastrofálních rozměrů neřeší a vzhledem k národní povaze bohudík asi nikdy řešit nebude. V naší republice se totiž tento problém neřeší *vůbec*. A to je náš český rasismus.

Jan Müller

Stejně jako Lisse ztotožňuje autor český rasismus se vztahem majority k Romům. Pracuje při tom s kategoriemi Romové, skinheadi, většinové MY, intelektuálové (ti jsou zde charakterizováni pouze tím, že romskou otázku přehlížejí) a stát. Autorovo pojetí problému odráží to, kolik prostoru či jakou váhu těmto kategoriím přisuzuje. Marginalizace či zesměšňování skinheadů („*militantní, strojkem ostríhaní adolescenti*“) dokládá rostoucí zájem o vztah majority k Romům (viz výše). Další tři kategorie by bylo možné popsat jednotlivě, ale protože vztahy mezi nimi tvoří podstatnou část autorovy argumentace, pokusíme se je popsat právě v těchto souvislostech. Tak např. „*výjimečné reprodukční schopnosti*“ Romů a jejich asociální jednání jsou podle autora atributy Romů, ale také, ne-li především důsledkem politiky státu, tj. na jedné straně příliš vysokých sociálních dávek, na druhé straně pak nezájmem o začlenění (mladých) Romů do života většinové společnosti. Jako důsledek politiky státu je prezentován také negativní postoj většinového MY vůči Romům, vlastně jediný atribut, který je této kategorii (k níž se počítá i autor článku) explicitně přisouzen. Pojímání většinového MY jako oběti romské kriminality, a tedy zprostředkovaně „*nezájmu*“ státu o Romy, má v autorově argumentaci dvojí funkci. Autor jím jednak zdůvodňuje negativní vztah majority vůči Romům, jednak – protože stát podle něho přehlíží „*skutečnost*“, že Romové se podílejí na kriminalitě 90%, ale oběťmi těchto deliktů téměř nejsou jiní Romové – mu dovoluje nepřímě polemizovat s názorem, že napadení Romů v Písku či jiné případy byly rasově motivovanými činy. Pokud stát romskou kriminalitu neneviduje a nechápe ji jakou součástí interetnického konfliktu, nelze podle jeho názoru za projev tohoto konfliktu, a tedy za rasově motivovaný čin považovat ani každé napadení Roma Čechem. (Není podstatné, zda je tato argumentace logicky správná.)

Pasáž o tom, co by mohla či měla udělat místní zastupitelstva pro to, aby byl učiněn „*krok od primitivního rasismu z lhostejnosti směrem k tolerantnímu národnostnímu soužití, kde občan této země nebude diskriminován již od nejútlejšího věku, kdy je ponechán napospas vlivu, který mu fakticky brání začlenit se do širší společnosti*“, ukazuje, že autorův postoj k Romům je v zásadě vstřícný. Zároveň však reprodukuje mnohé předsudky a nedoložená tvrzení, která jsou zcela v souladu s negativním míněním většinového MY o Romech.¹⁴ Toto negativní mínění není nijak zpochybňováno, resp. není vůbec reflektováno, a tak několikrát užitě spojení „*náš český rasismus*“ odkazuje opět jen k postoji státu, nikoli k „*rasismu v nás*“, jak je tomu např. ve výše uvedené poznámce M. Honsové.

¹³ Zvýraznění tučným písmem a kurzívou v tomto článku jsou autorská.

¹⁴ Nejobecněji lze mluvit o umísťování Romů blíže k přírodě a dále do minulosti, viz „*Romská menšina, která se vzhledem ke svým výjimečným reprodukčním schopnostem rozmnožuje geometrickou řadou*“ nebo „*v archaicky uspořádané romské komunitě*“. Stojí za zamyšlení, zda s touto tendencí nesouvisí – samozřejmě nevědomě – i autorova metajazyková úvaha o nemožnosti nahradit výraz „*cikáně*“ výrazem „*Romě*“. Pociťovaná potřeba takového pojmenování už sama o sobě svědčí o odlišnosti Romů od ostatních lidských skupin, neboť substantiva středního rodu vzoru kuře, jichž se v češtině užívá k pojmenování mláďat živočichů, se pro pojmenování dětí různých národů netvoří; jedinými výjimkami jsou právě „*cikáně*“ a „*židé*“.

3. Další vývoj případu

Jak už bylo řečeno v úvodu, písecký proces byl definitivně uzavřen až rozhodnutím Vrchního soudu v červnu 1999. Není v našich silách zde v úplnosti rekonstruovat všechny peripetie, kterými soudní projednávání tohoto případu prošlo, ani jejich reflexi v tisku. Při všem zjednodušení lze říci, že soudy a tisk nejprve akceptovaly rasový motiv události (srov. např. titulky *Na soudce známého z procesů o rasové nesnášenlivosti je podáno trestní oznámení pro hanobení píseckých Romů*, ZN, 13.8.1996, s. 1) a nakonec i to, že šlo o rasově motivovanou vraždu. Největší vliv na proměnu pohledu na smrt Tibora Danihela však neměl tisk, ale zástupci pozůstalých, anarchista J. Polák¹⁵ a advokát K. Kubíček,¹⁶ a později i představitelé státní moci, členové Rady pro národnost a ministryně spravedlnosti V. Parkanová. Jistě bylo důležité i to, že v říjnu 1996 navštívil Písek prezident V. Havel a při této příležitosti uctil památku zemřelého a vyslovil znepokojení nad průběhem vyšetřování a soudního projednávání tohoto případu. Srov. následující ukázkou.

Právo 19. 10. 1996, s. 2

Prezident zneklidněn průtahy v šetření Danielovy smrti

(...) Jsem dost zneklidněn tím, že se po tak dlouhou dobu nepodařilo jednoznačně říci, co se vlastně stalo, kdo je vinen a potrestat ho. Vše nasvědčuje tomu, že se mladý Rom stal obětí rasismu. Přesto jsem nabyl dojmu, že v samotném městě je zájem emoce uklidnit. Písek si rozhodně nezaslouží, aby byl nazýván rasistickým městem,“

¹⁵ Anarchisté a Jakub Polák osobně posuzovali písecký případ jako úmyslný, rasově motivovaný násilný trestný čin již od samého počátku a toto jejich hodnocení se již v říjnu 1991 objevilo také v tisku: ve zprávě RP o anarchistické demonstraci a ve zprávě LD o tiskové konferenci šéfredaktora anarchistického časopisu A-kontra Jakuba Poláka. Tyto zprávy jsou v tomto období v českých médiích jediné, v nichž je případ takto - jako rasisticky motivovaný - odsuzován, resp. s výjimkou reportáže Práce *Násilí plodí enem násilí* (viz výše) vůbec nějak komentován. Uvedené texty ovšem neobsahují žádný explicitní poukaz k písecké tragédii, přestože je pravděpodobné, že anarchisté reagovali také na Danihelovu smrt a že ji zahrnuli do svého monitoringu rasového a fašistického násilí. Jejich hodnocení případu tak zůstalo pouze implicitní a nevyvolalo žádné další reakce:

RP 4. 10. 1993, s. 2

Anarchisté proti rasismu

Doufáme, že pro uvědomění si vážnosti situace nebude třeba dalších mrtvých. Řekl to na Staroměstském náměstí jeden z pořadatelů sobotní demonstrace proti rasistickému a fašistickému násilí. Zúčastnilo se jí kolem tří stovek mladých lidí. „Je ostudné pro tuto společnost, která se chce nazývat demokratickou, že na tyto jevy upozorňujeme my, příslušníci nejmladší generace, a to bez jakéhokoliv viditelného důsledku,“ uvádí se v prohlášení Anarchistické federace. Podle něj ti, kteří v minulosti usilovali o respektování lidských práv, dnes k projevům fašismu a rasismu mlčí. (...)

(ryc)

LD 6. 10. 1993, s. 6

Rasistické vraždy

Za minulý měsíc byli v České republice z rasistických důvodů zavražděni celkem čtyři lidé. Uvedl to na veřejší tiskové konferenci šéfredaktor anarchistického časopisu A-kontra Jakub Polák. Podle něj se větší část české veřejnosti i tisku „tváří“, jako by rasistické tendence v České republice neexistovaly. (...)

¹⁶ Srov. „Zatímco podle zástupce matky utonulého Kolji Kubíčka se obžalování spolu s dalšími skiny dopustili trestného činu vraždy ze zvlášť zavržených pohnutek, neboť tak jednali kvůli odlišné barvě pleti svých obětí, požadoval okresní státní zástupce Petr Cigánek odsouzení za jiné trestné činy. (...) (Rodina Danihelových je pobouřena mírným rozsudkem nad skiny, ZN 13.3.1997, s. 3).

dal Václav Havel. Prezident uctil památku utonulého Roma kyticí sedmi bílých růží, které ve čtvrtek večer pietně hodil do řeky Otavy v místě, kde došlo k tragické události.

(ls)

Odhlédneme-li od komentářů P. Uhla, srov. např. text *Písecký soudce prostě nesoudí* (Právo 6.8.1996, s. 4), v němž je smrt Tibora Danihela s odvoláním na názor odborníka na trestní právo poprvé jednoznačně označena jako vražda, můžeme říci, že se tisk na utváření nového obrazu události podílel jen tím, že zastáncům tohoto názoru postupně dával větší prostor. Není také nepodstatné, že v případě ministryně spravedlnosti a Rady pro národnosti šlo o názor oficiálních míst,¹⁷ o jejichž autoritu se novináři mohli opřít i při své kritice českého soudnictví (mj. jeho pomalosti, kritizované i v jiných případech, viz např. titulky *Ani po třech letech nebylo rozhodnuto o vině v případě utonulého Roma Tibora Danihela*, Slovo 17.9.96, s.12; *Prezident zneklidněn průtahy v šetření Danihelovy smrti*, Právo 19.10.1996, s. 2). Řečeno jinak, mediálním případem (viz článek V. Trojana *Je trestné topit Roma?*, LN 19.9.1996, s. 8) se písecká událost stala teprve díky tomu, že se k ní vyjádřily i autority, které novináři mohli jen stěží pominout. Kromě již zmíněných reakcí šlo o podporu, kterou zástupci rodiny oběti J. Polákovi vyjádřila Židovská obec¹⁸ či o názor člena Helsinského výboru V. Trojana: „*Soud byl tedy znovu odročen a můžeme dále čekat násilí agresorů, kteří zůstávají nepotrestáni. Mluvíte-li s Romy, kteří si stěžují na to, že se bojí volně chodit v ulicích našich měst a leckdy se dokonce bojí posílat své děti samotné do škol, je to druhá strana mince. Veřejnost, včetně naší justice, ji nechce vidět. (...) A tak musíme konstatovat, že dokud žádný soudce u nás nenajde odvahu rozhodně vystoupit proti rasistickým projevům, bude se situace jen dále zhoršovat.*“ (LN 19.9.96, s. 8).

Tyto dva příklady dobře ukazují, jak byla událost zapojována do etnického (v případě prvním) či interetnického kontextu, navíc nahlíženého spíše z perspektivy Romů. K tomu srov. i komentář P. Uhla nazvaný *Písecká tragedie po třech letech*: „*Odlišná kultura a tradice přitom působí, že průtahy v trestním řízení urážejí romský cit pro spravedlnost ještě více než český. Nečinnost některých orgánů a jejich podjatost k projednávání věci, přibývajících každým novým prohřeškem proti zákonu a spravedlnosti, Českou republiku v romských očích usvědčují: je to společnost gadžů pro gadže, diskriminující Romy. Riskujeme, nejen v Písku, že stále větší segregace, do níž jsou Romové vháněni, přeroste v docela obyčejný apartheid.*“ (Právo, 2. 10. 1996, s. 4). Další komentář téhož autora, *Nejvyšší soud rozhodne o demokracii* (Právo, 24. 2. 1998, s. 4) prezentuje událost na ještě obecnější rovině, soudní rozhodnutí o něm vypovídá o povaze demokracie u nás: „*Odpovědnost soudců nejvyššího soudu tentokrát*

¹⁷ Důležitost autority mluvčího nepřímo dokládá i následující příklad. Za vraždu byla totiž smrt Tibora Danihela označena i v anonymních letáčkách, které se v Písku objevily v červnu 1996. V tomto případě však tisk věnoval pozornost spíše jejich vyhrcovanému obsahu a jejich negativnímu vlivu na atmosféru ve městě.

ZN 17. 6. 1996, s. 3

V Písku se objevily štvavé letáky,

Štvavé laděné anonymní letáky, které připomínají tragické utonutí osmnáctiletého Tibora Danihela před třemi lety a následující osvobozující rozsudek skinheadů, se začátkem víkendu objevily na několika místech v Písku.

Plakáty, které zobrazují fotografii mrtvého a začínají velkým nadpisem „vrazi nesmí zůstat nepotrestáni“, obsahují řadu ostrých výpadů na adresu soudu. Obviňují město Písek z fašismu a vyhrožují, „že společnost za nynější stav zaplatí“ (...)

¹⁸ Srov. „*Židovská obec v Praze věnovala zmocněnci pozůstalých zavražděného Tibora Danihela - Jakubu Polákovi - pět tisíc korun, aby mu pomohla při hledání svědků této vraždy a k obnovení procesu. Uvedl to Jakub Polák.*“ (P 1.10. 96, s. 1, Do procesu se skiny z Písku se zapojila židovská obec).

*značně přesahuje pouhé právní posouzení jedné trestní věci. Neboť budou rozhodovat také o tom, zda tu vůbec může fungovat demokratická společnost lidí, rovných ve svých právech i důstojnosti.“*¹⁹

4. Závěr

Jak už bylo řečeno, od tragické události v Písku do vynesení konečného rozsudku uplynulo téměř šest let. Během nich se – někdy i podstatně – změnil mediální i politický diskurs, a to i diskurs o rasově motivovaném násilí a obecně o xenofobii a rasismu v české společnosti. Tuto proměnu jistě způsobil mj. nárůst rasově motivovaného násilí, resp. to, jak je soudy posuzovaly. Psaní o smrti Tibora Danihela a o soudu s jejími viníky je jedním z dokladů této proměny. Písecký případ tuto proměnu zčásti podnítil, zčásti je obrat, který ve způsobu psaní o něm v průběhu let nastal, součástí obecnějšího vývoje vztahu elit k rasově motivovanému násilí, který byl způsoben i jinými událostmi (srov. v tomto sborníku studii Ukázková rasová vražda).

V roce 1993 nevěnovaly české noviny analyzované události o mnoho větší pozornost než jiným kriminálním činům a spoléhaly se až na výjimky (Blesk, LN) na zpravodajství ČTK a (spolu s ním) na informace policie. Z popisu události ve většině zpráv není příliš zřejmé, že šlo o úmyslný trestný čin, podrobnější údaje dosvědčující přímý podíl pachatelů na smrti oběti nejsou uváděny. Vysvětlení lze patrně hledat jednak ve snaze dodržet zásadu presumpce neviny a v nedostatku informací, jednak v relativním nezájmu o případ, v nedocení jeho společenské závažnosti. O tom svědčí absence jakékoli další reflexe: případu nebyl v českém tisku věnován žádný komentář. Rozsudek okresního soudu v Písku, jímž byly dva obžalovaní odsouzeni k podmíněným trestům a ostatní osvobozeni, však už vyvolal několik nesouhlasných komentářů, v nichž byl případ zasazován do širších kontextů, především do kontextu interetnických konfliktů, schopnosti státu se s nimi vypořádat a nejobecněji do souvislosti vztahu majority k Romům. V letech 1996-1999 získává toto pojetí události převahu. V návaznosti na vývoj v právní kvalifikaci případu se i ve zprávách mluví o vraždě a o její rasové motivaci.

Utváření mediálního obrazu píseckého případu se vyznačuje několika rysy typickými pro postoj českých médií k násilným trestným činům, jejichž oběti jsou Romové a pachatelé příslušníci majority. Vzhledem k tomu, že Romové a skinheadi jsou nahlíženi jako dvě nepřátelské skupiny, které mají spolu neustále konflikty, zajišťuje pouhý souvýskyt těchto dvou kategorií zprávám o událostech, jako byla smrt Tibora Danihela, dostatečnou koherenci a činí je smysluplné. Neznamena to však, že je jednání skinheadů automaticky připisován rasový motiv: pohledu na Romy a skinheady jako na dvě skupiny vyřizující si vzájemné účty, které se majority tak úplně netýkají, odpovídá také užívání pojmenování „incident“ či „potyčka“ i v případech, kdy jde o jednostranný útok skinheadů. Zacházení s relačním párem Romové – skinheadi se tak nevylučuje se zpochybňováním rasistického zaměření hnutí skinheads a s hledáním jiných příčin události, které samo o sobě představuje další topos psaní o podobných trestných činech v českém tisku. (v tomto případě např. šlo o možný vliv toluenu na jednání oběti).

Relevance jiného možného relačního páru, Romové – česká majoritní společnost, pro pochopení události se ve zprávách většinou buď vůbec neobjevuje, nebo je naznačena pouze

¹⁹ Srov. text Jáchyma Topola *Pogrom v Klatovech*, v němž je s principy demokracie spojován jiný případ interetnického konfliktu, tzv. klatovský lynč: „*V základech se otřásl celý systém, na kterém je společnost založena, systém, který má chránit občany bez rozdílu před násilím chránit.*“ (Respekt 11, 11.3.1991, s. 5, viz též v tomto sborníku studii *Jiná podoba mediálního diskursu o Romech*).

proto, aby byla vzápětí popřena. V komentářích reagujících postupně na jednotlivá rozhodnutí soudu však reflexe vztahu mezi Romy a majoritou (většinovým MY, z jehož perspektivy jsou tyto texty psány) převažuje a jejím výsledkem je zpravidla připisování různých, převážně hodnotících atributů buď Romům, nebo majoritě, popř. oběma skupinám. V komentářích odsuzujících osvobozující rozsudky je majoritní společnost označována jako spoluodpovědná za vývoj celého případu a je hodnocena jako skrytě rasistická, xenofobní, netolerantní. Naopak autoři, kteří tento kritický postoj nesdílejí, vysvětlují a obhajují negativní vztah majority k Romům jako reakci na negativně hodnocené chování Romů. Událost, kdy se Rom stal obětí trestného činu, se tak paradoxně (při aktivaci relačního páru Romové – majorita „logicky“) stává příležitostí k tematizaci problému romské kriminality a k mediální produkci a reprodukci negativních stereotypů o Romech. Zkušenost majoritní společnosti s kriminálním a obecně asociálním chováním Romů slouží k vysvětlení (omluvě) jejich protiromských postojů i v textech, které jsou vůči romské menšině v zásadě vstřícné. Součástí mediálního obrazu Romů, jež se v podobných případech vždy opakuje, je také motiv pomsty Romů, založený na předpokladu, že Romové jsou emocionálnější než příslušníci majority a nerespektují stát jako vykonavatele práva, a proto „berou právo do vlastních rukou“. Pokud se obavy z pomsty Romů ukáží jako opodstatněné (většinou jde však jen o spekulace), je akt pomsty prezentován (alespoň ve zpravodajství některých deníků) spíše jako další z řady konfliktů vyplývajících z nepřátelského vztahu mezi Romy a skinheady než jako reakce na konkrétní podnět.²⁰

²⁰ Srov. následující komentář DT k vraždě Tibora Berkiho (viz v tomto sborníku studii Ukázková rasová vražda):

DT 19.5.95, s. 3

Rasismus a nacionalismus jako sociální infekce mnoha občanů

(...)

U píseckého okresního soudu byl odsouzen patnáctiletý Rom David Červeňák k jednomu roku vězení za to, že bodl nožem o čtyři roky staršího skina Zdeňka Halbicha. Tři Červeňákoví druhové, kteří zbili Halbichova holohlavého přítele, vyvázli tentokrát jen s podmíněnými tresty.

Mladí lidé ztrácejí zábrany. Neváží si života druhých. Nevímají věci kolem sebe. Pro život jim postačí víra, že příčinou všeho zla je tmavá barva pleti nebo holá hlava. Pohybují se mezi námi mladíci, kteří se chovají jako zatoulané lidožravé šelmy. Proč se tak děje a jak zabránit tomu, aby se rozmáhaly vlčí mravy, to je otázka pro psychology a sociology.

(...)

(I. Jemelka)

Seznam citovaných novinových článků

- Topol, J.: Pogrom v Klatovech, Respekt 11, 11.3.1991, s. 5.
Klimek, H.: Banda přichystala mokrý hrob. Blesk 27.9.1993, s. 1
(ria): Rom utíkající před skiny utonul v řece Otavě. MFD 28.9.1993, s. 4.
(tš): Smrt při pochodu skinů. LD 28.9.1993, s. 6.
(ch): Dohnali mladíka k utonutí. RP 29.9.1993, s. 4.
Gazdík, J.: Po útoku skinů následoval šok Romů. LN 1.10.1993, s. 1.
(bm): Pohřeb bez provokací. ZN 2.10.1993, s. 3.
Na pohřeb utonulého Roma skiní nepřišli. MFD 2.10.1993, s. 4.
Klimek, H.: Danielovi zahrál cimbál naposledy. Blesk 2.10.1993, s. 2.
(ch): Utonulý Rom pohřben, vyšetřování pokračuje. RP 2.10.1993, s. 6.
Prokešová, M., Ptáčková, M.: Násilí plodí enem násilí. MFD 2.10.1993, s. 8-9.
(ryc): Anarchisté proti rasismu. RP 4.10.1993, s. 2.
Rasistické vraždy. LD 6.10.1993, s. 6.
Skiní vyvázli s podmínkou. LN 3.12.1994, s. 1.
Šídlo, J.: Prvních sedmáct paragrafů 260, Respekt 26, 27. 6. 1994, s. 4.
(dan, toh): Rasismus soud skinům neprokázal. LN 3.12.1994, s. 12.
(ch): Potyčky v Písku skončily těžkým zraněním skina. RP 3.12.1994, s. 2.
Gallo, R.: Soudci tolerují rasismus. MFD 5.12.1994, s. 6.
Hořejší, T.: Skiní mají důvod k radosti. LN 5.12.1994, s. 5.
Gabal, I.: Zkuste si zabít Cikána. MFD 6.12.1994, s. 12.
Písečtí Romové a skiní vydali společné prohlášení. ZN 7.12.1994, s. 3.
Müller, J.: To je náš český rasismus z lhostejnosti a nezájmu. DT 7.12.1994, s. 3.
Skin a Rom vyzývají k uklidnění sporu. LN 8.12.1994, s. 2.
Skinheadi a Romové prý nemají zájem na pokračování konfliktu. DT 8.12.1994, s. 14.
Městský úřad a policie v Písku iniciovaly jednání Romů a skinů. RP 8.12.1994, s. 6.
Honsová, M.: Rasismus ve většině z nás. Práce 8.12.1994, s. 3.
Lisse, L.: Pohrdání soudem jako postoj raději ne. MFD 10.12.1994, s. 12.
Jemelka, I.: Rasismus a nacionalismus jako sociální infekce mnoha občanů. DT 19.5.1995, s. 3.
vh: V Písku se objevily štvavé letáky. ZN 17. 6. 1996, s. 3.
Na soudce známého z procesů o rasové nesnášlivosti je podáno trestní oznámení pro hanobení píseckých Romů. ZN, 13.8.1996, s. 1.
Ani po třech letech nebylo rozhodnuto o vině v případě utonulého Roma Tibora Danihela, Slovo 17.9.1996, s. 12.
Trojan, V.: Je trestné topit Roma? LN 19.9. 1996, s. 8.
(ls): Prezident zneklidněn průtahy v šetření Danihelovy smrti. Právo 19.10.1996, s. 2.
Uhl P.: Písecký soudce prostě nesoudí. Právo 6.8.1996, s. 4.
Do procesu se skiny z Písku se zapojila židovská obec. P 1.10.96, s. 1.
Uhl, P.: Písecká tragedie po třech letech. Právo 2.10.1996, s. 4.
Hradská, V.: Rodina Danihelových je pobouřena mírným rozsudkem nad skiny. ZN 13.3.1997, s. 3.
Uhl. P.: Nejvyšší soud rozhodne o demokracii, Právo 24.2.1998, s. 4.

Literatura

- Nekvapil, J. (1999/2000). Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář* 10, č. 3, 80 - 87 (viz též <http://ulug.ff.cuni.cz/osobni/nekvapil.html>).
Silverman, D. (1998). *Harvey Sacks. Social Sciences and Conversation Analysis*. Cambridge: Polity Press.

Summary

“Is it a Crime to Drown a Romany?” (The Presentation of the Violent Death of Tibor Danihel in the Czech Press)

This study deals with the way in which the Czech press wrote on the attack by skinheads on Tibor Danihel, a Romany from Písek, and on the subsequent trial. The formation of a media image of this case shows several features that are typical of the attitudes of the Czech media towards acts of violence against Romanies by members of the majority ethnic group. As Romanies and skinheads are seen as two enemy groups that are constantly in conflict with each other, the mere concurrence of these two categories ensures that reporting of events such as the death of Tibor Danihel would be coherent and meaningful. It does not, however, mean that the behaviour of the skinheads is automatically seen as racially motivated. Rather, Romanies and skinheads are seen as two groups settling their accounts, which does not affect the majority population. This is borne out by the use of the terms “incident” or “skirmish” even for cases of one-sided/unprovoked attacks by skinheads. The pairing of Romanies – skinheads does not exclude the possibility of doubting the racist motives of the skinhead movement and the search for other causes for the event, which in itself is another topos of writing about similar crimes in the Czech press.

The relevance of another possible pairing, Romanies – Czech majority society, for an understanding of the news is rarely to be found or is acknowledged only in order to reject it. The commentaries on the various decisions of the courts, however, are largely concerned with reflecting on the relation between Romanies and the majority (usually the “US”, from whose perspective these texts are written) and generally result in a description of various, normally value-laden, attributes either of the Romanies or of the majority, or in some cases of both groups. In articles condemning the courts’ decision to free the perpetrators, the majority population is seen as sharing the responsibility for the development of the whole affair and is seen in terms of concealed racism, xenophobia and intolerance. However, those authors who do not share this critical stance explain and defend the majority’s negative relations with Romanies as a reaction to negative behaviour by Romanies. A case in which a Romany is a victim of a crime therefore paradoxically (although in terms of the Romanies – majority pairing this may be logically) offers an opportunity for discussing the problem of the Romany crime rate and for the media to produce and reproduce negative stereotypes of Romanies. The majority population’s experience with the criminal and generally anti-social behaviour of Romanies serves to explain (excuse) their anti-Romany attitudes, even in texts that are basically favourable to the Romany.

One element of the current media image of Romanies, which is constantly repeated in such cases, is the Romanies motive for revenge, which is founded on the supposition that Romanies are more emotional than members of the majority population and rather than respecting the state as the upholder of the law, “take the law into their own hands”. If fears of revenge by Romanies are shown to be well founded (although in general they are pure speculation), the act of revenge is presented (at least by some newspapers) as yet another conflict arising out of unfriendly relations between Romanies and skinheads, rather than as a reaction to a specific case.

As the case in question continued for nearly six years, it was possible to trace the changes in the media discourse on racially motivated violence and more generally on racism and xenophobia in Czech society. The authors are, understandably, unaware that these changes were even part of the shifting Czech media and political discourse.

„Ukážková rasová vražda” (Vražda Tibora Berkiho v českém tisku)

Jiří Homoláč

1. Úvod

Dne 13. května 1995 vnikli ve Žďáru nad Sázavou čtyři mladí muži ve věku od sedmnácti do jednadvaceti let násilím do domu obývaného romskou rodinou Berkiových. Jeden z nich udeřil dvačtyřicetiletého Tibora Berkiho několikrát baseballovou pálkou do zátylku a způsobil mu smrtelná zranění (viz ČTK 15.5.95 19.5.95). Shodou okolností byl týž den v Letech u Písku za přítomnosti prezidenta republiky odhalen pomník Romům, kteří za druhé světové války zahynuli v tamějším koncentračním táboře (viz např. článek *Havel odhalil pomník romským obětem války*, *Práce* 15.5.95, s. 1). Následující analýza textů, které se vztahují k smrti Tibora Berkiho a/nebo k tomu, co po ní bezprostředně následovalo (mimořádná porada svolaná premiérem, návrh na přísnější postih rasově motivovaných trestných činů, pohřeb oběti, vystoupení poslance Bedy v Poslanecké sněmovně atd.), vychází ze souboru 31 zpráv ČTK a 114 novinových textů¹ (zpráv, reportáží, komentářů, anket, rozhovoru a dalších žánrově obtížněji zařaditelných textů) z období od 15.5.95 do 1.6.95.

2. Popis události

2.1 Oběť

V prvních zprávách byl Tibor Berki označován jako „Rom”, viz titulky *Ubili Roma baseballovou pálkou* (*Právo* 16.5.95, s. 5), *Roma ubili baseballovou pálkou* (MFD 16.5.1995, s. 21) a pojmenování „dvačtyřicetiletý Rom”, „43letý Rom” (MFD 16.5.95, s. 21, *Právo* 16.5.95, s. 5); „Rom ze Žďáru nad Sázavou” (*Blesk* 16.5.95) či „Rom Tibor B.” (LN 16.5.95, s. 4).² V analyzovaných novinových textech se o oběti nejčastěji píše jako o otci pěti dětí, který byl ubit ve svém vlastním domě a před zraky rodiny, srov. např. titulky *Skini utloukli otce pěti dětí. Rodina z hrůzy utíká* (*Expres* 16.5.95, s.1) nebo *Děti sledovaly, jak jim skin umlátil otce* (MFD 17.5.95, s. 3). Vůbec nejdůležitější charakteristikou oběti je to, že šlo – podle mínění sousedů, policie, představitelů města i krajského státního zástupce Coufala – o slušného Roma, tj. Roma, který má vlastní dům, stará se o rodinu, chodí do práce a nebyl trestán.

¹ Excerpoval jsem Lidové noviny (LN), Rudé Právo (Právo), Mladou frontu Dnes (MFD), Zemědělské noviny (ZN), Svobodné slovo (SS), Práci (P) a Denní telegraf (DT).

² Etnická příslušnost rodiny Berkiových byla rozhodující i pro pachatele; ti na ni totiž zaútočili proto, že se rozhodli postrašit „nějaké Romy” (viz např. MFD 24.5.95). Samy oběti se ale kategorizovaly jinak: jako Maďaři a jako chudí, resp. sociálně inferiorní:

Expres 16.5.95

(...)

„Nevím, co jim na nás vadilo, vždyť máme maďarskou národnost,” vzlykala paní Anna, která se stále nemůže smířit s myšlenkou, že muž již není mezi živými.

(...)

„Manžel musel zemřít, protože jsme nedostali pořádný byt a bydleli v téhle barabizně stranou od lidí,” usoudila nešťastná vdova.

(...)

MFD 17.5.95, s. 3

Děti sledovaly, jak jim skin umlátil otce

(...)

Policie i sousedé charakterizují rodinu jako slušnou, ale chudou. Matka byla doma, otec pracoval v pekárně. Vědělo se o nich, že občas si půjčují od známých po stokrát, ale peníze vždy vraceli.

(...)

(R. Bartoníček, J. Haid)

Expres 16.5.95, s. 1

Skini utloukli otce pěti dětí. Rodina z hrůzy utíká

(...)

Žďárský starosta Jaromír Brychta je útokem na romskou rodinu velice znepokojen. "Patřili k slušným lidem, on byl jedním z mála Romů, kteří chtěli pracovat."

(...)

(aza)

ČTK 17.5.95

(...)

Coufal potvrdil, že napadení Romové jsou velmi slušná rodina a „v minulosti se proti zákonu neprovinili“, včetně napadeného otce, který pracoval v pekárně.

(...)

Důležité přitom je, že výše uvedený výrok žďárského starosty a zvláště pak formulace „Podle ředitele žďárské policie Jiřího Obra šlo o byt občana romského původu, který však 'se zákonem neměl nikdy žádné problémy'“ z první zprávy ČTK (15.5.95) představují Tibora Berkiho jako výjimečného a vlastně nereprezentativního člena romské menšiny.

2.2. Pachatelé

V prvních zprávách se objevují zejména pojmenování „*mladici*“, „*mladí muži*“ (LN, MFD, Právo). Ta na jedné straně podávají velmi povšechnou charakteristiku útočníků, umožňující vyhnout se při nedostatku informací od policie jednoznačnému pojmenování „*skinheadi*“, na straně druhé potvrzují obecně sdílenou představu, že pachatelé rasově motivovaných činů jsou mladí lidé.³ K tomu srov. např. formulaci „*čtyři kluci z dlouhé chvíle utloukli otce romské rodiny*“ (Právo 23.5.95, s. 4), následující komentář Denního telegrafu (DT) a pasáž z prezidentova rozhlasového pořadu Hovory v Lánech.

DT 19.5.95, s. 3

Rasismus a nacionalismus jako sociální infekce mnoha občanů

(...)

Nejdříve je nutné vědět, jak a kde mohou vyrůst mladici, kteří zabíjejí pro jinou barvu pleti baseballovou pálkou či nožem. Až bude známo prostředí, které podporuje rozvoj této sociální infekce, bude čas hledat i vakcínu proti nemoci rasismu a nacionalismu, jejíž bakterie sídlí v hlavách mnoha lidí.

(I. Jemelka)

ČTK 21.5.95

(...)

³ Srov. také reportáže o rodičích útočníků, viz *Roma Tibora Berkiho zavraždil rasismus. Matka (38) obviněného skina (17) hájí slovy „Vždyť je to puberták!“* (Expres 20.5.95) a *Rodiče skina vyšetřovaného kvůli vraždě prožívají šok* (MFD 24.5.1995). V obou se objevuje obraz mladíků svedených špatnými kamarády, skinheady.

Havel poukázal na to, že mnohdy mladí chlapci, kteří do jisté míry nevědí, co činí a vytahují se jeden před druhým, mají pocit, že se stanou hrdiny a získají autoritu, když budou „někde něco křičet proti Romům”. Prezident v této souvislosti zdůraznil význam soustředěné výchovy.
(...)

Přestože se v prvních zprávách v seriózním tisku o pachatelích píše jako o mladících, formulace typu „Členství v hnutí skinheads mladíci popírají. Pouze M.K. přiznává, že s hnutím sympatizuje - policie u něj také zajistila symboly hnutí” (LN 16.5.95, s. 4) vycházejí stejně jako texty Blesku a Expresu, ve kterých jsou pachatelé od počátku označováni jako „skinheadi”,⁴ z předpokladu, že skinheadi a Romové patří k sobě, tvoří – slovy etnometodologie – relační pár⁵. Nebýt Romem nebo skinheadem se tak stává jednou z charakteristik většinového my, viz titulek komentáře *Skini, Romové, my* (Právo 23.5.95, s. 4).

2.3 Smrt Tibora Berkiho

Násilný akt sám je i ve stylově neutrálních zprávách popisován pomocí pojmenování „ubít” (viz titulek *Roma ubili baseballovou pálkou*, MFD 16.5.95, s. 21), „utlouct” (*Skini utloukli otce pěti dětí*, Expres 16.5.95, s. 1) nebo „umlátit” (*Děti sledovaly, jak jim skin umlátí otce*, MFD 17.5.95, s. 3). V komentářích, jejichž autoři rasově motivovaný zločin a rasovou diskriminaci odsuzují zcela jednoznačně, je pak násilná smrt Berkiho popisována s velkou mírou expresivity.

P 17.5.95, s. 1

Musel zemřít Tibor Berky?⁶

V sobotu umlátí dva skini ve Žďáru nad Sázavou k smrti třiačtyřicetiletého Tibora Berkyho v jeho vlastním bytě. Baseballovou pálkou nadělali z lebky otce pěti dětí kaši proto, že byl Rom.

(...)

(J. Hajný)

MFD 24.5.95, s. 13

Berkiho Lethé

(...)

Smrt Cikána⁷ Berkiho, kterému před vlastními dětmi vymlátí skinheads mozek z hlavy, se týká české demokracie. Komu by se příměr zdál silný, nechť si představí, že “bílí” jsou v menšině a baseballové pálky rozbíjí necikánské hlavy (...)

(I. Gabal)

Na rozdíl od referování o klatovském případu, kde také došlo k násilnému porušení domovní svobody a k smrtelnému zranění, ovšem nikoli „slušného”, ale několikrát trestaného Roma (srov. v tomto sborníku příspěvek Jedna podoba mediálního diskursu o Romech), věnoval tisk pozornost i tomu, jak událost vnímaly

⁴ Viz titulky *Skini vraždili baseballovou pálkou. Holé lebky ubily Roma ze Žďáru nad Sázavou* (Blesk 16.5.95), *Skini utloukli otce pěti dětí* (Expres 16.5.95) a pojmenování *holé lebky* (Blesk 16.5.95), *hololebí mládenci* (Expres 16.5.95) či *skinský výrostek* (Expres 16.5.95). Následující citát ukazuje, nakolik je vnímání Expresu a jeho informátorů v zajetí rasových představ: „Po čtvrtém účastníkovi ‘razie’ na romskou rodinu policie stále pátrá (...) Svědci udávají, že má obličej s výrazně ‘árijskými’ rysy” (Expres 19.5.95).

⁵ K tomu srov. Nekvapil, 2000/2001, s. 43: „Jde o takové páry kategorií, jako jsou „manžel-manželka”, „přítel-přítel”, „rodič-dítě”, „nadřizený-podřizený” (v práci). Charakteristické je pro tyto páry kategorií to, že vůči sobě (tj. vůči své „párové kategorii”) mají zřetelná práva a povinnosti a vůbec typická očekávání, například pokud jde o poskytnutí pomoci (...) Příznačné je pro tyto inventáře kategorií také to, že jestliže jeden z členů těchto párů (v komunikaci) chybí, je postrádán.”

⁶ Psaní příjmení oběti zpočátku kolísalo.

⁷ Zde srov. i citátové užití pojmenování „Cikán”, na jiných místech textu totiž autor píše o Romech.

oběti. Viz článek *Děti sledovaly, jak jim skin umlátil otce* (MFD 17.5.95, s. 3) a následující ukázkou.

Expres 16.5.95, s. 1

Skini utloukli otce pěti dětí. Rodina z hrůzy utíká

(...)

“Ten s pálkou mě chtěl také praštit, ale uhnula jsem, takže jsem to schytala jen do ramene. Začala jsem z okna ječet o pomoc. Naštěstí sousedka odnaproti hned volala policii a záchranku. Kdybych nekřičela, tak snad pobijí i děti,” naříkala paní Anna, která byla nucena bezbranně přihlížet, jak skinský výrostek baseballovou pálkou vší silou mlátil do hlavy jejího manžela. “Otec se začal bránit holýma rukama, ale neměl šanci. Všechno trvalo asi pět minut. Ten druhý bez pátky chytil sekyrku se železným topůrkem, která ležela v kuchyni, a začal rozbíjet zařízení. Sekal do všeho jak pomínutý, až létaly třísky. Rozmáchl se i po mně, ale skrčil jsem se. Pak šel na otce,” doplnil horor sobotní noci rodiny Berkyových syn Jaroslav.

(...)

(aza)

O smrti Tibora Berkiho se od počátku psalo jako o vraždě, viz *Skini vraždili baseballovou pálkou* (Blesk 16.5.95, s.1), resp. o rasově motivované vraždě, srov. *Tři mladíci obviněni z rasové vraždy* (LN 16.5.95, s. 4, viz též LN 17.5.95, s. 1, ZN 17.5.95, s. 1 a DT 17.5.95, s. 1,2). Podle brněnského krajského státního zástupce P. Coufala šlo dokonce o ukázkovou rasovou vraždu, jaká do té doby v České republice nebyla spáchána, a to proto, že napadení nemělo jinou než rasovou motivaci.⁸

ČTK 17.5.95

Coufal: Žďárský případ je patrně ukázková rasová vražda

Případ Roma ze Žďáru nad Sázavou, kterého čtyři mladíci napadli a zabili baseballovou pálkou, je, jak se zatím zdá, ukázková rasová vražda, jaká se v České republice dosud neobjevila. V rozhovoru pro ČTK to dnes prohlásil krajský státní zástupce v Brně Petr Coufal.

Všechny okolnosti totiž podle něj nasvědčují tomu, že mezi pachateli a obětí nebyly vůbec žádné osobní vztahy a vůbec se neznali. “Jedinou motivací, která se zatím ukazuje, je právě rasový podtext,” zdůraznil státní zástupce.

(...)

Poznamenal, že svolání úterní porady ministrů k případu se vůbec nediví, protože “tato vražda se skutečně zcela vymyká zatím i tomu, co my profesionálové z oblasti trestní známe o páchání násilných trestných činů”.

(...)

Jako první ale označil vraždu Tibora Berkiho za mimořádnou a výjimečnou premiér V. Klaus. Stalo se tak na tiskové konferenci po mimořádné poradě věnované tomuto případu a opatřením proti rasově motivovanému násilí (viz dále). Klaus sice obdobně jako státní zástupce Coufal argumentoval tím, že rodina Berkiových byla napadena bezdůvodně (šlo podle něj o “*ničím nevyprovokovaný případ*”), nelze ale přehlédnout, že vraždu Tibora Berkiho odlišil od jiných, nejmenovaných případů, ve kterých podle jeho názoru šlo o “*potyčku dvou skupin*” (rozuměj Romů a skinheadů). I on tedy nahlížel na skinheady a Romy jako na relační pár (viz 2.2).

ČTK 16.5.95

(...)

⁸ Jednotlivé noviny tuto zprávu převzaly s následujícími titulky: *Státní zástupce: Žďárský případ je ukázkovou rasovou vraždou* (P 18.5.95), *Žďárský případ rasovou vraždou* (Právo 18.5.95), *Čtvrtý pachatel má přezdívkou. Ubití Roma ve Žďáru nad Sázavou je ukázková rasová vražda* (Expres 19.5.95)

Klaus ji označil za mimořádně vážnou a zneklidňující, protože šlo na rozdíl od jiných střetů o ničím nevyprovokovaný zločin.

(...)

„Nějde o potyčku dvou skupin, kdy v jedné skupině někdo použije o kousek násilnější nebo nebezpečnější nástroj, toto je zcela extrémní, zcela jednostranný případ, nepodmíněný ničím, nevyprovokovaný ničím, nevyvolaný ničím z druhé strany, není to tuctový případ,” dodal Klaus.

(...)

Na základě toho, co bylo dosud řečeno, lze říci, že vražda T. Berkiho byla pro politiky i novináře výjimečná⁹ tím, že se její obětí (v Právu z 20.5.95, s. 1 se čte „*nevinnou obětí*“) stal slušný Rom, a že tedy neměla motiv, přesněji řečeno neměla jiný než rasový motiv. Srov. výše Coufal a Klaus nebo formulace „*bez nejmenší příčiny*” (MFD 20.5.95, s.1) a „*jen z nenávisti vůči Romům*” (Expres 17.5.95, s. 2).¹⁰ Výklad vraždy Tibora Berkiho jako něčeho zcela výjimečného shrnul a současně zpochybnil Petr Bergmann z hnutí Animal SOS.¹¹

ČTK 22.5.95

(...)

„Je to první vražda, k níž se premiér Václav Klaus mohl vyjádřit jako odpůrce rasismu, neboť tentokrát byl zavražděn muž, jemuž nebylo možné nic vytknout,” řekl Bergman. Podle Bergmana přitom skinheadi či tzv. hooligans zavraždili z rasových pohnutek již 15 Romů a spolu s dalšími oběťmi například z řad anarchistů mají na svědomí celkem přibližně 20 lidských životů. Bergman vyjádřil svou lítost nad tím, že „se muselo počkat až na nepochybně naprosto nevinnou oběť, aby se mohlo poukázat na existenci rasismu v ČR”.

3. Kontextualizace

⁹ Tato událost byla prezentována také jako „*absolutně nepochopitelná*”, rozuměj zřejmě nepřijatelná: „*V promluvě nad rakví zavražděného vyzval ministr Igor Němec všechny přítomné k vnitřnímu ztišení, neboť jedině tak můžeme bez následků přijmout událost, jež je jinak absolutně nepochopitelná*” (P 20.5.95).

¹⁰ Argumentace předsedy Nejvyššího soudu Maďarské republiky ukazuje, že i tamější oficiální místa považovala v té době napadení či vraždu Roma za rasově motivované pouze tehdy, nepřicházeli-li v úvahu žádný jiný motiv:

T 19.5.95

V Maďarsku mají podobné problémy s rasismem jako v České republice

Trestných činů motivovaných vyloženě národnostní či rasovou nenávistí je v Maďarsku poměrně málo. Uvedl to včera v Brně předseda Nejvyššího soudu Maďarské republiky Pál Solt.

Připustil zároveň, že i v jeho zemi působí hnutí skinheads, které se projevuje extrémními názory a požadavky ve vztahu k Romům a Židům. Podle jeho slov vyvolaly některé případy z této oblasti i větší rozruch v občanské veřejnosti. Vyšetřování však prokázalo, že se většinou jednalo o rvačky mezi skiny a Romy, které nebyly podmíněny odlišnou barvou pleti zúčastněných osob.

(...)

¹¹ Tento výklad problematizuje i následující Klausova reakce na dotaz, kolik rasově motivovaných vražd je evidováno:

SS 17.5.95

Tvrdě proti rasistickým vraždám

Četnost rasisticky motivovaných vražd si vyžádala razantní a represivní opatření, jako je tvrdší postup Police ČR, vyšší trestní sazby a zrušení registrací některých občanských sdružení.

Minulou sobotu byl ve svém domě ve Žďáru nad Sázavou zavražděn třemi skiny ve věku od 17 do 22let baseballovou pálkou 42letý muž romského původu. Jedná se o další v sérii rasisticky motivovaných vražd. Včera proto svolal premiér V. Klaus mimořádnou poradou.

(...)

Na náš dotaz premiér odmítl uvést počet evidovaných rasisticky motivovaných vražd za jakékoli období, ale řekl, že podklady má k dispozici.

3.1 Válka proti rasismu aneb Spor o zasahování státu do veřejného života

V úterý 16.5.95 svolal premiér V. Klaus mimořádnou poradou. Té se kromě ministrů vnitra a spravedlnosti zúčastnili policejní prezident, nejvyšší státní zástupkyně a ředitel Úřadu vyšetřování. Návrh přezkoumat a případně zrušit registraci organizací „s rasistickým podbarvením“, zvýšit trestní sazby za rasově motivované trestné činy, urychlit jejich vyšetřování a soudní pojednávání Klaus na tiskové konferenci prezentoval takto: „*Myslím si, že je to určitý soubor opatření, chcete-li, a chceme tím jasně dát najevo, že to považujeme za věci vážné a že si nepřejeme, aby se toto opakovalo*“ (ČTK 16.5.95). Mimořádná porada a opatření, která na ní byla přijata, dala dalšímu psaní o žďárském případu jiný směr. Jednak tím, že další zprávy a komentáře věnovaly pozornost především závěrům mimořádné porady; v některých novinách se psalo dokonce o vyhlášení války (projevům) rasismu. A jednak tím, že většina novinářů akceptovala, případně rozvíjela tezi o výjimečnosti této vraždy (viz 2.3).

Výše uvedená opatření vlády byla tiskem přijímána většinou souhlasně, srov. titulky *Tvrdě proti rasistickým činům* (LN, SS 17.5.95), *V souvislosti s vraždou romského otce pěti dětí vyhlásil premiér Klaus válku rasismu* (Práce 17.5.95), *Vláda, policie a justice půjdou tvrdě po rasistech* (Právo 17.5.95) či emotivní reakci *Expresu*, srov. zvl. titulek *Razantní STOP českému rasismu! Premiér otřesen brutální vraždou otce pěti dětí a závěr článku: „Můžeme namítnout, proč už vláda nepřijala tato opatření dříve. Proč se tak dlouho čekalo, až hrnec s rasistickou špínou přeteče. Konečně tedy přetekl.“* (Expres 17.5.95, s. 2)¹² Vládu jednoznačně podpořili i někteří politici.

Expres 18.5.95, s. 2

Vzácná shoda poslanců k opatřením premiéra

Rasismu postavit pevnou hráz

(...)

Vladimír Šuman (ODA, branně-bezpečnostní výbor): Je velice užitečné, abychom těmto nebezpečným jevům postavili jasnou hráz.¹³ Je třeba dát jasné stanovisko politiků. Účelně zasáhnout. Tak jsem rád, že se tak stalo tentokrát z míst nejvyšších.

(...)

(Jitka Fraňková)

P 18.5.95, s. 2

Jste pro přísnější postihování rasistických projevů?

(...)

Richard Mandelík (42), poslanec parlamentu za ODS:

¹² Uvážíme-li, že v průzkumech veřejného mínění má k Romům negativní vztah okolo sedmdesáti procent respondentů a že se obvykle soudí, že bulvární tisk je s veřejným míněním konformní, je podobná reakce překvapivá. Na fakt, že přinejmenším část většinové populace útoky skinheadů neodsuzuje, poukazuje např. následující komentář:

Právo 17.5.95, s. 4

Proti extremismu nejen na papíře

(...)

Je však třeba připomenout, že loňské vypálení romského bydlí, za něž se - napodruhé - dostalo trestu několika skinům, vzbudilo ve veřejnosti dvojí reakci: obecný nesouhlas, který ústil v požadavky ostrého rozsudku, ale současně mlčenlivou i hlasitou podporu násilníkům.

(...)

Rober Dengler

¹³ Je otázka zda lze klišé typu „postavit něčemu hráz“ přikládat význam. Pokud bychom to učinili, mohli bychom uvažovat o tom, zda se tu rasismus nestává něčím podobným živelní pohromě.

Rasismus je nebezpečný pro zdravý vývoj jakékoli společnosti, je proto nutné "přítvrdit" jeho postih. Těžko ale může vláda dosáhnout toho, jaké tresty budou soudy ukládat.
(...)

Kritické reakce na opatření vlády jsou dvojího typu. Jedny s nimi souhlasí, ale vytýkají vládě, že daný problém přehlížela, případně vyjadřují pochybnosti, zda se záměry vlády uskuteční. Tento postoj je obsažen v tiskovém prohlášení opoziční sociální demokracie (viz Právo 17.5.95, s. 2) a ještě výrazněji v reakci ROI.

ČTK 17.5.95

ROI pro občanskou kontrolu plnění ministerského rozhodnutí

PRAHA 17. května (ČTK) – Romská občanská iniciativa (ROI) přivítala úterní rozhodnutí ministrů o důraznějším potírání rasově motivovaných trestných činů a spolu s dalšími romskými organizacemi chce navrhnout vládě ustavení občanské kontroly nad plněním tohoto rozhodnutí. V rozhovoru pro ČTK to dnes řekl předseda ROI Emil Ščuka.

„Přivítali jsem toto rozhodnutí, i když přišlo pozdě, ovšem horší by bylo, kdyby nepřišlo vůbec, kdyby se k tomu vláda a další chovali tak, jak se po dobu čtyř nebo pěti let chovali, a to podle hesla 'nás se to netýká, u nás se to neděje',“ prohlásil Ščuka.

(...)

Kritické reakce druhého typu považují opatření vlády za nesystémová nebo alespoň pochybují, že povedou k rychlému zlepšení situace.

ČTK 19.5.95

Kalvoda pro zvýšení trestů za rasově motivované činy

Předseda Občanské demokratické aliance Jan Kalvoda podporuje zvýšení trestní sazby u rasově motivovaných trestných činů. Rasovou nesnášenlivost pokládá za jev v České republice sice poměrně nový, ale velmi nebezpečný. Rychlý výsledek od jakéhokoli souboru opatření vládní politiky vůči menšinám Kalvoda ale neočekává. Řekl to na dnešní tiskové konferenci aliance.

(...)

Kalvoda se nedomnívá, že opatření vlády mohou přinést jakýkoli rychlý výsledek. „I tady tvrdím, že ti, kteří slibují nějaké rychlé řešení, nevědí, o čem mluví,“ řekl Kalvoda s dodatkem, že uvedený názor rozhodně neznamená jeho rezignaci na vládní politiku.

(...)

LN 26.5.1995, s. 3

O zpřísnění trestů se polemizuje. Podle ministra spravedlnosti není zvýšení sazeb systémový krok

(...)

Nepovažují za šťastné, aby se po každé jednotlivé brutální vraždě přistupovalo k novelizaci trestního zákona, uvedl včera předseda ústavně-právního výboru sněmovny Miloslav Výborný (KDU-ČSL) v reakci na vládou schválenou novelu trestního zákona. (...) Postup vlády považuje Výborný za velmi nestandardní, zvláště když bylo dosud stanovisko ministrů k izolovanému zpříšňování trestních sazeb vždy negativní. Postup, kdy vláda během týdne připraví zákon a sněmovna ho po čtrnácti dnech schválí, se mi vůbec nelíbí, řekl LN. Vražda ve Žďáru podle jeho slov nespadla z nebe. Ministerstvo spravedlnosti mělo dost času na to, aby již dříve na rasistické nálady reagovalo.

(...)

(M. Korecký, M. Maňák)

Postoj jednotlivých politiků či komentátorů k opatřením vlády je často dán nejen jejich názorem na vraždu T. Berkiho či na problém rasismu vůbec, ale tím, zda jsou zastánci, či odpůrci zasahování státu do života společnosti. Zvláště zřetelné je to u prezidenta Havla, který opatření vlády podpořil a zároveň zdůraznil, že „nelze spoléhat na to, že tržní ekonomika a jakési obecně spořádané občanské žití samočinně odstraní rasismus“ (ČTK 21.5.95).¹⁴

¹⁴ Zde není zřejmé, zda prezident reagoval na Pečinkův a Jaklův článek *Vražda* (LN 18.5.95, viz výše), nebo zda polemizuje s liberálním diskursem obecně.

Polemizuje se také o tom, zda má stát k Romům přistupovat jako k menšině, která má svá specifika, nebo jako k občanům, a vlastně i o užitečnosti, resp. zhoubnosti tzv. pozitivní diskriminace. Velmi dobře jsou tyto dva protikladné postoje vidět v následujícím komentáři Práva a úvodníku LN.

Právo 23.5.95, s. 4
Skini, Romové, my
(...)

Existuje názor, že romský problém je řešitelný na základě tzv. občanského principu. To je stejná iluze, jako když ho chtěli komunisté řešit na základě soudružství. Nepomůže ani opakování humanistické samozřejmosti: jsou to lidé jako my.

Problém je v tom, že jsou to lidé ne jiného odstínu pleti (což také), ale především lidé vzeší z jiného kulturního okruhu, jiných hodnotových kritérií. Slovo "občanství" v tomto kulturním okruhu nemá vůbec žádný smysl a žádný obsah. Romové nemohou být občany v běžném smyslu tohoto slova, protože to pro ně nic neznamená. Jejich kulturní zkušenosti to nic neříká. Na tomto principu se pokoušeli tzv. romskou otázku řešit Holanďané a neuspěli. Skončilo to vybíráním sociálních dávek a státních příspěvků na obytné přívěsy. Neuspěli ani Italové, kde podobný pokus skončil tím, že většina pouliční italské prostituce je v rukou romských mafií.

Romská kriminalita ani antiromský rasismus, který tato kriminalita podněcuje a zdůvodňuje, nejsou zkratitelné jen represivními opatřeními.¹⁵ Má-li něco sociální kořeny, je to vykořenitelné pouze změnou sociální situace. Bez jasné a účinné státní sociální pobídky, která pomůže Romům dohnat jejich kulturní handicap, a tak je postupně začleňovat do občanské společnosti, bude romský problém narůstat a úměrně tomu bude i vnitřně silit antiromský rasismus.

Nehlásám nějaký rasismus naruby, nějaké zvláštní občanství pro Romy. Jde jen o to, že ten silnější, a to jsou Češi, musí tomu slabšímu podat ruku. Je to o to obtížnější, že ten slabší, a to jsou Romové, znamenitě umí podané ruky zneužívat. Ale musíme se o to pokusit v zájmu obou etnik. Jinak nám v budoucnu hrozí rasová válka.

(J. Boček)

LN 18.5.1995, s. 1
Vražda

Udála se sprostá vražda s rasistickým podtextem. Situace je neúnosná a není možné, aby pokračovala dál, prohlásil premiér Klaus a svolal mimořádnou poradou.

(...)

Přijátá opatření jsou dvojím signálem. Jednak výrazem podpory policistům, státním zástupcům a soudcům při objasňování společensky citlivých případů. Současně jde o odpověď těm, kteří české vládě vytýkají lhostejnost vůči rasismu. Rozhodnost vlády jistě vyvolá mnohá nepřiměřená očekávání. Nicméně rasismus, to jsou temné vášně a potlačené frustrace, které nelze vyřešit sebelepšími zásahy státu, natož pouhou represí. Tlak potlačovatelských složek může nanejvýš oslabit některé jeho projevy. Nikde není psáno, že po zavedení všech opatření nedojde k podobné tragédii jako ve Žďáru. Budou pak na vině nedostatečně razantní opatření? Zklamání těch, co si od státu slibují konečná řešení, může vést k požadavkům dalšího přitvrzení. Skrytá nebezpečí stupňujících se represí pro svobodu jednotlivce dnes ještě nemohou být důvodem pro jejich striktní odmítnutí. Přesto bychom si rizik měli být vědomi. Cesta k potírání rasismu nevede skrze nákladné programy na podporu menšin a jejich občanská privilegia. Nesmíme si nechat vnutit naruby obrácený rasistický úhel pohledu, terminologii a vidění světa. (...) Rasové zločiny je jistě nutné důsledně a spravedlivě trestat, stejně jako zločiny s jinou motivací. Vražda Roma je pro kriminalistu možná rasovým zločinem, lidsky především vraždou člověka. Nejúčinnější eliminací rasismu je spořádaný občanský život a tržní vztahy nedeformované diskriminací a protežováním. Rasismem nezasažený je pouze ten zaměstnavatel, který dovede Roma nejen přijmout, ale i vyhodit, když si to zaslouží. Lék na rasismus (ale třeba i nepoctivost) nespočívá v apelech na prozívaní a uznání jeho nemorálnosti, nýbrž v osobním poznání člověka, že rasismus především škodí jeho zájmům. V tomto může tlak veřejného mínění sehrát větší roli než často zbytečně vyžadované zásahy státu.

(L. Jakl, B. Pečinka)

¹⁵ Vzhledem k autorovu „proromskému“ postoji stojí za zaznamenání, že neproblematicky usouvztahuje romskou kriminalitu a antiromský rasismus.

3.2 Projevy rasismu a extremismu

Podle novinových referátů o zprávě o extremismu, kterou připravilo ministerstvo vnitra a kterou vláda projednávala ve středu před vraždou Berkiho, páchají většinu rasově motivovaných útoků, jejichž počet narůstá, skinheadi, viz titulky *Za většinou rasově motivovaných deliktů jsou skinheadi* (MFD 16.5.95, s. 2) nebo *Skini jsou nejnenávisnější* (Expres 18.5.95, s. 2) Jejich oběťmi jsou nejčastěji Romové a osoby, které jsou za ně omylem považovány. To, že motivem útoku byla často pouze barva pleti, nikoli asociální chování, však noviny ani ČTK nijak nereflektovaly.¹⁶ Nijak nebyl komentován ani fakt, že mezi oběťmi jsou i Neromové, např. osmatřicetiletý Jiří F., kterého v roce 1993 smrtelně zranili dva skinheadi, protože „v hostinci nesouhlasil s jejich rasistickými názory na Romy” (ČTK 17.5.95). Zpráva se zmiňuje také o projevech antisemitismu, tuto pasáž ale tisk s výjimkou Práce nepřevzal. Domnívám se, že jednak proto, že momentálně bylo aktuální romské téma, jednak proto, že protiromský orientovaný rasismus se v českém tisku obvykle s antisemitismem nespojuje. Důležitou výjimkou je prohlášení zemského rabína Karla Sidona a předsedy Federace židovských obcí v ČR Jiří Daníčka.

ČTK 29.5.95

Vrchní rabín a federace židovských obcí proti rasismu

Od vlády, parlamentu, justice, policie, ale především od jednotlivých občanů očekávají předseda Federace židovských obcí v ČR Jiří Daníček a vrchní pražský a zemský rabín Karol Sidon aktivní odpor proti podobným činům, jakým bylo nedávné zavraždění Roma Tibora Berkiho ve Žďáru nad Sázavou skinheady.

Uvádí se to v prohlášení, které dnes oba jmenovaní poskytli ČTK. Upozorňují, že o rasismu, postihujícím nyní ponejvíce Romy, se v ČR traduje, že je okrajovým jevem. Poslední události však přesvědčují, že skutečnost je jiná.

O smrti Berkiho se v prohlášení uvádí: „Zavraždili ho ti, kteří opakovaně, veřejně a beztrestně vyhrožovali smrtí Cikánům, Asiatům, černochoům a Židům v ulicích českých měst.”

3.3 Latentní rasismus, výchova k toleranci

Skutečnost, že byl bezdůvodně zabit slušný Rom (viz 2.1), se odrazila i ve výběru témat probíraných v komentářích. Na rozdíl od klatovského případu se tak diskutovalo např. o latentním rasismu české společnosti a o potřebě výchovy k toleranci. Srov. následující ukázky (první je z prezidentova pořadu Hovory v Lánech, druhá resumuje televizní pořad Debata věnovaný vraždě Tibora Berkiho a opatřením vlády proti projevům rasismu).

MFD 22.5.95, s. 1

Za rasové útoky hrozí přísnější tresty

(...)

Prezident Havel včera plánované zpřísnění zákona přivítal. Zároveň dodal, že je třeba mnoho udělat v preventivní, výchovné a vzdělávací oblasti. “Abychom projevům rasismu, a to i zárodečným, které nemají tak hrůznou podobu jako tato vražda, uměli čelit, aby lidé sami pochopili zřůdnost rasismu,” řekl v pořadu Hovory v Lánech.

ČTK 21.5.95

Rasismus by neměla řešit pouze vláda

Novelu trestního zákona, která by u pěti trestných činů výrazněji zvýšila trestní sazby, hodlá příští týden předložit ministr spravedlnosti Jiří Novák. V případě trestného činu ublížení na zdraví, který má určitý rasistický podtext, navrhne zvýšení trestu odnětí svobody z dnešních tří na pět let. V případě trestného činu vraždy bude Novák usilovat o prosazení nejvyššího trestu doživotí; dosud bylo možné

¹⁶ K tomu srov. následující formulaci z článku, ve kterém se o podobné zprávě ministerstva vnitra z roku 1993 mj. píše: „V první polistopadové zprávě o rasových konfliktech policisté ještě konstatovali, že útoky na osoby s tmavou pletí jsou ojedinělé” (MFD 20.5.95).

uložit trest pouze ve výši 15 let. Novák o tom informoval v dnešním pořadu České televize Debata. Jeho účastníci se shodli na tom, že řešení závažného společenského problému, jakým je rasismus a jeho projevy, by nemělo být jen záležitostí vlády, ale i obce, rodiny a občanské společnosti.

K odstranění rasových předsudků a rasově motivovaných útoků může napomoci cílená prevence, systematická výchova proti rasismu, jednoznačně zamítavý postoj politiků k rasismu, nepřetržitý společenský dialog, vůle k integraci rozdílných kultur a prosazení občanské společnosti, uváděli diskutující.

(...)

O potřebě výchovy k toleranci a o latentním rasismu majority pojednává nejobsáhleji článek ministra spravedlnosti Nováka *Jak je nutné řešit problém rasismu* (MFD 25.5.95, s. 12), je ale třeba říci, že se tak děje v rámci polemiky s romským poslancem Bodym, který podle něj vládu obvinil „z pasivity vůči projevům rasové nesnášenlivosti způsobem, který lze charakterizovat takto: *‘Vládo, potažmo státě, dělej, starej se, jsi zodpovědný’, způsobem, který je až příliš zjednodušující a vedoucí do slepé uličky. Neznamená totiž nic jiného než pasivní čekání až někdo, něco, za někoho vyřeší.*” K vymezení působnosti státu v otázce rasové nesnášenlivosti po mém soudu slouží i autorovo vymezení rasismu *uličního*, toho, vůči němuž stát může a má zasáhnout, a rasismu *skrytého*, jako infekce, která ohrožuje především mladé lidi a s níž má bojovat především škola a rodina.

MFD 25.5.1995, s. 12

Jak je nutné řešit problém rasismu

(...)

Nedávná smrt Tibora Berkiho opětovně soustředila pozornost k problému, jehož zevní projevy u nás nabývají rostoucí intenzity. Úmyslně volím termín „zevní projevy“, neboť je neoddiskutovatelným faktem, že kromě onoho „uličního rasismu“ – jehož důsledkem byla i násilná smrt romského otce rodiny – zde existuje ještě jedna podoba – skrytý, vnitřní rasismus. Rasismus má také mnohem širší rozměr než ten, na který je redukován – na vztah mezi skiny a Romy, respektive na takzvanou bílou a romskou populaci. V nedělním pořadu Debata obvinil romský poslanec Body vládu z pasivity vůči projevům rasové nesnášenlivosti způsobem, který lze charakterizovat takto: „Vládo, potažmo státě, dělej, starej se, jsi zodpovědný,” způsobem, který je až příliš zjednodušující a vedoucí do slepé uličky. Neznamená totiž nic jiného než pasivní čekání až někdo, něco, za někoho vyřeší. Úloha státu při řešení tohoto problému je jistě důležitá a svým způsobem i nezastupitelná. (...) Rozhodně však žádný stát, žádná vláda nemají v ruce zázračný lék, který by nemoc zvanou rasismus rázem a provždy vymýtil z našeho života.

(...)

Ve zmíněné Debatě jsem vyzval k zamyšlení, kdo jsou ti, kdo se pod vlivem zvrácené ideologie dopouštějí takových činů? Jde o mladé lidi, jejichž věk se v průměru pohybuje mezi patnácti a dvaceti lety. Nikdo z nich nespadol odnikud z nebes. Narodili se zde, žijí mezi námi. Jsou to naši synové, synovci, vnuci..., a proto se ptám: „Co jsme jako rodiče udělali pro to, aby si naši synové neholili hlavy, nekupovali těžké vysoké boty a neztotožnili se s rasistickou ideologií?“ Nejsou produktem právě onoho skrytého rasismu? Rasismu, který je ukryt kdesi uvnitř mnohých z nás? Rasismu, který je nebezpečnější o to víc, že z pomyslné nádoby, v níž je uložen, a kterou mají v sobě mnozí rodiče, ukapává sice jen po drobných kapičkách, avšak pravidelně a neustále. Zde totiž, podle mého názoru, leží zdroj infekce, proti níž musíme bojovat, zde leží místo, na které by se měla soustředit nezbytná terapie. Charakter i lokalita však ji předem napovídají, že je místem, které vláda může účinně zasáhnout jen stěží. O to větší prostor však dává pro působení rodiny, školy a obce. Vláda této republiky bezpochyby udělá vše, co je v jejích možnostech pro to, aby slovo rasismus vymizelo z našeho každodenního slovníku. Bez větší péče nás rodičů, bez výraznějšího úsilí učitelů ve školách, bez pomoci každého z nás však její snažení, jakkoli bude intenzivní, nemá šanci na úspěch.

(J. Novák)

Metafora rasismu (a jakéhokoli sociálního jevu) jako infekce je jistě klišé a v analyzovaném souboru textů soudu se ostatně vyskytuje několikrát. Srov. následující ukázky.

SS 22.5.95, s. 5

Většina z nás je nakažena rasismem

Podle průzkumů veřejného mínění se dá usuzovat, že sedmdesát procent z nás je ve skrytu duše náchylná k rasismu, často se pak tento rasismus projeví i otevřeně.

(...)

(Z. Heřman)

Právo 18.5.95, s. 4

Rasismus a bouchnutí do stolu

(...)

Přestože rasismus vždycky měl svoje teoretiky, jejich katedrová „učenost“ nikdy sama o sobě k rozšíření této plísně nestačila (...)

(M. Hekrdla)

MFD 20.5.1995, s. 1,3

Pohřeb Roma vyústil v debatu o rasismu

(...)

Ministr Igor Němec, který se pohřbu účastnil jako jediný člen Klausova kabinetu, nad hrobem řekl, že rasově motivovaná vražda byla již několikrát v dějinách lidstva počátkem velmi nakažlivé nemoci. „Vláda, která by proti ní nezakročila, by selhala,” zdůraznil ministr odpovídající za národnostní politiku.

(...)

(brr, rg)

V Novákové a patrně i v ostatních citovaných textech však tato metafora domnívám se signalizuje jistý odklon od chápání rasismu neadekvátní reakce na „asociální” či „kriminální” chování Romů.

3 4 Romská kriminalita

Z odpovědí na ankety typu *Jste pro přísnější postihování rasistických projevů?* (P 18.5.95, s. 2) a ze čtenářských dopisů (viz P 29.5.95, s. 5) vyplývá, že „řadový” občan nahlíží na rozdíl od některých politiků a komentátorů i na vraždu slušného Roma a na opatření vlády, která vyvolala, především v kontextu romské kriminality a že se vymezuje jak proti Romům, tak proti skinheadům.¹⁷ Srov. následující dvě ukázky.

P 29.5.95, s. 5

Mezi námi a Romy je sociální propast (Z redakční pošty)

(...)

Jiný je tón dopisu pana L.P. z Mostu, který má s Romy každodenní zkušenost: „Přečetl jsem si, že v souvislosti s vraždou romského otce pěti dětí vyhlásil premiér Klaus válku rasismu (Práce 17.5.). S tím nelze než souhlasit Rovněž článek redaktora Hajného uveřejněný týž den mnoha lidem mluví z duše (Musel zemřít Tibor Berki?).

Jisté výhrady však pociťuji. Jelikož žiji v Mostě, mám se spolužitím s romskou menšinou letitou a každodenní zkušenost, která je převážně negativní. Nejen já a moje rodina, ale i jiní lidé jsme za bílého dne na ulici přepadávání, okrádání a obtěžování jejich hulvátstvím. Proti extremistům je třeba

¹⁷ Existují samozřejmě i jiné názory, viz např. „Kladu si otázku, jak dlouho to bude může trvat, než se dokážeme sžít i s tou méně adaptabilní romskou menšinou, jestliže (...) nedovedeme překonat předsudky ani vůči romskému dítěti z rodiny, která zjevně zachovává všechny běžné společenské normy.” (P 29.5.95)

jistě ochránit všechny občany, tudíž i Romy. My ostatní však před nimi chráněni nejsme. Premiér Klaus by měl též vyhlásit „válku“ romské kriminalitě, rovněž razantní a důslednou.

Podotýkám, že nejsem ani skinhead, ani příznivec tohoto hnutí či republikánů pana Sládka. Jsem řadový občan, který se Romů bojí a je jim vydán na milost a nemilost zatím bez ochrany.”

P 18.5.95, s. 2

Jste pro přísnější postihování rasistických projevů?

(...)

Jana Modrová (34), švadlena, Ústí nad Labem: Asi ano, ale také jsem pro přísnější trestání cikánských zlodějů a násilníků, se kterým se v našem městě setkávám denně.

(...)

Ivo Korpáč (17), student gymnázia v Jihlavě: Dovedu si představit, proč to ti skini dělají, ale když při vybíjení svého napětí a vzteku někoho zabijí, to už je příliš. Mělo by se s tím něco dělat.

Těmto názorům je – přes veškerou extrémnost postoje i vyjádření – blízká reakce tajemníka republikánů a poslance Jana Vika, otištěná v téže anketě.

P 18.5.95, s. 2

(...)

SPR-RSC je pro, aby také každý trestný čin příslušníka cikánského etnika vůči ostatní společnosti byl soudy zásadně kvalifikován jako násilí s rasovou motivací a byl přísněji postihován. Soudy k cikánům přistupují spíše jako k malým nezbedným dětem a ne jako k pachatelům těžkých zločinů. Je na čase řádění černých rasistů, kteří parazitují na úkor celé společnosti, se vší rozhodností zastavit.

3.5 Jiné rasově motivované útoky

Ve sledovaném období informoval český tisk o několika rasově motivovaných deliktech a o soudních přelíčeních s pachateli takových činů. Např. 16.5.95 proběhl v Písku soud s pětici Romů, kteří po osvobozujícím rozsudku v případě smrti Roma Tibora Danihela (srov. v tomto sborníku příspěvek A. Šabatové, J. Homoláče a K. Karhanové) napadli skupinu skinheadů a jednoho z nich těžce zranili. Ve zprávách o tomto přelíčení (ZN, LN, Právo, P 17.5.95) se k vraždě T. Berkiho neodkazuje. To, že jsou v následujícím komentáři oba případy postaveny naroveň a zcela se pomíjí fakt, že Romové zaútočili přímo na ty, kteří smrt Tibora Danihela zapříčinili, nikoli na jakékoli „holé hlavy“, je dalším důkazem existence relačního páru Romové – skinheadi.

DT 19.5.95, s. 3

Rasismus a nacionalismus jako sociální infekce mnoha občanů

Čtyři holohlavci ve věku sedmnácti a dvaceti let si v hospodě řekli, že postraší Romy. V sobotu před půlnocí vtrhli dva z nich do domku dvaadvacíletého Tibora Berkyho a před očima jeho pěti dětí jej umlátili baseballovou pálkou. Skinhead, který vedl smrtící úder, je obviněn z vraždy, dva jeho kumpáni jsou zadrženi, poslední z čtyřčlenné bojůvky se zatím skrývá. Možná je již v rukou policie.

U píseckého okresního soudu byl odsouzen patnáctiletý Rom David Červeňák k jednomu roku vězení za to, že bodl nožem o čtyři roky staršího skina Zdeňka Halbicha. Tři Červeňákovy druhové, kteří zbili Halbichova holohlavého přítele, vyvázli tentokrát jen s podmíněnými tresty.

Mladí lidé ztrácejí zábrany. Neváží si života druhých. Nevnímají věci kolem sebe. Pro život jim postačí víra, že příčinou všeho zla je tmavá barva pleti nebo holá hlava. Pohybují se mezi námi mladíci, kteří se chovají jako zatoulané lidožravé šelmy. Proč se tak děje a jak zabránit tomu, aby se rozmáhaly vlčí mravy, to je otázka pro psychology a sociology.

(...)

(I. Jemelka)

V bulvárních listech se na vraždu T. Berkiho a opatření vlády odkazuje v souvislosti s jinými rasově motivovanými útoky častěji. Zpráva Expresu o

napadení japonského lektora však stojí za pozornost především pro obraz rasově motivovaných útoků jako potyček mezi „družstvem“ obyvatel a „družstvem“ Romů.

Expres 26.5.95, s. 6

Skini ztloukli japonského lektora.

Rasismus má v ČR stále silící výhonek, jehož živnou půdou je nenávist obyvatel například proti Romům a naopak. Jedna strana viní druhou, že má na svědomí narůstající kriminalitu, zatímco ta se hájí tím, že jí společnost neumožňuje dostatečný rozvoj. O potyčky mezi oběma „družstvy“ není poslední dobou nouze a pravděpodobně jich bude i přes přijatá opatření stále přibývat. Každá „válka“ má své oběti a nemusí to být pouze občané romské národnosti. Jednou z nich se před týdnem stal v jihomoravské metropoli i lektor Masarykovy univerzity ing. Koji Chikuko z Japonska (...) ¹⁸

3.6 Historický kontext

V úvodu bylo řečeno, že v den vraždy Tibora Berkiho byl v Letech u Písku za přítomnosti prezidenta republiky odhalen pomník Romům, kteří za druhé světové války zahynuli v tamějším koncentračním táboře. Tato shoda okolností byla ojedinelé reflektována jako výzva k zamyšlení nad vztahem majority k romské menšině.

P 17.5.95, s. 1

Musel zemřít Tibor Berky?

V sobotu umlátili dva skiní ve Žďáru nad Sázavou k smrti třiačtyřicetiletého Tibora Berkyho v jeho vlastním bytě. Baseballovou pálkou nadělali z lebky otce pěti dětí kaši proto, že byl Rom. V tentýž den Václav Havel odhaloval v Letech na Písecku pomník romským obětem druhé světové války a v Písku samém probíhal o nacistické genocidě Romů mezinárodní seminář. Před jeho zahájením se však představitel státní moci, ministr a předseda Rady pro národnosti vyjadřoval k současným otázkám rasismu u nás tak blazeovaně, že jej neomlouvá ani to, že o žďárském pogromu vědět ještě nemohl. Vláda ví, co dělat má a dělá maximum! To včera už věci dostaly jiný spád! Předseda vlády Václav Klaus svolal mimořádnou poradu, aby s ministrem vnitra a spravedlnosti, policejním prezidentem a dalšími činiteli vyhlásili rasistům v Čechách válku. Musel proto ale Tibor Berky zemřít?

(J. Hajný)

ČTK 21.5.95

(...)

Havel ocenil, že se mohl účastnit odhalení památníků obětem koncentračního tábora v Letech, které viditelně připomnělo, že na území České republiky byly dva rómské koncentrační tábory. Podle prezidenta si občané tak mohli připomenout i poněkud zahanbující skutečnost, že ve vězeňské správě asistovali i Češi, čeští četníci. Na druhé straně však byli i tací Češi, kteří adoptovali rómské děti, aby se do koncentračního tábora nedostali, uvedl.

Připomněl „zvláštní souvislost“ odhalení pomníku v Letech s vraždou Roma ve Žďáru nad Sázavou, k níž došlo v tentýž den. Tato souvislost stojí podle Havla za zamyšlením.

(...)

3.7 Obrana lidských práv

¹⁸ Viz i příklad následující.

Blesk 18.5.95, s. 1

Rasista obtěžuje akvaristy. Na pražském sídlišti je vylepován nápis „Jen pro bílé“

(...)

Tabulku, která vypadá na první pohled nevinně, je jedním ze semínek, která mohou konkrétní rasové konflikty vyvolat. Právě kvůli těmto jevům, které v sobotu vyvrcholily vraždou Roma, v úterý zasedala vláda České republiky a vyzvala prezidenta policie k razantním opatřením.

(...)

Nejvýraznější ukázkou diskursu obhájců lidských práv je v tomto případě text sociologa Ivana Gabala. Ten se problematikou menšin zabýval a zabývá a aktivně vstoupil již do diskuse o násilné smrti Tibora Danihela (viz jeho článek *Zkuste si zabít Cikána*, MFD 6.12.94, s. 12). I. Gabal vidí ve vraždě Tibora Berkiho ohrožení demokracie, kritizuje vládu za to, že se soustředila na represe, nikoli na odstranění příčin rasismu, a připomíná, že situaci romské menšiny u nás několikrát kritizovaly mezinárodní organizace. Tím vším a také připomenutím dřívějších rasově motivovaných útoků a výzkumů ukazujících nesnášenlivost české společnosti vůči etnickým menšinám zásadně problematizuje vnímání vraždy Tibora Berkiho jako „výjimečné“ či „absolutně nepochopitelné“ události (viz 2.3).

MFD 24.5.95, s. 13

Berkiho Lethé

Smrt člověka se vždy někoho dotkne, jeho blízkých, spolupracovníků, někdy obce, někdy i národa. Smrt Cikána Berkiho, kterému před vlastními dětmi vymlátili skinheads mozek z hlavy, se týká české demokracie. (...) Ve hře jsou lidská práva a schopnost jejich obrany pro každého, lhostejno zda Cikána, nebo gádži. Smrt Berkiho je Rubikon tím, že nedůvěru a strach, které navzájem cítíme, hrozí změnit v nenávisť a touhu zjednat spravedlnost a bezpečnost vlastní rukou. Každý, kdo se v problémech rasismu, Romů a extremismu pohybuje, cítí rostoucí napětí. Počínaje útokem zápalnými lahvemi v Jablonci, lynčem v Písku, přes výzkumy etnického klimatu a varování nevládních organizací, a konče kritikou KBSE, USA i Rady Evropy. Odpovědi však byla bagatelizace problémů a zesměšňování autorů. (...) Volání po uplatnění práva a represe, k němuž se v této situaci uchýlila vláda, je pouhým přiznáním malého respektu k zákonům a spravedlnosti stejně jako malého respektu k mezinárodním smlouvám a paktům, které jsme podepsali. Ze všeho nejvíc je však tato reakce projevem hluboké neznalosti problému a jeho kořenů. Represe, která musí platit, řeší následky, nikoli příčiny. Politika, která je kompetentní, však míří ke kořenům příčin. Kde jsou? 1. Romové nezvládli přechod k liberálním podmínkám trhu a demokracie. Zůstali v socialismu, propadli do sociálně zaostalých a okrajových pozic, které vedou k plné závislosti na sociální podpoře nebo ke vstupu do sféry nezákonnosti a kriminality. Romská menšina dnes ohrožuje perspektivy ostatních. Počínaje zoufalými výsledky romských dětí ve školství a nezaměstnaností, konče romskými prostitutkami a pracovní diskriminací nekvalifikovaných Romů, dochází pak k propojení sociální zaostalosti s rasovou příslušností a k ekonomicky a rasově stimulovanému pocitu ohrožení. 2. Česká společnost patří mezi postkomunistickými k výjimečným v tom, že usiluje o razantní reformy a rychlou prosperitu. Každý, kdo tento názor nesdílí, kdo ohrožuje prosperitu a stabilitu, kdo vyžaduje solidaritu a pomoc a kdo je jakýmkoli způsobem odlišný, je vnímán jako nepřítel a hrozba prosperitě. Nejsme antisemité, máme rádi Slováky i české exulanty, byť jsme se rozešli. Nesneseme však lidi jinak orientované a odlišné. (...) Egoismus a úzké soustředění na vlastní profit, pocit ohrožení od těch, kdo žijí a mluví jinak, to je základ českého rasismu vůči Cikánům, Vietnamcům nebo černochům, stejně jako báze podlézavosti vůči bohatým západním cizincům. 3. Od roku 1991 jsou bezpečnostním složkám známy politické ambice extremistů, jejich političtí i sponzorští příznivci i mezinárodní partneři. Přesto jsme nechali republikány proniknout do parlamentu a kopat do věnců v Terezíně, nechali jsme skinheads zorganizovat se, vyzbrojit, navázat mezinárodní kontakty a vydávat rasistické tiskoviny. Stohy „materiálů“ bezpečnostních a administrativních složek se neproměnily v různé akce na ochranu české demokracie, nemluvě o politice prevence. 4. Vládu diskvalifikuje neznalost a naprostý nedostatek informací o vývoji situace. Nejenže neusiluje o jejich získání, ale ministr odpovědný za národnostní problémy se při schůzkách s Romy chová jako blahorodí, které naslouchá a rozděljuje peníze, a nikoli jako někdo, kdo má problémy vnímat, předvídat a navrhnout vládě jejich řešení. Jen tak se mohlo stát, že ve chvíli krize premiér reagoval pouze apelem na zákon a trest. Vyčítám jemu, ale i hlavě státu, jakkoliv se otázkami rasismu a etnické netolerance zešířila a obecně zabývá, že ve chvíli brutální rasové agrese reagovali voláním po (samozřejmě) uplatnění zákona, nikoli jasným ujištěním, že Romové k této společnosti, k této kultuře a k této zemi patří a jsou našimi, a tím i jejich spoluobčany. 5. Extrémních rasistů v této společnosti není více než 12 procent. Není to málo, ale není to většina. Většina spoluobčanů čeká, co udělá stát, byť Romům nedůvěřují a bojí se jich. Apelují na všechny romské spoluobčany, aby věřili, že společně nepřipustíme, aby v Čechách našel rasismus svůj domov, aby věřili, že ve svých domovech nejsou cizinci. Musíme však tvrdě pracovat, v dobré vůli a společně, abychom toho dosáhli a vzájemně se našli. Tady, doma, v Čechách. (I. Gabal)

Následující dopis čtenáře z Ústí nad Labem však ukazuje, že podobné názory mohou být pro vysokoškolsky vzdělaného příslušníka majority nepřijatelné. Z hlediska dosavadního výkladu je zajímavé, že se tu v koncentrované podobě objevují momenty, o kterých už byla řeč: romská otázka je chápána jako náš problém s Romy (viz formulaci „*Občané a vláda to totiž s Romy a dalšími národnostmi nemají lehké*”), vražda Tibora Berkiho je pojmenována „*jako exces vykonaný na slušném Romovi*” a vykládána výhradně v kontextu romské kriminality. V této souvislosti pak nepřekvapují ani pisatelovy pochybnosti o rasovém motivu (srov. „*Ostatně dosud není skutečný rasový podtext případu prokázán*”), ani to, že pachatelé rasově motivovaných násilných útoků označuje za „*radikály*”.

MFD 29.5.1995, s. 6

Vláda to s Romy opravdu nemá lehké
z dopisů redakci

Sociolog Ivan Gabal velice často publikuje své závěry, jak by se měla společnost chovat. Korunu těmto závěrům však nasadil svým článkem Berkiho Lethé, kde kritizuje rasistickou společnost a napadá vládu z nečinnosti. Občané této země však nejsou tak rasističtí, jak si pan Gabal myslí, a rovněž vláda a Jeho Blahorodí – odpovědný ministr nejsou rasisté. Občané a vláda to totiž s Romy a dalšími národnostmi nemají lehké. Žádný občan nemá proti Romovi a jinému občanu nic, pokud se tento poctivě živí. Vládě lze vytknout jedině to, že neselektivně podporuje "ubohé" nezaměstnané, ponejvíce Romy, aby si oni vzápětí přivydělávali nekale. To je problém věci a ne exces vykonaný na slušném Romovi Berkim. Ostatně dosud není skutečný rasový podtext případu prokázán.

Zabíjení jsou i Češi, ovšem bez publicity. Co tedy k vývodům pana Gabala? Měl by namísto rad národu a vládě vyrazit mezi lid cikánský a problémový a vysvětlovat, že je nemorální práce cikánské prostitutky za tisíc korun denně že by měla jít do továrny za sto šedesát korun. Měl by vysvětlit nezaměstnanému Romovi, že brát podporu od státu a přitom provozovat nekalou činnost je nemorální. Měl by vysvětlovat, že práce je matkou pokroku a že za lenost je Bůh potrestá. V ochotě respektovat občanskou morálku jsou Romové opravdu jiní. V tom je panu Gabalovi nutno dát za pravdu. Slušní lidé však takovouto jinakost nikdy nepřijmou, a i když jsou Češi národ mírumilovný, tak se vždy najde nějaký radikál, asi jako blecha v medvědím kožichu. Problém je však v tom, na koho jít tvrdě, zda na radikály, nebo na nepřizpůsobivé občany. Vždy se totiž najdou zastánci té či oné skupiny, aby ji pod rouškou lidských práv hájili. Ostatně plné kriminály dost vypovídají, také společnost něco stojí. Návody, jak zločinnost řešit, hledají dneska na celém světě, Česká republika není výjimkou.

(Dr. Jan Votruba, Ústí nad Labem)

3.8 Bodyho kritika vlády

Představitelé jednotlivých romských organizací, kteří se sešli ve Žďáru nad Sázavou po pohřbu Tibora Berkiho, opatření vlády proti projevům rasismu přivítali a žádali – zřejmě inspirováni komisí pro dohled nad vyšetřováním událostí na Národní třídě 17. listopadu 1989 – zřízení parlamentní komise pro dohled nad vyšetřováním všech rasově motivovaných trestných činů (viz 3.1). Jejich požadavek tlumočil vládě jediný Rom v tehdejší Poslanecké sněmovně, poslanec Levého bloku Ladislav Body (viz např. ČTK 25.5.95).¹⁹ Ten ve svém vystoupení označil Berkiho za „*dobrého*

¹⁹ L. Body mluvil také na pohřbu Tibora Berkiho. V svém projevu vládu obvinil z toho, že podobným činům není schopna zabránit, a vyzval Romy, aby si bránili sami.

ČTK 19.5.95

(...) Poslanec Ladislav Body (LB) ve svém vystoupení obvinil českou vládu z podílu na této tragické události. Vláda, jak řekl, by měla být schopna poctivě občany, kterým Berki byl, ochránit. Protože to není první tragický čin, přestává Body v tuto schopnost vlády věřit. Vyzval Romy, aby se spoléhali především na sebe a své rodiny proti násilí bránili.

(...)

otce, horníka, který od státu nic nechtěl” (SS 26.5.95, s. 3) a který byl zavražděn jen kvůli tomu, že byl Rom.

MFD 26.5.1995, s. 2

Body tvrdě obvinil Klausův kabinet, že nestíhá rasismus

(...)

„Zemřel, protože byl Rom, protože byl černý,” řekl včera v projevu, který poslanci označili za jedno z nejemotivnějších vystoupení, které si zatím v tomto volebním období v parlamentu vyslechli.

„Ministr práce a sociálních věcí Jindřich Vodička má o šest problémů víc, má šest sociálních případů,” prohlásil Body. „Pan Berki nechtěl od státu žádné výhody, chtěl mít jen klid na práci. Nechtěl od vlády ani ten věnec. Chtěl žít,” řekl.

(...)

(A. Kábelová)

Body také kritizoval vládu za to, že začala jednat teprve po vraždě Tibora Berkiho a nikoli už po rasově motivovaných trestných činech spáchaných v Klatovech, Písku a dalších městech.

ZN 26.5.95, s. 1,2

Poslanec Body obvinil vládu z podceňování rasismu

Ve velmi emotivním vystoupení obvinil včera vládu, soudce i policii z podcenění rasově motivovaných trestných činů poslanec Levého bloku L. Body. Vytkl jim, že jeho mnohá upozornění na složité postavení Romů neměla patřičnou odezvu. Podle jeho slov muselo dojít k vraždě Roma ve Žďáru nad Sázavou, aby „pan premiér bouchl do stolu a svolal na kobereček všechny své podřízené”. Položil v této souvislosti V. Klausovi otázku, proč vláda nereagovala nekompromisně už po vraždách Romů v Klatovech, Písku a dalších městech, a zeptal se, co bránilo premiérovi či prezidentovi vystoupit s odsuzujícím projevem v televizi, jak je to běžné v západních zemích, pokud dojde k rasově motivovanému zločinu. (...)

(V. Hlušíčková, M. Kudrnovská)

Podobně jako prezident upozornil na to, že k vraždě Tibora Berkiho došlo v týž den, kdy byl v Letech u Písku odhalen pomník Romům, kteří zahynuli v tamějším koncentračním táboře (viz 3.5) Vyznění jeho projevu bylo však diametrálně odlišné.

MFD 26.5.1995, s. 2

Body tvrdě obvinil Klausův kabinet, že nestíhá rasismus

(...)

Ve svém vystoupení se včera vrátil i k nedávnému odhalení památníku Romů, kteří zahynuli v koncentračním táboře v Letech u Písku. „Pan prezident tam řekl, že se nesmí opakovat nesmyslné vraždění Romů. V ten moment, kdy to říká, je zavražděn Rom Berki,” řekl poslanec Body. „V tom momentu, kdy pan prezident mluvil, začala bouřka, déšť a já jsem si říkal podle cikánských tradic, že se Cikáni zlobí, ti mrtví jeho slovům nevěří. Proto se zlobí,” téměř vykřikl Body. Poslanec řekl, že na místě památníku není skutečný hrob Romů. „Ten je asi o sto metrů dál. Ne na tom místě, kde se kladly věnce a kde byl odhalen památník. Stojí tam prasečinec. Stáli jsme po kolena v bahně a ve hnoji,” prohlásil. Body dále kritizoval fakt, že prezidentova ochranka, již označil za gorily, Romům nedovolila položit k prezidentovu věnci květy. „Já jsem potom zařval: ‘Romové za mnou!’, odstrčil

ZN 20.5.95, s. 2

Poslanec Levého bloku Body vyzval Romy, aby vzali ochranu do vlastních rukou

(...)

V závěru smutečního obřadu vyzval poslanec Poslanecké sněmovny Ladislav Body Romy, aby vzali ochranu svých životů do vlastních rukou. „Na policii a státní orgány se už nelze spolehnout,” prohlásil. Vyjádřil též nespokojenost s přístupem vlády ČR k romské menšině.

(...)

Jeho projev byl v přímém rozporu s projevem ministra Igora Němce.

jsem tu gorilu a řekl jsem: 'Gadžové postavili koncentrační tábor. Gadžové tam povraždili 600 Romů. Gadžové tam postavili prasečinec. A gadžové tam pokládají věnce.' To je výsměch lidskosti, postavit památník na prasečinci, to je unikum," řekl poslancům. Výrazem gadžo označují Romové ve svém jazyku lidi neromského původu. Vládu a prezidenta poslanec Body vyzval, aby příště na takové akce nechodili, protože je zneužívají jen pro svou popularitu u veřejnosti.

(...)

(A. Kábelová)

Na tuto část projevu ostře reagoval v LN Jiří Ruml. Jeho text je zajímavý tím, jak pracuje s dvojí identitou Bodyho, tj. identitou Roma, zástupce Romů v parlamentu a – v Rumlových očích jednoznačně diskreditující – identitou poslance Levého bloku.²⁰

LN 1.6.1995, s. 16

Body nezabodoval

Pan poslanec Body se zlobí na vládu i na prezidenta, že pouze předstírají, jací jsou demokraté. Kdyby to pan Body pronesl kdekoli jako poslanec Levého bloku, příliš bych se tomu nedivil, poslanci tohoto zabarvení to mají jaksi v popisu práce, ale on s tímto populistickým výrokem vystoupil jako jediný zástupce Romů v našem zákonodárném sboru. A dal tak svým hanlivým výrazem gadžové najevo, že míní do budoucna rozlišovat nejen podle politické, nýbrž i poněkud jiné příslušnosti. To je podle mne dost nebezpečné, neboť tím jen prohlubuje fobii z rasové nesnášenlivosti. Hovořil jsem o tomto problému nejednou s Romy, trvale usídlenými na jihu Čech, a ptal se jich na význam slova gadžo. Řekli mi, že pro jejich ještě kočující prapředky to bylo něco jako pan , po jejich taky raj. Tedy spíš hodnocení třídního původu. Jestli to pan poslanec za Levý blok míní ve stejném duchu, pouze tím potvrdil svou přichylnost k prapředkům komunistickým. A tím ostatním Romům moc neposloužil.

(...)

(J. Ruml)

4. Závěr

Psaní o vraždě Tibora Berkiho (ale i konání vlády) bylo rozhodujícím způsobem ovlivněno tím, že oběť byla vnímána jako „slušný Rom“, viz např. pojmenování „*občan romského původu*“, „*otec pěti dětí*“. Protože oběť byla „*nevinná*“, vražda nemohla mít jiný než rasový motiv, resp. byla „*bez motivu*“. Tím se na úkor obvyklých spekulací o romské odvetě a úvah o sociální nepřizpůsobivosti Romů a potřebě jejich integrace otevřel prostor pro diskusi o otevřeném i latentním rasismu majority a o potřebě její výchovy k větší toleranci. Zapojování vraždy Roma do kontextu romské kriminality, přítomné v reakcích „řadových“ občanů a v extrémní podobě v prohlášení republikánů, ale ukazuje, že sama příslušnost k „problémovému“ etniku může být i v případě vraždy slušného Roma vnímána (nikoli akceptována) jako motiv.²¹

²⁰ K tomu srov. i článek *Vytloukání politického kapitálu* (LN 30.5.1995):

(...)

Diskuse kolem rasově motivované trestné činnosti má kromě věcného i svůj politický rozměr. Poslanec Body není žádným obhájcem romské komunity, ale poslancem za postkomunistickou stranu. Tomáš Sokol je především opoziční politik a nikoli obhájce lidských práv. Je zcela legitimní, když opoziční politikové útočí proti vládě. Ostudné však je, když politický kapitál vytloukají nad hrobem zavražděného člověka.

P. Svora

²¹ Jak ukázali Eglin a Hester v analýze tzv. montrealského masakru, sama příslušnost oběti k jisté kategorii, v tomto případě ke kategorii „feministky“, v jiných např. ke kategorii „tulák“ nebo „teplouš“, může posloužit jako dostačující odpověď na otázku po motivu vraždy (srov. Eglin, Hester, 1999, s. 212).

Seznam citovaných agenturních zpráv a novinových článků

Tři mladíci vraždili ve Žďáru nad Sázavou. ČTK 15.5.95 19.5.95.
Havel odhalil pomník romským obětem války. Práce 15.5.95, s. 1.
ke: Ubili Roma baseballovou pálkou. Právo 16.5.95, s. 5.
ČTK: Roma ubili baseballovou pálkou. MFD 16.5.1995, s. 21.
J. Čada: Skini vraždili baseballovou pálkou. Holé lebky ubily Roma ze Žďáru nad Sázavou Blesk 16.5.95, s.1.
Tři mladíci obviněni z rasové vraždy. LN 16.5.95, s. 4.
aza: Skini utloukli otce pěti dětí. Rodina z hrůzy utíká. Expres 16.5.95, s.1.
ina: Za většinou rasově motivovaných deliktů jsou skinheadi. MFD 16.5.95, s. 2.
ROI pro občanskou kontrolu plnění ministerského rozhodnutí. ČTK 17.5.95
R. Bartoníček, J. Haid: Děti sledovaly, jak jim skin umlátil otce. MFD 17.5.95, s. 3.
J. Hajný: Musel zemřít Tibor Berky? P 17.5.95. s. 1.
M. Korecký: Tvrdě proti rasistickým činům. LN 17.5.95, s.1.
ve: Tvrdě proti rasistickým činům. SS 17.5.95.
if, vž: V souvislosti s vraždou romského otce pěti dětí vyhlásil premiér Klaus válku rasismu. Práce 17.5.95, s. 1.
J. Götzová: Vláda, policie a justice půjdou tvrdě po rasistech. Právo 17.5.95, s. 1.
Rober Dengler: Proti extremismu nejen na papíře. Právo 17.5.95, s. 4.
fra: Razantní STOP českému rasismu! Premiér otřesen brutální vraždou otce pěti dětí. Expres 17.5.95, s. 2.
Jitka Fraňková: Rasismu postavit pevnou hráz. Vzácná shoda poslanců k opatřeními premiéra. Expres 18.5.95, s. 2.
ČTK: Státní zástupce: Žďárský případ je ukázkovou rasovou vraždou. P 18.5.95, s. 1.
Jste pro přísnější postihování rasistických projevů? P 18.5.95, s. 2.
zav, ČTK: Žďárský případ rasovou vraždou. Právo 18.5.95, s. 2.
M. Hekrdla: Rasismus a bouchnutí do stolu. Právo 18.5.95, s. 4.
L. Jakl, B. Pečinka: Vražda. LN 18.5.1995, s. 1.
Skini jsou nejnenávislivější. Expres 18.5.95, s. 2.
Rasista obtěžuje akvaristy. Na pražském sídlišti je vylepován nápis „Jen pro bílé”. Blesk 18.5.95, s. 1.
Kalvoda pro zvýšení trestů za rasově motivované činy. ČTK 19.5.95.
I. Jemelka: Rasismus a nacionalismus jako sociální infekce mnoha občanů. DT 19.5.95, s. 3.
Čtvrtý pachatel má přezdívkou. Ubití Roma ve Žďáru nad Sázavou je ukázková rasová vražda. Expres 19.5.95.
K. Chalupa: V Maďarsku mají podobné problémy s rasismem jako v České republice. T 19.5.95.
brr, rg: Pohřeb Roma vyústil v debatu o rasismu. MFD 20.5.1995, s. 1,3.
Poslanec Levého bloku Body vyzval Romy, aby vzali ochranu do vlastních rukou. ZN 20.5.95, s. 2.
js, ČTK: Čtvrtý účastník vraždy Tibora berkiho se přihlásil na policii. P 20.5.95. s. 1,2.
aza: Roma Tibora Berkiho zavraždil rasismus. Matka (38) obviněného skina (17) hájí slovy „Vždyť je to puberták!” Expres 20.5.95, s. 6.
Rasismus by neměla řešit pouze vláda. ČTK 21.5.95.
Za rasové útoky hrozí přísnější tresty. MFD 22.5.95, s. 1.
Z. Heřman: Většina z nás je nakažena rasismem. SS 22.5.95, s. 5.
J. Boček: Skini, Romové, my. Právo 23.5.95, s. 4.
I. Gabal: Berkiho Lethé. MFD 24.5.95, s. 13.
R. Bartoníček: Rodiče skina vyšetřovaného kvůli vraždě prožívají šok. MFD 24.5.1995, s. 1.
J. Novák: Jak je nutné řešit problém rasismu. MFD 25.5.95, s. 12.

M. Korecký, M. Maňák: O zpřísnění trestů se polemizuje. Podle ministra spravedlnosti není zvýšení sazeb systémový krok. LN 26.5.1995, s. 3.
A. Kábelová: Body tvrdě obvinil Klausův kabinet, že nestíhá rasismus. MFD 26.5.1995, s. 2.
V. Hlušíčková, M. Kudrnovská: Poslanec Body obvinil vládu z podceňování rasismu. ZN 26.5.95, s. 1,2.
Vrchní rabín a federace židovských obcí proti rasismu. ČTK 29.5.95.
Mezi námi a Romy je sociální propast (Z redakční pošty). P 29.5.95, s. 5.
P. Svora: Vytloukání politického kapitálu. LN 30.5.1995, s. 5.
J. Ruml: Body nezabodoval. LN 1.6.1995, s. 16.

Literatura

Eglin, P, Hester, S. (1999). Moral order and the Montreal massacre: a story of membership categorization analysis. In P. L. Jalbert (ed.) *Media studies: ethnomethodological approaches*. Lanham, New York, Oxford: University Press of America, 195-230.
Nekvapil J. (1999/2000). Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář* 10, 80 - 87 (viz též <http://ulug.ff.cuni.cz/osobni/nekvapil.html>).

Summary

“A Model Racial Murder ” (The Murder of Tibor Berki in the Czech Press)

The article considers texts published in the Czech press in reaction to a brutal racially motivated murder in Žďár n. Sázavou in 1995. The analysis considered the ways of portraying the attackers and the victim, the description and evaluation of the event and how its contextualisation showed that the decisive element for how the event was presented in the press and how it was seen by other people who commented publicly on the events (politicians) was the description of the victim as a “respectable Romany”. In the Czech public discourse, the murder of Tibor Berki became a typical case of “pure” racially motivated murder, i.e. a murder without any motive other than the racial one, primarily because the repetition of facts showing that the victim was blameless served to show him as an exceptional and basically unrepresentative member of his ethnic group. At the same time, the case was repeatedly treated as extreme and exceptional, with the more or less explicit comparison with other cases of racial violence in which the perpetrators were also skinheads and the victims Romanies. Written and verbal statements by politicians stressed the exceptional nature of this case, seeing it as a “totally unprovoked attack” and the victim as “entirely innocent”, and implying that other cases were “skirmishes” between Romanies and skinheads in which both groups could be considered to share the guilt. In order for a violent crime against a Romany to be seen as clearly racially motivated, it was necessary to show the victim as an atypical member of the Romany minority, suggesting that if the victim was more “representative”, i.e. less innocent, other motives were more liable to be accepted. This could also be seen in readers’ letters published in several papers. These showed that even a case in which a Romany was a victim of a crime could lead to a discussion of the question of the “Romany crime rate” and that a part of the majority Czech population perceived the problem of racial violence in this context.

The events and the government’s promise to take stronger action to combat racism and extremist groups led to a more general discussion in the Czech media of racially motivated violence and the problems of the Romany minority in the Czech Republic. These reactions show that the discourse on this question was marked by other political contexts, since individual commentators and politicians often assumed a position according to their position on the conflicts between liberals and socialists, or as supporters or opponents of state intervention in society, which was the dominant political discourse in the Czech Republic at that time.

Respekt: Jiná podoba mediálního diskursu o Romech

Kamila Karhanová

1. Úvod

Týdeník Respekt představuje v porovnání s ostatními českými tištěnými médii v některých podstatných rysech výjimečný typ periodika. Začal vycházet pravidelně jako týdeník v březnu 1990 v podobě, která se v průběhu 90. let nijak zásadně neproměnila: stal se nástupcem Informačního servisu, nepravidelně vydávaného od listopadu 1989. Redaktoři Informačního servisu pocházeli z disentu a vliv bývalého disentu a undergroundu přetrvával v Respektu i v dalších letech. Respekt jsou politické noviny, které se od denního tisku liší týdenní periodicitou a s ní související absencí čistě zpravodajských žánrů a převahou komentovaného zpravodajství; od barevných týdeníků typu Reflexu či Týdne se odlišuje menším rozsahem, novinovým formátem, černobílou grafickou úpravou a především výběrem a způsobem zpracování témat: Respekt se věnuje pouze společensky závažným tématům, nemá žádnou „oddechovou“ rubriku, a pokud se v něm objeví témata zpravidla považovaná za „lehká“ či marginální, pak právě proto, aby byla ukázána jejich společenská závažnost, souvislost s obecnějšími problémy apod.¹

Předkládaná analýza vychází z předpokladu, že také způsob psaní o událostech spojených s problémy česko-romského soužití představuje zvláštní případ mediálního diskursu o Romech, odlišný od podoby převažující v ostatních českých médiích. Jistou výjimečnost naznačuje např. již to, že ve sledovaném období měl Respekt rubriku pojmenovanou *Rasové a etnické problémy*. V čem spočívá tento rozdíl a jaký obraz Romů a romsko-české problematiky Respekt v průběhu první poloviny 90. let vytvářel, se pokusím ukázat na textech, v nichž Respekt psal o násilných trestných činech, které skončily smrtí Roma, a o jejich projednávání před soudem. Půjde o dva různé případy: první se odehrál v únoru 1991 v Klatovech, druhý v září 1993 v Písku. Oba měly několikaletou soudní dohru a Respekt se k nim proto v průběhu let několikrát vracel; písecký případ se definitivně uzavřel až v červnu 1999, období, v němž jsem Respekt excerpovala, však končí rokem 1996 a poslední vývoj tohoto případu není tedy v analyzovaných textech zachycen.

Cílem analýzy není zkoumat, zda obraz těchto událostí a Romů jako jejich aktérů je pravdivý či objektivní. Protože náš přístup k událostem je zprostředkován dostupnými texty o ní, je možné pouze zkoumat to, jak tyto texty danou událost konstruuji, tedy co autoři vybírají z potenciálně nekonečného množství toho, co lze o události říci, jak ji pojmenovávají, jak vybrané informace hierarchizují, jaké jazykové prostředky a stylistické postupy volí. Takto vytvořený obraz je pak možno porovnávat s obrazy téže události konstruovanými v jiných textech, tedy např. obraz zprostředkovaný Respektem s obrazy denního tisku či zpravodajství ČTK. Ve způsobu konstruování události se projevuje i postoj

¹ Výjimečnosti Respektu právě v souvislosti s přístupem k závažným společenským problémům si povšimla I. Reifová v sociologickém časopise *S-Obzor* v článku Komunikační strategie Respektu. Autorka vidí specifičnost Respektu v zaměření na „na konfliktnost, problematičnost a krizovost světa (...) Respekt je (...) založen na tvrzení, že se děje něco velmi zvláštního: společnost je proniknutá globální společenskou krizí. O tom svědčí témata, která (...) nazývám fenomény podstatnými ze sociologického hlediska: ekologie, rasismus, nacionalismus, feminismus, kriminalita, sociologické reportáže zaměřené na nemasové jevy (...) Nejde o sama tato témata, ale o jejich kombinaci, která – přiložena k sociální realitě – definuje její pojetí.“ (Reifová, 1993, s. 59 – 60).

autora textu, předmětem analýzy je tedy nutně i to, jakým způsobem tento postoj ovlivňuje podávaný obraz události, zda a nakolik explicitně je v textu formulován a také to, jaké postoje přepokládá u svých čtenářů, zda je upevňuje či se je pokouší přetvářet.

2. Žánrová charakteristika analyzovaných textů

Respekt jako týdeník reaguje na aktuální dění vždy s určitým (několikadenním) zpožděním, neuveřejňuje tedy vlastní ani agenturní zprávy, ale vrací se k událostem v textech, jejichž žánry jsou charakterizovány v redakčním prohlášení v prvním čísle Respektu takto: „*Jak se doba vyvíjela, měnila se plynule i tvář našeho listu ve prospěch komentovaného zpravodajství, tematických článků, reportáží a rozhovorů (...) Nebudeme totiž informace předkládat, nýbrž reflektovat, zaujímat k nim stanoviska, a tím přispívat k vytváření veřejného mínění.*“ (14. - 20. 3. 1990, s. 2). Pro většinu analyzovaných textů se nejspíše hodí pojmenování komentované zpravodajství či tematický článek. Jde o původní texty, obsahující zpravidla nejprve stručné shrnutí události, dále její podrobnější popis a širší souvislosti, stanovisko autora (komentář) a reprodukce názorů jiných osob (zástupců institucí i občanů), v některých textech můžeme nalézt i rysy reportáže a vložená mikrointerview. Vzniká tak specifický, pro Respekt typický žánr, který převládá i v jiných rubrikách a u jiných témat. Protože analyzované texty pocházejí z rozpětí pěti let, lze na nich ukázat i to, jak se tento žánr na stránkách Respektu postupně utvářel. Pro zjednodušení budu dále texty tohoto žánru nazývat prostě články, bližší určení vyplyne z rozboru jednotlivých textů.

3. Klatovy, únor 1991

3.0 Etnografické pozadí

Na základě zpráv ČTK z 25. a 28. 2. 1991, dvou zpráv z 1. 3. 1991 a dále zpráv z 1. 6. 1992 a 19. 3. 1992 lze události v únoru 1991 v Klatovech rekonstruovat přibližně takto²: Dne 22. 2. 1991 napadla skupina asi 30 klatovských obyvatel – Neromů členy dvou spřízněných romských rodin Janů a Bendíků. Útočníci nejprve zdemolovali a podpálili dům v Klatovech a poté, co se část napadených uchýlila do obce Libkov v domážlickém okrese, pronásledovali je druhý den i tam a při dalším útoku způsobili Emilu Bendíkovi zranění, na jejichž následky o dva dny později zemřel. Dva týdny předtím obdržela rodina Janů, místní policie a starosta výhrůžný dopis podepsaný „Ku Klux Klan“, v průběhu dvou dnů před těmito událostmi byli na klatovských ulicích přepadeni a zbiti tři Romové, kteří museli být hospitalizováni. Potom, co policie vzala část útočníků z Libkova do vazby, vznikla v Klatovech na jejich obranu petice, vysvětlující jejich jednání neschopností policie a státních úřadů zasáhnout proti trestné činnosti Romů. Případ byl projednáván od 1. 6. 1992 u krajského soudu v Plzni: 29 občanů Klatov bylo obviněno z trestných činů porušování domovní svobody, výtržnictví a ublížení na zdraví s následkem smrti. Rozsudek byl vynesen po dvou letech, 19. 3. 1993: deset obviněných bylo odsouzeno nepodmíněně, osmnáct dostalo podmíněné tresty, nejvyšší trest činil sedm a půl roku nepodmíněně.

3.1 Texty

Denní tisk informoval o těchto událostech jeden až dva dny po první zprávě ČTK, v Respektu se první článek objevuje až po šesti týdnech. Celkem mám k dispozici šest textů

² Srov. J. Homoláč: Jedna podoba mediálního diskursu o Romech, otištěno v tomto sborníku. Z tohoto textu vycházím všude tam, odkazuji na to, jak o této události psal denní tisk.

Respektu, které se případu nějak dotýkají, z toho tři jsou obsáhlé monotematické články, uveřejněné v rubrice *Rasové a etnické problémy*. Zmínka o případu se objevuje ještě ve třech dalších textech: v rubrice *Minulý týden*³, v článku z roku 1997, kde je připomínán v souvislosti s jinou klatovskou událostí, a v jedné literární recenzi. Chronologicky první text *Pogrom v Klatovech* (11.3.1991, s. 5) od Jáchyma Topola⁴ obsahuje některé podrobné informace a hlasy obyvatel Klatov, které se neobjevily ve zpravodajství ČTK ani v denním tisku. Články *Pogrom v Klatovech - dva roky poté* (15. 2. 1993, s. 4-5) Jana Brabce a Aleny Nové a *Do Klatov přišel zákon* (5.4.1993, s. 10) Jindřicha Šídla se k případu vrací v souvislosti s jeho soudním projednáváním: první text informuje o zahájení soudního přelíčení v Plzni, druhý o rozsudku. Soud ale není hlavním tématem ani jednoho z obou článků, tím je situace v Klatovech „dva roky poté“, tedy to, jak různé skupiny klatovských občanů: napadená rodina, policie, obžalovaní a ostatní obyvatelé s dvouletým odstupem vnímají a hodnotí tehdejší události, a v druhém textu také to, jak se staví k rozsudku. Časově poslední článek je vlastně jakýmsi trojčlánkem či tematickou stranou - vedle textu s titulkem *Do Klatov přišel zákon* je na téže stránce bez zvláštního titulku otištěno krátké interview s předsedou senátu krajského soudu v Plzni JUDr. Pravoslavem Polákem a článek nadepsaný *Nejen skini*, informující o několika útocích na Romy z března a dubna 1993; autorem obou připojených textů je opět J. Šídlo. Všechny tři články odpovídají zhruba uvedené charakteristice žánru, zatímco ale u druhých dvou článků, ač pocházejí od různých autorů, lze hovořit o jednotném stylu, Topolův text se od nich v některých důležitých rysech liší.

3.2 Obraz události

Srovnáme-li informace uváděné Respektem se zpravodajstvím ČTK a denního tisku, nejpodstatnějším rozdílem je, že analyzovaný článek uvádí informace o výhrůžném dopisu podepsaném Ku Klux Klanem, o němž nikdo jiný kromě Respektu nepsal, a naopak neuvádí informace o romském chlapci, jenž údajně spolupracoval s útočníky. Tento údaj uváděl denní tisk na podporu spekulace či fámy, že násilnosti byly „vyřizování účtů mezi dvěma skupinami mladých lidí“ (*Do Klatov přišel zákon*). Respekt tedy uvádí navíc jednu informaci svědčící pro rasový motiv útoku a neuvádí jinou, svědčící pro odlišnou verzi, na druhé straně ale nezamlčuje trestnou činnost obětí a nezmiňuje se např. o vykřikování rasistických hesel na klatovských ulicích vpředvečer útoku, o nichž psala ČTK. Nemyslím si proto, že by výběr

³ Rubrika *Minulý týden*, jež se na poslední straně Respektu objevuje pravidelně od roku 1993, představuje specifický, Respektem vytvořený žánr. Vybrané události jsou shrnuty v jedné větě či souvětí, maximálně ve dvou, zahrnuje-li událost např. akci a reakci. Osobitost rubriky však netkví ani tak v této stručnosti, jako spíše ve výběru zpráv a v jejich uspořádání. Vedle témat, jimž se v předchozím týdnu věnovala všechna média, zařazuje redakce do této rubriky i zprávy o událostech, které prošly sdělovacími prostředky téměř nepovšimnuty, popř. jimi nebyly vůbec zaznamenány. Vedle sebe se tak ocitají důležité vnitropolitické i zahraniční události se zprávami o událostech lokálního významu, marginálních, bizarních nebo naopak příliš všedních a všem je věnováno přibližně stejně prostoru, tedy právě jedna věta. Touto juxtapozicí je zpochybňována míra důležitosti jednotlivých událostí, nikdy však takovým způsobem, aby byly relativizovány hodnoty zastávané Respektem. Stručnost formulací neimplikuje nutně neutrální styl a nepřítomnost hodnocení; skutečnost, že jednotlivé zprávy nejsou mezi sebou nijak propojeny např. prostředky koheze textu, neznamená, že mezi nimi nevznikají souvislosti. Pouhou juxtapozicí se jedna zpráva může začít jevit jako nepřímý „komentář“, druhé, více zpráv na podobné téma vytvoří tematický miniblok, jindy působí jedna zpráva jako ironický kontrapunkt druhé. Další rovinu komentáře představuje výtvarný doprovod Pavla Reisenauera. Jeho karikaturní kresby ilustrující jednotlivé vybrané zprávy jsou většinou postaveny na doslovném pochopení některého momentu události: zobrazují např. doslovný smysl metaforického vyjádření, využívají homonymie, domýšlejí uvděně výroky ad absurdum atd. (Př.: Zpráva o rozhodnutí rektorů českých vysokých škol zvýšit cenu kolejného je ilustrována kresbou několika mužů v talárech zdvihajících na železničním náspu kolejnice.) Ke grafické podobě Respektu a P. Reisenauovi srov. též I. Janáková:in Kritická příloha Revolver revue č. 1, 1995.

⁴ Jáchym Topol psal o rasismu a problémech menšin do Respektu už od počátku jeho existence. Viz např. článek *Řetězy, tyče, nože* v č. 8/1990 o vietnamských gastarbeitrech v Československu.

uváděných informací byl výrazně ovlivněn preferencí autorů pro některou z existujících interpretací události.

Topolův text začíná informací o smrti Emila Bendíka a pojmenovává ji jako vraždu. V prvních třech odstavcích zařazuje autor tuto událost do souvislosti s tím, co ji následovalo (petice klatovských občanů, možné interpretace události) a co ji předcházelo (anonymní dopis, předešlé násilnosti, bezpečnostní situace v Klatovech, postoj policie). V další části textu, pod mezititulkem *Co se stalo*, nejprve chronologicky popisuje průběh přepadení a vypálení domu rodiny Janů v Klatovech, v druhém odstavci přechází k líčení události druhého dne a pojmenovává je (spolu s již popsány událostmi) znovu jako *pogrom*: „Zvláště se sobotní dohrou nese celé tažení výrazné rysy pogromu.“ Tato formulace odkazuje (kataforicky) k líčení sobotních událostí, jež po ní v textu bezprostředně následuje, a je tedy možno ho číst i jako autorovo odůvodnění toho, proč užívá právě slova *pogrom*.

Útočníci, ale i část klatovské veřejnosti tvrdí, že šlo o potrestání notorických zločinců ze dvou vykřičených romských rodin (...) Údajně tedy šlo o odplatu za zaviněná příkoří. Jenže bití byli i Romové, kteří ke klanu Bendíků či Janů nepatří, přepadení a v nebezpečí smrti byli i staří lidé, ženy a malé děti. Důvodem byla barva jejich pleti. Romové, kteří byli v dosahu, měli nést následky kolektivní viny. V sobotu byli „potrestáni“ i příslušníci rodiny Červeňáků v Libkově, ke kterým se Janovi i Emil Bendík uchýlili.

Autor tedy klatovské události slovem *pogrom* nejen pojmenovává, ale na rozdíl od článků denního tisku, v nichž se tohoto pojmenování užívá rovněž, a od dalších textů Respektu také vysvětluje, byť nepřímo, proč a v jakém smyslu tohoto slova užívá.

V článku *Pogrom v Klatovech* je k pojmenování popisovaných událostí a jejich aktérů užito jednak slov a spojení označujících násilnou povahu činu: „řada násilností“, „napadení“, „přepad“, „útočníci“, jednak výrazů, jež obsahují skrytý či zjevný poukaz k motivu činu. Hodnocení nesené prvním typem pojmenování vyplývá z obecné odsouzeníhodnosti násilí: „surová vražda“, „vražedný útok“, „terorizovali“ atd. Pojmenování „vražda“, „vrah“, „zavražděný“ přesahují ovšem svým významem ostatní výrazy této řady, neboť přiřítají pachatelům úmysl zabít, a odchylují se tak od kvalifikace, kterou zvolila obžaloba⁵; nepoukazují však k žádnému konkrétnímu motivu. Mezi výrazy poukazujícími k motivu činu lze dále rozlišit ty, jež v souladu s postojem autora pojmenovávají násilnosti jako etnický konflikt s rasistickým motivem, a pojmenování reprezentující jiné, autorem odmítané verze události.

Jako rasový je případ označen již zařazením do rubriky *Rasové a etnické problémy* a výrazem *pogrom* v titulku. Slovník spisovné češtiny uvádí u tohoto slova význam „hromadná násilná akce proti skupině osob“, jako doklad cituje spojení „nacistické pogromy proti Židům“. Starší slovníky (Příruční slovník jazyka českého, Slovník jazyka českého Váši a Trávníčka) uvádějí zaměření násilností proti Židům přímo jako součást významu slova. V každém případě užití výrazu *pogrom* přinejmenším asociuje kolektivní násilí proti odlišné, etnické či náboženské menšině. Slova *pogrom* je v textu užito ještě dvakrát, autorovu interpretaci událostí dále podporují výrazy jako „mají být vyhubeni“, „určené k likvidaci“ či „kolektivní vina“, které sice samy o sobě neoznačují oběť jako etnicky odlišnou, ale tím, že naznačují organizovanost, až systematickosti násilí zaměřeného proti skupině, potvrzují interpretaci událostí obsaženou v pojmenování *pogrom* (zde ovšem také ve spojení *organizovaný pogrom*). Jiné verze událostí, které konání pachatelů nepovažují za rasisticky motivované, nebo je dokonce omlouvají, reprezentují výrazy a spojení: „vyřizování účtů

⁵ Tedy jako ublížení na zdraví s následkem smrti.

v podsvětí“, „občané beroucí spravedlnost do svých rukou“, „image trestné výpravy“, „neohrožení ochránci společnosti“, „odplata za zaviněná přikopání“, „byli potrestáni“ atd., od nichž se autor různým způsobem distancuje (viz níže).⁶

Také ve způsobu kategorizace aktérů událostí se v Topolově textu projevuje autorovo přesvědčení o rasovém motivu. Oběť i pachatelé jsou nejprve zařazeni do kategorií, které jsou jim společné, tedy kategorií etnických, občanských: zabítý je „klatovský občan Emil Bendík“ a patřil stejně jako pachatelé mezi osoby již trestané: „Někteří z těch, kdo se podíleli na vraždě Bendíka, nejsou v kriminále poprvé. On sám byl také několikrát trestán.“ Následné uvedení Bendíkova etnického původu jako jediného rozdílu mezi ním a pachateli pak působí jako zjevný poukaz k motivu činu: „Mezi vrahy a zavražděným je ještě jeden rozdíl. Emil Bendík byl Rom. Všichni zadrženi jsou bílí.“ Toto užití výrazu „bílí“ je jediným místem textu, kde jsou pachatelé kategorizováni barvou pleti. Nejčastěji jsou pojmenováni jako „parta“, „banda“, „útočníci“ či „jistá skupina klatovských občanů“. Barvou pleti nejsou - na rozdíl od ČTK a denního tisku - pojmenováni ani Romové, jediná výjimka („všichni občané tmavé pleti“) je součástí reprodukce dopisu „Ku Klux Klanu“.

Druhé dva texty o klatovských událostech *Pogrom v Klatovech - dva roky poté* a *Do Klatov přišel zákon* navazují volbou pojmenování na text Topolův. S výrazem *pogrom* se v nich zachází jako s neutrálním pojmenováním události, jeho užití není již třeba obhajovat nebo vysvětlovat. *Pogrom*⁷ se objevuje nejen v titulku prvního a podtitulku druhého textu (*Obyvatelé města se domnívají, že tresty z pogromu jsou příliš vysoké*), ale i ve spojení „rozsudek v případě klatovského pogromu“ a jednou dokonce v nepřímé reprodukci řeči policisty (viz níže). Na rozdíl od Topolova textu se v článcích z roku 1993 už neužívá pojmenování „vražda“, „vrah“ apod. - Respekt je tu loajální k postoji soudu. Výrazu „pogrom“ je důsledně užíváno i v dalších článcích, které se o případu zmiňují, v rubrice *Minulý týden* a v textu *Konec malého šmejdá* (11.7.1997, s. 4).

Také způsob kategorizace aktérů konfliktu je v těchto dvou článcích podobný jako v Topolově textu: obžalovaní a autoři petice jsou pojmenováni jako „občané Klatov“ či „několik klatovských občanů“, ironicky navíc také jako „místní rodáci“, oběti jako „Romové“ nebo „rodina Janů“. Kategorizace poukazující k barvě pleti se objeví opět pouze v nepřímé reprodukci cizí řeči: „rozsudek (...) ke zlepšení vztahů mezi bílou většinou a Romy ale podle něj (tajemníka Městského úřadu; KK) nepřispěje“. Další pojmenování se objevují jako součást přímé řeči. Členové napadené rodiny jsou policistou označeni jako „rváci a několikrát trestaní násilníci“, obě strany konfliktu jsou v řeči tajemníka Městského úřadu „dvěma skupinami mladých lidí“, pachatelé jsou sympatizující obyvatelkou Klatov a obhájcem jednoho z obžalovaných označeni jako „ti kluci“, předseda senátu pracuje s kategorií „bílých kriminálníků“.⁸ S přímou řečí vstupuje do textu také pojmenování „cikán“.

⁶ Dvě pojmenování událostí užitá v textu - *genocida* a *rvačka* - nelze plně zařadit do žádné ze tří skupin. *Genocida* se objevuje v nepřímé reprodukci prohlášení předsedy ROI E. Ščuky jako právní kvalifikace případu a ačkoli se svým významem řadí k výrazům typu *pogrom*, J. Topol jej do své řeči nepřebírá, ani ho nijak nekomentuje. Slovo *rvačka* se významem řadí k výrazům označujícím prostě násilí, na rozdíl od ostatních slov tohoto typu je ale autorem odmítáno jako cizí slovo, tj. slovo policie a je interpretováno jako symptom bagatelizace události předcházejícího útoku: „nějakými rvačkami se v Klatovech prostě nezabývají“.

⁷ Pojmenování *pogrom* se objevuje i v titulku zprávy ČTK z 19. 3. 1993 *Deset nepodmíněných a osmnáct podmíněných trestů za pogrom*, jejíž autorkou je plzeňská zpravodajka ČTK Alena Nová, tedy spoluautorka článku *Pogrom v Klatovech - dva roky poté*. Na rozdíl od článku v Respektu zde však užití tohoto pojmenování nereprezentuje pojetí činu jako rasově motivovaného - zpráva cituje předsedu soudního senátu, který rasový motiv činu odmítá, a žádnou jinou verzi události text nepředkládá.

⁸ Předseda soudu tu vytváří kategorii hypotetickou: „I poškození z rodiny Janů připouštějí, že důvodem útoku bylo jejich vlastní násilné jednání. Nicméně tam určitý rasový podtext nacházím. Opakuji - podtext, nikoliv motiv. Nejsem zcela přesvědčen o tom, že kdyby se toho, čeho se dopouští rodina Janů, dopouštěli bílí“.

Způsob, jímž jsou v obou textech distribuovány výrazy „cikán“ a „Rom“, svědčí o tom, že pojmenování „Rom“ je chápáno jako neutrální, zatímco pojmenování „cikán“ je považováno za pejorativní a za výraz protiromského postoje mluvčího (srov. níže).

Na celkovém obrazu událostí podávaném Respektem se nemalou měrou podílí také emotivnost a slovní expresivita líčení. Např. v textu *Pogrom v Klatovech - dva roky poté* je dramatickost událostí akcentována užitím historického prezentu: „zmasakrovali ho tak, že po několika dnech v nemocničním ošetření umírá“ a vedle výrazů jako „nájezd“, „přepad“, „útočníci“ se tu setkáme i s některými expresivními výrazy jako „komando“, „zmasakrovali“ apod.

Mnoho výrazů, jimiž je událost konceptualizována, pochází z řeči druhých osob a reprezentuje jejich názory; způsob, jak je tato řeč reprodukována a jak jsou její prvky zapojovány do textu, je rozhodující pro celkový smysl všech tří článků.

3. 3 Reprodukce cizích hlasů a prezentace autorského postoje

Názorům a výroků nejrozličnějších osob, politiků, odborníků, populárních osobností i např. obyvatel místa, o němž se referuje, je v Respektu obecně věnován značný prostor: jsou citovány, parafrázovány a komentovány, objevují se v titulcích, podtitulcích a mezititulcích, v úvodních a v závěrečných pasážích textů; citace cizích výroků tvoří podstatnou část náplně rubriky *Minulý týden*. Zaměření na cizí výroky a způsob jejich prezentace představují jevy pro Respekt do značné míry charakteristické a dosti výrazné: povšimli si jich a různě je hodnotili např. I. Reifová v sociologickém časopise *S-Obzor* (1993) a P. Placák v *Kritické příloze Revolver revue* (1995)⁹. Všechny tři články o klatovském případu zprostředkovávají v hojné míře výpovědi a názory osob, jichž se klatovské události nějak dotýkaly, a ve všech se prezentuje stanovisko autora právě v konfrontaci s těmito cizími hlasy.

Článek *Pogrom v Klatovech* se funkcí a způsobem reprodukce cizí řeči od druhých dvou textů zčásti liší: převažuje v něm reprodukce cizích hlasů formou nepřímé řeči a parafráze, doslovná citace se až na několik výjimek omezuje pouze na citátová slova a spojení, vyznačená uvozovkami. Po citaci či parafrázi cizího hlasu většinou bezprostředně následuje autorův komentář. Text je vystaven jako autorova polemika s cizími názory, s hlasy lidí, kteří zastávají jinou verzi událostí než on. Na některých místech vytváří tato dialogická struktura dojem, jako by autor reprodukoval svoji skutečnou diskusi např. se signatáři petice nebo s policií.

Rváči z Bendíkova klanu byli prý postrachem místních hospod i temných uliček. Údajně tedy šlo o odplatu za zaviněná příkoří. Jenže biti byli i Romové, kteří ke klanu Bendíků či Janů nepatří, (...), „nevysvětlitelným ale zůstává, proč nebyli včas zadrženi tři poznaní útočníci z přepadu v Lubinské ulici. Kapitán Karel Fořt, (...) uvedl, že od nich by se policie stejně nic nedozvěděla. Zůstává tu ještě ono kdyby... „Kdyby je zatkli, zabijou ho jindy,“ vyjádřil se jeden klatovský občan. Proč policie nezasáhla například při útoku na dům Bendíků (...) ?

S polemickým charakterem textu souvisí také důslednost, s níž se autor distancuje od cizí řeči. Činí tak jednak částicemi „údajně“, „prý“, jednak uvozovkami, jimiž vyznačuje jednotlivá „cizí slova“, tj. výrazy reprezentující autorem odmítaný motiv: „V sobotu byli ‘potrestáni’ i příslušníci rodiny Červeňáků.“ Jinde je autorova distance zdůrazněna ironickou stylizací kontextu, do něhož je citace zasazena: „Banda (...) svou image trestné výpravy ještě

kriminálníci, dalo dohromady tolik lidí ochotných bránit pořádek ve městě.“ (Do Klatov přišel zákon, 5. 4. 1993, s. 10)

⁹ Placák P.: Národní tisková fronta in *Kritická příloha Revolver revue* č. 1, 1995, s. 136 – 142.

zkrášlila maskováním. Černé punčochy a šátky si 'občané beroucí spravedlnost do svých rukou' nasadili...". V polemice s peticí signalizují uvozovky cizí řeč i autorovu ironii zároveň.

Ve své petici (...) uvádějí: „(...) Jsme přesvědčeni, že trestním stíháním skupiny mladých lidí stát snímá vinu z hlavních viníků, kterými jsou Policie, Justice, Městský úřad a v neposlední řadě naše zákonodárství.“ Autoři petice si ale mohou zcela svobodně zvolit městskou radu, mohou ovlivňovat i práci policie, prostřednictvím poslanců i zákonodárství. A „skupina mladých lidí“ k vyřešení situace zcela očividně nepřispěla.

Na převažující polemické výstavbě Topolova textu se podílí také způsob, kterým se při líčení událostí střídá popis a hodnocení. Popis je tu východiskem hodnocení, nikoliv však jediným: i tam, kde žádné cizí hlasy reprodukovány nejsou, poukazuje hodnocení k existenci jiných, opačných hodnocení, vůči nimž se autor polemicky vymezuje. Lze to vidět např. na hodnocení vloženém do dramatického popisu útoku na dům v Klatovech.

Tyto hrůzné okamžiky, kdy banda k upálení a k udušení odsoudila bezmocné staré lidi a malé děti, strhávají z útočníků gloriolu neohrožených ochránců společnosti. S nikým nebojovali; bestiálním způsobem terorizovali bezmocné lidi, neschopné se ani dovolat pomoci.

Polemicky je motivována i interpretace motivu, jež po tomto popisu následuje: „*přepadení a v nebezpečí smrti byli i starší lidé, ženy a malé děti. Důvodem byla barva jejich pleti.*“

Napadené rodiny a ostatní klatovští Romové jsou sice v Topolově textu v porovnání s psaním denního tisku nápadně individualizováni,¹⁰ jejich hlasy tu však reprodukovány nejsou.¹¹ Autor někdy vysvětluje motivaci jednání obětí: „*starý Jano na střeše rozbil pár tašek, aby děti mohly dýchat*“, častěji však podává oběti prostě jako pasivní, trpné oběti: „*podářilo se mu uběhnout ještě pár metrů, než ho kdosi z bandy srazil na zem. Muži v maskách ležícího Bendíka začali bít tyčemi a klacký*“. Absenci hlasů obětí si lze vysvětlit tím, že autor je vlastně v textu pojatém jako osobní polemika nepotřebuje: cituje pouze ty hlasy, s nimiž nesouhlasí, aby jim mohl vzápětí oponovat. Jako výjimku z toho způsobu citování je možno interpretovat větu: „*A jestli se někteří Romové přes všechno úsilí strany ROI rozhodli pomstít, útočníci ani jejich příbuzní si dnes nemohou být jisti životy.*“ Lze jí rozumět buď tak, že autor reaguje na obavy ze msty vyjadřované v denním tisku, nebo že reprodukuje hrozby klatovských Romů. Protože ve všech ostatních případech se autor od reprodukováných cizích hlasů vždy zřetelně distancuje, pak pokud by tato věta byla skutečně reprodukcí hlasu Romů, znamenalo by to, že se autor s nimi, resp. s ilokucí (obava či hrozba), již tato věta vyjadřuje, ztotožňuje, tj. že považuje obavy nebo hrozby za oprávněné. Možnosti interpretovat toto místo jako autorovo ztotožnění se s hlasem Romů a celková asymetrie v zacházení s cizími hlasy by mohly vést k závěru, že autor sám mluví místo napadených Romů, že mluví za ně. Nepřítomnost cizích hlasů podávajících událost z hlediska obětí lze ale vysvětlit také (asi přiměřeněji) tím, že v klatovském případě nejde o názory napadených Romů, ale o jejich lidská a občanská práva, nezávislá na jejich osobních názorech.

Také v článkách *Pogrom v Klatovech – dva roky poté* a *Do Klatov přišel zákon* jsou

¹⁰ Všechny tři poškozené rodiny jsou uvedeny jménem, deset Romů je nějak individualizováno. Přispívají k tomu i uveřejněné fotografie z pohřbu Emila Bendíka a ze zádušní mše, na nichž můžeme díky popiskům identifikovat dva členy rodiny obětí: Bendíkova otce a dědečka.

¹¹ Jediným hlasem Romů, který je v textu reprodukován, je prohlášení předsedy ROI Emila Ščuky o možnosti uplatnit proti pachatelům paragraf o genocidě.

výpovědi a jednotlivé výrazy reprezentující verze ospravedlňující jednání obžalovaných zapojovány do kontextu s důslednou distancí, vyjadřovanou jednak slovně: „*případ tzv. klatovského lynče*“ (*Pogrom v Klatovech*), „*Proto **prý** občané Klatov vzali ze 'strachu a nenávisti' spravedlnost do svých rukou*“ (tamtéž), ironií: „*(...) restaurace Beseda. Odtud před dvěma lety vyrazili místní rodáci na obranu práva*“ (tamtéž) a uvozovkami: „*rozsudek bude působit natolik exemplárně, aby tomuto 'braní zákona do vlastních rukou' učinil přítrž?*“ (*Do Klatov přišel zákon*; tučně KK). Poslední citát je z otázky adresované v krátkém interview (připojeném k článku *Do Klatov přišel zákon*) předsedovi soudního senátu P. Polákovi. J. Šídlo tak reaguje na předchozí repliku, v níž předseda senátu tvrzení obžalovaných o motivu činu vlastně přijímá, zdůrazňuje však právní nepřipustnost takto motivovaného jednání: „*Útok klatovských byl vlastně zásah do moci soudní, tzn. jediné moci, která je oprávněná posuzovat vinu a udělovat trest. Takhle bychom se mohli dostat do situace, že se lidi začnou ozbrojovat a střílet po sobě na ulicích.*“ Uvozovky v navazující otázce: „*Myslíte si, že váš rozsudek bude působit natolik exemplárně, aby tomuto 'braní zákona do vlastních rukou' učinil přítrž?*“ (*Do Klatov přišel zákon*) nesignalizují pouze distanci od konkrétní promluvy, v níž je výrazu užito, ale problematizují tento obrat obecně, poukazují k němu jako k nenáležitému eufemismu. Jako distanci od verze „braní zákona do vlastních rukou“ či jako ironickou repliku na ni lze chápat i titul *Do Klatov přišel zákon*.

Na rozdíl od Topolova textu jsou zde reprodukovány nejen hlasy, s nimiž autoři nesouhlasí, nýbrž je předkládána mozaika názorů osob, jež zastupují různé složky společnosti a mají ke klatovským událostem různý vztah. Autoři tak sami přímo nepolemizují např. se signatáři petice, ale místo toho inscenují polemiku mezi samotnými občany Klatov. Tématem této polemiky přitom dále zůstává motiv činu, v druhém článku pak přibývá otázka spravedlnosti rozsudku. Jak je tato polemika mezi reprodukovánými cizími hlasy inscenována, ukazuje dobře obsáhlá reprodukce diskuse v kanceláři místní organizace ODS.

Hospodárka paní Kociánová má na výsledek soudu jasný názor: „Je to sviňárna, kolik ty kluci dostali. Vůbec si to nezaslouží. A zaplat'pámbůh, že to tenkrát udělali. Vždyť cikáni terorizovali celé město. Ještě za totality napadli a okradli moje děti. Ani jsem to nemohla jít hlásit, protože jsem byla perzekvovaná.“ Její stranický kolega, ing. Přemysl Voráč, si myslí, že by novináři neměli o podobných událostech příliš psát, protože tak rozdmýchávají nenávist mezi lidmi. „Já bych je osvobodil,“ dodává na téma rozsudků. Třetí muž v místnosti - kandidát na funkci předsedy oblastního sdružení ODS Lubomír Pěknice - to vidí jinak. „Vy si myslíte, že pomohli městu zbavit se jednoho problémového Roma,“ říká svým spolustraníkům. „Jenže za prvé: jakým způsobem? A za druhé: tahle parta by byla schopná jít mlátit kohokoliv, kdo by se jim nelíbil. Četl jsem jejich výpovědi. Přál bych vám vidět ten cynismus.“ Potom se L. Pěknice obrací na nás: „Všichni ve městě vám budou vyprávět, jak nás tady cikáni utiskovali. Když se ale zeptáte, co se stalo konkrétně jim, odpoví, že nic. Všichni jenom něco slyšeli.“

Tento způsob vzájemné konfrontace stanovisek citovaných osob však neznamená absenci autorského stanoviska.¹² To je v těchto textech přítomno stejně výrazně jako v textu

¹² Reifová, I., 1993, s. 59 - 61: „Znamená-li nestrategičnost připomínání sporů, které nejsou rozsouditelné aplikací objektivního pravidla, vynucuje si techniky, spočívající na vyjádření osobního pohledu, jako jsou hlas přímého účastníka, hlas odborníka apod.. Nad nimi pak stojí metatechnika konfrontace hlasů. Dalšími technikami je žánrový obrázek (autor ho používá, aby zdůraznil, že nevydává svůj názor za univerzální (...)) a neintencionální popis (je poskládán z protichůdných obrazů, stejně jako realita, kterou zaznamenává, je nezměřený, roztržitý). (...) Pokud je konfrontační už článek sám o sobě, narážíme takřka vždy na jakési 'pravidlo první věty'. Už první věta jako by zbavovala patentu na pravdu. Bývá to přímá řeč zainteresovaného účastníka a vzápětí ji střídá pohled kontrapoziční. Často je celý článek vlastně leporelem nekomentovaných odporujících si tvrzení, běžících vedle sebe bez jakékoli interakce“ (s. 60 - 61, podtrhla I. R.). V následujícím výkladu se pokusím ukázat, že texty psané technikou konfrontace hlasů lze interpretovat i jinak, než činí autorka.

Topolově, není však formulováno explicitně v polemice s citovanými názory, ale je zřejmé ze způsobu, jímž autoři s cizími hlasy nakládají, tj. jaké hlasy vybírají, jak je zapojují do kontextu a popř. jak dále zacházejí s formulacemi obsaženými v citátech. Pro oba texty je např. typické užívání formulací z reprodukované cizí řeči v mezititulcích: citát je vytržením z kontextu zvýrazněn a poukazuje tak sám k sobě a tím zároveň k výrazovým prostředkům nenáležitým vzhledem k tématu a situaci. Citát v mezititulku tak vlastně vrhá jakýsi stín na všechno, co citovaná osoba v textu, který následuje, říká, a problematizuje tím většinou jakékoliv její tvrzení. Tak předchozí ukázka je nadepsána mezititulkem *Je to sviňárna*, tj. citací z řeči paní Kociánové. Užití vulgárního, v novinách neobvyklého výrazu přitahuje pozornost čtenáře a v tom, kdo přijal interpretaci události jako pogromu, vzbuzuje očekávání, že půjde o odsudek činu obžalovaných, nikoliv rozsudku. Podobně v článku *Pogrom v Klatovech – dva roky poté* odkazuje expresivní mezititulek *Ze strachu a nenávisti aneb Černí grázlové* k textu petice, reprodukovánemu v následující části: „*Za všechno může rodina Bartoloměje Jana, píše se v petici, protože je to klan 'černých grázlů', kteří přepadávají a olupují občany v ulicích města. Policie je proti nim bezmocná a prokurátoři a soudci se bojí pomsty. Proto prý občané Klatov vzali 'ze strachu a nenávisti' spravedlnost do svých rukou.*“ V tomto případě jde o nepřímou reprodukci cizího hlasu (textu), v níž se přesná citace omezuje na jednotlivá slova a spojení, a autorské stanovisko se projevuje – podobně jako v Topolově textu – důrazným upozorňováním na všechna „cizí slova“, tj. jejich kladením do uvozovek. Postoj autorů je ovšem zřejmý i z pasáží, kde text parafrázuje – viz ironie ve formulaci „*že se zas tak moc nestalo*“. Naopak přímá řeč Bartoloměje Jana, dědečka zabitého Bendíka, v tomtéž článku není způsobem svého zapojení do kontextu nijak zpochybňována či relativizována.

„Pokud měl někdo něco proti mým synům, měl si s nimi vyřídit účty jako muž a nechodit k nám domů,“ říká Bartoloměj Jano. „Já přeci nemůžu za to, že se perou. Já jsem v životě nikomu neublížil. Oni ale napadli nás všechny, i nevinné. Bylo to jako válka.“ S některými obžalovanými se pan Jano zdravil během procesu podáním ruky. „Přeju si už jenom jediné,“ říká. „Aby byl klid“.

Podobně bez komentáře jsou uváděny např. názor Lubomíra Pěknici v již citované pasáži nebo názor jednoho z členů městského zastupitelstva.

I když podle ředitele Čížka „něco jako romský problém“ v Klatovech neexistuje (...) člen městského zastupitelstva Michal Kučera má jiný názor. Petice prý jasně ukazuje, že nešlo jen o vyřizování osobních účtů, ale obžalované vedla k činu i rasová zášť. „Myslím si, že někteří z obyvatel Klatov ten útok tiše schvalovali, i když se jich pod petici podepsalo minimálně,“ říká M. Kučera.

Je tedy možné shrnout, že autoři dávají svůj postoj najevo spíše negativně: Názory souznící s autorským stanoviskem jsou reprodukovány bezpříznakově, tj. pouze s formálními znaky přímé či nepřímé reprodukce cizí řeči, bez dalších známek distance a hodnocení, zatímco hlasy, s nimiž autoři nesouhlasí, jsou zpochybňovány a ironizovány. Toto rozdělení však neplatí bez výjimky, v obou textech nalezneme citace uváděné bez známek distance, a přesto je nepochybné, že se autoři s jejich obsahem neztotožňují. Názor autora se totiž projevuje již samotným výběrem citátu, tj. tím, co z řeči zpovídané osoby pro citaci či parafrázi vybere, neboť ta toho obvykle řekne více, než je ocitováno, a může si i protiřečit. Výběr mnoha citací v obou textech je veden snahou o charakterizaci jejich nositelů, tj. přesvědčením, že citovaný se sám nejlépe představí (a mnohdy zároveň i usvědčí) tím, co

říká.¹³ Schopnost charakterizovat mluvčího má v jisté míře každá přímá řeč. Pokud neobsahuje žádnou jinou, tj. věcnou, informaci či názor, který by bylo nutno brát vážně, lze mluvit o charakterizační funkci přímé řeči či o charakterizačním citátu. Jak lze citátem či citátovým slovem charakterizovat mluvčího, ukazuje velmi dobře již zmíněný způsob distribuce výrazů *Rom* a *cikán* (srov. výše). V autorské řeči je užíván zásadně výraz *Rom* a přítomnost jednoho nebo druhého výrazu v přímé řeči odpovídá postoji autora k citované osobě. Tak např. šéf městské policie říká: „*Jakmile dostaneme hlášení, že jsou někde problémy s cikány, víme přesně, kam jet*“ a výrok jednoho z obžalovaných „*Cikán zůstane cikánem*“ je užit jako mezititulek části, v níž je tohoto výrazu užívá jeden z obžalovaných. Přítomnost výrazu *Rom* nebo *cikán* v přímé řeči je indexem postoje autorů k mluvčímu a jistým interpretačním vodítkem pro čtenáře.¹⁴ Výrok policejního ředitele, uvedený bez známek distance či jiných interpretačních vodítek: „*Budeme se bavit o cikánech nebo o Romech, či jak jim budeme dnes říkat?*“ ptá se na uvítanou policejní šéf Miroslav Čížek“ (*Pogrom v Klatovech – dva roky poté*) představuje příklad čistě charakterizačního citátu. Neobsahuje žádnou relevantní informaci o případu, ale čtenáři, který je srozuměn s tím, jak jsou v Respektu užívána slova „*Rom*“ a „*cikán*“, charakterizuje tato věta mluvčího jako někoho, kdo přinejmenším pochybuje o důležitosti rozdílu v těchto pojmenováních.¹⁵

Především charakterizační funkci mají v obou textech také citace hlasů obžalovaných, zde se ovšem na charakteristice mluvčího podílí nejen jeho „autoportrét“ v přímé řeči, ale zpravidla také kontext, do něhož je citát zasazen.

Menší muž v bundě, dřív prý býval vekslákem, dnes je z něj úspěšný podnikatel. Na tváři má několik jizev, na rukou tetování. Vinen se prý necítí, neudělal přece nic špatného. „To, že nás soudí, není spravedlivé,“ říká. „Vždyť jsme je chtěli jen postrašit a Bendík zemřel, protože ho špatně léčili. Z toho, že jsem si přisadil, nemám žádné výčitky – ten mladej krad.“

V tomto případě k negativní charakteristice mluvčího přispívá uvedení jeho sociálního statutu a popis vzhledu, z věty „*Vinen se prý necítí, neudělal přece nic špatného*“ je navíc zřejmá autorova ironická distance, signalizovaná částicemi „*prý*“ (v případě zprostředkování psychických stavů druhého člověka vlastně redundantní) a „*přece*“.

Vedle charakterizačních citátů obsahují oba texty i citáty, v nichž je sdělována nová informace či seriózní názor. Patří sem hlavně citace hlasů právníků zúčastněných na procesu, které se objevují v textu *Do Klatov přišel zákon*. Jejich tvrzení, reprodukováná v přímé řeči, nejsou autorem nijak zpochybňována, a to i přesto, že projevují s pachateli soucit a

¹³ Způsobu, jímž je v Respektu nakládáno s cizími hlasy, si povšiml také P. Placák v spíše polemickém než analytickém článku Národní tisková fronta v Kritické příloze Revolver Revue č. 1. Jeho hodnocení je přitom zcela opačné než u I. Reifové (srov. pozn. 12): „*Objektivita v Respektu však především znamená nevyjádřit vlastní názor – věci mají mluvit samy za sebe, aniž by k nim musel člověk zaujímat nějaké stanovisko (...). To je ve skutečnosti alibismus, nechut' nést odpovědnost za vlastní vyjádření a intelektuální hra na dva lidské protipóly: na toho, kdo je chytrý, protože svůj názor nikdy neřekne, a na blbce, který svůj názor veřejnosti neuváženě sdělil. Výrok dotyčného nešťastníka, který si nedával pozor na pus, stačí pak jen malinko pootočit, malinko jej přibarvit dle vlastního vkusu a efekt je dokonalý.*“ (Kritická příloha Revolver revue č. 1, 1995, s. 139)

¹⁴ Je zajímavé, že tento úzus Respektu dodržuje i jedna z citovaných osob, Lubomír Pěknice, který vyjadřuje-li vlastní postoj, užívá výrazu *Rom*, a při reprodukcí odmítaných postojů užívá slova *cikán*: „*Vy si myslíte, že pomohli městu zbavit se jednoho problémového Roma,*“ říká svým spolustraníkům. „*Jenže za prvé: jakým způsobem? (...) Všichni ve městě vám budou vyprávět, jak nás taďy cikáni utiskovali.*“

¹⁵ Pro čtenáře, který by postoj Respektu k těmto slovům nechápal, by ovšem citát nebyl charakterizačním a asi by mu vůbec nerozuměl, mohl by mu pouze signalizovat, že volba mezi výrazy *Rom* a *cikán* je nějak problematická.

nepotvrzují tezi Respektu o rasovém motivu útoku.¹⁶ Jejich hlas je totiž důležitý pro druhé téma v textu inscenované polemiky, pro otázku spravedlnosti rozsudku. V otázce položené J. Šídlem předsedovi senátu P. Polákovi je zopakováno resumé názorů majoritního obyvatelstva Klatov na rozsudek (uvedené již dříve v podtitulku): „*Obyvatelé Klatov jsou přesvědčeni, že verdikt soudu je nepřiměřeně vysoký.*“ JUDr. Polák odpovídá: „*Není, naopak.*“ Tento názor s ním sdílejí i obhájce jednoho z pachatelů a další citovaný právník. Jejich hlasy jsou v Respektu citovány beze známek distance proto, že odporují názorům obžalovaných a některých obyvatel Klatov. Nepotvrzují sice verzi Respektu o rasovém motivu útoku, ale v interpretaci Respektu usvědčují z rasismu ty, kteří se pachatelů zastávají: ti totiž považují tresty za nepřiměřeně vysoké právě proto, že oběti byly Romové.

Přestože články *Pogrom v Klatovech – dva roky poté* a *Do Klatov přišel zákon* nemají na rozdíl od *Pogromu v Klatovech* charakter osobní polemiky a jejich autoři své hodnocení událostí nikde v textu nedeklarují, jejich postoj je z textu zcela zřejmý. Vedle popsaného způsobu nakládání s cizí řečí a expresivity, charakteristické především pro článek *Pogrom v Klatovech*, se tento postoj odráží hlavně ve stylizaci meztitulků. Ty představují proti prvnímu článku nejvýraznější rozdíl: zatímco Topol pojmenovává téma příslušné části textu věcně – např. *Co se stalo*, meztitulky v těchto textech působí silně emotivně. Čerpají téměř důsledně z cizí řeči (viz výše), reprezentují názory, jež si navzájem odporují, a obsahují expresivní formulace (*Rváči proti rváčům; Pogrom v Klatovech – 2 roky poté*). U citace hlasů, s nimiž autoři nesouhlasí, je opakováním citace v meztitulku tento nesouhlas ještě zdůrazněn. Toto zdůraznění, jež se zpravidla soustředí na nejproblematictější rysy citovaného výroku, je doprovázeno ironizací tohoto výroku a jeho původce – viz např. meztitulky *Politický proces (Do Klatov přišel zákon)* odkazující k dále citovanému výroku jednoho z obžalovaných: „*Je to politický proces,*“ prohlašuje. *‘Vláda cikánům slíbila, že zatočí s fašistickými skupinami, a my to odnesli jako první, i když žádní fašisti nejsme.’*“ Protože titulků a meztitulků do jisté míry předepisují čtenáři způsob čtení textu, vyznívají oba zmíněné články celkově ironičtěji, než to odpovídá počtu skutečně ironických míst ve vlastním textu.

3. 4 Kontextualizace

Topolova polemika s postoji omlouvajícími pachatele se neopírá jen o vlastní popis událostí, ale vychází z obecnějších principů: z autorova přesvědčení o neslučitelnosti takovýchto činů s principy demokracie, která podle jeho názoru umožňuje jiná řešení problémů. Viz text *Pogrom v Klatovech*.

V základech se otrásl celý systém, na kterém je společnost založena, systém, který má občany bez rozdílu před násilím chránit (...) Autoři petice si ale mohou zcela svobodně volit Městskou radu, mohou ovlivňovat i práci policie, prostřednictvím poslanců i zákonodárství.

Téma demokracie jako systému, který má chránit všechny bez rozdílu, představuje nejobecnější kontext, k němuž autor popisované události vztahuje. To je podstatný rozdíl

¹⁶ Předseda senátu připouští „rasový podtext“, který odlišuje od motivu: „*Rasový motiv nevylučuji, pouze ho nepovažuji za prokázaný. I poškození z rodiny Janů připouštět, že důvodem útoku bylo jejich vlastní násilné jednání. Nicméně tam určitý rasový podtext nacházím. Opakuji - podtext, nikoliv motiv. Nejsem zcela přesvědčen o tom, že kdyby se toho, čeho se dopouští rodina Janů, dopouštěli bílí kriminálníci, dalo dohromady tolik lidí ochotných bránit pořádek ve městě. Na druhou stranu sami obžalovaní mluvili o tom, že s jinými Romy vycházejí poměrně dobře.*“

proti způsobu kontextualizace tohoto případu v denním tisku. Tam je nejobecnějším tématem tzv. romská otázka, tedy problémy s Romy sociálního i kriminálního charakteru, nikoli ochrana jejich občanských práv. Dalším kontextem, do něž je v Topolově textu klatovský případ zasazován, je téma (národnostních) menšin. Vedle připomenutí, že Romové tvoří na Klatovsku menšinu („*Okres Klatovy má 87.000 obyvatel. Romů tam žije kolem pěti stovek. Vzhledem k tomu jsou ještě víc než všude jinde v postavení, kterému se slušně říká minoritní.*“, *Pogrom v Klatovech*), odkazuje k problematice národnostních menšin také výraz „*kolektivní vina*“, jenž byl v roce 1991 v obecném povědomí spjat s omluvou prezidenta Václava Havla sudetským Němcům: užití tohoto výrazu je možno chápat jako nepřímé vztažení klatovských událostí k diskusím o vztahu českého národa k vlastním menšinám.

Také oba texty z roku 1993 dávají klatovské události do souvislosti především s problémem soužití většinové společnosti s Romy, a to i přesto, že soud rasový motiv útoku nepotvrdil. Obecné principy, z nichž autoři vycházejí, tu nejsou formulovány tak explicitně jako v Topolově textu, avšak výběrem osob, jejichž názory reprodukuje, kladou autoři klatovský „romský problém“ do obecnějších společenských souvislostí. Poukazují nepřímo na problematické postoje policistů (s nimi polemizuje již Topolův text), členů městského zastupitelstva a některých místních funkcionářů politické strany, která v předešlém roce vyhrála parlamentní volby. Text *Do Klatov přišel zákon* zapojuje klatovský případ do kontextu útoků členů hnutí skinheads (ale „nejen skinů“, říká titulek) na Romy. Souvislost je nastolena jednak juxtapozicí obou článků, jednak časově: „*Den po vynesení rozsudku v cause Klatovy zažila útok asi 25 skinů romská rodina v Nýřanech*“, dále však již není tematizována.

Do souvislosti s obecnějším romským problémem je případ kladen také v rubrice *Minulý týden* z čísla 13/93. Bezprostředním zařazením zprávy o vynesení rozsudku za zprávu o jiné události týkající se Romů vzniká v této rubrice jakýsi miniblok s romskou tematikou.

Policisté v Jirkově zlikvidovali nejvíce cikánů, takže se stali vítězi naší soutěže a získali slíbený vůz Alfa Romeo, řekl na mítinku v Brně předseda republikánské strany Miroslav Sládek. Jirkovská policie cenu odmítla. Krajský soud v Plzni dokončil kauzu předloňského pogromu na Romy v Klatovech: celkem 28 obviněných dostalo tresty v úhrnné výši 64 let.

Souvýskyt těchto dvou zpráv, nijak nekomentovaný, svědčí o tom, že „romská problematika“ je v Respektu důsledně pojímána jako problém rasismu majoritní společnosti, namířeného zejména proti Romům.

4. Písek, září 1993

4.0 Etnografické pozadí

Dne 24. 9. 1993 zahнала v Písku skupina příslušníků hnutí skinheads čtyři mladé Romy do řeky Otavy a nedovolila jim vylézt na břeh. Jeden z Romů – osmnáctiletý Tibor Danihel – se utopil, ostatní vytáhla z vody policie, přivolaná svědky události. Státní zástupce obvinil 17 osob, z nichž 12 bylo mladší 18 let, z trestných činů ublížení na zdraví, vyhrožování a násilí proti skupině a jednotlivci. Žaloba byla později rozšířena o obvinění z podpory a propagace fašismu, naopak obvinění z ublížení na zdraví nebylo nakonec uplatněno proti žádné konkrétní osobě, protože se nepodařilo pachatele identifikovat. 3. 12. 1994 odsoudil soud v Písku pouze dva obviněné, a to k podmíněným trestům odnětí svobody na jeden rok, ostatní

osvobodil. Případ ale tímto rozsudkem neskončil: státní zástupce se proti rozsudku odvolal, ministryně spravedlnosti podala stížnost na postup soudu, jednání obviněných bylo nově kvalifikováno a v červnu 1999, po několika odvolacích soudech, odsouzeno jako vražda. (Vývoj případu po roce 1996 již ale není v analýze zachycen.)¹⁷

4.1 Texty

Ve sledovaném období otiskl Respekt celkem 8 článků, které se událostí v Písku týkají – šest z nich je monotematických, tj. případ Tibora Danihela je jejich vlastním tématem (*Bylo to v září a voda byla teplá*, 10. 1. 1994, s. 4-5; *Prvních sedmnáct paragrafů 260*, 27. 6. 1994, s. 4; *Čtrnáct nevinných bojovníků proti rasismu*, 5. 12. 1994, s. 5; *Byla to vražda*, 10. 6. 1995, s. 5; *Dáme Romům lekci*, 27. 11. 1995, s. 5; *Nekonečný příběh rasismu*, 19. 8. 1996, s. 5; ve dvou textech – *Bílý baseball* (22. 5. 1995, s. 3) a *Bílé holé lebky*, (29. 4. 1996, s. 4) – je zmíněn v souvislosti s jinými případy rasově motivovaného násilí. Pět textů bylo otištěno v rubrice nazvané *Rasové a etnické problémy*, tři v rubrice *Spravedlnost a právo*, autorem všech článků je Jindřich Šídlo. Jde o žánr komentovaného zpravodajství, obsahujícího i prvky reportáže a interview, který je pro Respekt typický (srov. 2). Případ byl také dvakrát připomenut v rubrice *Minulý týden* (4. 10. 1993, s. 16; 21. 10. 1996, s. 16), v obou případech je podepsána šifra IL, tj. Ivan Lamper, do čísla 49/1994 šéfredaktor Respektu, později editor.

4.2 Obraz události

Respekt se zabývá smrtí Tibora Danihela jako soudním případem: v době, kdy k události došlo, jí věnoval jen dvě věty v rubrice *Minulý týden*. První obsáhlejší článek – *Bylo to v září a voda byla teplá* – vyšel až téměř čtyři měsíce po události, 10. 1. 1994, a zabýval se stavem vyšetřování a činností státního zastupitelství. Událost je v něm popsána v návaznosti na citaci výroku okresního státního zástupce v Písku.

„Je katastrofa, že se pod pojmem skiní řadí lidé, kteří ještě nemají ujasněný politický ani životní názor, a proto dělají takovéhle hlouposti a doslova vyjančené klukoviny,“ říká Jiří Sigmund, okresní státní zástupce v Písku. Ta hloupost a klukovina se udála v pátek 24. září 1993 kolem čtvrté odpoledne. Sedmnáct skinů z Tábora, Příbrami a Českých Budějovic se sjelo do Písku, aby tu podle vlastních výpovědí „dali nějakým Romům lekci“. Na Městském ostrově bojůvka narazila na čtyři mladé Romy, kteří za rozbořenou budovou bývalé výletní restaurace cvičili s nunchaky a fetovali tolueu. Když hoši spatřili na ostrovní lávce holé lebky s šátky přes ústa a ozbrojené baseballovými pálkami či řetězy, naskákali ze strachu do Otavy. Skiní se rozdělili, obsadili oba břehy a nedovolili Romům vylézt z vody. Osmnáctiletý Tibor Danihel nedobrovolnou koupel nepřežil.

Rekapitulace události v ostatních monotematických článcích se od tohoto popisu zásadně neliší ani výběrem informací, ani jejich jazykovým ztvárněním, pouze jsou postupně rozšiřovány o rekapitulaci vývoje soudního procesu. Ve všech je událost (re)konstruována tak, aby bylo zřejmé, že šlo o úmyslný trestný čin s rasovým motivem. Účel setkání příslušníků hnutí skinheads v Písku je ve třech článcích uveden citací jejich vlastní výpovědi: „do Písku sjeli skiní (...) aby tu podle vlastních slov ‚dali nějakým Romům lekci‘“ (*Čtrnáct nevinných bojovníků proti fašismu*), v článku *Prvních sedmnáct paragrafů 260* je užito spojení „trestná výprava sedmnácti skinů“, které nabízí podobný účel či motiv jednání. Jako bezprostřední podnět, který přiměl Romy naskákat do řeky, je ve dvou textech uveden strach ze skinheadů (*Trestná výprava (...) vyděsila tehdy čtyři mladé Romy natolik, že naskákali z Městského ostrova do řeky Otavy, Prvních 17 paragrafů 260*), zatímco v dalších třech

¹⁷ Srov. A. Šabatová: Smrt Tibora Danihela, otištěno v tomto sborníku. Z tohoto textu vycházím všude tam, kde se odvolávám na to, jak o této události psal denní tisk.

textech jsou jako agens (osobní původce děje)¹⁸ označeni přímo skinheadi: „*skupina skinů zahnila do Otavy*“ (*Nekonečný příběh rasismu*), „*utopila skinheadská bojůvka sedmnáctiletého Tibora*“ (tamtéž). Rozdíl mezi těmito dvěma formulacemi může být velmi podstatný pro interpretaci případu. Uvedení strachu jako příčiny – neosobního původce děje (kauzátoru) – zařazuje událost spíše do kategorie neštěstí či tragických náhod, jsou-li jako agens označeni skinheadi, je klasifikována jako úmyslný čin. V Respektu však tento posun ve formulaci neznamená změnu v interpretaci události. Ve všech textech je totiž důsledně uveden údaj podstatný pro kvalifikaci trestného činu, který ve zpravodajství denního tisku ze září 1993 často chyběl, totiž, že skini „*nedovolili Romům vylézt z vody*“ (*Bylo to v září a voda byla teplá*), „*bojůvka (...) tak dlouho jej držela ve vodě, až se utopil*“ (*Byla to vražda*) atp. Pokaždé je tak zřejmé, že obžalovaní měli na smrti Tibora Danihela aktivní podíl.

4.2. Konceptualizace a hodnocení události

Popisovaná událost je volbou určitých pojmenování také hodnocena, zobecňována a zařazována do určitých kategorií jevů. Vedle neutrálních pojmenování jako *událost*, věcných konstatování jako *smrt Tibora Danihela* a slov odkazujících k soudnímu procesu – *kauza*, *případ*, *věc*¹⁹ – se často objevují pojmenování, která událost hodnotí, popř. nesou poukaz k její právní kvalifikaci. V časově druhém článku *Prvních sedmáct paragrafů 260* je poprvé užito slova „*pogrom*“, opakované i ve všech dalších textech, celkově je užito sedmkrát. Jak ukázaly již texty o klatovských událostech, je v Respektu v souvislosti s útoky příslušníků majoritního obyvatelstva na Romy užíváno tohoto slova, které přinejmenším konotuje, že jde o násilné jednání zaměřené proti skupině etnicky odlišné (srov. výše 3.2), velmi důsledně. Užívání slova „*pogrom*“ není – na rozdíl od úzu většiny denního tisku – pro autory Respektu výsledkem náhodného výběru z řady přibližných synonym označujících násilné jednání, nýbrž aktem vědomé konceptualizace události a je spojeno s jejím hodnocením. Tato konceptualizace se podílí na celkovém důrazu Respektu na rasový motiv události, který prostupuje všemi zkoumanými texty a je explicitně tematizován v prezentaci stanovisek různých osob k návrhu rozšířit žalobu o obvinění podle paragrafu 260 o podpoře a propagaci fašismu. Projevuje se však i jinak – např. volbou dalších pojmenování (např. „*rasově motivované násilí*“, „*rasový konflikt*“), expresivitou apod.

Událost je v Respektu také několikrát označena jako „*vražda*“, o oběti se mluví jako o „*zavražděném*“ atd. Tato konceptualizace se do textu dostává dvojím způsobem: Nejprve se objevuje (počínaje textem *Byla to vražda*) v reprodukci diskuse o tom, zda je možné případ právně kvalifikovat jako vraždu, užití slova *vražda* je tu tedy předmětem sporu. V některých pozdějších článcích, v nichž je písecký případ připomínán jako jeden z mnoha, tento výraz odkazuje bez dalšího komentáře k píseckým událostem: „*Kromě známé vraždy v Písku*“ (*Bílý baseball*), „*Kubíček zastupuje například matku Tibora Danihela zavražděného v Písku v září 1993*“ (*Bílé holé lebky*). V druhém případě je tedy událost prezentována jako vražda bez známek distance, přestože všechny tyto články pocházejí z doby, kdy soud ani obžaloba takovou kvalifikaci činu nepřijímaly.

Pachatelé jsou nejčastěji označováni výrazem „*skin*“: v šesti monotematických článcích je jen v autorské řeči užito 47krát, v přímé řeči 8krát; dále se objevují pojmenování „*skinhead*“ (5krát, včetně citátového tvaru plurálu *skinheads*), a 8krát také překladem aktualizované, expresivní pojmenování „*holé lebky*“. Ostatní pojmenování odkazují k násilnému jednání pachatelů: „*parta mladých násilníků*“, „*písecké útočníky*“ a k jejich věku: „*čtrnáct mladíků*“. Poukazy na věk, resp. na mládí pachatelů jsou ale oproti výše uvedeným

¹⁸ Srov. Příruční mluvnice češtiny, s. 384.

¹⁹ Výrazy *causa* apod. se vztahují jak k události jako k předmětu soudního projednávání, tak i k jeho průběhu.

výrazům v menšině, jsou méně časté než při označování přibližně stejně starých obětí. Z výčtu je zřejmé, že výrazu „*skin*“ je užíváno jako základního pojmenování a že je pocíťován jako neutrální jazykový prostředek²⁰ (je tak užíván v autorské řeči i v reprodukci cizích promluv).

Obraz pachatelů je dotvářen výrazy popisujícími vnější projevy jejich rasové nenávisti, emoce doprovázející jejich jednání: „*skupině bojovně naladěných skinů*“ (Čtrnáct nevinných bojovníků proti rasismu), „*s rozdivočelými skiny*“ (Dáme Romům lekci), „*řádění holých lebek*“, (nekonečný příběh rasismu), „*stále agresivnějších holých lebek*“ (Prvních sedmáct paragrafů 260), poslední dvě formulace se týkají skinheadů obecně, nikoli obžalovaných), citacemi nenávistných hesel, která vykřikovali atp. Je také zdůrazňován dojem, kterým pachatelé působili na vnější okolí: „*početná bojůvka s šátky přes ústa a s baseballovými pálkami a řetězy v rukou vyděsila Romy natolik...*“ (Čtrnáct nevinných bojovníků proti rasismu). Respekt popisuje nejen dokonané jednání pachatelů, ale usuzuje z něj i na další možné důsledky, tj. mluví o tom, co (by) mohli spáchat, kdyby jim v tom okolnosti nezabránily: „*Poté (...) se skini rozprchli. To třem zbývajícím Romům zřejmě zachránilo život.*“ (tamtéž), „*Churáček vyhrožoval (...) zabitím jednomu z těch Romů, kterého nestačil zlikvidovat před rokem*“ (tamtéž). Pachatelům je tak připisována nejen motivace rasovou nenávistí a zuřivostí, ale také úmysl zabít. Celkový obraz pachatelů je důsledně negativní: spojení „*řádění holých lebek*“ i jiná výše citovaná pojmenování místy působí, jako by se ani nevztahovala k jednání lidí.

Pojmenování obětí poukazuje k jejich etnické příslušnosti a věku: „*čtyři mladé Romy*“ (5krát), utonulý je nejčastěji uváděn jménem a věkem: „*sedmnáctiletý/osmnáctiletý Tibor Danihel*“.²¹ Výraz *cikáni* se při označování obětí či Romů obecně objevuje jen v reprodukci cizích hlasů: „*aby (...) dali nějakým cikánům lekci*“ (Dáme Romům lekci), „*‘Je to sprostá lež,’ komentuje (...) Háva. ‘S cikány jsem se v restauraci nikdy nebavil’*“ (Nekonečný příběh rasismu) i zde se však střídá s výrazem *Rom*. Pokud se zmiňuje skutečnost, že oběti před útokem čichali toluen, je prezentována jako nevyžadující komentáře a neimplikující žádné další závěry. Oběti jsou důsledně nahlíženy jako oběti a např. z článku Čtrnáct nevinných bojovníků proti rasismu je zjevný autorův soucit s nimi: „*Několik odvážlivců chtělo nešťastníkům ve vodě pomoci (...) prvního opustily síly Tibora Danihela: utopil se osm metrů od břehu (...) Tiboru Danihelovi však už nebylo pomoci.*“ Událost je v tomto textu také pojmenována jako „*tragédie*“.

Mnohé způsoby pojmenování, kategorizace, hodnocení a kontextualizace události vstupují do textů „*zvnějšku*“ – jako součást reprodukce cizích promluv. Další analýza uvedených aspektů zkoumaných textů má proto smysl jen s ohledem na to, či promluvě náleží např. určité hodnocení, a je tedy možná jen jako součást analýzy celkové výstavby textů a úlohy, kterou v ní zaujímá právě prezentace cizích hlasů.

4.3 Reprodukce cizích hlasů

Texty o klatovském případě ukázaly, že přítomnost velkého počtu cizích promluv a způsob jejich zapojení do kontextu jsou v Respektu určujícím rysem výstavby textů; analýza textů o případě smrti Tibora Danihela toto zjištění potvrzuje.

Již v první zmínce Respektu o tomto případě, v rubrice Minulý týden ze 4. 10. 1993, je citován cizí hlas: ze dvou vět, které jsou události věnovány, obsahuje jedna reprodukci

²⁰ Slovník *Nová slova v češtině* (1998) neuvádí u hesla *skin* žádnou stylovou kvalifikaci, nepovažuje ho tedy za expresivní. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1998) má pouze heslo *skinhead*.

²¹ Údaj o věku v jednotlivých člancích Respektu kolísá, podobně jako počet napadených.

výroku svědka formou (nevlastní, tj. graficky nevyznačené) přímé řeči (tučně Respekt):

Několik desítek skinů zahadlo v Písku čtyři Romy do řeky Otavy; jeden z napadených utonul. **Mysleli jsme, že se tady natáčí nějaký akční film**, komentoval pogrom jeden z rakouských hokejistů, kteří trénovali na blízkém stadionu.

Citátu předchází autorská rekapitulace události a ten se tak ocitá v kontrastu s ní. Po shrnutí, jež přes maximální stručnost podává základní informace události: místo, pachatelé, oběti, příčina, následek, které však neobsahuje žádné známky autorova hodnocení, následuje výpověď zaměřená na jeden jediný aspekt události, na to, jak působila na očité svědky, kteří ji nerozuměli. Subjektivní dojem vnesený do textu cizím hlasem je tak konfrontován s autorským hlasem, který je čtenáři konvenčně vnímán, alespoň ve zpravodajství,²² jako objektivní, a je zde také tak formulován. Konfrontace cizího a autorského hlasu nebo více cizích hlasů navzájem je základním principem výstavby analyzovaných textů. V tomto případě dochází ke konfrontaci různých perspektiv a způsobu podání, které z nich vyplývá. Dvě vidění téže věci se tu však nerozcházejí v jejím hodnocení, nýbrž se naopak doplňují: cizí hlas podtrhuje přirovnáním k akčnímu filmu neobvyklost a brutalitu scény (viz i grafické zdůraznění) a doplňuje tak hodnocení, které v předcházejícím autorském popisu chybí a které se projeví až pojmenováním „pogrom“ v uvozovací větě reprodukované řeči. Vztah cizího a autorova hlasu je v tomto případě komplementární.

První monotematický článek *Bylo to v září a voda byla teplá* začíná citací výroku okresního státního zástupce v Písku: „*Je katastrofa, že se pod pojmem skiní řadí lidé, kteří ještě nemají ujasněný politický ani životní názor, a proto dělají takovéhle hlouposti a doslova vyjančené klukoviny,*“ říká Jiří Sigmund, okresní státní zástupce v Písku“ a bezprostředně po ní následuje již citovaná rekapitulace události: „*Ta hloupost a klukovina se udála v pátek 24. září 1993 kolem čtvrté odpoledne...*“ Také v tomto případě jsou spolu konfrontovány cizí a autorský hlas, kontrast mezi nimi však na rozdíl od předešlého příkladu není stylový, nevyplývá z odlišného způsobu podání (objektivní/subjektivní, bezpříznakový/expresivní), ale spočívá v rozporu mezi dvěma popisy téže události, resp. mezi způsobem, jímž událost pojmenovává a tím nepřímou i hodnotí státní zástupce Sigmund, a rekapitulací, kterou předkládá autor článku. Skutečnost, že citovaný výrok se vztahuje právě k této události, není ze samotné citace zřejmá, dovídáme se to až následně od autora. Ten Sigmundovo pojmenování „*hlouposti a doslova vyjančené klukoviny*“ opakuje a predikuje mu svůj vlastní popis události, končící konstatováním Danihelovy smrti. Převzetím „cizích slov“ do vlastní řeči autor zdůrazňuje neadekvátnost citované formulace, ironizuje mluvčího a upozorňuje tím nepřímou i na neadekvátnost jeho shovívavého postoje k pachatelům, který daná formulace signalizuje. Konfrontace cizího a autorského hlasu je tu demonstrací nesouladu mezi označovaným a označujícím. Příčinou tohoto nesouladu je, jak je z analyzovaného textu zřejmé i dále, spor názorový, postojový.

Autorova rekapitulace události je vlastně polemikou s výrokiem státního zástupce, vztah cizího a autorova hlasu je tu na rozdíl od předchozí ukázky polemický. Zjištění, že první podrobnější informace o píseckého případu se čtenáři Respektu dostává formou polemiky, zapojena do textu v polemické návaznosti na výrok jiné osoby, napovídá, jaký

²² Rubriku *Minulý týden* jako celek však nelze bez výhrad zařadit mezi objektivní žánry, přestože je pro svoji stručnost svými čtenáři možná takto vnímána. Viz charakteristiku specifického žánru, který tato rubrika představuje v pozn. 3

význam má pro Respekt polemičnost: jednak jako postup výstavby textů, ale také jako vztah ke světu, k určitým autoritám a k většinovému mínění.

Text pokračuje po mezititulku *Chtěli jen prostě mlátit cikány* reprodukcí dalších výroků a postojů JUDr. Sigmunda, jeho podřízeného JUDr. Cigánka a okresního zastupitelství v Písku. Ti se vyjadřují ke stavu vyšetřování, vysvětlují možnosti právní kvalifikace případu, zároveň tím událost znovu popisují a hodnotí.

„Jeden ze tří místních skinů byl v létě napaden Romy, a tak si pozval kamarády, že prostě půjdou zmlátit cikány,“ popisuje vznik skinheadské akce JUDr. Sigmund. Všech sedmnáct skinů (jen pět z nich je starších osmnácti let, nejmladším je patnáct) je stíháno za vyhrožování a organizování násilí proti skupině obyvatelstva, a to i s ohledem na rasový motiv akce. Za to mohou dostat maximálně dva roky. Nikdo z nich není ve vazbě.

Trestní stíhání bylo původně zahájeno i ve věci ublížení na zdraví, ale nikdo konkrétní obviněn nebyl. Stále totiž není jasné, kdo je za smrt Tibora Danihela odpovědný. Státní zastupitelství v těchto dnech „intenzívně zkoumá“, zda za ni mohou skiny, nebo toluen. „Máme už jeden posudek, který dokazuje, že by Tibor dobu strávenou ve vodě přežil, kdyby nebyl pod vlivem toluenu,“ říká dr. Sigmund. „Přesto si necháváme dělat ještě další analýzu. Kdyby se ale prokázalo, že se utopil kvůli toluenu, nemohli bychom za jeho smrt nikoho ze skinů stíhat. Neprokážeme jim totiž, že ho chtěli zabít. Jak jsem už řekl: Oni jenom chtěli zmlátit nějaké Romy. To je vše. Nepodsouváme jim něco, co v tomhle věku nemají.“

U soudu bude žalobu zastupovat Sigmundův náměstek JUDr. Petr Cigánek. Ani on nevěří, že by se skinům podařil prokázat úmysl někoho zabít: „Snad kdyby je nahnali v zimě do ledové vody nebo je shodili z mostu... Bohužel to bylo v září a voda byla poměrně teplá.“

Reprodukované názory a postoje tu sice nejsou bezprostředně následovány autorovým názorem či vlastní verzí události, jako je tomu v úvodní části textu, přesto je autorova polemická distance od nich zřejmá. Projevuje se již poměrem mezi tím, co je citováno formou přímé řeči, a co sděluje autor. Věcné informace o stavu vyšetřování a právní kvalifikaci se dovídáme jak z přímé i nepřímé reprodukce řeči obou právníků, tak od samotného autora. Zatímco však autorské pásmo obsahuje téměř výhradně stručně formulované věcné informace (které byly autorovi pravděpodobně také sděleny oběma právníky), citované výroky obou právníků, a zvláště dr. Sigmunda, obsahují vedle toho mnohé navíc: rozsah některých citací a přítomnost metařečového komentáře „*Jak jsem už řekl*“ a částice „*prostě*“ působí dojmem autentické, stylisticky neupravované promluvy; s poměrnou obšírností citace souvisí i mnohá „nevěcná“ sdělení jako osobní hodnocení události, snaha pochopit jednání pachatelů atp.

Distance Respektu od výroků dr. Sigmunda je signalizována opakováním části jeho promluvy v mezititulku. Nadpis této části textu *Chtěli jen prostě mlátit cikány* je kompilací dvou Sigmundových formulací: „*a tak si pozval kamarády, že prostě půjdou zmlátit cikány*“ a „*Oni jenom chtěli zmlátit nějaké Romy*“. Způsob kompilace ukazuje, co je podle autora na citovaných výrocích problematické: základem mezititulku je druhá formulace, pouze k částici „*jenom*“ přibývá z první formulace částice „*prostě*“ a výraz „*Romové*“ je nahrazen výrazem „*cikáni*“, v Respektu považovaným za hanlivý. Výběr výrazu „*cikán*“ do mezititulku lze vysvětlit snahou zprostředkovat postoj pachatelů, o nichž mezititulek také vypovídá, kumulace částic však domnívám se poukazuje především k postoji dr. Sigmunda. Výraz „*prostě*“ v citovaném výroku může být pouze výplňkovým, parazitním slovem, kterým mluvčí vůbec nic nemyslel, jeho opakování v mezititulku však svědčí o tom, že jej autor článku spolu s výrazem „*jenom*“ pochopil jako modifikační částici, kterou je jednání pachatelů, hodnoceno jako běžné, pochopitelné, nevzbuzující podiv. Pro tento způsob čtení má autor ostatně oporu i v jiných Sigmundových výrocích: přinejmenším v konstatování „*To je vše*“, jež následuje bezprostředně po formulaci „*Oni jenom chtěli zmlátit nějaké Romy*“. Opakování slov z citovaných výroků v mezititulku lze takto číst jako poukaz k tendenci bagatelizovat případ,

obsaženou v Sigmundových promluvách. Mezititulek má tak vlastně dvojí referent: jedním je jednání a postoj pachatelů, druhým postoj státního zástupce.

Také výrok dr. Cigánka „*Bylo to v září a voda byla teplá*“ je citován v titulku, a to přímo v titulu celého článku. Známký odstupů či ironie tu nejsou tak zjevné jako ve výše popsaných případech, citát ale přesto ironicky působí, mj. asi proto, že ironizace citovaných výroků jejich opakováním v (mezi)titulcích je v Respektu velmi běžný postup (srov. i níže). Zjevně ironický odstup k „cizím slovům“ se ale objevuje na jiném místě výše citované pasáže – v souvislosti s Danihelovou smrtí se tu říká, že: „*Státní zastupitelství v těchto dnech, intenzívně zkoumá, zda za ni mohou skiní, nebo toluen.*“ Spojení „*intenzívně zkoumá*“ není sice připsáno žádné konkrétní osobě, autor se však od nich distancuje uvozovkami a lze se domýšlet, že pocházejí buď z nějakého oficiálního prohlášení okresního zastupitelství, nebo přímo od dr. Sigmunda, jehož vyjádření k vlivu toluenu je citováno hned v následující větě. Domněnce o možném vlivu toluenu byla věnována poměrně značná pozornost ve zpravodajství denního tisku, v Respektu je však na tomto místě uvedena poprvé. Až doposud – v tomto i v předchozím článku – se v Respektu psalo jako o vinících pouze o skiních, nejasné bylo jediné to, kteří konkrétní jednotlivci měli na činu dokazatelný podíl. Proto čtenář, který dočetl až sem, bude otázkou „*kdo je za smrt Tibora Danihela odpovědný*“ velmi pravděpodobně rozumět jako, **kdo ze skinheadů** je odpovědný (tučně KK) a uvedení toluenu jako alternativního viníka pro něj bude patrně překvapivé. Navíc syntaktické ztvárnění této alternativy jako silné disjunkce dvou rovnocenných možností – buď skiní, nebo toluen (s implikací: prokáže-li se vliv toluenu, jsou skinheadi zproštěni viny) – činí reprodukovanou informaci zcela absurdní, a působí, že uvedenou pasáž nelze číst jinak než ironicky. Zpětně se tato ironie promítá i do podtitulu celého článku, v němž je ono klíčové sloveso „*zkoumá*“ zopakováno: „*Státní zastupitelství stále zkoumá, kdo může za smrt Tibora Danihela v řece Otavě*“.

V další ukázce z článku *Prvních sedmnáct paragrafů 260* se objevuje opět jiný způsob zacházení s cizími hlasy.

(...)

Chybí svědci

I kdyby ale posudky potvrdily, že toluen nebyl příčinou Tiborovy smrti, bude prý velmi těžké najít toho, kdo za ní bude pohnán k odpovědnosti. Výpovědi tří Romů, kteří útok skinheads přežili, se rozcházejí, na těle Tibora Danihela se při pitvě nenašly žádné známky násilí a navíc se zatím – i přes výzvu dr. Sigmunda v místním tisku – přihlásilo jen pět nezávislých svědků. Přitom místo, kde k události došlo, je velmi frekventované a tragédii musela přihlížet spousta lidí. Podle Jiřího Sigmunda se „prostě potenciální svědci bojí obou stran“. Zdá se ale, že nemají důvod: podle starosty Písku Toma Zajíčka je ve městě klid a k druhému podobnému incidentu nemůže dojít, protože radnice podnikla i „určitá konkrétní opatření“. Konkrétně jaká však nechce starosta Zajíček prozradit.

(...)

Na rozdíl od předchozích citovaných pasáží náleží v této pasáži většina textu hlasu autora, citace cizích hlasů se omezuje jen na jednotlivá spojení, nejvýše na krátké věty jednoduché, zasazené do nepřímé reprodukce nebo parafráze. Při tomto způsobu reprodukce se autorův odstup od citovaného ještě zvyrazňuje: je-li citováno relativně kompletní sdělení, zaměříme se při čtení primárně na toto sdělení, jsou-li uvozovkami označena jako cizí pouze jednotlivá slova a spojení, tvořící součást sdělení autorova, soustředí se čtenář patrně právě na tato slova, resp. na důvody jejich odlišení od ostatního textu. Kromě tohoto způsobu distance obsahuje citovaná pasáž ještě množství dalších prostředků a postupů, jimiž autor signalizuje cizí původ sdělení, která zprostředkovává, a tedy to, že nemůže ručit za jejich

důvěryhodnost. Vedle prostého uvádění zdrojů („*podle starosty*“) to jsou především modální částice „*prý*“ a „*zřejmě*“, formulace „*zdá se*“, ale také posloupnost uváděných informací a jejich usouvztažnění. Většina informací je totiž prezentována ve vzájemném kontrastu: mezi jednotlivými větnými celky a větami uvnitř souvětí převažuje poměr odporovací nebo přípustkový, signalizovaný spojkami, spojovacími výrazy a částicemi „*i kdyby*“, „*i přes*“, „*přitom*“, „*ale*“, „*však*“. Skutečnost, že se „*přihlásilo jen pět nezávislých svědků*“ kontrastuje s tím, že „*tragédii musela přihlížet spousta lidí*“, autor se však tento rozpor (stejně jako další rozpory) nepokouší sám vysvětlit, místo toho uvádí v uvozovkách vysvětlení dr. Sigmunda, které však vzápětí zpochybňuje reprodukcí sdělení starosty Zajíčka: „*Zdá se ale, že nemají důvod. Podle starosty Písku Toma Zajíčka je ve městě klid a k druhému podobnému incidentu nemůže dojít, protože radnice podnikla i 'určitá konkrétní opatření'*“ V následující větě „*Konkrétně jaká však nechce starosta Zajíček prozradit*“ zpochybní autor i tvrzení tohoto mluvčího. Nám již známým postupem – ironickým převzetím již dříve citovaných slov – poukazuje na rozpor mezi významem užitých slov a celkovým komunikačním jednáním mluvčího. Přesněji řečeno, tím, jak starostova slova a jednání usouvztažňuje, tento rozpor vlastně konstruuje.

Zpochybnění dr. Sigmunda starostou Zajíčkem představuje další typ konfrontace hlasů: jeden cizí hlas je konfrontován s jiným cizím hlasem, autorský hlas přitom nesplývá s žádným z nich: rozpor nalezený mezi cizími hlasy vede k tomu, že ani jeden není považován za seriózní. Důležité přitom je, že jde o rozpor mezi podávanými informacemi, nikoli názorový spor, a že je to rozpor nevědomý a nezáměrný, který vznikl juxtapozicí, nikoli reakcí jednoho mluvčího na tvrzení druhého.

Konfrontací navzájem si odporujících hlasů se článek *Bylo to v září a voda byla teplá* také uzavírá, vztah autorova hlasu k nim je však jiný.

Úvahy a realita

Celý případ pozorně sledují české organizace na ochranu lidských práv. Ty na něj upozornily Kancelář prezidenta republiky. Ředitelka odboru pro styk s veřejností KPR JUDr. Jana Chalupová se podivuje nad tím, proč nejsou skiny stíhány za ublížení na zdraví: „Nechtěli je z vody pustit, a přitom nemuseli přece zrovna chtít, aby ten chlapec zemřel. Stačí, aby šlo o nepřímý úmysl: já tě nepustím ven, aby se ti stalo něco špatného.“ Podle názoru Českého helsinského výboru, s nimž Jana Chalupová souhlasí, je incident v Písku exemplární ukázkou kauzy, ve které by měl být použit paragraf 260 o podpoře a propagaci fašismu. Helsinský výbor podá v nejbližších dnech v této věci trestní oznámení. Státní zástupce Sigmund však tuto myšlenku už předem odmítá: „Právní úvahy a právní realita jsou dvě věci. Paragraf 260 směřuje na politické strany a organizace, které tvoří hnutí. Chceme-li postihnout hnutí, postihujeme jeho hlavu, ne nohy. A pokud není hlava, nejde o hnutí.“ Proti tomu Jana Chalupová namítá: „Pokud tam skiny, kteří snad hnutí tvoří, šli se záměrem ‚zmlátit Romy‘, proč hledat jejich hlavu?“

Někteří právní experti, kteří se problematikou rasového násilí zabývají, dávají za pravdu dr. Sigmundovi. Žalobce by měl soudu předkládat žaloby, které mají šanci být soudem potvrzeny, a paragraf 260 při etnických konfliktech v Čechách ještě nikdy nikdo nepoužil.

Jiní odborníci tvrdí opak: stát už konečně musí začít podobné trestné činy důsledně postihovat i z toho hlediska, které je na nich nejnebezpečnější – z hlediska rasové nenávisti.“

Způsob uvození promluv dr. Sigmunda a dr. Chalupové v prvním odstavci vyvolává dojem, jako by šlo o reprodukcii dialogu, který se skutečně odehrál: časově a prostorově od sebe vzdálené promluvy jsou prezentovány rozčleněné na repliky, jež na sebe bezprostředně reagují. Mezi oběma právníky je tu inscenována polemika, na rozdíl od konfrontace tvrzení dr. Sigmunda a starosty Zajíčka (viz výše) jde skutečně o spor dvou názorů. Promluvy obou citovaných jsou prezentovány jako seriózní, odborně rovnocenné názory; tento dojem podporuje i symetrie následujících dvou odstavců: v prvním se jedna skupina odborníků –

„někteří právní experti“ – přiklání k názoru jedné strany, v druhém podporují „jiní odborníci“ stanovisko druhé strany, ani jedna skupina přitom není v textu odborně či morálně snižována nebo upřednostňována. Přesto lze z textu vyrozumět, že některá stanoviska jsou autorovi bližší než jiná. Např. v uvozovací větě Sigmundovy přímé řeči spojení „už předem odmítá“ je vlastně frazém, který znamená předpojatě, předsudečně, iracionálně odmítat. Promluva dr. Sigmunda je opět zdrojem mezititulku: *Právní úvahy a právní realita jsou dvě věci*; setkáváme se tu tedy znovu s postupem, kterým autor v předešlé části textu projevoval ironický odstup od názorů této osoby²³. Ani poslední dva odstavce nejsou přes formální symetrii zcela nestranné: odstavec podporující názor dr. Chalupové uzavírá celý článek, a může být tedy čtenářem vnímán jako jisté poslání, poučení či shrnutí. Navíc v závěru nenápadně splývá autorův hlas s parafrázovaným cizím hlasem: víme, že podle uváděných odborníků musí stát začít „podobné trestné činy“ postihovat z hlediska rasové nenávisti, nevíme však, zda hodnocení tohoto hlediska jako nejnebezpečnějšího a výraz netrpělivosti „už konečně“ vyjadřuje také stanovisko těchto odborníků, nebo zda je máme připsat autorovi.

Jiný příklad souhlasného vztahu autorského hlasu a cizího hlasu nalezneme v článku *Dáma Romům lekci*: „Ačkoli starosta (...) nechce na toto téma vůbec spekulovat, v živé paměti je ještě nůž v ruce patnáctiletého Danihelova bratrance (...) Neoficiální, leč respektovaný mluvčí píseckých Romů Matěj Šarközi obavy z rozhořčení svých soukmenovců neskryvá: ‘Pokud aspoň ti čtyři nedostanou spravedlivé tresty, pak z toho co bude následovat mám skutečně strach.’“ Obavy z pomsty Romů tvoří závěr textu a z jejich konfrontace s výroky již předtím zpochybněného starosty se lze domýšlet, že autor považuje tyto obavy za oprávněné.

Články *Bylo to v září a voda byla teplá*, *Dáma Romům lekci* a zpráva z rubriky *Minulý týden* poskytují relativně úplný repertoár způsobů zacházení s cizími hlasy. Cizí hlasy a autorský hlas jsou k sobě navzájem buď v komplementárním, nebo – častěji – v polemickém vztahu. V polemickém vztahu mohou být cizí hlas s autorovým a/nebo cizí hlasy navzájem, v druhém případě se pak autorský hlas buď více či méně zjevně přiklání k jednomu z cizích hlasů, nebo se distancuje od obou. Polemický vztah autorského hlasu k cizím hlasům se projevuje různými prostředky distance: uvozovkami, ironickým opakováním, často na exponovaných místech textu, tj. v titulcích a mezititulcích apod., dále hodnotícími prostředky v uvozovacích a spojovacích větách a v neposlední řadě splýváním s hlasem prezentujícím protínázor. Se všemi těmito postupy a prostředky se setkáme i v dalších zkoumaných textech.

Polemika s dr. Sigmundem pokračuje i v dalších textech J. Šídla. V úvodu druhého monotematického článku *Prvních sedmnáct paragrafů 260* se opakuje postup z úvodu prvního článku, a to hned dvakrát za sebou: jsou tu znovu ocitována slova dr. Sigmunda „hloupost a vyjančená klukovina“ a konfrontována s rekapitulací události, v dalším odstavci je tento postup ještě vystupňován: již zproblematizovanou bagatelizující formulaci cituje autor ještě jednou a konfrontuje ji s novou právní kvalifikací události a s novým významem, jehož nabývá jako soudní precedent.

Od ledna, kdy jsme o případu podrobně psali, nastal ve vyšetřování Danihelovy smrti podstatný obrat. Z „hlouposti a klukoviny“ se stala causa, která může významně změnit přístup státu k rasově motivovanému násilí. Písecký státní zástupce Petr Cigánek totiž dal (...) rozeslat (...) dopis, ve kterém jim sděluje nové obvinění podle paragrafu 260, který veřejnost většinou chápe jako „podporu a propagaci fašismu“. JUDr. Cigánek je tak vůbec první státní zástupce, který „dvěstěšedesátku“ při rasových útocích (...) použil.

²³ Ironické čtení mezititulku *Úvahy a realita* potvrzuje jeho opakování v dalším článku, *Prvních sedmnáct paragrafů 260*, kde odkazuje opět k témuž výroku dr. Sigmunda, který je v něm znovu citován.

V textu jsou parafrázovány i další výroky dr. Sigmunda známé již z prvního článku. Jeho „protihráčem“ se tu stává dr. Cigánek, který se v prvním článku jevil spíše jako méně výrazný spojenec. Autorovo ztotožnění s dr. Cigánkem se ve způsobu citace jeho výroků projevuje spíše negativně, nepřítomností signálů distance, zcela zřejmé je ale z výrazů explicitně hodnotících Cigánkovu činnost: „*nastal podstatný obrat (...) I tady se věci (...) hnuly*“, jeho „*počin*“ je označen jako „*důležitý*“, jednoznačně pozitivně hodnotící význam má v tomto kontextu i zdůrazňování Cigánkova prvenství v uplatnění nové právní kvalifikace (srov. titulky): „*Pokud tedy soud Cigánkovu žalobu potvrdí, může se písecký pogrom stát významným precedentem.*“

Polemická konfrontace cizích hlasů, prezentujících různé právní názory, a hlasu autorského převládá i v dalších textech. V článku *Byla to vražda* vstupuje do sporu právníků nová postava – advokát Kolja Kubíček, právní zmocněnec Danihelovy matky – a s ním i nová právní kvalifikace případu: trestný čin vraždy. Jeho názor odmítá jak dr. Sigmund, tak také dr. Cigánek, dr. Kubíček pro změnu nesouhlasí s Cigánkovou snahou stíhat pachatele podle § 260. V této situaci se odkrývá problematičnost postavení autora Respektu jako zprostředkovatele právních názorů. Autor sdílí advokátovo rozhořčení, jak je zřejmé např. z opakování emotivního přirovnání *Jako kdyby utýrali kočku v mezititulku*, jeho angažmá ve prospěch paní Danihelové popisuje způsobem téměř heroizujícím: „*z vlastní vůle a zadarmo se stal právním zástupcem*“, „*To byl pátek a v úterý následujícího týdne už dr. Kubíček seděl u paní Danihelové v Písku*“ (*Byla to vražda*) a citace advokátovy předpovědi vývoje procesu v závěru článku vyznívá jako příslib do budoucna: „*To, že svůj čin vykonali z rasových pohnutek, je jasné a také je to stáhne do druhého odstavce paragrafu vraždy. Za ten už hrozí trest od dvanácti do patnácti let, u mladistvých polovic. To si zaslouží a myslím, že je to navíc vcelku schůdné řešení.*“ (tamtéž). Názory oponentů, dr. Cigánka a dokonce ani dříve zpochybňovaného dr. Sigmunda tu ale nejsou snižovány, naopak Cigánkovo prvenství v aplikaci §260 je stále oceňováno: „*...byl přitom prvním žalobcem, který u nás zmíněný paragraf v případech rasově motivovaného násilí použil a právní experti se těšili na precedens v potírání čím dál agresivnějších holých lebek*“. Naopak, tam, kde se nejedná o emotivní hodnocení události, ale o podrobnosti jejího právního řešení, nalezneme signály autorovy distance od Kubíčkových názorů: „*Advokát Kubíček **připouští**, že útočníci mohou být odsouzeni pouze v případě, že se jejich mlčení podaří prolomit a oni se začnou navzájem udávat. 'A já vím, jak toho dosáhnout' říká **tajemně** advokát.*“ (tamtéž, tučně KK).

Způsob prezentace právních názorů uplatňovaný v předešlých textech se tu dostává do krize, jejíž příčinou je dvojí, přesněji dvojediná pozice, v níž se autor textu vzhledem k citovaným osobám nalézá. Je totiž jednak právním laikem, který není s to posoudit kvalitu odborných názorů, a zaujímá tedy pozici nestranného zprostředkovatele cizích stanovisek, zároveň je však také občanem a novinářem specializujícím se na problém rasismu. Téma analyzovaných článků je možno formulovat také pomocí dvou otázek: 1) z čeho mohou být pachatelé obviněni, aby bylo možné je odsoudit; 2) za co mají být odsouzeni, aby rozsudek byl spravedlivý. Novinář J. Šídlo odpovídá na tyto otázky v opačném pořadí než právní experti: neví sice, z čeho mohou být pachatelé obviněni, má ale jako každý člověk nějakou představu spravedlnosti a z ní pak odvozuje odpověď na první otázku. Z této dvojí pozice autora jako laika a jako občana pak vzniká rozpor mezi snahou o nestrannou prezentaci názorů a tendencí přiklonit se k některému z nich: jednou k tomu, který znamená nejvyšší trestní sazbu, jindy např. k názoru odpovídajícímu politickým postojům autora nebo redakce.

4.4 Presentace autorského postoje

Jak už bylo naznačeno v úvodu, zaujímání stanoviska k podávaným informacím patří ke konstitutivním rysům žánru komentovaného zpravodajství, který v Respektu převládá. V analyzovaných textech se autorovo stanovisko projevuje mnoha způsoby na různých rovinách výstavby textu. Některé z nich souvisí s aspekty textu probíranými v předchozích dvou kapitolách: patří sem takové pojmové uchopení události, které ji zároveň nějak hodnotí či interpretuje, jako např. *vražda* nebo opakované *pogrom*, způsoby, jimiž autor prezentuje cizí stanoviska, tj. např. volba verba dicendi, známky distance, ironie, nebo naopak jejich nepřítomnost, a především převládající polemický princip výstavby textu. V souvislosti s prezentací autorského postoje se k některým uvedeným charakteristikám analyzovaných textů ještě vrátím.

Velmi výrazně se autorský postoj projevuje ve způsobech pojmenování pachatelů, resp. obžalovaných, a obětí, popisem jejich jednání, motivace atd. Absolutní převaha pojmenování „*skin*, *skinhead*“ apod. (srov. 4.2), označujících pachatele podle jejich příslušnosti k specifické skupině, je způsobena pravděpodobně nejen tím, že jsou uvedené výrazy autorem považovány za stylově neutrální, ale existuje tu patrně také jistá souvislost s postojem, který Respekt v tomto případě zastává. Autor zdůrazňuje příslušnost pachatelů k hnutí skinheads proto, že ji považuje za argument podporující jeho přesvědčení o rasovém motivu činu. Proti snaze dr. Cigánka obžalovat pachatele z podpory a propagace fašismu podle paragrafu 260, argumentují jeho oponenti tím, že nelze prokázat organizovanost hnutí skinheads: „*Pokud nenajdete jejich legitimní vůdce a neprokážete existenci skutečné organizovanosti, a to se zjevně těžko podaří, nelze říci, že skini tvoří hnutí*“ (Byla to vražda), rasistické zaměření tohoto hnutí je u soudu soudcem i obhájci zpochybňováno: „*Soudce (...) dospěl k přesvědčení, že skinheads nelze za podobné hnutí považovat: vždyť někteří skini (...) prý dokonce proti rasismu a fašismu bojují*“ (Čtrnáct nevinných bojovníků proti rasismu). Nikdo z oponentů sice nepopírá, že pachatelé jsou „skini“, odmítají však z toho vyvozovat, že skini podporují rasovou nenávist. V článku o soudu odmítá Respekt výše citovaný argument obhajoby již sarkastickým titulkem *Čtrnáct nevinných bojovníků proti rasismu* a dále opakováním souvislosti mezi rasovou motivací jednání pachatelů a jejich příslušností k uvedenému hnutí: „*Většina obžalovaných se na proces dostavila ve skinheadské uniformě pošívané rasistickými symboly a směrem k přítomným Romům trousila neustále poznámky typu: Stejně skončíte v plynu.*“ Zdůrazňování příslušnosti pachatelů k hnutí skinheads důsledným užíváním výrazů *skin*, *skinhead* a atributu „skinheadský“, („*skinheadská bojůvka*“, „*skinheadská akce*“) se tak jeví jako jeden z prostředků polemiky Respektu proti oponentům aplikace paragrafu 260. Dalším prostředkem polemického prosazování pojetí případu jako rasově motivovaného je např. zaujímání (rasistické) perspektivy pachatelů při popisu události: „*Za řevu ‘Zabte je’, ‘To nejsou lidi’ a ‘Černý švině’, házeli po svých rasových nepřátelích kameny*“ (Čtrnáct nevinných bojovníků proti rasismu, tučně KK) nebo zmíněné uvádění motivace pachatelů citací jejich vlastních slov, v jednom případě i v titulku: *Dáme Romům lekci*.

Autorův postoj se nakonec projevuje také přímo, explicitně formulovanými soudy. V podtitulku článku, v němž informuje o rozhodnutí soudu (*Čtrnáct nevinných bojovníků proti rasismu*), říká autor: „*Proces v Písku skončil symbolickými tresty a rvačkou na nože*“ a hodnocení trestů jako symbolických opakuje i v následujícím článku, rozsudek označuje jako „*šokující*“, skončil podle autora „*fiaskem pro státní moc*“ (tamtéž), následné rozhodnutí vyšetřovatele nepokračovat ve vyšetřování je označeno jako „*překvapivý závěr*“ (*Dáme Romům lekci*).

Autorovo stanovisko se projevuje také tím, do jakých souvislostí případ klade a jakého

významu těmito souvislostmi případ nabývá, tj. kontextualizací.

4. 5 Kontextualizace

Dvě různé kontextualizace události představují již názvy rubrik, do nichž jsou články o ní zařazeny. Zařazením tří textů do rubriky *Rasové a etnické problémy* je událost kontextualizována jako rasově motivovaný útok na příslušníky etnické menšiny, zařazením dalších tří textů do rubriky *Spravedlnost a právo* je kontextualizována jako soudní případ.

V každém z těchto kontextů má případ jiný status: jako útok příslušníků hnutí skinheads na Romy je písecký případ jedním z mnoha. K existenci rasového násilí v České republice je odkazováno jako k obecně známé věci: „*potírání čím dál tím agresivnějších holých lebek*“ (*Prvních sedmnáct paragrafů 260, Byla to vražda*), *Nekonečný příběh rasismu*. V tomto kontextu je případ běžný – jeho dějiště „*se stává jedním z tuzemských středisek rasových konfliktů*“ (*Nekonečný příběh rasismu*, tučně KK)– a zároveň typický – Písek má pověst „*ukázkového příkladu maloměstského dusna v etnických vztazích*“ (tamtéž). Na základě rasové motivace se útok dostává i do dalších kontextů – opakováním pojmenování *pogrom* je dáván do souvislosti s antisemitismem a v citaci názorů dr. Kubička s českým protiněmeckým nacionalismem: „*Oba jsou oběťmi národnostní vášně těch nejprimitivnějších skupin českého nacionalismu*“ (*Byla to vražda*). Problém rasově motivovaného násilí se v průběhu procesu stává problémem politickým, a písecký případ se tak v souvislosti se zprávou ministerstva vnitra dostává do dalšího, hierarchicky vyššího kontextu. Viz článek *Prvních sedmnáct paragrafů 260*.

Proč je vlastně počin píseckého státního zástupce tak důležitý? Rumlova dubnová Zpráva o bezpečnostní situaci v ČR označuje rasové konflikty za jedno z největších bezpečnostních rizik země. Jiný materiál ministerstva vnitra „*Interetnické konflikty*“ z loňského prosince však konstatuje: *Extrémistické skupiny, které jsou ve většině případů pachatelé interetnického násilí, zůstávají na okraji zájmu policejních i justičních orgánů.*

V kontextu českého soudnictví se případ nejeví jako běžný, je naopak citovanými odborníky a po nich i autorem pojímán jako přelomový, jako soudní precedens. Význam, který mu je přikládán v tomto kontextu, plyne mj. z možnosti změnit kontext první: „*A jak upozorňuje (...) Gjuríčová, 'extrémistické skupiny a rasové útoky může pojmenovat pouze soudní praxe'. Pokud tedy soud žalobu potvrdí, může se písecký pogrom stát významným precedentem.*“ (tamtéž). Z jedné z instancí obecného jevu – rasového útoku – se tedy písecký případ stává soudním precedentem právě až vztahením k uvedenému politickému kontextu: z hlediska soudu je to případ jako každý jiný. Soudní precedens je desideratum, je tím, čím by písecký případ měl být podle názoru některých právníků a také podle autora článku.

S popsáním vztahem případu k uvedeným dvěma, resp. třem kontextům souvisí také způsob, jímž Respekt podává jeho soudní projednávání. Soudní proces je v Respektu pojímán jako zápas. Původně je to zápas mezi státní mocí a rasovým násilím: „*Fiaskem pro státní moc skončil (...) souboj píseckého státního zástupce Petra Cigánka s rasovým násilím holých lebek*“ (*Čtrnáct nevinných bojovníků proti rasismu*), v reakci na postoj soudu a části vyšetřujících orgánů se tento zápas v textech Respektu stává současně zápasem mezi státní mocí a nezávislým soudnictvím, personifikovanými státním zástupcem Cigánkem a soudcem Hávou: „*U odvolacího soudu tedy půjde zřejmě o to, zda platí slova Cigánkova či Hávova.*“ (tamtéž). Pojetí soudního procesu jako zápasu se odráží v hodnocení právních kvalifikací a jejich navrhovatelů z hlediska jejich odvahy. O dr. Cigánkovi a jeho pokusu uplatnit

paragraf 260 Respekt píše, že „si ho po píseckém precedentu nikdo **netroufne** napodobit“ (tamtéž), písecké státní zastupitelství se „**neodhodlalo** paragraf 219 použít“ (Byla to vražda); jiný právní názor z tohoto pohledu působí jako opatrnictví: „...JUDr. Sigmund nechtěl o paragrafu 260 ani slyšet, prý by s ním u soudu nepochodil“ (Prvních sedmnáct paragrafů 260). Jako věc odvahy se ostatně případ nejví jen z hlediska exekutivy a soudu: „Několik **odvážlivců** chtělo nešťastníkům ve vodě pomoci, výhrůžkou (...) jim to ale parta mladých násilníků rozmluvila“ (Čtrnáct nevinných bojovníků proti rasismu), „nikdo z těch, kteří si **troufli** vypovídat“ (Dáme Romům lekci, tučně KK). Uchopení hlavního tématu jako zápasu se podílí na celkovém polemickém charakteru výstavby analyzovaných textů, jde o však o jev vyššího řádu, než je např. odporovací poměr mezi jednotlivými větami. Je jistým druhem kontextualizace případu: poukazuje ke kontextu zápasu mezi státem a soudy o přístup k rasovému násilí a tím tento kontext zároveň vytváří.

5. Závěr

Oba případy násilných trestných činů, jejichž oběťmi se stali příslušníci romské menšiny, jsou Respektem důsledně podávány jako útoky motivované rasovou nenávistí. Tato prezentace událostí není samozřejmostí, jak ukazuje srovnání s průběhem vyšetřování i s psaním denního tisku, ale je vědomým výrazem postoje autorů. Ten se projevuje nejen konceptualizací událostí prostřednictvím pojmenování konotujících rasový motiv činu (především *pogrom*), expresivitou v odsudku pachatelů atd., ale určuje celkový polemický charakter výstavby textů. Autorův názor se totiž v textech prosazuje prostřednictvím polemiky s odlišnými postoji, které jsou poměrně rozsáhle různým způsobem reprodukovány.

Přestože se postoj Respektu k antiromskému rasismu v průběhu první poloviny 90. let zásadně nemění, lze na samém počátku 90. let zaznamenat jistou proměnu způsobu, jímž je toto téma uchopováno. První článek o klatovském případě *Pogrom v Klatovech* obsahuje sice v hrubých rysech to, co je typické pro většinu textů, jež byly na daná témata v Respektu uveřejněny: neskrývané autorské stanovisko a osobní zaujetí, polemický způsob výstavby textu, početné citace a ironické parafráze cizí řeči, pojmání romské problematiky jako otázky demokracie a lidských práv. Zároveň však nese tento text některé rysy typické pro jeho autora Jáchyma Topola a pro Respekt počátku 90. let, které v textech jiných autorů nenajdeme, nebo které se v průběhu 90. let z Respektu vytrácely: rysy reportáže a s nimi spjatý důraz na místní realie, explicitní formulace obecných principů. Podstatný rozdíl mezi Topolovým textem a ostatními články spočívá právě ve způsobu prezentace autorského postoje: Zatímco v Topolově článku je polemika s jinými verzemi události vedena autorem samým, v dalších textech o klatovských událostech a o píseckém případě je vedena prostřednictvím konfrontace názorů jiných osob: místních obyvatel a právníků zúčastněných na procesu; postoj autora je přitom zřejmý ze způsobu, jímž jsou tyto názory citovány a zapojovány do kontextu článků.

Respekt podává v textech o obou případech především obraz pachatelů, představitelů justice, kteří se případem zabývají, a atmosféry měst Klatov a Písku; žádný specifický obraz romského etnika či tzv. romské otázky v těchto člancích nenajdeme. Romové jsou tu zobrazení výhradně jako oběti rasově motivovaného násilí, výjimkou je motiv pomsty, jejíž odmítání i připomínání romskými představiteli je v Respektu citováno na rozdíl promluv jiných osob bez známek hodnocení či distance

Seznam citovaných článků

Vážení čtenáři, ... Respekt, 1, 14. 3.1990, s. 2.

Topol, J.: Pogrom v Klatovech. Respekt, 11, 11.3. 1991, s. 5.
 Brabec, J., Nová A.: Pogrom v Klatovech - dva roky poté. Respekt, 7, 15.2.1993, s. 4-5.
 Šídlo J.: Do Klatov přišel zákon. Respekt, 14, 5.4.1993, s. 10.
 Jidřich Šídlo: Nejen skini. Respekt 14, 5.4.1993, s. 10.
 Minulý týden. Respekt, 39, 27.9.1993, s. 16.
 Šídlo J.: Bylo to v září a voda byla teplá. Respekt, 2, 10.1.1994, s. 4-5.
 Šídlo J.: Prvních sedmnáct paragrafů 260. Respekt, 26, 27.6.1994, s. 4.
 Šídlo J.: Čtrnáct nevinných bojovníků proti rasismu, Respekt, 49, 5.12.1994, s. 5.
 Šídlo J.: Byla to vražda, Respekt, 10, 6. 3.1995, s. 5.
 Šídlo J.: Dáme Romům lekci, Respekt, 48, 27.11.1995, s. 5.
 Šídlo J.: Nekonečný příběh rasismu, Respekt, 34, 19. 8. 1996, s. 5.
 Šídlo J.: Bílý baseball, Respekt, 21, 22. 5. 1995, s. 3.
 Šídlo J.: Bílé holé lebky, Respekt, 18, 29. 4. 1996, s. 4.
 Minulý týden, Respekt, 40, 4.10.1993, s. 16.
 Minulý týden, Respekt, 43, 21.10. 1996, s. 16.
 Peňás J.: Pišící mudrlant, Respekt 19, 6.5.1996, s. 19.

Literatura

Janáková, I. (1996). Respekt ke grafické úpravě, *Kritická příloha Revolver revue* č. 1, 35 - 38.
 Martincová, O. a kol. (1998). *Nová slova v češtině, Slovník neologismů*. Praha: Academia.
 Placák, P. (1995). Národní tisková fronta, *Kritická příloha Revolver revue*, č. 1, 136 – 142.
 Karlík, P., Nekula, M., Rusínová, Z. (ed.). *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Lidové noviny.
 Reifová, I. (1993). Komunikační strategie Respektu, *S-Obzor*, č. 4, 59 – 61.
 Šabatová, A., Homoláč, J., Karhanová, K. (otištěno v tomto sborníku). „Je trestné topit Roma?“ (Prezentace násilné smrti Tibora Danihela v českém tisku).

Summary

Respekt: A Different Face of the Media Discourse on the Romany

The article analyses texts published in the Czech political weekly, *Respekt*, between 1990 and 1996 that dealt with violent crimes committed by members of the majority community in which the victims were Romanies. There are only two cases – a killing and a murder, both of which took place in the first half of the 1990s on the territory of today's Czech Republic. A comparison with the results of the analysis published elsewhere in this volume and dealing with reports on these events in Czech daily papers shows that *Respekt* is in many ways an alternative to the majority discourse on the Romanies. In it violence against Romanies is consistently described as racially motivated, and in contrast with the daily press, it is not linked with crimes or anti-social behaviour of the Romany minority, but is set in a broader context of the racism of the Czech majority society, of the state of the Czech justice system, and of the whole question of democracy. As *Respekt* consciously opted for reflections and commentary rather than the direct provision of information, even articles on Romanies are not presented as objective reporting, but the description of events is linked with commentary and with an open expression of the author's position on the question. In the case of violence against Romanies, these personal positions exhibit a choice of expressions confirming the racial motives for the crimes and a debate with other versions of the events, such as those in the daily press, and indeed with public opinion in general. The most characteristic feature of the texts analysed is their polemic nature: the author quotes replies and opinions from individuals who were in some way linked with the case, and either counters them himself or quotes other individuals, who are presented as more reliable or able to comment. There are a number of differences between the texts from the beginning of the 1990s and those from the middle of the decade: the attitude to the question has not changed, but the way it is presented has. This difference lies mostly in the relation to the supposed reader. The early texts are clearly trying to convince all potential readers, while those from the mid-1990s assume the existence of a racist majority that does not read *Respekt* and so cannot be convinced of anything, and an anti-racist minority of *Respekt* readers, who already share the opinions expressed. This shift is visible in, among other things, the increasingly emotive means of expression, including irony and sarcasm.

Médiá na Slovensku o Rómoch: Prípád Polichno

Slavo Ondrejovič

1. Úvod

Sotva sa dá pochybovať o tom, že obraz o Rómoch u majoritného obyvateľstva (v minimálnej miere zrejme aj v rómskej spoločnosti) vytvárajú, resp. spoluvytvárajú aj médiá. O slovenskej situácii možno na základe priebežnej excerpcie a analýzy vysloviť domnienku, že v sledovanom období (rokov 1990-1995) rómska problematika nenašla v slovenských médiách pre seba toľko miesta, koľko by sa vzhľadom na jej „brizantnosť“ očakávalo. Výrazne sa to prejaví najmä vtedy, keď sa jej prezentácia v slovenských médiách v danom čase porovná s jej prezentáciou v českých médiách. Na druhej strane aj komparácia rómskej témy s témami slovensko-českými a slovensko-maďarskými, t.j. s tým, aké miesto zaberajú v médiách, odsúva rómsku problematiku dosť výrazne do úzadia. Odráža sa to určite aj v tom, že v slovenských masmédiách (aspoň v sledovanom období rokov 1990-1995) sa takmer nedá nájsť beseda venovaná rómskym problémom, ktorú by obyvatelia mohli sledovať napr. ako televízni diváci, t. j. taký typ besedy, o ktorý diváci v českých médiách nemajú vôbec núdzu. Česká mediálna scéna v tejto veci do istej miery „zastupuje“ na Slovensku aj slovenskú mediálnu scénu, aspoň pokiaľ ide o televíznych divákov, lebo na veľkej časti územia môžu obyvatelia na Slovensku sledovať viaceré české televízne stanice, najmä Novu, ČT1 a ČT2. Táto situácia je o to paradoxnejšia, že ako sa niekedy prezentovalo „medzi riadkami“ napr. v Slovenskej televízii daného obdobia – skutočným problémom na Slovensku sú len Rómovia, resp. rómska otázka. Problém Maďarov na Slovensku v skutočnosti podľa týchto médií neexistuje, vyvolávajú a živia ho vlastne len neloajálni politickí predstavitelia maďarskej menšiny na Slovensku, ktorí poukazovaním na diskrimináciu Maďarov na Slovensku len zakrývajú svoje („iredentistické“) ciele a ambície. A problémom podľa týchto médií nie je ani slovensko-české spolužitie, ako to ukázal napokon aj pokojný a kultivovaný rozchod v r. 1993 (porov. napr. Boldišová, 1995, s. 2). Napriek tomu problematika slovensko-česká a slovensko-maďarská v slovenských médiách – či už tlačových alebo elektronických – rezonuje do tej miery, že aspoň v niektorých z nich sa dá hovoriť o záplave a zrejme už neraz aj o „sprofanovaní“ témy. Možno by sa dalo dokonca povedať, že rómske témy akoby už potom nemali dostatok priestoru. Svoje tvrdenie opierame o svoju excerpčnú skúsenosť, nakoľko zbieraníu materiálov o slovensko-českých a slovensko-maďarských vzťahoch a ich prezentácii v médiách sa venujeme už po viac rokov.

Podobne ako Rómom sa väčší priestor okrem maďarskej menšiny nevenuje ani iným menšinám na Slovensku. Určite to súvisí s tým, že slovenská spoločnosť si svoju identitu vymedzuje a „vyjednáva“ predovšetkým voči českému a maďarskému spoločenstvu a ostatné spoločenstvá, s ktorými prichádza do styku, nemajú pre ňu túto váhu, nie sú pre ňu v tejto pozícii.

2.

Excerpcia vybraných rómskych tém po roku 1989 potvrdzuje našu pôvodnú hypotézu, že články o Rómoch sú v slovenských médiách pomerne izolované a „atomizované“ v tom zmysle, že zvyčajne na seba nenadväzujú a neodkazujú. Dialogické siete (k pojmu porov. Nekvapil, Leudar, 1998), sa vyskytujú len výnimočne. Niektoré udalosti, vyhlásenia politikov alebo zástupcov miestnych samospráv generujú takéto siete. Ako príklad možno uviesť

diskusiu, ktorá sa rozprúdila po udalosti, keď starosta Spišského Podhradia a rovnako aj primátor mesta Kežmarok dali mestskej polícii príkaz legitimovať „podozrivých“ Rómov, ktorých táto polícia mala právo pokutovať, ba i vyhostiť z mesta: *Bude Kežmarok nasledovať príklad Spišského Podhradia?* (PR 29. 6. 1994, s. 7), *Buďme objektívni* (PR, 29. 6. 1994, s. 7), *Medailu starostovi?* (PR 3. 8. 1994, s. 6), *Inak z Bratislavy, inak zo Spiša* (PR 3. 8. 1994, s. 6), *Trieska v oku suseda* (PR 3. 8. 1994, s. 6) a i., ktoré reagujú na seba). Iným typom výrokov stimulujúcich „siet'ovú“ diskusiu boli napr. slová poslanca Národnej rady Slovenskej republiky R. Hofbauera o rómskej kriminalite (SR 20. 6. 1995): *„Našich občanov znepokojuje hrozivá kriminalita Rómov proti Nerómom, ktorá už dávno-prádávno stratila charakter sociálneho zúfalstva a ocitla sa v oblasti rasového lúpežníctva z roztopaše“*.

O tomto výroku, v ktorom sa kriminalita Rómov preinterpretúva a prekvalifikúva z páchania trestných činov „z nevyhnutnosti“, zo sociálnych príčin, ako sa to niekedy vysvetľuje v zdôvodneniach predstaviteľov rómskych iniciatív, referovala agentúra SAIA, rómska tlač i niektoré ďalšie médiá. Proti tomuto výroku priamo protestovala rómska tlač. Časť majoritnej tlače s ním polemizovala poukazujúc na jeho neprimeranosť a „tvrdosť“. Podobným príkladom je výrok J. Slotu, poslanca NR SR a predsedu Slovenskej národnej strany, podľa ktorého *„sedemdesiat percent Rómov sú kriminálne živly“* (Sme 22. 6. 1993), ako aj V. Mórica, ďalšieho poslanca NR SR, podľa ktorého treba jednoznačne obmedziť sociálnu podporu Rómov (*Kto nepracuje nech neje*, Sme 24. 6. 1993). Rómska otázka sa takto zapája do politického diskurzu a Rómom sa v ňom pripisujú ako typické činnosti a vlastnosti: kriminalita, príživnícky spôsob života. V médiách sa teda pracuje s výroky politikov, ktorí propagujú „tvrdé“ či „rýchle riešenia“, resp. „tvrdé recepty“ v riešení rómskej otázky. Rómska problematika v tomto kontexte prestáva byť hlavnou témou príslušných príspevkov a stávajú sa ňou skôr výroky politikov. Tieto výroky nie sú ojedinelé, ako o tom podáva doklad správa TASR (29. 11. 1993): *„Denník New York Times v závere cituje starostu Medzeva Jozefa Pacala, ktorý položil na stôl pohárik s vodkou a povedal: „Jediným riešením je všetkých vystrieľať“. Potom sa opravil, že nie všetkých, ale niektorých by bolo treba zastreliť.“*

Je pozoruhodné, že v agentúrnej správe sa v tomto prípade referuje o vyjadrení komunálneho politika v neformálnej situácii, navyše reprodukováného zo zahraničnej tlače. Pre agentúrne správy to pôsobí dosť neobvykle. Ani pokus o rektifikáciu starostu neznižuje v jeho výpovedi tvrdosť či kategorickosť navrhovaného riešenia. To, že sa takýto výrok objaví bez komentára, je v súlade s názorom sformulovaným napr. M. Vašečkom v prehľadovej správe o Rómoch na Slovensku za rok 1995 (*Rómsky rok 1995 na Slovensku*. RNL, 1. 1. 1996, s. 2), podľa ktorého problémom dňa nie je miera rasizmu či atmosféra xenofóbie vo vzťahu k Rómom na Slovensku, ale *„slabý antirasizmus spoločenských a kultúrnych autorít, štátnych predstaviteľov a inteligencie vo všeobecnosti“*. Svedčí o tom aj rubrika *O Rómoch nahlas, O Rómoch znovu nahlas* v Smene na nedeľu (15. 10., 17. 10, 29.10. 1993), kde sa hlas dáva čitateľom.

Česká situácia pôsobí veľmi výrazne ako referenčný rámec pri analýze udalostí na Slovensku. Odkazovanie na situáciu v Čechách, kde podľa istej časti slovenskej tlače (najmä Slovenská republika, Zmena, Slovenské národné noviny) bola a doteraz aj je situácia s Rómami omnoho kontroverzejšia a zavrhnuteľnejšia, a teda hodná omnoho väčšej kritiky než na Slovensku, sa stalo od začiatku existencie samostatných štátov aj súčasťou vládnej rétoriky i „vládnej“ tlače (napr. SR, SP, R) na Slovensku. Poukazovalo sa najmä na to, že Európska únia a Európska komisia a vôbec „zahraničie“ (zahraničné médiá) neoprávnene obracajú hrot svojej kritiky na Slovensko, zatiaľ čo by si ju omnoho skôr zaslúžila Česká

republika¹. Je to známy postup a prostriedok na bagatelizovanie, zľahčovanie, ospravedlňovanie a teda marginalizáciu „neprijemných“ udalostí, ktoré sa stali u nás, a zároveň ich odsúvanie mimo našich hraníc (porov. napr. Wodak 1990).

Postupne sa však v slovenských médiách, najmä v kultúrnych týždenníkoch, začal v sledovanom období prezentovať komplexnejší prístup k rómskej otázke. Tá sa na Slovensku rozčlenila na dve roviny, ktorými sú a) skutočne neutešený stav v riešení tejto otázky na Slovensku a na b) poukazovanie na „propagandistické zneužívanie tejto situácie v zahraničných médiách“ (E. Boldišová: *Rómska otázka – výkričník nacionalistického Slovenska?* NaNo 15. 2. 1995, s. 1 – 2, A. Ferko: *Rómsky holokaust*, LT, 10. 4. 1995, s. 11 – 12). V tejto súvislosti sa hodí odcitovať pasáž z perexu článku I. Čičmanca *Rómska otázka. Stigmatizovaný národ* (autor perexu B. Bodacz):

LT 13. 3. 1995, s. 11

Rómska otázka alebo Stigmatizovaný národ.

Rómska otázka je tu zasa, mimochodom, je tu stále, iba podľa nášho subjektívneho vnímania sa mení jej intenzita a dôvod na ňu. V týchto týždňoch sa do popredia dostali útoky skínov na rómskych občanov. Aj keď nedosahujú takú početnosť ako v okolitých krajinách, napr. v Česku, nie je to dôvod na zľahčovanie či zapieranie neželanej situácie, a práve aj z tohto pohľadu sú nepodstatné dohady, či útoky skínov treba kvalifikovať ako rasistické alebo nie. Navyše ak by sme použili rovnaké meradlo aj na oveľa početnejšie útoky opačné, rómske, mali by sme razom na Slovensku rasistov, že by sme ich – ako možno tých dnešných – už na jednej ruke nezráтали.

Mimochodom pojem „iný meter“ je obľúbeným výrazovým prostriedkom časti slovenskej tlače toho obdobia. V Republike v článku *Na našu krajinu majú v EK iný meter ako na ostatné* (R 25. 4. 1995, s. 10) sa pripomína, že „v Českej republike rukami skínov prišlo o život 40 Rómov, kým na Slovensku takto zahynuli traja alebo štyria“. Podobne je to vo veľkoplošnom rozhovore s E. Garajovou, poslankyňou NR SR za HZDS a členkou Parlamentného výboru Rady Európy, s titulkom *Problém s Rómami je v Čechách väčší, no Slovensko je hodnotené negatívne* (SR 18. 9. 1995).

Denníky uverejňujú materiály, najčastejšie rozhovory, v ktorých sa „potvrďuje“, že situácia Rómov na Slovensku je lepšia ako v Čechách. Napr. v rozhovore s predsedom Spoločenstva Rómov na Morave Karlom Holomkom sa na otázku o situácii Rómov v Čechách, na Morave a na Slovensku, odpovedá:

PR 6. 8. 1995

Rómom je u vás lepšie

Pokiaľ ide o sociálny aspekt, životnú úroveň, v ČR je na slušnej úrovni. Lenže z pohľadu prijímania Rómov, ako výraznej menšiny spoločnosťou, situácia na Slovensku je omnoho lepšia. Vy ich totiž vnímate ako súčasť spoločnosti.

Podobne je to v inom rozhovore s predsedom Rómskej občianskej iniciatívy Emilom Ščukom, kde sa na otázku, či existuje rozdiel medzi rasizmom v Čechách a na Slovensku, odpovedá:

¹ Povšimnutiahodné je, že v slovenských médiách sa pritom neodkazuje na situáciu Rómov v Maďarsku. Hoci v niektorých prípadoch sa v agentúrnych správach objaví občas aj informácia o rómskom probléme v Maďarsku (TASR, 12. 2. 1994, 16. 4. 1995), nenašli sme rozvinutie týchto správ v nijakom inom žánri.

PR 12. 2. 1996

Bojovať proti predsudkom

Určite. Česi sú oveľa väčší rasisti ako Slováci. U Slovákov prevláda skôr strach z Rómov a ich predsudky sú celkom iného charakteru. Rómovia tam odjakživa žili v biede za mestami, oddelene a niekde to tak aj zostalo. Predsudky sa vytvorili hranicou. V súčasnosti tam žije 500-tisíc Rómov a prístup k nim je celkom iný. Viem, o čom hovorím. Žil som tam dvadsať rokov. Mám tam rodinu. Prístup obyčajného Slováka k Rómovi sa výrazne odlišuje od prístupu obyčajného Čecha. Čech nikdy nedokázal rešpektovať národnosti tak ako Slovák. Nemyslím Maďarov, to je politická karta. Medziľudské vzťahy na Slovensku a v Čechách sú veľmi rozdielne.

Odkazuje sa tu na kategóriu obyčajný Slovák, obyčajný Čech, na osobnú skúsenosť a zdôrazňuje sa diferenciacia medzi slovenským a českým prístupom k Rómom. Táto rozdielnosť však nie je jasne definovaná. Protiklad sa buduje len na tom, že predsudky voči Rómom na slovenskej strane vznikajú z niekdajšieho a sčasti i dnešného segregatívneho spôsobu života, zo strachu z neznámeho, príp. aj zo sociálnej nerovnosti, kým česká strana sa obviňuje z neschopnosti rešpektovať iné národnosti vôbec.

V závere sledovaného obdobia médiá hojne informujú aj o pozitívnych stránkach spolujitia Rómov s väčšinovým obyvateľstvom na Slovensku (*Príklad pre ďalších*, P 19. 1. 1995, s. 3; *O Rómoch a pre Rómov*, SNN 25. 10. 1996). Jednotlivé články sa pokúšajú o empatizáciu a prorómsku perspektivizáciu. Paradoxne však nemajú pritom za následok korekciu bežného vedomia, ale neraz tradované predsudky naopak potvrdzujú (motív výnimočnosti). Článok *Rómovia určujú tempo*, ktorý bol uverejnený 18. 8. 1995 v Pravde, má nadtitulok *Malý životnodvorský zázrak*. Píše sa tu o Rómoch patriacich v Žitavských dvoroch medzi najlepších pracovníkov cestárov, ktorí dokonca určujú aj tempo cestných prác. Tento fakt sa však prezentuje ako niečo výnimočné a nečakané, ako „zázrak“. Bežné vedomie hovorí, že Rómovia sú leniví, parazitujú na „našej“ práci, a to sa prezentuje aj v médiách. Uvedená pozitívna prezentácia obrazu Rómov nemá preto zväčša za následok korekciu tohto obrazu, ale tradované predstavy sa ňou skôr posilňujú.

Potvrdzuje to aj spomínaný *Príklad pre ďalších* (PR 19. 1. 1994, s. 3), v ktorom sa dáva ostatným (Rómom) za vzor Róm Gejza Ištočák v tom, ako sa postaviť k problému rómskeho bývania. Skúsenosti sú také, že Rómovia devastujú svoje obydlia, ktoré dostanú od majoritného obyvateľstva. Tu ide o prípad opačný. Zdevastovaný priestor sa zmenil zásluhou Róma na obývatel'ný a obývaný. Za pomoci magistrátu mesta si Róm G. Ištočák zrenovoval devastovaný priestor pre svojich šesť detí a manželku. Hlas magistrátu to komentuje takto: „Byt, ktorý sme mu našli, bol naozaj v dezolátnom stave, ale on sa nebál práce. Je naozaj svetlou výnimkou. Ostatní čakajú, že magistrát všetko za nich vyrieši a sami sa o nič nepričinia.“ Tu sa teda motív výnimočnosti aj explicitne vyjadruje. Ostatní podľa očakávania nepriložia ruku k dielu, pasívne čakajú, kým sa majoritné obyvateľstvo o nich postará.

Podobne vyznieva článok, v ktorom sa opisuje situácia v obci Šárovce so 45 % Rómov:

R 20. 5. 1995

V dedine je takmer polovica Rómov, ale problémy s nimi nie sú

Žijú tu už dlhé roky a viacerým z vás iste napadne myšlienka: „Tam by som žiť určite nechcel“. Pri dnešnej kriminalite, na ktorej majú veľký podiel aj naši rómski spoluobčania, by sa vám nikto ani nečudoval, nikto vás neodsúdil ... Napriek tomu, že v obci je takmer polovica Rómov, a kde sú Rómovia, tam sú aj problémy, s týmito nie sú nijaké problémy.

Autor článku pri opise bežného vedomia použil exkluzív („viacerym z vás iste napadne myšlienka”), čím sa sám vyčleňuje spomedzi týchto „viacerych”. Z druhej strany médiá kreslia aj, a vo väčšej miere, výrazne negatívne obrazy Rómov na Slovensku, ako sa to zrkadlí už i v titulkoch článkov *Rómske peklo v Slovenskom raji* (Život 22. 8. 1994, s. 11-12), *Pomôž a potom ťa vybijú* (PR 30. 7. 1995), *Strach denným hosťom. Plavé Vozokany ako z akčného filmu* (PR 12. 2. 1995), *Rómovia spejú k horšiemu. Môžu byť nielen bremenom, ale aj hrozbou* (Práca 16. 5. 1995), *Tiene nad Kostiviarskou* (PR 18. 2. 1995, s. 1-3), často majúcich ironický nádych: *Už sa nekradne, iba „odváža”* (PR 1. 10. 1994), *Demokracia po cigánsky* (Slobodný piatok 31. 5. 1991, s. 5), v ktorých sa používajú neraz okazionalizmy (*Rómobyty*, PR 22. 4. 1995, s. 6), *Domobrana či Rómobrana?* (SR 14. 6. 1994) atď.

Vo viacerých článkoch sa objavuje poukaz na niektoré spoločné črty Slovákov a Rómov, vytvára sa dokonca spoločná kolekcia etnických kategórií „Rómovia a Slováci”, lebo „a) tak rómska, ako aj slovenská societa pociťuje nedostatok rovnoprávnosti v medializácii celého radu udalostí ľuďmi „zvonka”, b) obe etniká sú, alebo aspoň boli, terčom asimilačných plánov svojich silnejších susedov, c) obe society hľadali a hľadajú viac slobody vo vynútenej zvýšenej miere (e)migrácie, d) za obe etniká sa ešte vždy pokúšajú na rôznych fórach hovoriť samozvaní hovorcovia” (A. Ferko: Rómsky holokaust, LT 1995). Aj to možno chápať jako marginalizáciu rómskeho problému.

3.

Prípady jednotlivých strát na životoch, ku ktorým došlo pri strete rómskeho a nerómskeho obyvateľstva, resp. skínov a Rómov na Slovensku, sa, pravdaže, medializujú v rôznej miere. Spomeňme napr. prípad, ktorý sa odohral v Žiari nad Hronom, kde 21. júna 1995 príslušníci hnutia skinheads zbili, poliali horľavinou a zapálili 18-ročného Róma Mária Gorala, ktorý na následky zranení zomrel, či iný prípad z 24. augusta 1995, ktorý sa odohral v Prievidzi, kde vtedy zasa zahynul skín rukou Róma. O týchto prípadoch možno povedať, že na slovenské pomery mali širokú publicitu. Média informovali v tejto súvislosti okrem iného aj o vyjadreniach politikov a zástupcov rozmanitých inštitúcií k danej udalosti. Iné udalosti aj so smrteľnými následkami prebehli však akoby za menšej účasti obecnstva, niektoré zostávajú akoby „utajené” či aspoň „poloutajené”. Zaujali menší počet médií, resp. žurnalistov. K nim patrí napr. prípad „vybuchujúcich rádii” v Rimavskej Sobote (*Smrtonosné rádio*, Plus 7 dní 3. 5. 1995, s. 14-15) a takisto aj prípad tzv. polichnianskej tragédie. Vzhľadom na svoju výnimočnosť si táto udalosť zaslúži podrobnejšiu pozornosť.

4.

Udalosť v Polichne je výnimočná iste najmä tým, že na jej konci ostali štyri obeť na životoch (obete boli z radov Rómov², pričom páchatelom bol Neróm). Vyhľadávaním materiálov v ústredných denníkoch (Pravda, Práca, Nový čas, Slovenská republika, Sme), ale aj v regionálnej tlači príslušnej stredoslovenskej oblasti (najmä Novohradské noviny, Smer) i etnickej tlače (Romano (nevo) ľil) a v agentúrnych správach (TASR, SITA) za roky 1990 – 1995, sme zistili 43 materiálov rôzneho žánru (z toho 7 českých) venovaných tomuto prípadu. Z elektronických médií sme zistili jedinu zmienku o udalosti, a to odvysielanie televízneho

² Takto sa to uvádza vo všetkých materiáloch. Iba v minimálnom počte materiálov sa spresňuje, že jeden zo štvorice obetí nebol Rómom. V tomto prípade ide o “spochybnenie” kategoriálnych vlastností etnickej kategórie Róma (porov. k tomu J. Homoláč v tomto zborníku).

šotu po večerných správach dňa 25. septembra 1990, venovaného strelbe v Polichne, čiže ide o materiál z počiatku prípadu.

„Prípad” má takúto chronológiu: samotná udalosť (18. septembra 1990) – pohreb (19. septembra 1990) – pojednávanie na súde, oslobodzujúci rozsudok (28. augusta 1992) – odvolanie sa prokurátoru voči oslobodzujúcemu rozsudku, zamietnutie odvolania prokurátora najvyšším súdom (3. marca 1994) – páchateľ J. T. sa stáva starostom obce Polichno (26. februára 1995).

Z uvedeného počtu sa desať, resp. dvanásť materiálov dotýka hlavne udalosti z r. 1990, pätnásť referuje o oslobodzujúcom rozsudku, resp. komentuje túto udalosť, dva možno označiť za úvahové interlúdiá (vyšli v r. 1993), dva sa zaoberajú zamietnutím odvolania prokurátora a v jednom, resp. v dvoch sa spomína aj inštalácia J. T. za starostu obce. Aj z tohto zoznamu jasne vidieť, že daný prípad nezaujal žurnalistov z hľadiska celkovej „výstavby” udalosti. Po oslobodzujúcom rozsudku záujem takmer úplne pohasol, nevenovala sa mu tlač väčšinová, ani menšinová.

5.

V jednotlivých materiáloch sa autori angažujú v nerovnakej miere. Niektoré (najmä agentúrne) správy sa usilujú o čo najvyššiu možnú mieru vyváženosti, sú podľa očakávania neosobné a neutrálne, niektoré predstavujú akoby “odpis” súdnej správy. Príkladom na to je správa o udalosti, ktorá vyšla v Práci 30. septembra 1992 s titulkami *Strieľal v sebaobrane, Súd rozhodol: J. T. nespáchal trestný čin* (uvádzame ho v úplnom znení):

Práca 30. 9. 1992

Strieľal v sebaobrane, Súd rozhodol: J. T. nespáchal trestný čin

Vynesením oslobodzujúceho rozsudku a rozhodnutím o prepustení z vyšetrovacej väzby sa včera skončilo na Krajskom súde v Banskej Bystrici hlavné pojednávanie s obžalovaným J. T., nar. 1956, z Polichna v okrese Lučenec. Obžalovaný 16. 9. 1990 vo večerných hodinách po predchádzajúcich konfliktoch s rómskymi občanmi, výstrelmi s loveckej pušky usmrtil na dvore svojich rodičov 4 Rómov a jedného ťažko zranil. Krajský prokurátor ho obžaloval z trestného činu vraždy Jána Oláha ml. podľa § 219 odst. Trestného zákona.

Po vypočutí svedkov a znalcov z odboru psychiatrie, súdneho lekárstva a balistiky súd dospel k záveru, že trestný čin, z ktorého bol J. T. obvinený, nie je trestným činom. Potvrdilo sa, že na Jána Oláha vystrelil na schodišti domu rodičov (s ktorými býval) potom, keď tento spolu s ďalšími Rómami násilne a neoprávnene vnikol na ich slabo osvetlený dvor. J. T. ohrozovaný a prenasledovaný a v obave o svoj život (i rodičov) použil po varovaní zbraň.

V našom súdnictve, ako odznelo na súde, je prípad prelomovým. Obrana J. T. bola nutná a primeraná, s dôrazom na zachovanie domovej slobody. Súd nenašiel žiadny argument, ktorý by spochybnil výsledok vyšetrovania a výroky znalcov. Teda ani tie, že pri ostatných výstreloch, ktorými usmrtil troch Rómov a jedného ťažko zranil, bol už v nepričetnom stave. Proti rozsudku možno podať odvolanie na Krajskom súde v Banskej Bystrici do 8 dní po jeho doručenia. Proti uzneseniu môžu oprávnené osoby podať odvolanie do 3 dní od jeho vyhlásenia.

Krajský prokurátor sa proti oslobodzujúcemu rozsudku odvolal a podal sťažnosť na prepustenie J. T. z väzby.

Porovnanie tejto správy zo správou TASR, ktorá vyšla 28. septembra, čiže deň predtým, je zrejmé, že až na niektoré menšie úpravy (vynechanie údaju, že páchateľ strieľal bez mierenia, zamenenie výrazu „*ťažké psychické rozpoloženie*” za „*nepričetný stav*” a ešte niekoľko čisto štylistických drobností) je správa takmer identická. Silne od predlohy sú závislé, aj keď komprimovanejšie s viacerými vynechávkami, aj viaceré ďalšie správy o

udalosti, napr. *Polichnianska tragédia pred súdom*, pred ktorú sa však predsúva trochu beletrizujúca úvodná pasáž:

SM 30. 9. 1992

Polichnianska tragédia pred súdom

Dnes už 36-ročný J. T. z Polichna v snahe uchrániť rodičov od stretu s miestnymi Rómami, ktorí sa jemu aj im vyhrážali tým najhorším, a napriek zatvorenej bráne vnikli na dvor, zobral loveckú pušku a ... (bodky používa autorka článku, S. O.) štyroch z nich usmrtil a ďalšieho ťažko zranil. Polichnianska tragédia obletela nielen celý Lučenský okres, ale aj Slovensko.

Vzápätí sa pokračuje v dokumentačnom tóne súdnej správy. Posledná veta uvedeného úryvku síce tvrdí, že prípad bol široko publikovaný, ale excerpčia to spochybňuje. Ščasti to však naozaj platí, ak sa uvedené tvrdenie týka len informácie o samotnej udalosti. Podobne (neutrálne i angažovane) sú štrukturované aj ďalšie správy *Štvornásobná vražda* (SM 18. 9. 1990, s. 2), *Oslobodzujúci rozsudok. Štyria mŕtvi v Polichne* (NO 29. 9. 1992), *Strelec z Polichna na slobode* (Smer 3. 11. 1992), *Potvrdili rozsudok. Polichniansky prípad definitívne uzavreli* (PR 5. 3. 1994), ktoré sú z tohoto pohľadu hybridné. Prerозprávanie udalosti výlučne so zameraním na fakty predstavuje aj česká správa *Krveprolití v Polichně* (Rudé právo 13. 9. 1990). Všetky spomínané správy sa usilujú napriek svojej štýlovej hybridnosti o čo najväčšiu objektivitu. Čo sa týka agentúrnych správ, sú dobrým príkladom na to, že sa v nich len výnimočne vyskytnú expresívne prostriedky.

K iným materiálom, ktorých autori sa usilujú takisto neodkláňať od faktov, no vnášajú do opisu udalosti svoje osobné zaujatie, stratenie a účasť a ktoré rozvíjajú niektoré fakty a motívy, patrí napr. článok *Odvolanie prokurátora zamietli. Najvyšší súd potvrdil slobodu pre Jána T. z Polichna*:

Práca 3. 3. 1994

Odvolanie prokurátora zamietli. Najvyšší súd potvrdil slobodu pre Jána T. z Polichna

Je to už takmer štyri roky. Keď sa vo dvore rodinného domu v Polichne, okres Lučenec odohrala dráma. Jej nechceným hlavným predstaviteľom bol vtedy tridsaťjedenročný Ján T.

Ján T., starý mládenec, mal v obci povest' dobráka. Náruživý poľovník, ktorý chýbal pri máloktovej spoločnej dobrovoľnej práci v dedine. S nikým nemal konflikty. A predsa. Stalo sa to 18. septembra.

Nasleduje podrobný opis priebehu udalosti. Vykresľuje sa tu teda vysoko pozitívny obraz páchatel'a ako nekonfliktného dobráka, ochotného kedykoľvek pomôcť. Ako niekoho, kto nemyslí len na seba, ale aj na iných. Ako niekoho, kto nie je schopný ublíženia na zdraví, ak k tomu nie je prinútený okolnosťami. Autor sa však nevenuje už eventuálnej charakterizácii či vypočítaní pozitívnych čŕt obetí. Celkom extrémne sa táto perspektíva podáva v článku *Stratené dva roky života už nikto nevráti*. Hovorí sa tu o „*stratených dvoch rokoch života a modrinách na duši*” (samozrejme u J. T.) Z páchatel'a sa urobila obeť.

V článku nadpísanom formou priamej reči *Janko Turčan: „Nemal som iné východisko”* autor hodnotí pocity J. T.: „*Aj keď je omilostený, trápí ho to*”. V tomto materiáli sa však zároveň zdôvodňuje nevyhnutnosť počinania J. T. poukazom na nebezpečných Rómov: „*Každý, kto čo len raz v živote zažil alebo aspoň videl správanie sa potúžených Rómov by iste nezaváhal, najmä ak by útočníkov bolo 10-11 a na zemi by videl zbitých vlastných rodičov.*”

Autor vyčíta novinárom, že to nepochopili a zapojili nevhodne do rasistického kontextu: „Napriek tomu sa v mnohých novinách písalo o vražde a, samozrejme, objavilo sa aj osvedčené tvrdenie o prebúdžajúcom sa rasizme na Slovensku. Je pravda, že verejnosť, aspoň jej drvivá väčšina, nešetrila prejavmi sympatií, mnohí pripomenuli (v tomto prípade svetlý) americký vzor.”

Na špecifické detaily sa upriamujú články z českej tlače *Kauce pro vraha? Záplava anonymů na prokuratuře* (Mladá fronta 5. 10. 1990), *Polichno ve stavu obležení. Vyšetřování čtyřnásobné vraždy pokračuje vpřed* (Práce 20. 9. 1990), *Dědina se třese* (Mladá fronta 19. 9. 1990). V každom z nich sa spomína motív kaucie. T. j. informuje sa o tom, že celkom spontánne vznikol fond na podporu J. T. medzi obyvateľmi, a to nielen na Slovensku, ale aj v Čechách.

Ďalší autori postavili svoju tému viditeľne „deliberačne”, ba akosi „susedsky” v maximálnej snahe o vyváženosť pohľadu na prípad. Takým je napr. článok *Dve strany jednej mince. Na margo polichnianskeho prípadu* (Koridor 10. 12. 1992), ako o tom hovorí už aj sám titulok. Autorka v ňom stavia do protikladu „skupinu ľudí, ktorí nemajú ďaleko od rasizmu”, ktorých postoje ilustruje konkrétnym príkladom anonymného reprezentanta tejto skupiny, „výpoveďou známeho, ktorého nebudem menovať”. Jeho výrok, ktorý autorka reprodukuje, znie takto: „Oslobodili ho? No výborne. No ja by som mu predsa len nejaký trest naparil za to, že ich nezlikvidoval viac”. Oproti tomu kladie autorka skupinu, ktorú nazýva „druhá časť verejnosti”, skupinu uvedomujúcu si, že „štyri ľudské životy ostanú štyrmi zmarenými ľudskými životmi bez ohľadu na to, kto to bol”. Autorka si kladie aj ťažko zodpovedateľnú otázku „Má občan právo brániť svoj život a majetok takýmto spôsobom?”, k čomu kladie aj hypotetickú kontraotázku: „Čo by sa stalo, keby Ján Turčan nebol použil zbraň, ako ďaleko by so svojím počínaním bola zašla druhá strana?” Je to všeobecnejší diskurz o vzťahu života, smrti a majetku, ktoré sa zmiešavajú dohromady a uvažuje sa vlastne o legalite kauzálnych vzťahov medzi nimi.

Do protikladu k prvej skupine sa opakovane stavia „druhá časť verejnosti”, ktorá je kategóriou nerozčlenenou na rómsku a nerómsku časť verejnosti. V pokračovaní tohto textu sa však uvedené kategórie konkretizujú a do protikladu sa dostáva rodina Turčanovcov a Oláhovcov, dva znepriatelené rody, čím etnická kategória Rómov a Nerómov neustupuje celkom do úzadia, len sa referenčne zužuje.

Hlasy v jednotlivých materiáloch najčastejšie dostávajú zástupcovia majority. Páchateľ, jeho rodičia, nerómska časť obyvateľov Polichna, úradné osoby nerómskeho pôvodu. Na získanie vyváženého obrazu novinári inokedy dávajú hlas rozličným stranám, ako je to napr. v článku J. Floriana *Vražda nebo obrana? Polichenská tragédie má řadu otazníků* (SS 16. 11. 1990), hoci aj tu sa najviac priestoru dáva predsedovi MNV a vyšetrovateľovi prípadu. Osobitý v tomto zmysle je článok Š. Katiho *Boli vrahovia dvaja? Tragédia v Polichne z pohľadu druhej strany* (Smer 2. 10. 1990). Po stručnej rekapitulácii udalosti sa poskytuje slovo výlučne „poškodeným”. Sú tu výpovede otca, matky, sestry i švagra dvoch z obetí a ich bratov. Ich svedectvá sú orámcované poznámkou, že sa výpovede uvádzajú tak, ako boli zaznamenané na magnetofónovú pásku len s malými štylistickými úpravami, čo sa pripomína nielen na začiatku, ale aj na konci v redakčnej poznámke.

Smer 2. 10. 1990

Boli vrahovia dvaja? Tragédia v Polichne z pohľadu druhej strany

„Redakcia si dovoľí pripomenúť čitateľom, že všetky fakty uverejnené v článku vyjadrujú subjektívne stanoviská respondentov - účastníkov tragédie v Polichne. Overenie si ich pravdivosti je vecou orgánov činných v trestnom konaní”.

V rozhodnutí poskytnúť hlas „poškodeným” bez komentára a bez interpretujúcich vsuviek by sa dala vidieť istá „ústretoivosť” „majoritnej strany” voči Rómom, o to skôr, že výpovede týchto svedkov, najmä matky, o udalosti sa diametrálne líšia od „oficiálnej verzie”. „Rambovské” líčenia príbehu niektorých z nich však nepridáva na dôveryhodnosti a pravdivosti líčenia udalosti týchto svedkov. Výpoveď matky bola zaznamenaná takto:

Smer 2. 10. 1990

Videla som ich mŕtvych oboch mojich synov. Odtiahla som si sveter a povedala mu – Strieľaj aj do mňa, nenechaj ma žiť, keď si mi ich zobral! On na mňa normálne namieril. Ale jeho matka, tiež dojička, s ktorou si v robote pomáhame, mu stiahla hlavu ... Obrátila som sa na tajomníka (Miestneho národného výboru., t. j. otca J. T.) a prosila som ho – Prosím vás zavolajte sanitku, oni žijú. A on mi na to zavolať: -- Načo? -- V tom jeho syn znovu na mňa namieril a otec mu zakričal: Strieľaj! Stála som celá zľaknutá uprostred cesty. Ale jeho mater mu opäť stiahla pušku. Mieril na mňa aj keď som odchádzala volať sanitku, ale nemohol poriadne zacieliť, lebo mu zakrýval orgován. Potom som sa skryla za Šteвовu emběčku, ktorú odstavil na mostíku, a to ma zachránilo. Počula som J. T. ako hovorí – Mamo, vyneste mi von jedno pivo! -- Nie netreba ti – odpovedala mu – Povedal som, dajte! Ja už šancu nemám. Pár ich odbachnem a posledná je moja! ...

Na pozadí informácií o priebehu udalosti (bola podrobená rekonštrukcii), o povahe páchatel’a, ktoré priniesli ostatné médiá, vyznieva toto líčenie prinajmenšom ako účelové, ktoré malo poškodiť páchatel’ovi, ale aj jeho otcovi (“tajomníkovi”) a rozprávačka pôsobí ako osoba s príliš živou obrazotvornosťou, ktorá je taká charakteristická pre prírodné národy. Jedinou pozitívnou postavou, ktorá vystupuje v tejto dráme, je páchatel’ova matka, spolupracovníčka matky obetí pri dojení kráv. Aj sama redakcia však priniesla svoju “trošku do mlyna”, keď citovala hlas spolupracovníka J. T., trochu kaziaci obraz o tichej a dobrotivej povahe páchatel’a. Znovu sa však problém, zistenie pravdivosti tvrdení, presúva na plecía orgánov činných v trestnom konaní.

Ak sa v uvedenom článku odtláčajú subjektívne výpovede, rovnaký, pravda, v opačnom garde, je aj príspevok *Janko Turčan: „Nemal som iné východisko”. Polichnianska tragédia z iného pohľadu* (Smena 4. 2. 1993). Autor, podpísaný ako Ján Vesteg, rodák z Polichna, vykresľuje situáciu v dedine a rekonštruje jej „zlatý vek”, keď miestni „ľudia si žili pokojne” až do tej chvíle: „(...) kým JRD nedalo do novín inzerát, že hľadajú 3-4 pastierov aj s rodinami. A to nemali urobiť. Prihlásili sa Cigáni, vtedy to ešte neboli Rómovia. Ľudia sa s nimi spriatelili, nedali im vôbec pocítiť, že sú tmavšej pleti. Trvalo to dosť dlho, ale keď...”

V ďalšom nasleduje generalizácia vo veci viny: „Celá dedina bola svedkom tej krvavej udalosti (...) Všetci dali za pravdu Jankovi Turčanovi.” Takto jednoznačne sa veci stavajú aj v článku *Stratené dva roky života už nikto nevráti* (Zmena 5. 2. 1995, s. 7 - 8) a *Ako sa mu bude žiť?* (Práca 5. 11. 1994), písané v starosti o osud páchatel’a.

6.

Aby sme získali vyvážený obraz o referovaní v tlači o tejto udalosti, medzi excerpované denníky, resp. týždenníky sme zaradili aj jediné rómske noviny vychádzajúce na Slovensku (v Prešove) *Romano nevo li'l*, ktoré sa označujú ako *Romský list – nezávislý kultúrno-spoločenský týždenník Romov v ČSFR*, neskoršie – *nezávislý kultúrno-spoločenský týždenník Romov na Slovensku* (články v nich vychádzajú v slovenčine, ale niektoré materiály sú v rómčine, češtine i maďarčine). Predpokladali sme, že práve tento týždenník bude sledovať polichniansky prípad, a to z perspektívy Rómov. Prezreli sme všetky ročníky novín, no zistili sme len jeden jediný materiál k téme s názvom *Prípad sa skončil, umyte si ruky! alebo Zabil – no je nevinný?* (RNL 1992, č. 60 (7) - 61 (8), s. 3). Ani tieto noviny teda nevenovali prípadu systematickejšiu pozornosť.

Článok H. Šúrovej v *Romano nevo li'l* sa vyznačuje tým, že je písaný s „chladnou hlavou“, neexpresívne, drží sa témy, často cituje slová súdu, najmä predsedu senátu. Pripomína, že tento prípad bol označený ako „*prelomový*“ pre naše súdnictvo, keď ako jeden z dôvodov oslobodzujúceho rozsudku sa „*popri nutnej sebaobrane uvádza ako argument aj zvýšená spoločenská potreba chrániť nedotknuteľnosť domovej slobody*“. Citujú sa aj výpovede rómskych svedkov, ktoré však vo väčšine prípadov vyšetrovanie nepotvrdilo alebo vyvrátilo, čo sa v komentujúcich častiach vždy pripomína. Autorka však pridáva niektoré fakty „*na zamyslenie*“, napr. že „*názory niektorých Polichňanov nie sú až také jednoznačné*“ (spochybňuje teda vysoko pozitívny obraz, ktorý prezentovali „*miestne zastupiteľské úrady*“, ale ktoré pomohli „*spoluvytvoriť*“ aj, resp. najmä médiá). Uvádza sa, že „*zatiaľ čo J. T. bezprostredne po čine prejavoval veľkú ľútosť a výčitky svedomia, postupom času sa začal cítiť akoby bol spáchal nejaký hrdinský skutok*“ (citovaná poznámka predsedu senátu o správaní obžalovaného). Pre autorku je to rámeček na to, aby tému „*zabitie Rómov pri obrane majetku a v sebaobrane – hrdinský čin*“ preniesla z individuálnej sféry do omnoho širšieho rámca: „*Tento postoj k tragickej udalosti je, žiaľ, frekventovaný u značnej časti nerómskej verejnosti a mal by byť varovaním. Niektorí ľudia napríklad veľmi vehementne tvrdia, že 'takýto prípad by sa v Amerike nedostal ani pred súd'*“.

V tejto pasáži sa používa kvantitatívny výraz „*v značnej časti*“ (nerómskej verejnosti), ktorý je trochu neurčitý, ale znamená najskôr „*vo veľkej časti*“, resp. „*v dosť veľkej časti*“ (Slovník slovenského jazyka 5., 1965, s. 660). Tento postoj je zrejme prítomný skôr latentne, lebo explicitne ho vyjadrujú napr. tvrdením, že takýto prípad by sa v Amerike ani nedostal pred súd, „*len niektorí ľudia*“, čím sa označuje menší počet jednotlivcov. Je však zrejmé, že pojem „*niektorí ľudia*“ treba chápať v rámci predchádzajúcej kategorizácie, t.j. v rámci nerómskej časti populácie.

Dištančný pomer k onému výroku sa vyjadruje mierne, takmer pacifisticky, v súlade s celkovým „*neemocionálnym*“ vyznením článku. Nediskutuje sa s týmto výrokom, len sa spochybňuje: „*Nepoznám americké zákony, ale nezdá sa mi to pravdepodobné*“.

V celom článku sa teda nevedie diskusia (aspoň nie explicitne) ani s výrokmi súdu, ani s vyšetrovaním, s jeho výsledkami, s postupom súdu, ale dokonca ani s oslobodzujúcim rozsudkom. Ak áno, tak len v interrogatívnej forme (porov. *Zabil – no je nevinný?* v titule). V poslednej časti nazvanej medzititulkom *Z cudzieho krv netečie* sa však kritika obracia do vlastných radov: „*Na celej veci je však zarážajúci najmä fakt, že o prípad neprejavila počas súdneho procesu ani minimálny záujem rómska verejnosť. Okrem svedkov obžaloby a súčasne najbližších príbuzných obetí sa síce v pojednávacej sieni objavili sporadicky na chvíľu -- asi traja-štyria Rómovia, ale to je všetko (...)* Nuž páni Rómovia - funkcionári, právnici, podnikatelia, vy, ktorí sa radi staviate do pozície odporcov (má byť obhajcov! – S.O.)

biednych, nemyslíte, že tieto výčitky sú adresované predovšetkým vám? Nie v sporoch o výhodné postavenie, v honbe za kšeftami, ale tu, kde to síce „nesype“, ale zato potrebujú vašu pomoc alebo aspoň morálnu podporu, dokazujte, že vám skutočne záleží na Rómoch.”

Medzi uvedené dva odseky je vložená pasáž, v ktorej sa líči „žalostný pohľad“ na „bezmocne sa obzerajúcich Oláhovcov“, keď po skončení pojednávania „nastalo radostné vzrušenie medzi priaznivcami oslobodeného J. T.“, a pridávajú sa trochu beletrizujúco, až baladizujúco vyznievajúce dialógy: „Zabili Cigánov, a to nie je trestné“ - zatrpknuto preťal mlčanie Ján Oláh. „Všetci ani neboli Cigáni, ten posledný bol sedliak, biely“ - odťušil zať. Žena iba odovzdane vzdychla: „Zase sme len zostali všetkým na posmech ...“

Pracuje sa tu s etnickou kategóriou *Cigáni*, ktorá by mohla odkazovať na minulé obdobie, keď sa ešte používalo len pomenovanie *Cigáni* (a nie *Rómovia*) a keď túto etnickú skupinu charakterizovala výrazná periférnosť, lokalizovanosť na periférii spoločnosti. V tejto časti sa síce zároveň ozýva najmä kritika vlastných „úspešných“ a „bohatých“, ktorým chýba solidarita s Rómami „biednymi“. Je tu vykreslený obraz silnejšej väčšiny, ktorú zahŕňa rómske i nerómske obyvateľstvo, a slabšej menšiny (tých ostatných Rómov), ktorých šance nie sú zo sociálnych dôvodov rovnaké.

7.

Nepotvrzuje sa teda predpoklad, že by hodnotenie prípadu vytváralo dva mediálne tábory vzhľadom na to, či je tlač rómska alebo nerómska (porov. aj správy *Rómovia protestujú*, Bratislavské noviny 6. 12. 1992) a *Vrah je vždy vrahom* (SM 2. 10. 1992) z väčšinovej tlače s prorómskou perspektívou). Podľa analýzy však sluchu sa dostáva viac hlasom majoritného obyvateľstva. Tým, ktorých sa to týka najviac, členov napadnutej rodiny, sa poskytuje hlas iba v niektorých materiáloch. Vyskytujú sa tu rozmanité žánre, od sucho dokumentárnych agentúrnych správ, ktoré sa usilujú o čo najobjektívnejšie a najvyváženejšie referovanie, až po besednice, ktoré vyúsťujú do záveru o nepochopiteľnosti a nepredvídateľnosti, ba „osudovosti“ tragickej udalosti v Polichne. Tento motív zaznieva v rómskej i nerómskej tlači..

8.

Z analýzy vyplýva, že *Rómovia* kategorizujú sami seba zvyčajne ako nerozčlenené rómske etnikum. Všeobecná kategória *Rómovia* sa stavia do protikladu k „bielym“, t.j. k väčšinovému obyvateľstvu. Možno si všimnúť, že *Rómovia* hovoria bežne o bielych, čím sa sami seba vymedzujú voči väčšinovému obyvateľstvu. Keď sa však toto označenie vyskytuje vo „väčšinovej“ tlači, dáva sa do úvodzoviek, lebo pripomína výraz z rasistického diskurzu. V takých prípadoch sa od výrazu vlastne vyjadruje „dištanc“, resp. jeho odmietnutie zo strany väčšinového obyvateľstva³. Tam, kde sa hovorí o Rómoch a bielych, sa podčiarkuje etnický, resp. rasový charakter stretu obyvateľstva.

Koridor 10. 12. 1992

Dve strany jednej mince 1992

Druhá strana, teda Oláhovci, sa cítia byť ukrivdení. Sú presvedčení, že proces bol vedený tendenčne a všetko by bolo ináč, keby išlo o „bielych“

³ Výnimočne sa atribút biely dá nájsť aj vo väčšinovej tlači aj bez úvodzoviek. Je to však možné len ako citát z rómskej výpovede

Kategória Rómov sa niekedy podáva rozčlenenene. Rómovia sami hovoria o „dobrých“, „slušných“ a „zlých“, „tých iných“ Rómoch:

Sme na nedeľu 14. 1. 1993

Popoludňajšie dialógy z Polichna

Otec dvoch zastrelených synov M. Oláh: „Po dedine také chýry kolujú, že *všetkých* Cigánov treba postrieľať. No dobre, ja viem, že Cigáni narobia veľa zla, ale aj medzi bielymi sú takí. A veľmi veľa. Vy si myslíte, že sa zato nehanbíme? Ale čo môžeme viac?“

M. Oláh vychádza v nich z obrannej pozície. Tu sa vlastne konštruuje nová kategória, nový relačný pár: dobrí ľudia – zlí ľudia, ktorý ide naprieč etnickým párom Rómovia – Nerómovia.

Rómovia sa kategorizujú aj iným spôsobom. Na Rómov domácich, usadlých a Rómov „odinakial“. Najmä tí druhí sú zdrojom konfliktov, čo sa neraz objavuje aj v nerómskej tlači najmä od úradných osôb. Je tu členenie aj na mladých Rómov, ktorí sú ťažko zvládnuteľní a sú takisto príčinou konfliktných situácií, na rozdiel od iných Rómov. Nechýba ani relačný pár bohatí Rómovia – chudobní Rómovia.

9.

V materiáli *Rómovia protestujú* (Bratislavské noviny 6. 12. 1992) sa dáva hlas predsedovi Rómskej jednoty Alojzovi Pompovi, ktorý v proteste proti súdnemu procesu hovorí: „*Celý prípad súdne orgány priam mafisticky manipulovali a hľadali cesty, ako obísť pravdu a zakryť zločin (...). A Pompa vidí v oslobodzujúcom rozsudku prejav rasistického prístupu a nie nájdenie objektívnej pravdy*“. Švagor obetí J. Farkaš: „*Po vynesení rozsudku sa švagor obetí J. Farkaš vyjadril, že čo si zoderie nohy po kolená, postará sa o to, aby sa celý svet dozvedel, akú skrivodlivosť pridal súd celému prípadu. Nuž ktovie, aké pokračovanie bude mať polichniansky príklad*“ (*Vrah je vždy vrahom*, SM 2. 10. 1992). Otec dvoch obetí: „*Oslobodiť ho mohli len preto, že má peniaze. Nie je spravodlivosť*“ (*Popoludňajšie dialógy v Polichne*, Sme na nedeľu 14. 1. 1993)

Tú istú tému nachádzame rozvedenú v článku *Polichno očekáva strelce* (Mladá fronta 10.11.1992), kde sa v priamej reči cituje matka dvoch obetí: „*Nevěřím v žádnou spravedlnost ze strany soudu, už jednou nespravedlivě rozhodl, a rozhodl tak proto, že jsme cikáni (...) I cizí lidi, které jsem nikdy neviděla, s osvobozením nesouhlasí*“.

Súd sa tu obžalúva, vlastne majoritná spoločnosť, lebo súdy sú jej nástroje, z nečistých pohnútok, z korupcie, zo stranenia nerómskemu obyvateľstvu, lebo len to si môže dovoliť podplatiť ho. Konštruje sa sociálny protiklad bohatí – chudobní, ktorá v tomto prípade nahrádza etnickú kategóriu Nerómovia – Rómovia.

10.

Ako sme už uviedli, sedem materiálov spomedzi štyridsiatich dvoch napísali českí autori. Čím sa líšia od slovenských? Už na prvý pohľad vidieť, že reportáže o udalosti od českých autorov boli písané dynamickejšie (je v nich posilnená dialogická zložka), ale najmä dramatickejšie. Hovoria o tom už aj názvy jednotlivých článkov: *Krveprolití v Polichně*,

Dédina se třese, Slzy ještě neoschly a už se připravuje (další?) vražda, Polichno ve stavu obležení a i. O mieste udalosti sa hovorí ako o vzdialenej a malebnej lokalite. Pre českých čitateľov, ktorí lokalitu nepoznajú, sa vo väčšine prípadov obec lokalizuje najčastejšie statickým opisom. Typické je uvedenie v reportáži *Vražda nebo obrana*.

Svobodné slovo 16. 9. 1990

Vražda nebo obrana

Polichno ... Vesnička, kousek od Lučence, do Maďarska co by kamenem dohodil ... Vesnička byla až donedávna známá snad jen díky slovenské spisovatelce Boženě Slančíkové, která se tady narodila. Říkali ji Timrava podle potoka, který vesničkou protéká.

Je hodné pozornosti, že sa od slovenských materiálov líšia české aj expresívnejšou lexikou. V českých článkoch sa pri opise udalosti vyskytuje neporovnateľne viac „negatívnych“ expresív: „*vetřelec*“, „*zuřivci*“, „*trestná výprava*“, „*rozkurázení mstitelé*“ a pod. ako výrazov pomenúvajúcich Rómov. Je takisto zaujímavé, že v slovenských materiáloch sme sa nestretli ani raz s výrazom „*gádžo*“, resp. „*gadžo*“, ktorým by mali Rómovia nazývať majoritné obyvateľstvo, zatiaľ čo v českých sa vyskytuje na viacerých miestach, porov. napr. „*V Polichně, kde žije kolem sta gádžů a přibližně 100 Romů*“ (Polichno ve stavu obležení, Práce 20.9.90).

Domnievame sa, že tieto rozdielnosti (kompozičné, štylistické i žánrové) v slovenských a českých materiáloch mohli vyplynúť zo skutočnosti, že českí autori sú pri líčení udalosti slobodnejší, píše o tom, čo sa stalo „*kdesi*“ inde, kým slovenskí autori sú viac „*v tom*“, udalosť sa ich dotýka bezprostrednejšie a bolestivejšie. Ako reprezentanti príslušného majoritného obyvateľstva sú akoby zaťažení spoluvinou. Možno preto sa v tomto prípade vyhýbajú pomenovaniu, ktoré Rómov charakterizujú odmietavo, možno preto nepoužívajú ani výraz *gadžo*, ktorého použitie predpokladá istú mieru uvoľnenosti a odstupu. Možno preto sa udalosť s výnimkou jedného materiálu nepodáva ako „*krvák*“ a smeruje sa skôr k molovým tónom a k líčeniu situácie ako „*osudovej*“ udalosti.

11. Záver

Pre opis udalosti v Polichne je charakteristická pestrosť žánrov. Udalosť sa hodnotí ako prekvapujúca, až neuveriteľná a vníma sa preto ako „*osudová*“. Pri referovaní o nej nestojí proti sebe nerómska a rómska tlač. Je tu potlačený rasový motív. Na obidvoch stranách možno sledovať pokus o kategorizácie, ale aj konštruovanie nových relačných párov na inom než etnickom princípe.

Zoznam excerptovaných článkov

Zkratky

LT	Literární týždenník
NaNo	Národnostné noviny
NO	Národná obroda
PR	Pravda
R	Republika

RNL	Romano nevo ľil'
SITA	Slovenská informačná tlačová agentúra
SM	Smena
SNN	Slovenské národné noviny
SP	Slobodný piatok
SR	Slovenská republika
TASR	Tlačová agentúra Slovenskej republiky

Klesnilová, A.: Strach denným hosťom. Plavé Vozokany jako z akčného filmu. PR 22. 2. 1995.

Ferko, A.: Rómsky holokaust. LT 10. 4. 1995, s. 11-12.

Borovičková, A.: Rómska karta. PR 16. 3. 1996.

Bojovať proti predsudkom. Rozhovor s predsedom Rómskej iniciatívy Emilom Ščukom. PR 12. 2. 1996.

Bude Kežmarok nasledovať príklad Spišského Podhradia? PR 29. 6. 1994. s. 7.

Buďme objektívni. PR 29. 6. 1994, s. 7.

Hollý, E.: Domobrana či Rómobrana? PR 14. 6. 1994.

Boldišová, E.: Rómska otázka výkričník nacionalistického Slovenska? NaNo 15. 2. 1995, s. 1-2.

Mucha, F.: Demokracia po cigánsky. SP 31. 5. 1991.

Beer, G.: Početné starosti starostu. Obce s rómskou problematikou si samy nepomôžu, NO 10. 4. 1992, s. 7-8.

Inak z Bratislavy, inak zo Spiša. PR 3. 8. 1994, s. 6.

Čičmanec, I.: Rómska otázka alebo Stigmatizovaný národ. LT 13. 3. 1995, s. 11.

Greš, J.: Horor? Slabé slovo. SR 12. 4. 1994, s. 8.

Malecová, J.: Eva Garajová, poslankyňa NR SR za HZDS, členka Parlamentného výboru Rady Európy: Problém s Rómami je väčší, no Slovensko je hodnotené negatívne. SR 18. 9. 1995.

jc, mc: Tmavé mračná na obzore. Chystá sa vraj exodus Rómov z Čiech. PR 9. 12. 1994, s. 5.

jc.: Smutná rómska štatistika. Práca 3. 5. 1995, s. 4.

Tevec, J.: Rómobyty. PR 22. 4. 1995, s. 6.

Kto nepracuje nech neje, SM 24. 6. 1993.

Vašečka, M.: Rómsky rok 1995 na Slovensku. RNL, č. 205-208, 1. 1. 1996, s. 2.

Košťálová, M.: Gadžovia „vedia“, že Rómovia chcú podštandard. Sú novodobé getá za mestami riešením rómskeho problému, alebo s požehnaním najvyšších úradov si kladieme ďalšie rozbušky. SP 26. 9. 1994, s. 16-17.

Angelovič, M.: Rómovia spejú k horšiemu. Môžu byť nielen bremenom, ale aj hrozbou. PR 18. 2. 1997.

Dudinský, M.: Hra s tragédiou. SR 17. 8. 1995, s. 2.

Medailu starostovi? PR 3. 8. 1994, s. 6.

Na našu krajinu majú EK iný meter ako na ostatné. SR 25. 4. 1995, s. 10.

Prekopová, O.: Pomôž a potom ťa vybijú. Drámy nás zomkýtajú aj odhaľujú až na dno duše. PR 30. 6. 1995, s. 4.

Vitko, P.: Tiene nad Kostiviarskou. PR 18. 2. 1995, s. 1, 3.

Ondera, P.: Už sa nekradne iba „odváža“. PR 1. 10. 1994.

Príklad pre ďalších. R 19. 1. 1995, s. 3.

R: Podľa Morica zo SNS treba zaviesť trest smrti a Rómom obmedziť sociálnu podporu. SR 31. 9. 1994, s. 7.

O Rómoch a pre Rómov. SNN 25. 10. 1994.

O Rómoch nahlas. SM na nedeľu, 15. 10., 17. 10. 29. 10. 1993.

Rómom je u vás lepšie. Rozhovor s predsedom Spoločenstva Rómov na Morave Karolom Holomkom. PR 6. 8. 1997.

Rómovia proti výrokom J. Slotu a V. Mórica. SM 28. 10. 1994, s. 6.

Rómovia určujú tempo. Malý životnodvorský zázrak. R 18. 8. 1995.

Rómske peklo v Slovensko raji. Život 22. 8. 1994. 11-12.

Smrtonosné rádio. Plus 7 dní, 3. 5. 1995, s. 14 - 15.

Výhrady k českému prístupu voči Rómom. TASR 2. 2. 1994.

New York: Slovenské rómske getá úpenlivo prosia o prácu. TASR 22. 11. 1993.

Rómske strany protestujú proti výrokom J. Slotu. TASR 3. 8. 1995, s. 2.

Trieska v oku suseda. PR 3. 8. 1994, s. 6.

V dedine je takmer polovica Rómov, ale problémy s nimi nie sú. R 20. 5. 1995.

Výrok Hofbauera o „rasovom lúpežníctve z roztopaše“ pobúrila rómsku inteligenciu. SM 3. 7. 1995, s. 3.

Polichno - vlastná téma (v chronologickom usporiadaní)

Trančíková, E.: Tvoje právo, moja reč. Roľnícke noviny 29. 9. 1990, s. 7.

Mikitová, E.: Polichnianska tragédia. Smena 5. 6. 1990, s. 8.

Kati, Š.: Boli vrahovia dvaja? Tragédia v Polichne z pohľadu druhej strany. Smer 12. 10. 1990.

ŠK-: Pochovali obeť tragédie. Smer 22. 9. 1990, s. 4.

Č-: Štvornásobná vražda. SM 18. 9. 1990, s. 2.

Florian, J., Veselský, J.: Vražda alebo obrana? Polichenská tragédia má radu otazníkov. Svobodné slovo 16. 9. 1990.

SS -: Polichno ve stavu obležení. Vyšetřování čtyřnásobné vraždy pokračuje vpřed. Práce 20. 9. 1990.

Krveprolití v Polichně. Rudé právo 13. 9. 1990.

Fil-: Dědina se třese. Mladá fronta 19.9.1990.

Fil-: Kauce pro vraha? Záplava anonymů na prokuratuře. Mladá fronta. 5. 10. 1990.

Oslobodzujúci rozsudok. Štyria mŕtvy v Polichne. NO 29. 9. 1992.

Sch-: Prípád Polichno sa skončil. H. Stiffel: Ochrannú väzbu nepoznáme. NO 5. 11. 1992.

Bo-: „Poľovník“ na slobode. Najvyšší súd odomkol väzenie. NO 4. 11. 1992.

Čomaj, J.: Stretnutie s J. T. z Polichna. Je nám súdené žiť spolu. Tragická udalosť v Timravínom rodisku varuje. NO 3. 9. 1992, s. 1, 12.

Ako sa mu bude žiť. Obžalovaný z Polichna je už doma. Práca 5. 11. 1992, s. 3.

Vrb-: Na mieste polichnianskej drámy po dvoch rokoch a dni. Smer 19. 9. 1992.

Polichnianska tragédia pred súdom. SM 30. 9. 1992.

Vrah je vždy vrahom. SM 2. 10. 1992.

Mikitová, E.: Dve strany jednej mince. Na margo polichnianskeho prípadu. Koridor 10. 12. 1992.

Rozsudok. J. T. z Polichna oslobodený spod obžaloby. TK SR 28. 9. 1992.

Vrb: Strelec z Polichna na slobode. Smer 3. 11. 1992.

GB: Strieľal v sebaobrane. Súd rozhodol: J. T. nespáchal trestný čin. Práca 30. 9. 1992, s. 3.

Kati, Š.: Prelomový rozsudok. 33-ročný J. T. z Polichna – oslobodený! Novohradské noviny 6. 10. 1992, s. 1.

Šúrová, H.: Prípad sa skončil, umyeme si ruky! alebo Zabil – no je nevinný? RNE 1992, č. 60 (7) - 61 (8), s. 3.

Lacko, T.: Ještě slzy neoschly a už se připravuje (další) vražda. Květy 17. 11. 1992, s. 4-7.

Slonková, S., Rýdl, J.: Polichno očekává střelce. Případ čtyř zastřelených Romů po dvou letech. Mladá fronta dnes, 10. 11. 1992.

TK SR: Rómovia protestujú. Bratislavské noviny 6. 12. 1994.

Mravec, J.: Popoludňajšie dialógy z Polichna. Sme na nedeľu 14. 1. 1993.

Vesteg, O.: Janko Turčan: „Nemal som iné východisko“. Polichnianska tragédia z iného pohľadu. Smena 4. 2. 1993, s. 4.

Vrb: Odvolanie prokurátora zamietli. Najvyšší súd potvrdil slobodu pre Jána T. z Polichna. Smer dnes 8. 3. 1994.

Potvrdili rozsudok. Polichniansky prípad definitívne uzavreli. Pravda 5. 3. 1994.

Šášky, S.: Stratené dva roky života. U Rimanov zákony nemohli dôverovať otrokom, lebo otroci nemohli dôverovať zákonom. Zmena 5. 2. 1995, s. 7-8.

Spodniak, D.: Voľby do samospráv bez rušivých momentov. TASR 26. 2. 1995.

Televízny šot na STV1 24. septembra 1990.

Literatúra

Eglin, P., Hester, S. (1999). Moral order and the Montreal massacre: a story of membership categorization analysis. In P. L. Jalbert (ed.) *Media studies: ethnomethodological approaches*. Lanham, New York, Oxford: University Press of America, 195-230.

Nekvapil, J., Leudar, I. (1998). Masmediální utváření dialogických sítí a politické identity: případ Demokratické strany Sudety. *Slovo a slovesnost* 59, 30-52.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar (1965). Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

Wodak, R. (ed.) (1990). *Wir sind unschuldige Täter*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Summary

Slovak Mass Media on the Romanies: The Polichno Case

The analysis shows that the problems of the Romany during the period under consideration (1990 - 1995) did not attract such attention as their particular nature should have merited. There was no television discussion of problems and although the Romany question was considered in several genres (mainly in news agency reports, running commentaries, courtroom reports, interviews), individual contributions were relatively isolated and "atomised".

The situation in the Czech Republic exercised an influence on reporting on the Romany in Slovakia, where there were references to the Romany situation in the Czech Republic. During this period, some elements of the press characteristically referred to the "paradoxical nature" of the situation in that the situation of the Romany in the Czech Republic was considerably more questionable, but that "foreign countries" only criticised Slovakia. These are examples of the "trivialization", "pushing off" and disparaging of awkward situations, well known from the literature on prejudice. At the same time, there is a typical set phrase "to use double standards" in evaluation. This is demonstrated by excerpts from writings by authors (e.g. representatives of Romany initiatives in the Czech Republic) who acknowledge the positive image of Slovakia in connection with the Romany question, or at least prefer it to the Czech one.

Several other contributions aspire to a more balanced approach, outlining two levels of the Romany question: a) the difficult situation in relation to solving the Romany question in Slovakia, b) its misuse for propaganda (often in foreign mass media). There is even a sporadic use of a common category of "Romanies and Slovaks", mainly using historical connotations and analogies (both Romany society and Slovak society had often been the object of attempts at assimilation, both receive unequal media publicity, and are often looking for freedom to emigrate, etc.).

The media offer a wealth of information on positive features of the coexistence of Romanies with the majority population, quoting positive examples and attempting to promote the Romany outlook. Paradoxically, these examples often result not in altering the common consciousness, but, in more than one case, in confirming traditional prejudices towards Romanies (the motive of singularity).

The largest part of media publicity is devoted to conflicts between the Romany and non-Romany populations, with tragic consequences. A particular case is the tragedy in Polichno where four lives were lost. The case has a special diachronic view starting with the tragedy itself, continuing with the release of the perpetrator and his inauguration as chairman of the parish council. Nevertheless, journalists' interest in this special case has tended to decline.

The description of the incident in Polichno was characterised by the variety of genres. The incident was described both as murder and as self-defence. There was, however, no real conflict between comments on the incident in the Romany and non-Romany press.

Romové v maďarském tisku – „případy“ Kétegyháza a Tura

Evžen Gál

1. Úvod

Tato studie je analýzou novinových článků z období od 10.9.1992 do 17.10.1992¹, které referují o dvou trestných činech spáchaných bezprostředně po sobě, 8.10.1992 a 12.10. 1992, v obcích Kétegyháza (jihovýchodní župa Békés) a Tura (pešťská župa).

2. Metodologická poznámka

Tato studie se zabývá především kontextualizací obou případů, způsobem, jakým jednotliví autoři pracují se zdroji informací, a tím, jaký obraz Romů ve svých textech vytvářejí a jakých stylistických prostředků k tomu užívají. Analýza využívá některé postupy funkční stylistiky (především při analýze použitých jazykových prostředků) a některé postupy etnometodologie (v první řadě při sledování užívání kategorie „Rom“ a zapojování daných událostí do různých kontextů; k tomu srov. Eglin, Hester, 1999 a Nekvapil, Leudar, 1998). Cílem studie **není** kritická analýza toho, jak „objektivně“ referovaly zkoumané články o těchto událostech, ale to, jak tyto události spoluutvářely, jaké stereotypy o Romech reprodukovaly či produkovaly.

3. Korpus analyzovaných textů

3.1 Analyzované texty pocházejí z archivu maďarského deníku Népszabadság, který své služby nabízí široké veřejnosti². Články jsou zde uspořádány tematicky; národnostní problematika, maďarská menšina v zahraničí a romská problematika tvoří tři samostatné oblasti. Analyzovány byly články dostupné v tomto archivu, nikoli všechny uveřejněné články³. Archiv Népszabadságu je zaměřením, šíří tematického záběru i počtem sledovaných tiskovin v Maďarsku unikátní a novinářskou veřejností hojně využívaný, lze tedy předpokládat, že profesionální pracovníci této instituce shromažďují to nejdůležitější z maďarských médií.

3.2 Excerpováno bylo 12 deníků (z toho 3 regionální) a 3 týdeníky. Politicky (názorově) lze tato periodika zařadit jak k listům spíše provládním⁴ (Pesti Hírlap, Új Magyarorszag), tak i k opozičním (Magyar Hírlap⁵, Népszabadság⁶). Ve většině případů jde o tzv. seriózní tisk; bulvárnější charakter mají Kurír a Reform, klasickým bulvárem jsou Mai nap a Pesti riport. Mezi zkoumanými periodiky je i bývalý samizdatový Beszélő⁷, jakož i bývalé tiskoviny Maďarské

¹ Toho dne ubili skinheadi Roma v severomaďarském městě Salgótarján. Tato událost a následný proces zcela zaujaly maďarské noviny, takže odkazy na námi zkoumané události se poté objevují již jen sporadicky.

² V době excerpce ještě zdarma, v současnosti už za poplatek. Také se změnil okruh sledovaných tiskovin, v současnosti pracovníci archivu sledují již jen nejvýznamnější celostátní periodika. Do našeho korpusu jsou však ještě zahrnuty i regionální noviny.

³ Za poskytnutou pomoc patří poděkování pracovníkům archivu Népszabadságu a institutu Domus Hungarica, který autorovi umožnil studijní pobyt.

⁴ Jde o konzervativní vládu premiéra Józsefa Antalla.

⁵ Maďarská veřejnost ho považuje za deník blízký liberálnímu Svazu svobodných demokratů.

⁶ Podle veřejného mínění jde o list blízký Maďarské socialistické straně.

⁷ Redakce, resp. okruh jeho autorů je blízký tehdy opoziční straně Svazu svobodných demokratů.

socialistické dělnické strany (Népszabadság, Békés Megyei Hírlap a Hajdú-bihari Napló). Nejčtenějším deníkem, vycházejícím v nejvyšším nákladu, je Népszabadság; o existenci zápasily v inkriminované době stranický⁸ týdeník Heti Kis újság, částečně i Új Magyarország a Beszélő. Zábavný, resp. magazínový charakter mají Pesti riport a Reform.

3.3 Mezi analyzovanými texty převládají reportáže (v soupisu uvedeném za vlastním textem srov. položky 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 26, 27, 31, 32, 34), následují rozhovory (10, 17, 18, 20, 24, 25, 29) a komentáře (5, 11, 15, 19, 23, 30), komentovaná zpravodajství (14, 21, 28), anketa (22) a polemika (33). Součástí korpusu jsou pouze dvě agenturní zprávy (1, 16), vydané Maďarskou tiskovou kanceláří (dále MTI)⁹ a Celostátní tiskovou službou (dále OS);¹⁰ ty uveřejnil deník Magyar Nemzet.¹¹

4. Etnografické pozadí

Na základě většiny analyzovaných článků lze obě události zrekonstruovat takto: dne 8.10.1992 přepadla část obyvatel vesnice Kétegyháza rodinu bratrů Csurárových. Jednoho z nich – Gábora Csurára – zbili a poté zapálili (tzv. Molotovovým koktejlem) jejich dva domy; oheň se rozšířil i na další dům.

Druhý případ se odehrál o několik dní později, 12.10.1992, v obci Tura. Místní hlídač ovocných sadů zastřelil služební zbraní dva lidi: ženu a muže. V obou případech byli oběťmi etničtí Romové.

5. Vlastní analýza

5.1 Případ Kétegyháza

5.1.1 Zprávy tiskových agentur

5.1.1.0 O události v Kétegyháze informují dvě agenturní zprávy, vydané MTI a OS. Deník Magyar Nemzet uvádí dne 10.9.1992 obě zprávy pod sebou. První z nich (zpráva MTI) se opírá o tiskovou konferenci, kterou po událostech v Kétegyháze uspořádalo békéšské Župní policejní velitelství (9.9.1992). Zpráva OS přináší výzvu Romského parlamentu, kterou tento orgán, sdružující romské organizace v Maďarsku, vydal v návaznosti na události v Kétegyháze.

Magyar Nemzet 10. 9. 92

Samosoud v Kétegyháze

Hořící domy, zbití lotrové

(MTI) Patrně *Molotovovým koktejlem* byly podpaleny domy „postrachů” vesnice, již trestně stíhaných Pétera a Gábora Csurárových, kteří patří k *cikánskému* etniku; zároveň byli Csurárovi napadeni. Ale to nebyla proticikánská akce. Pachatelé provedli odplatu za svá přikojí, *nezákonným* způsobem. Nekonal se ani masová rvačka, ani střílení. Toto vše považovali vedoucí békéšské župní policie za nutné sdělit na středěční tiskové konferenci v Békéšské Csabě.

Hlavním hrdinou události je rodina Csurárova, která se – podle sdělení župního policejního kapitána László Gála – *kvůli svému kriminálnímu způsobu života* dostala do sporu s obyvatelstvem vesnice. V úterý večer dostala policie oznámení, že v Kétegyháze se opět sroccují lidé a lze očekávat větší konflikt. Policisté konstatovali, že 12-15 členná

⁸ Vydavatelem je Nezávislá malorolnická strana.

⁹ MTI – Magyar Távirati Iroda neboli Maďarská tisková kancelář je nejvýznamnější tisková kancelář v Maďarsku, jde o obdobu České tiskové kanceláře.

¹⁰ OS – Országos Sajtószolgálat (Celostátní tisková služba) vznikla v Budapešti 10. března 1989.

¹¹ Lze předpokládat, že tyto zprávy uveřejnily i další deníky, v archivu *Népszabadsága* jsem je však nenašel.

skupina lidí s nákladním vozem pátrala po bratřích Csurárových. Ti se ukryli, ale Gábor Csurár byl v jednom domě objeven a *napaden*, v důsledku čehož utrpěl zranění, které vyžaduje více než osmidenní léčení. Po nastolení pořádku se policie stáhla. Mezitím dorazila zpráva, že *hoří dva domy* a u třetího došlo k menšímu požáru. Hasiči plameny uhasili a nevyloučili možnost žhářského útoku. U zachráněného domu našli Molotovův koktejl a je pravděpodobné, že pachatelé ho použili i při dvou „úspěšných“ žhářských pokusech. Podle zástupce velitele župní policie Sándora Suty je mezi napadením Csurára a žhářstvím souvislost. Byli předvedeni čtyři podezřelí a probíhá výslech velkého počtu svědků.

István Bökönyi, vedoucí odboru PMR, mimo jiné odmítl „rostockou paralelu“. Naopak konstatoval, že: *napětí vyvolává nikoli rozpor mezi Cikány a policií, nýbrž mezi pachateli a policií*. Postup békéšské policie v Kétegyháze kvalifikoval jako *zákonný*.

(OS) Ve středu v 15.05 obdržel Romský parlament v Maďarsku telefonické oznámení, podle kterého lze ve středu v noci v okolí Poroszló a Szolnoku *očekávat proticikánský útok*. Podle našich předpokladů je útok pokračováním událostí v Kétegyháze. Romský parlament *žádá* cikánské obyvatele uvedených obcí i celé země, aby se vyhnuli násilnostem a aby se nenechali vyprovokovat.¹²

5.1.1.1 Zpráva Maďarské tiskové kanceláře v zásadě dodržuje pravidla žánru. Z těchto pravidel však výrazně vybočují titulky, patrně doplněné redakcí listu (viz výše). Ty jsou interpretací skutečností obsažených ve zprávě a prezentují postoje charakteristické – jak dále uvidíme – pro naprostou většinu článků o této události, srov. „*lotrové terorizovali obyvatele vesnice, kteří pak v rozporu se zákonem svévolně (protiprávně) vzali spravedlnost do vlastních rukou*“.

Jednotliví mluvčí, kteří vystoupili na tiskové konferenci, nejsou ve zprávě citováni, informace, které na tiskové konferenci zazněly, jsou pouze shrnuty. Z druhého odstavce pak není úplně zřejmé, zda všechny informace pocházejí od župního policejního kapitána László Gála, anebo zda mu lze přisoudit pouze první větu, která je (jeho) interpretací událostí (ve zprávě zvýrazněno kurzívou). Jako výraz distance autora agenturní zprávy od představitele békéšské župní policie lze interpretovat větu: „*Toto vše považovali vedoucí békéšské župní policie za nutné sdělit na středeční tiskové konferenci v Békéšské Čabě*.“

5.1.1.2 Události v Kétegyháze jsou počínaje první zprávou zapojovány do různých kontextů, a to jak autory zpráv, tak i jednotlivými „aktéry“. Samy kriminální činy útočníků jsou interpretovány jako „*odplata za příkoří*“. Csurárovi jsou v konfliktu s obyvateli kvůli „*svému kriminálnímu způsobu života*“, útok na ně a podpálení dvou domů jsou tu prezentovány jako lokální příběh, jako vyvrcholení událostí, kdy doposud bezmocní a tyranizovaní obyvatelé sáhli k nezákonnému činu. Snahu policie prezentovat tento „příběh“ mimo (inter)etnický kontext ukazuje i to, že policie sice na tiskové konferenci **považuje za nutné sdělit**, že Csurárovi patří „*k cikánskému*“¹³ *etniku*“, vzápětí ale konstatuje, že nejde „*o proticikánskou akci*“. Policie rovněž odmítá „*rostockou paralelu*“, přičemž z textu není zřejmé, zda tak činí v reakci na položenou otázku, nebo z vlastní vůle. Zpráva OS naopak událost explicitně zapojuje do (inter)etnického kontextu, a to jednak tím, že sama interpretuje telefonické oznámení o chystaném „*proticikánském útoku*“ jako „*pokračování událostí v Kétegyháze*“, jednak uvedením výzvy Romského parlamentu, který „*žádá*

¹² Překlad zpráv i níže uvedených citátů z maďarského tisku je můj.

¹³ Sama označení „*Cikán, cikánský*“ jsou v maďarštině bezpříznakové. Označení „*Rom, romský*“ se v Maďarsku také začalo (opět) používat častěji. Nejpočetnější skupina Romů v Maďarsku, tzv. „*maďarští Romové*“ (jde o skupinu Romů, kteří už nemluví romsky, ale pouze maďarsky) však podle sdělení pracovníků romského odboru Úřadu pro národní a etnické menšiny při vládě Maďarské republiky trvá na označení „*Cikán, cikánský*“. Pojmenování „*Rom, romský*“ podle téhož zdroje vyžadují „*olašští Romové*“ a část tzv. „*beášských Romů*“ (početně malá skupina Romů, kteří pocházejí z Rumunska a mluví archaickou rumunštinou). Užívání obou výrazů je nedůsledné, v některých dokumentech se objevuje označení „*Cikán/Rom*“, „*cikánský/romský*“.

cikánské obyvatele uvedených obcí i celé země, aby se vyhnuli násilnostem a aby se nenechali vyprovokovat”.

5.1.1.3 Zatímco označení protiprávnosti počínání pachatelů i obětí v agenturní zprávě MTI lze považovat za věcné, v tom, jaké vlastnosti jsou připisovány romským obětem a (neromským) pachatelům, je možné spatřovat jistou nevyváženost. Romové, v textu označení jmény, jsou charakterizováni jako „*lotři*“, „*postrach vesnice*“, „*trestně stíhaní*“ nebo „*osoby, které vedou kriminální způsob života*“. Jsou také označeni za „*hlavní hrdiny*“ událostí. Pachatelé trestných činů spáchaných proti rodině Csurárových jsou popisováni pomocí neutrálního lexika, srov. „*oni*“¹⁴, „*pachatelé*“, „*obyvatelé vesnice*“, „*lidé*“, „*12-15členná skupina lidí*“, „*podezřelí*“.

5.1.1.4 Nejen v této zprávě, ale v žádném z analyzovaných textů se neobjevila informace, zda byli Csurárovi v minulosti trestně stíháni kvůli trestným činům spáchaným na obyvatelích vesnice. Další články hovoří jen o tom, že kvůli terorizování vesnice je nebylo možné trestně stíhat, protože se ze strachu nenašli žádní žalobci. Bez vysvětlení zůstává ve zprávě také informace o „*opětovném*“ srocování obyvatel (srov. „...*v Kétegyháze se opět srocují lidé ...*“).

Ve zprávě není také jasné, proč policie popírá „*masovou rvačku a střelbu*“. Lze však předpokládat (i vzhledem k odmítnutí paralely Kétegyháza - Rostock), že tu jde o odpovědi na otázky položené na tiskové konferenci. Ve zprávě je nejasné i konstatování Istvána Bökönyiho, že „*napětí vyvolává nikoli rozpor mezi Cikány a policií, nýbrž mezi pachateli a policií*“. Jako možná interpretace se nabízí, že se tu jedná o odpověď na otázku položenou během tiskové konference, která se týkala – podle neromských obyvatel vesnice – shovívavého vztahu (postupu) policie k Romům. Tato interpretace je v souladu se snahou policie popírat etnický charakter konfliktu, upozorníme však na to, že užitím výrazu „*pachatelé*“, v textu dosud užívaného pro pachatele trestných činů, jejichž obětí byla rodina Csurárových, jsou jako pachatelé označeny oběti popisovaného útoku..

5.1.2 Reportáže

5.1.2.1 Ze série článků o událostech v Kétegyháze jsou mimořádně významné dvě reportáže. Text Emese B. Sajtiové, nazvaný *Elég a rettegésből! Kétegyházán önbíráskodásra készülnek? (Dosti strachování! V Kétegyháze se chystají na samosoud?)*, byl uveřejněn 10.9.1992 (tj. téhož dne, kdy vyšel text obsahující výše analyzované agenturní zprávy) v regionálním deníku Békés Megyei Hírlap. Reportáž Évy Csehové s názvem „*Minket huzigálnak a bíróságra egy cigány miatt!*” *A rettenet éjszakája Kétegyházán (Vláčí nás po soudech kvůli nějakému Cikánovi)*, s nadtitulkem *Noc hrůzy v Kétegyháze*, vyšla 11. 9.1992 v celostátním deníku Magyar Hírlap. S Évou Csehovou jako svědkyní událostí byl pak 13.9.1992 otištěn v Kuríru rozhovor *Menekülő riporter (Reportérka na útěku)*.

Z textu E.B. Sajtiové se dozvídáme, že její kolegyně z rozhlasu, Éva Csehová, „*v úterý večer* (tj. v den kétegyházkých událostí, pozn. E.G.) *měla anonymní telefonát, podle kterého se v Kétegyháze chystá válka*”. Jelikož po takovém telefonátu „*nebylo radno*” vydat se na cestu bez doprovodu, vyjely novinářky na místo společně. Obě autorky se tedy staly svědky části toho, co se událo ve večerních hodinách (podle reportáže Sajtiové kolem nich v půl desáté večer projíždělo policejní auto, což mimo jiné dosvědčuje přítomnost policie). Obě reportáže jsou, jak ukazují už

¹⁴ První věta v maďarském originálu zní doslova: „*Patrně Molotovovým koktejlem podpálili domy patřící „postrachu” vesnice, již trestně stíhaným Péterovi a Gáborovi Csurárovým, kteří patří k cikánskému etniku; zároveň byli Csurárovi napadeni*”. Maďarská věta zde nevyžaduje agens, 3. osoba plurálu vyjadřuje všeobecný podmět; v českém překladu byla použita pasivní konstrukce.

tituly a jak dále ještě doložíme, výrazně emotivní. Detailní popis událostí tu slouží nejen ke gradaci dramatického líčení, ale zapojuje událost do různých kontextů.

5.1.2.2 Kontextualizace události

Po příjezdu do vesnice přivítalo novinářky „*zlověstné ticho*“, až „*nakonec*“ potkaly manželský pár. Na dotaz jedné z nich „*vyhrkne téměř nezadržitelný žal*“. Dotázaní nadávají „*násilnickým Cikánům, vládě, zbabělé policii i prezidentu republiky*“ a vyjmenovávají celou řadu obětí uplynulých měsíců (zbitých, okradených); konkretizují se tak ona „*příkoří*“ z výše uvedené zprávy. Všechny tyto případy slouží jako ilustrace a důkaz, proč došla terorizovaným obyvatelům¹⁵ trpělivost (viz jeden z mezititulků: *Az utolsó csepp a dinnye volt – Poslední kapkou v poháru byly melouny*). V prvním odstavci článku je jednak posílena (inter)etnická dimenze konfliktu (srov. „*násilničtí Cikáni*“), jednak díky tomu, že autorky popisují mnohonárodní složení vesnice, jsou tu označeni účastníci konfliktu explicitně (jako Romové – Neromové: „*neromské obyvatelstvo vesnice – Maďaři, Němci a Rumuni – s obavami vyprávějí o svém léta trvajícím strachu*“). Případ je vnímán jako politikum, a to jak na rovině celostátní (vláda, prezident), tak i místní (zbabělá, nefungující a materiálně špatně vybavená policie). Na policejní stanici, kde se novinářky marně snaží už „*podvacáté*“ získat nějaké informace (srov. „*jemně řečeno by nás nejradyji viděli kdesi*“), je odkázali na nadřízeného, který „*pochopitelně*“ nebyl k zastížení. Policista, který „*v zájmu vyhotovení jistého zápisu svádí tvrdý zápas se svým zchátralým psacím strojem značky Optima*“, jim nakonec „*prozradí alespoň to*“, kde se nachází ohnisko problémů.

Novinářky se dostaly do ulice Sándora Nagye¹⁶, kde Romové „*vzrušeně*“ probírali, co se událo. Autorka článku tu dává prostor Romům, kteří líčí, co se stalo vpoledne u Csurárů: přijela parta lidí na nákladním voze, rozbili auto značky Lada, bicykl opřený o strom¹⁷, vytloukli okna domu a strhali tašky ze střešy¹⁸. To vše nejspíše vypráví třináctiletá Melinda Csurárová, ale ani v tomto případě však nejde o přímé citáty, pouze výše uvedené nářeční, resp. argotické výrazy (viz pozn. 17 a 18) v textu a následná zmínka o Melindě Csurárové navozují dojem, že právě ona je mluvčím. Z textu se ovšem nedozvíme, v jakém vztahu je k postižené rodině. Dále v textu zaznívají neidentifikovatelné hlasy Romů („*někdo*“ mluví o pomstě, „*jiný*“ tiší vášně). Vzápětí „*kdoš*“ začne vysvětlovat, že novinářky „*nemají psát o Cikánech obecně, nýbrž konkrétně pojmenovat ty, kteří problémy způsobují*“, (...) „*protože většina Romů ve vesnici žije se svými sousedy v míru a chce tu žít i nadále*“. „*Někdo*“ pak poznamená, že je třeba nastolit spravedlnost, protože „*z toho může být i vražda*“. O možném pokračování násilností mluví v článku na jiném místě i další Romové, sedící podél silnice (viz též níže), srov. „*A pokud dojde na rvačku, mají i samopaly a budou střílet*“. Z textu není přitom jasné, zda mluví o Csurárových nebo o sobě.

Ve čtvrt na dvanáct pak „*nějaký starý Cikán zakřičí, že v sousední ulici hoří dům a že jsou v něm i koně! Pobězte, musíme je zachránit*.“ V článku pak následuje popis hašení požáru, při kterém zazní povzdech „*blíže neurčené osoby*“: „*Jen aby z toho neudělali politiku*“. Reportáž pomocí výpovědí z obou stran popisuje vzájemný strach Romů a Neromů, přičemž strach Romů je

¹⁵ Dva dny před událostmi v Kétegyháze Péter Csurár zjistil, že Medgyesovi přivezli domů větší množství melounů, a o nějaké je požádal. Několik dostal, ale nestačilo mu to, takže pana Medgyese napadl. To vypověděli reportérce Medgyesovi. U incidentu se objevili další lidé a vznikla rvačka, objevily se i zbraně – motyka a kosa. Tato událost může být interpretována jako „*srocení*“, o kterém byla řeč v 5.1.1.4

¹⁶ Autorka uvádí ve svém článku oficiální název ulice, mezititulky však zní: „*Texasban sirtak és átkozódtak*“ („Pláč a nadávky v Texasu“). Označení *Texas* v maďarštině žije (také) jako místo častých bojů mezi různými etniky (původně mezi indiány a bělochy, přeneseně pak mezi Romy a Neromy). Použití tohoto geografického názvu tedy také signalizuje etnický rozměr případu.

¹⁷ Autorka zde použila v nepřímé řeči nářeční prvek.

¹⁸ V textu je použit argotický výraz „*odkouslit*“, tj. „*shodit*“ střešní tašky.

přisuzován těm Romům, kteří „se zařadili” („*Cikáni sedící u příkopu podél silnice se také bojí. Říkají, že oni nikomu neublížili, hezky se zařadili, ale jsou házeni do jednoho pytle s těmi, kdo vyvolávají problémy*”).

Reportáž pokračuje popisem událostí druhého dne: „*ultimatem*” (v mezititulku) a „*deklarací*” označuje prohlášení zraněného Gábora Csurára před radnicí – opět bez přesného citátu –, že „*pokud se jejich zničené domy nedají do pořádku do čtyřadvaceti hodin, pojedou za ministry do Budapešti, přivede je na místo, aby v Kétegyháze udělali pořádek. A pokud by ani oni nic neudělali, pomstí se, vyhodí do povětří domy viníků*”. Mezitím se policie snaží uklidnit vášně na shromáždění obyvatel vesnice svolaném ad hoc. Zde ze strany policie zazní konstatování – opět v parafrázované podobě –, že „*mohou učinit potřebná opatření jen v tom případě, pokud se najdou svědci trestných činů či přestupků. A to se dosud nestalo*”. „*Přítomní*” obviňují policii, že straní „*Cikánům*” (tím článek dokládá naši hypotézu z 5.1.4 o problematizování vztahu (postupu) policie k Romům, a „*nechápu*”, proč policie zadržela ty, kteří „*včera přijeli nákladákem udělat pořádek*”. Tím se také vysvětluje nejasná funkce nákladního auta ve zprávě¹⁹.

Reportérka dále popisuje tiskovou konferenci policie. Na prvním místě parafrázuje slova László Gála, že nejde „*o maďarsko-cikánský střet*”, nýbrž o „*cikánskou rodinu, která není zrovna pověstná vzorným životem*”. Obdobně jako zpráva MTI uvádí příčinnou souvislost případu, ale na rozdíl od této zprávy nepřímou cituje slova policejního kapitána, že „*za pořádek odpovídá policie a tento pořádek policie také zajistí*”. Článek z tiskové konference přináší informace i o tom, že policie našla při domovní prohlídce u zadržených „*nunčaky*” a „*zlomené tágo*”. Autorka se na rozdíl od zprávy MTI několikrát odvolává i na otázky, které zazněly na tiskové konferenci. Z otázky „*dokdy bude policie s to udržovat tak velkými silami v Kétegyháze pořádek, když obdobné problémy jsou i jinde*” a z odpovědi policie na ni („*To není otázka pro policii, nýbrž pro občany*”) je zřejmé, že případ Kétegyháza není vnímán jen jako součást užšího, „*kriminálního*” kontextu, ale je zapojován i do širokých společenských souvislostí. Vzhledem k tomu, že jde o závěr textu, lze se domnívat, že je do tohoto kontextu zapojuje i autorka reportáže.

O den později, 11.9.1992, byla otištěna rozsáhlá reportáž Évy Csehové (viz výše). Ta – obdobně jako text E.B. Sajtiové – chronologicky líčí události v Kétegyháze, tj. od anonymního telefonátu až po tiskovou konferenci župní policie. Text je dynamický, zvolené stylistické prvky se vyznačují expresivitou, velmi podobnou první reportáži. Snad ještě více je zde akcentován „*válečný charakter*” událostí: text je plný výrazů označujících agresi, válečnické terminologie („*vloni zuřila válka mezi Cikány a Rumuny, Němci, Maďary v Eleku, zničené domy, výbuchy, hořící střechy, prchající lidé, uhořelí koně, zoufalé výkřiky do nocí*” atd., v textu se postupně objevují zbraně: „*hole*”, „*kosy*”, „*vidle*”, „*tank*”, „*samopaly*”, „*puška*”, „*nunčak*”, „*tágo*”, „*Molotovův koktejl*” apod. Hned v úvodu reportáže jsou události zařazeny do série násilí (i etnického), přičemž první odstavec je vysázen tučně.

Magyar Hírlap 11. 9. 92

„Na jaře 1987 řezníci za bílého dne na hlavním náměstí Békéské Čaby před očima chodců i dětí ubili toulavého psa. Vloni zuřila válka mezi Cikány na jedné a Rumuny, Němci a Maďary na druhé straně v Eleku. Cikáni ze sousední Kétegyházy, ozbrojeni holemi, kosou, a vidlemi, se tehdy vydali na pomoc svým druhům, aby se spolu s nimi pomstili za všechna skutečná i domnělá utrpení. Ve výčtu toho, co předcházelo násilnostem v Kétegyháze, bychom mohli dál pokračovat.

Na začátku srpna tohoto roku v rekreačním středisku v Szanazugu, v obci ležící na břehu řeky Kőrös, mezi Békéskou Čabou a Dobozem, došlo k hromadné rvačce, které se zúčastnilo několik set lidí. Výsledkem této

¹⁹ Tímto nákladním autem poškodili Ladu a zničili bicykl; noviny zveřejnily snímek s komentářem: „*Řádění nákladáku*”. Na další fotce jsou zobrazeni bratři Csurárové (Gábor se zavázanou hlavou a patrně zasádrovanou levou rukou).

maďarsko-cikánské války, která začala na diskotéce, kam nevpustili Cikány z Dobozu, bylo několik zraněných. Také 30. srpna se při odhalení sochy v Lökösháze pustili do sebe Cikáni a Maďaři”.

Autorka události srovnává s jinými „ostrými organizovanými ozbrojenými vystoupeními”: „*A já, která jsem 22. prosince (1989, pozn. E.G.) zažila masakr 'uloupené' revoluce, viděla tanky ozdobené květinami, slyšela rachot samopalů a v rumunském Csegődu byla svědkem, jak tamní děti žijí jako dobytčata, jsem v Kétegyháze, v této východní vesničce békéšské župy, obývané převážně Rumuny, prožila v noci z 8. na 9. září nejstrašnější noc svého života*”.

V textu se poprvé explicitně objevuje rozlišení lidí podle barvy pleti, a to jednak v souvislosti s dřívějšími (blíže nekonkretizovanými) formulacemi policie („*policie většinou jemně formulovala tak, že rvačku začalo etnikum, které svou barvu nezískalo letošním sluněním*”²⁰), jednak v parafrázi obsahu anonymního telefonátu („*bílí a černí chystají válku proti sobě*”).

Autorka oproti Sajtiové blíže charakterizuje i pár, který na silnici potkala: žena pracovala v místním (vlastním) hostinci, muž byl předsedou místní organizace Nezávislé malorolnické strany. V jejich výročí, autorka oba cituje, je formulována i výtku vládě (jejich narážku na prezidenta uvádí autorka v závorce, s pouhým konstatováním): „*Neprobíhá tu válka cikánsko-maďarská! Je to válka mezi vládou a Cikány, protože vláda dává Cikánům právo mlátit maďarské občany*”.²¹ V této větě předseda místní malorolnické strany explicitně užívá etnické kategorie, přičemž cikánské etnikum je vyňato z kategorie „maďarští občané”. Zároveň však cítí potřebu zdůraznit svou etnickou snášenlivost (tím také posiluje existenci relačního páru Neromové – Romové, viz výše): „*Rumuni a Maďaři nemají mezi sebou žádné problémy. Já jsem Maďar, ona je Rumunka – ukazuje na svou partnerku muž*.”

Opakuje se tu, respektive konkretizuje i výtku vůči nečinnosti policie (srov. „*včera, když jsme šli, viděla jsem, že jede policejní vůz. Jen se otočil a jel zas nazpátek*”) a konkrétnější podobu dostává také vstřícný, až přátelský vztah policie k Romům (viz výše): „*Včera, když byla ta mela, policajt si podal ruku s každým Cikánem. (...) A Cikán povídá policajtovi: 'Ten (řidič nákladáku - pozn. E.G.) byl ožralý, odjel rychlostí 170km/h'. Policie se hned vydala za tím mladíkem neboli dala za pravdu Cikánovi, a ne Maďarovi*”. Manželka předsedy je pobouřena také „náklonností” soudu vůči Romům: „*Tuhle můj muž zmlátil jednoho z nich a nakonec nás kvůli nějakému Cikánovi vláčí po soudech! Policajti říkají, že se máme ubránit sami. Můj muž se zeptal, co bude, když jednoho zabije, načež oni řekli: pak půjdete sedět*.”

Autorka reportáže dává prostor také Romům, jejich výroky cituje nebo parafrázuje. Jeden z Romů označuje útočníky za „Maďary”: „*Maďaři totiž doslova přepadli cikánskou osadu*”. 13letá Melinda Csurárová (její slova jsou parafrázována) uvádí, že jeden z mužů „*jí vystřelil před nohy*”; tím se částečně vysvětluje, proč policie na tiskové konferenci dementovala, že v Kétegyháze došlo k „*masové rvačce a střelbě*” (viz výše).

Nově se v textu objevuje výtku jednoho Neroma, že Romové nepatřičně generalizují. Tato výtku se – s opačným znaménkem – objevila v předešlé reportáži a objeví se později i zde: „*Pravda je, že my tady v Kétegyháze dáme prostor každému zavšivenému Cikánovi – konstatuje muž. A Cikáni pak bílého člověka – Maďara, Rumuna – hází do jednoho pytle*.” Tento mluvčí tedy událost jednoznačně interpretuje jako součást (inter)etnického kontextu. V závěru článku se objeví

²⁰ Toto hanlivé označení Romů je v Maďarsku poměrně rozšířené, je „spikleneckou” reakcí na zavedený společenský úzus, který se označení „černý”, „barevný” apod. vyhýbá.

²¹ Interpretace tohoto citátu není jednoznačná: může jít jen o nereflektovaný omyl v emotivním projevu místního politika, ale též o kritiku vlády, která „v boji” s Romy ustupuje (Nezávislá malorolnická strana v té době byla v opozici).

též informace o příjezdu Otilie Soltové a Antonie Hágové, poslankyň parlamentního klubu Svazu svobodných demokratů.²²

Do interetnického kontextu zařazuje celý případ i vyjádření mluvčího Romského parlamentu Jenő Zsigóa; vlastně už tím, že byl osloven. Citace jeho slov je vložena v rámečku do reportáže a nese název *Tartani kell hasonló esetektől* (*Lze se obávat podobných případů*). Mluvčí Romského parlamentu explicitně kontextualizuje případ etnicky a také sociálně: „*Dnes, když je tolik a z různých důvodů zchudlých lidí, se oživily rozpory politické, mezi nimi i rozpory etnické.*” Hlas uvádí i evropský kontext: „*na nedávné konferenci evropských romských organizací jsme slyšeli nejeden takový případ, který dokazuje vyvolávání protiromských nálad v jednotlivých zemích*”. Případy útoků proti Romům v uplynulých dvou letech v jiných regionech Maďarska dává do kontextu s hnutím skinheads: „*Většinu z těchto násilností lze spojit s hnutím skinheads*”.

5.1.2.3 Obraz Romů

Autorka reportáže, resp. mluvčí, které v reportáži cituje či parafrázuje, připisují určité vlastnosti a aktivity jednak konkrétním romským aktérům konfliktu, jednak Romům obecně. Autorka připomíná, že v uplynulém roce v souvislosti s různými konflikty policie „*většinou formulovala jemně tak, že rvačku začalo etnikum, které svou barvu nezískalo letošním sluněním*”. Hlas předsedy malorolnické strany připisuje výtržnosti všem romským obyvatelům vesnice, srov. „*Romové neustále dělají ve vesnici nějaké výtržnosti*”, „*Romové dělají cirkus, jdou do domů, a kradou*” a „*To je jejich problém, že neradi pracují, ale rádi by dobře žili. A proto kradou všude, jen aby mohli hýřit a aby lidé neměli svobodu, neměli odvahu vyjít na ulici*”. Sama autorka charakterizuje Romy, kteří v reportáži vystupují, adjektivy „*neetnickými*”: „*obrovský*”, „*opilý*”, „*střízlivý*”, „*útlá holčička Melinda Csurárová*” apod.

5.1.3 Další zprávy o události

Zpráva E. P. Kőváryho, nazvaná *A félelem éjszakája Kétegyháza, Fegyveres bosszúval fenyegetőzik a sértett család* (*Noc hrůzy v Kétegyháze, Poškozená rodina hrozí ozbrojenou pomstou*), vyšla stejně jako dosud zmiňované texty 10.9.1992. Uvádím ji v plném znění, protože podobně jako předchozí tři texty obsahuje četné kontexty, hlasy a kategorie, které se objevují v dalších článcích a na které budu dále odkazovat, aniž bych znovu citoval. Opodstatněnost takového postupu dokládá i článek *Önbíráskodás Kétegyháza (Samosoud v Kétegyháze)*, uveřejněný 17.9.1992 v týdeníku *Reform*, který uvádí nejpodstatnější aktéry, kontexty a kategorie v momentě uzávěrky listu již známé a v podstatě shodné s informacemi obsaženými v již uvedených článcích. Uvedené kategorie zásadně nemodifikuje ani článek *Füst, Tudósítás Kétegyházáról (Kouř, Zpravodajství z Kétegyházy)*, otištěný v časopisu *Beszélő*. Dále se tedy zaměřím především na **nové** informace, které analyzované články obsahují.

Népszabadság 10. 9. 98

Noc hrůzy v Kétegyháze

Poškozená rodina hrozí ozbrojenou pomstou

(Od našeho zpravodaje)

V noci na středu se v békéšské župě, v Kétegyháze, kde žije rumunské, maďarské a cikánské obyvatelstvo, vzedmuly dlouho sbírané vášně. Dům dvou Cikánů podpálili neznámí pachatelé.

V osadě Petőfi, kde k události došlo, strávila většina obyvatel noc ve strachu. Rodiče pustili děti ráno do školy jen s doprovodem, mnozí nešli do práce, ulicemi projížděla a hlídkovala policejní auta.

„Máme doma víc psů než domácích zvířat a už měsíce spíme s vidlemi, protože nevíme, kdy a koho chtějí Csurárovi zmlátit, zabít,” řekl jeden muž, který nechtěl zveřejnit své jméno, protože se bojí pomsty cikánské rodiny. „My nemáme problémy s Cikány, vždyť kdyby takové věci, jaké dělají Csurárovi, prováděl Rumun nebo Maďar, měli bychom stejný názor,” pokračoval.

²² V tom čase opoziční maďarské politické strany.

„Není, kdo by jim v tom zabránil. Policie je nečinná.“ Po tom, co se stalo, je možné předpokládat, že vášně vedly k samosoudu: domy famílie Csurárů – podle hasičů v důsledku vědomého žhářství – zachvátily plameny. Nelze ale vědět, kdo jsou pachatelé. Prosíchlá se, že v nočním zmatku zazněly i výstřely z pušky, ale policie to našemu zpravodaji dementovala.

Péter Csurár našemu zpravodaji řekl, že on není původcem událostí. V noci přepadlo jeho rodinu čtyřicet lidí, mlátili je holemi a on utrpěl zranění na hlavě. Péter Csurár ve středu dopoledne se svým bratrem Gáborem Csurárem vyhrožoval ve dveřích kétegyházské radnice, že pokud jejich dům nebude do čtyřiašest hodin uveden do pořádku a pakliže oni nebudou odškodněni za tři upálené koně, pak se budou mstít třeba i se zbraní v ruce.

Mezitím uvnitř, v úřadě, na padesát rozčilených místních občanů na improvizovaném fóru kladlo otázky kompetentním představitelům policie: „Proč má službu v obci pouze jediný policista? Proč mohou Csurárovi přes četná trestní oznámení nadále provádět výtržnictví?“ znělo z různých stran. Místní starosta dr. József Eisele hovořil o tom, že už dávno signalizoval policii problémy s bezpečnostní situací. Když nedošlo ke změně, bylo téměř zákonité, že věci dojdou takto daleko.

(E. Péter Kőváry)

Tato zpráva se obdobně jak předcházející texty zmiňuje o multietnickém složení vesnice. O napadených se zde sice mluví jako o „poškozené rodině“ a v textu zazní i hlas Petra Csurára, popisující násilný čin z perspektivy napadených Romů, větší prostor je však dán neromským obyvatelům vesnice. Z výroků jednoho z vesničanů je patrný jednak strach z pomsty napadených, jednak nespokojenost s prací policie; k tomu srov. i citované tvrzení starosty, že už dávno upozorňoval policii na problémy s bezpečností v obci.

5.1.4 První komentář

Den nato, 11.9.1992, byl v deníku Népszabadság uveřejněn komentář *Füstös romok (Začouzené ruiny)*. Jeho autor Gábor Miklós dává případ do souvislosti s probíhajícím „židovsko-křesťanským dialogem“ a srovnává ho s některými předchozími útoky proti Romům (včetně akcí skinheadů). Na rozdíl od antisemitismu, který považuje „s velkou pravděpodobností“ za záležitost „špinavé stránky intelektuálního boje o moc“, v kterém se „starí antisemité a jejich dnešní potomci zarputile pokoušejí vnutit společnosti své utkvělé představy“, považuje romský problém „za celospolečenskou otázku“. Autor na základě tiskových zpráv zpochybňuje postoj policie, která – jak jsme viděli – od počátku o případu odmítala uvažovat v etnických kategoriích, a polemizuje i s těmi, pro něž je sledovaná událost jen důsledkem nedostatečné aktivity policie. G. Miklós argumentuje ve prospěch etnické kategorizace; odvolává se na obdržené čtenářské dopisy, ve kterých mu – když napsal v novinách „byť jen slovo o Romech“ – jejich pisatelé radili, aby „se nastěhoval mezi Cikány“. Souhlasí však s tím, že „Kétegyháza není Rostock“. Nejdůležitější je pro něj kontext sociální, neboť „už vícenásobně nevýhodná situace je sama o sobě zdrojem konfliktu“. K dalšímu kontextu odkazují klíčová slova politického diskursu: „tržní hospodářství, parlamentní demokracie, systém samospráv, zákonnost, právní stát, Ééévropa“ jako ironický protiklad ještě „řeřavým uhlíkům“. Komentář je také příkladem toho, jak mediální diskurs dynamicky utváří realitu: autor komentáře vlastně polemizuje s některými tvrzeními reprodukovanými v prvních zprávách o událostech v Kétegyháze.

5.1.5 Fragmenty dialogických sítí

Další dva články, *Nincs nyugalom Kétegyházán, Nyolc embert őrizetbe vettek* (Népszabadság 11.9.1992, *V Kétegyháze není klid, Bylo zadrženo osm lidí*) a *Tehetetlen rendőrség, dühödt lakosság, rettegő cigányok, Nem etnikai villongás volt!* (Pesti Hírlap 11.9.1992, *Neschopná policie, rozběsněné obyvatelstvo, vyděšení Romové, Nebyla to etnická přestřelka!*), lze prezentovat jako fragmenty dialogické sítě (srov. Nekvapil, Leudar, 1998). Ve výše zmíněné reportáži Évy Csehové se objevila informace (srovnej 5.2), že Kétegyházu navštívily dvě poslankyně. V článku v Népszabadságu se sice píše, že obec navštívily jako „soukromé osoby“, ale současně je uvedena jejich stranická příslušnost. Poslankyně Otilie Soltová na dotaz listu odpověděla, že podle jejích

dosavadních poznatků „nejde o etnickou otázku, protože většina obyvatel vesnice stojí pouze proti jediné romské rodině“. Obdobně argumentuje i starosta, který říká, že „ve vesnici o 4600 obyvatelích žije 350 Cikánů, ale většina se dostala do konfliktu pouze s desetičlennou rodinou Csurárových – a z ní především s třemi osobami“. Pesti Hírlap uvádí etnickou příslušnost jedné z poslankyň: „Dvě poslankyně SSD, Antonie Hágaová, která je cikánského původu, a Otilie Soltová odcestovaly na místo...“. Autor článku také hned v první větě perexu interpretuje (ironicky) návštěvu poslankyň jako politický akci: „Krvavé události, o kterých jsme už v našem včerejším listě informovali, již učinily své. (...) dvě poslankyně navštívily místo události (...) Také se k tomu v písemné formě vyjádřily romské organizace v Maďarsku“. Autor případ chápe jako součást „politické hry“ a vyjímá ho z etnické dimenze; srov. velmi výrazný titul (velká písmena, vykřičník), který oznamuje, že nešlo o etnickou přestřelku, a parafrázi v zásadě stejné argumentace s počty Romů a Neromů v obci jako v předcházející zprávě; z úst Antonie Hágaové, etnické Romky (viz výše) však tato argumentace zní „věrohodněji“. Zároveň si ale list zachovává odstup od vyjádření poslankyně, která si nedovede představit, že čtyři lidé mohou terorizovat několik tisíc obyvatel. Pesti Hírlap dále uvádí – parafrázuje – texty tří romských organizací. V souvislosti s prohlášením Romského parlamentu se odvolává na zprávu OS (viz 5.1) a dodává, že k ohlášenému útoku nedošlo. V případě dvou dalších romských organizací prezentuje ty pasáže jejich prohlášení, v kterých vyzývají romské a neromské obyvatele, aby napomáhali situaci konsolidovat, resp. aby dodržovali zákonnost. Článek pak končí takto (není jasné, zda jde o neoznačený citát či parafrázi): „V zájmu toho (tj. aby zmizelo hašteření a nenávist mezi Romy a Neromy – jak zní předcházející věta – pozn. E.G.) vyzvali Romy, aby nedali důvod k nenávisti“. Pozoruhodný je i nadtitulek článku: ač se autor – jak jsme ukázali – snaží vyjmout případ z etnické kategorizace, kladením „rozběsněného obyvatelstva“ a „vyděšených Romů“ vedle sebe poskytuje možnost etnické interpretace, ba vyčleňuje Romy z kategorie obyvatel.

Z 16.9.1992, tj. už po událostech v Tuře (viz níže) je minirozhovor s poslankyní Soltovou v pravidelné rubrice *Mi újság?* (Co je nového?) deníku *Mai nap.* Z úvodní informace se dozvídáme, že tato poslankyně byla jednou ze dvou poslankyň, které navštívily obě místa činu. Na úvodní otázku, zda se cítila být „potrefena“, když ministr vnitra Péter Boross požádal poslance, aby napříště nespěchali na místo činu, poslankyně odpověděla, že „maximálně“, ale že s panem ministrem nesouhlasí, protože podle ní je přítomnost „tisku, parlamentu a poslanců zapotřebí“. Na otázku, zda lze mezi oběma případy vidět souvislost, Soltová odpověděla, že Tura je „jednou z epizod dlouhého sledu událostí, ale byla by chyba ji spojovat s Kétegyházzou“. Mezi oběma případy je podle ní souvislost snad jen v tom, že „kdyby nebylo Kétegyházy, sotva by se Cikáni odvážili iniciovat demonstraci před radnicí“. Na otázku po etnické kategorizaci násilných akcí odpoví, že nejde jen o „Cikány“. „Toto násilí“ podle ní „ohrožuje všechny slabší, ohroženější rodiny, které se dostanou na periférii společnosti, protože v jejich případě se ostatním dostává stále více podpory pro to, aby si to, co se jim na nich nelíbí, vyřídili ranou pěstí“.

Na obdobnou otázku odpovídala i druhá poslankyně, a to v článku *Hága Antónia a kétegyházi és a turai esetről*, „Tartok attól, hogy a tömeges szegényedés fokozza a feszültséget“ (Antonie Hágaová o událostech v Tuře a v Kétegyháze, „Obávám se, že masovost chudoby zvyšuje napětí“), otištěném 17.9.1992 v župním deníku Hajdú-Bihari Napló. I ona poukázala na svou zprostředkovatelskou roli: „bylo by užitečné, kdyby pan ministr vnitra sjednotil svůj postoj s Župním velitelstvím policie pešťské a békéšské župy. Protože názory obou velitelů jsou shodné v tom, že moje zprostředkování a přítomnost napomáhá řešení napjaté situace.“

O aktivitách obou poslankyň polemizují Antal Bánrévy a József Némedi, představitelé Svazu veřejné vůle²³ na jedné a novinář deníku Népszabadság E.P.Kőváry na straně druhé

²³ Podle uvedené informace listu „tato společnost bojuje za nezkreslené informování a proti ...zamlčování

(Népszabadság 15.10.92, *Mellőzött tények*, *Opomíjená fakta*, versus *Csörte az újságíróval*, *Kétegyházi konfliktus – politikusi jelenlét*, *Souboj s novinářem*, *Konflikt v Kétegyháze – přítomnost politiků*). Bánrévy a Némédi polemizují s Kőváryho názorem, že v sledovaných událostech lze vidět „hrozivou možnost rozšíření etnického konfliktu, který může zachvátit celou zemi. Tímto směrem ukazovala i přítomnost více politiků na místě činu”. Jejich argumentaci lze shrnout asi takto: 1) „víme, že konflikt v Kétegyháze neměl etnický charakter”, „k zavrženíhodnému samosoudu došlo proto, že právo a zákony nebyly schopny uchránit poctivou většinu obyvatelstva od násilností některých jedinců”, 2) v událostech se neskrývala „hrozivá možnost rozšíření etnického konfliktu”, „tímto směrem by mohla ukazovat pouze fakta, ale v žádném případě to, že se na daném místě někdo objevil”, čili 3) „přítomnost politiků není opodstatněný důsledek události”. Autoři dále varují, že „přítomnost politiků bohužel může iniciovat rozšíření konfliktu, může se stát jeho příčinou, a spíše ukazuje na to, že někteří lidé jsou ochotni obyčejné trestné činy považovat za etnický konflikt a – právě svou přítomností – je před veřejností rozšířit v celostátní a etnický konflikt”.

Kőváry ve své reakci uvádí, že jeho článek dokazoval právě to, že v Kétegyháze nejde o etnickou válku. „U toho ale zůstává jen ten – známe-li případ v Kétegyháze a především domácí realitu a události v Tuře, odehrávající se téměř ve stejnou dobu –, kdo chce zamlčet, zamlžit existenci romské otázky v Maďarsku. Protože ve skutečnosti právě existence této otázky je důvodem toho, proč se citlivější politikové na místě objevili okamžitě, dokud není pozdě, dokud se místní konflikt nerozšíří”.

Závažnost přítomnosti politiků na místech činů, resp. mediální prezentace této jejich přítomnosti – a tedy pokračování dialogické sítě – ukazují i články otištěné 19. prosince 1992 v časopise *Beszélő* a 18. ledna 1993 v deníku *Pesti Hírlap*; ty však byly publikovány již mimo sledované období.

5.1.6 Hrdinové vesnice, skrývající se Csurárovi (policie a novináři)

Paralelně s tím, jak se v masmédiích vyjednává, zda v Kétegyháze šlo o etnický konflikt, či nikoliv, probíhá i kategorizace aktérů události. Už v první zveřejněné zprávě o nočním žhářství jsme viděli, že romští majitelé zapálených domů byli označeni jako „lotrové”, „postrach vesnice”, „již trestně stíhaní” apod., zatímco žháří buď neutrálně jako (oni), anebo jako „pachatelé”. Po zadržení pachatelů se hněv vesnice ještě více obrátil jednak proti státním orgánům, jednak proti napadené romské rodině. O náladě, která zachvátila vesnici, se v novinách začalo psát, že hrozí „lynč” (viz níže) a ve vesnici davy lidí začínají bojovat za propuštění zadržených mladých lidí, kteří byli v souvislosti se žhářstvím vyšetřováni. Ty obyvatelé vesnice od této chvíle často označují za hrdiny: „lid oslavoval své hrdinské syny, kteří se vrátili z policie” (Mai nap 12.9.1992, *Törtelen lincshangulat*), „toho večera vesnice oslavovala své syny jako hrdiny” (Mai nap 13.9.1992, *Már meghalni sem tudok*). Spolu s útočníky byli propuštěni i Csurárovi; ti se však pro vesnici stali nepřijatelnými. Prohlášení starosty, které se posléze ukázalo nepravdivé, že „si bratři Csurárovi už nepřejí žít ve vesnici”, přijali vesničané na schůzi „s obrovskou radostí”. Otec bratrů Csurárových se schovával před hněvem vesnice do rákosí, chodil domů jen nakrmit koně, další romské rodiny dávaly „alespoň děti spát k příbuzným” do blízké vesnice, a to se slovy „když už je třeba zemřít, tak alespoň ne před nimi” (srov. reportáž *Már meghalni sem tudok*, Mai nap 13.9.1992). Vesnice se podle reportáže rozdělila na dva tábory: „Mezi nimi stojí policie. Tady Maďaři a tam Cikáni projednávají události. Tito jsou sebevědomí, tamti podezřívaví”. Jeden starý Rom dokonce označil za původce všeho „novináře”.

5.1.7 Lynč, anebo pogrom?

Několik analyzovaných článků označovalo události, které se odehrály v Kétegyháze a v Tuře, jako „lynč“, resp. „pogrom“. O náladě před lynčem se píše poprvé v článku *Töretlen lincshangulat* (*Nálada před lynčem nadále trvá*), otištěném 12.9.92 v deníku Mai nap. Text popisuje situaci v Kétegyháze před propuštěním zadržených mladíků, kteří domy Csurárových podpálili, a před další tiskovou konferencí policie, jež se konala v téže době. Nálada v obci je charakterizována především prostřednictvím popisu schůze obyvatel vesnice. Tuto schůzi, které se „zúčastnili – jak je to typické – maďarští občané“, svolal starosta a mj. na ní prohlásil, že bratři Csurárovi si už nepřejí nadále žít ve vesnici. To vyvolalo obrovské ovace (viz výše), přestože již na tiskové konferenci policie zaznělo, že ve vesnici nechťejí být pouze jednu noc: „Poté povstal jeden muž, že mu toto prohlášení nestačí: vesnice by měla odhlasovat, že už nadále nechce žít na jednom místě s Csurárovými, a proto když kohokoliv z nich uvidí v obci, ať ho hned zabijí“.

„Lynčem, který se naštěstí nekonal“, je nazýván též útok obyvatel vesnice na Ěvu Csehovou a Emese Sajtiovou v článku *Menekülő riporter* (Kurír 13.9.1992, *Reportérka na útěku*). Z textu se dozvíme, že Csehová je nejen autorkou výše uvedené reportáže, ale že připravila pro rozhlas přímý přenos událostí v Kétegyháze. Jelikož v ulici, kde ke žhářskému útoku došlo, byli v danou chvíli přítomni jen Romové, novinářka poskytla v rozhlase prostor jim. Když je den poté někdo ve vesnici spatřil, vesničané zaútočili na Emese Sajtiovou, kterou si s ní spletli, a nadávali jí „cikánská kurvo“. Před „lynčem“ novinářky zachránil jen manžel Sajtiové, který je vtáhl do rozjetého auta.

„Lynčem a rabováním“ je nazván útok na romské oběti také v článku *Az elmúlt hét műbalhéja* (*Umělý průšvih z minulého týdne*); uvedení událostí v Kétegyháze do souvislosti s ubitím černocha policií v Los Angeles podtrhuje etnický charakter konfliktu. V perexu článku je ale za příčinu událostí označeno právě to (na rozdíl od událostí v Los Angeles), „že policie nedělala, co bylo její povinností“, „že nezabránila výtržností rodiny Cs., jichž se ve vesnici dopouštějí už léta“. Autor označuje v úvodu svého článku oběti bezpříznakově jako „rodinu Cs“, kdežto útočníky jako „bílé domorodce“.

V článku *Krimi vagy pogrom?* (Kurír 15.9.1992, *Detektivka, anebo pogrom*) nejsou události v Kétegyháze sice hlasy z článku přímo označeny jako „pogrom“, toto pojmenování je zavedeno jen titulkem jako opozitum k pojmenování „kriminální čin“, o kterém mluvil v souvislosti s uvedeným případem před parlamentem ministr vnitra. Jeho interpretaci opozice odmítla a varovala před bagatelizací případu.

O tom, že se pojmenování „pogrom“ stalo součástí mediálního diskursu o obou případech, svědčí i článek *Pogrom pedig nincs* (Heti Kis Újság, 18.9.1992, *A není to pogrom*). V něm se píše o útoku „vesnického lidu“ jako o „brutální“ odvetě, „připomínající lynč“. Tento článek je pozoruhodný také tím, že jako jeden z mála analyzovaných textů označuje romské aktéry obou událostí jako „oběti“: „Píšu, byly to oběti, možná se několik čtenářů nad tímto výrazem zarazí, protože si snad mnozí mohou myslet, že iniciátorem událostí byli Cikáni. Proč terorizovali vesnici, proč kradli hrušky? Ale takto se nemůžeme nikdy ptát! Mysleme jen na rumunské šovinisty a na jim podobné slovenské a – nechodme tak daleko – maďarské druhy. Lid, národ nikdy nelze označovat přívlastky, i když to ve všedních dnech od svých lidských druhů nesčetněkrát slyšíme.“ Sám článek ovšem o pár řádků níže vyjímá ze souboru charakteristik „maďarského člověka“ „rasovou diskriminaci“, srov. „Maďarskému člověku je – i přes špatné příklady – rasová diskriminace cizí“.

Článek *Értelmetlen pogromról beszélni* (Pesti Hírlap 18.9.1992, *Je nesmyslné mluvit o pogromu*) svým titulkem jednoznačně popírá, že by v Kétegyháze a Tuře šlo o pogrom. Text uvádí z prohlášení Romského parlamentu mimo jiné tu část, ve které jsou oba případy tímto

orgánem označeny „za útoky a agresí blížící se pogromu”.²⁴ Vedle citovaného vyjádření předsedy romského parlamentu stojí výrok tajemníka výboru pro lidská práva Maďarského parlamentu: „Nejdříve je třeba vyčkat výsledku policejního vyšetřování, to už je ale teď zřejmé, že tu ze strany opozice zazněla vyjádření, která jsou přehnaná a vyvolávají nálady. Je nesmyslné obviňování mluvit o pogromu”. Autor tak sice dává zaznít rozdílným hlasům, ale v titulku je jeden z nich upřednostněn.

5.1.8 Studie Istvána Csurky – další fragmenty dialogické sítě

V analyzovaném materiálu se obě události opakovaně dávají do souvislosti s tehdy často diskutovanou „studií Istvána Csurky”, maďarského dramatika a v té době i poslance za Maďarské demokratické fórum (MDF), tj. nejsilnější vládní stranu. MDF se ovšem od této studie určitým způsobem distancovalo (obvykle se uváděla slova tehdejšího premiéra a předsedy MDF, který ji označil „za součást Csurkovy spisovatelské tvorby”).

Ve zprávě *A Roma Parlament állásfoglalása, A kétegyházi események várhatóak voltak* (Népszabadság 19.9.1992, *Stanovisko Romského parlamentu, Události v Kétegyháze se daly očekávat*) je Csurkova studie ústy předsedy Romského parlamentu označena přímo za jeden ze zdrojů konfliktů: „...z takových jevů, jakými jsou odkazy Csurkovy studie (...), problém skinheadů a útoky proti Cikánům je možné složit podstatu jevu”. Tento hlas přímo odmítá „stanovisko, podle kterého v pozadí událostí v Kétegyháze a v Tuře nestojí rozpory etnického, nýbrž pouze osobního charakteru”, a vidí v nich pouze nečinnost policie, která svým chováním „rozněcovala vášně”.

O tom, že se tu jedná o fragment dialogické sítě, svědčí i fakt, že odkazy na Csurkovu studii se objevují v rozmezí od 14. do 19. září. První zmínka o ní v již zmíněném článku *Az elmúlt hét műbalhéja, A CNN nem jár Kétegyházára* (Kurír 14.9.1992, *Umělý průšvih z minulého týdne, CNN do Kétegyházy nejezdí*) ještě není explicitní; její interpretace vyžaduje znalost etnografického pozadí: hrozba rasových nepokojů vzrostla „obzvlášť od té doby, co jistý **jiný Cs.** vyšel s hřebíky a s kladivem v rukou před radnici a přibil svoji **osmistránkovou studii** (tučně E.G.) pod místní hlasatelnu”. Sekvenčně je zřejmé, že se zde nejedná o zástupce rodiny Cs. (o kterém v textu již dříve byla řeč), ani o požadavky postižené rodiny, které zazněly před radnicí jako „výhrůžka” (jak informovaly mimo jiné články *Elég a rettegésből!, Kétegyházán önbíráskodásra készülnek?* Békés Megyei Hírlap 10. 9.1992, – *Dosti strachování!, V Kétegyháze se chystají na samosoud?* či *A rettenet éjszakája Kétegyházán, „Minket huzigálnak a bíróságra egy cigány miatt!”*, Tartani kell hasonló esetektől, Magyar Hírlap 11.9.1992 – *Noc hrůzy v Kétegyháze, „Vláčí nás po soudech kvůli nějakému Cikánovi”* apod.).

Csurkova studie se v této souvislosti stala předmětem politického diskursu i v parlamentu: podle již zmíněného článku *Krimi vagy pogrom* (Kurír 15.9.1992, *Detektivka, anebo pogrom*) ministr vnitra Boross „bránil i Csurku, když řekl, že odkazy na něho překračují dokonce i jako hyperboly morální a intelektuální hranice”. Podle zprávy *Jobbra Csurkától (Napravo od Csurky?)* o jednání parlamentu, uveřejněné na konci reportáže Otilie Soltové nazvané *Füst, Tudósítás Kétegyházáról* (Beszélő 19.9. 1992, *Kouř, Zpravodajství z Kétegyházy*), se v parlamentu dokonce hlasovalo o návrhu jedné poslankyně, která navrhla, aby parlament projednal iniciativu Toma Lantose (poslance maďarského původu v americkém kongresu) a přijal usnesení o tom, aby „se v americkém kongresu nezabývali Csurkovou studií”.

Mechanismus fungování dialogické sítě stojí i v centru komentáře *Sörétes gondolatok* (Népszabadság 15.9.1992, *Myšlenky se střelným prachem*). Autor uvádí název studie I. Csurky

²⁴V článku *A Romaparlament állásfoglalása az erőszakos fellépésről* (Népszabadság 19.9.1992, *Stanovisko Romského parlamentu k násilnému vystoupení*) se však objevuje i jiná část daného prohlášení, ve které se mluví přímo o pogromu: „není spravedlivého pogromu, jen nelidského a iracionálního”.

(*Néhány gondolat – Několik myšlenek*), zveřejněné v Magyar Fórum²⁵, a její klíčové myšlenky dává do souvislosti s událostmi v Kétegyháze a Tuře. Příčinná souvislost tu podle jeho názoru není: „*Vsadím se, že (hlídač z obce – E.G.) mezi dvěma frťany slivovice neprobíral se svými kámoši ty řádky, podle kterých 'bez prezentace síly nelze dělat politiku'. Stejně jako dva nešťastníci (oběti tragédie v Tuře – pozn. E.G.) (...) nešťastný hlídač nečetl ani to, že '...věru, náš úpadek má i genetické důvody. Musíme vzít na vědomí, že spolu s námi příliš dlouho žijí ve ztížených, ba mnohonásobně ztížených podmínkách vrstvy a skupiny lidí, v nichž přisnost přirozeného výběru nefunguje, protože nemá smysl. Společnost teď musí podporovat silné, životaschopné rodiny, které se organizují pro práci a výkonnost, tyto rodiny je třeba prezentovat jako citový model'*”). Autor komentáře se však domnívá, že je třeba se zamyslet nad tím, jak se „*myšlenky*” některých lidí „*mohou stát 'materiální silou'.* Ne zde a nyní, ale obecně. (...) *O to jde, draží přátelé, že obdobných 'několik myšlenek' (...) se velice rychle stává či může stát 'materiální silou'. A abych i jinak zůstal u Marxe: lidé 'to nevědí, ale dělají'*”. Komentátor jednoznačně označuje romské aktéry událostí v Tuře jako *oběti*; za obět' však považuje i hlídače; zároveň ale anticipuje nesouhlasnou reakci: „*Čímž ovšem nechci říci, že stojím na straně spravedlnosti se střelným prachem*”.

Csurkovy studie se patrně týká i poznámka v rozhovoru Gábora Somogyiho s „úspěšným Romem”, policejním kapitánem Lajosem Villásem (*Ugyanaz a cipő szorítja a magyar melóst, mint a cigány melóst, "Fájt a Borgulya-interjú", Mitől félnek a cigány szervezetek?*, Pesti Hírlap 24.9.1992, *Stejné boty tlačí maďarského i cikánského dělníka*, „Interview s Borgulyou mě bolelo”, *Čeho se bojí cikánské organizace?*). Villás se v něm kromě otázek vztahujících se k jeho úspěšné biografii vyjadřuje též k aktuálnímu společenskému dění, mimo jiné i k případům Kétegyháza a Tura: „*Kétegyháza není Tura. (...) Tura, to je už těžký případ. Je na něm dobře patrné stanovisko známého představitele čelné politické strany. Protože lidé mluví o tom i onom, a taky o politice. Bez ohledu na to tvrdím, že skutečná maďarsko-romská otázka či nevraživost neexistuje*”.

Výše citovaná pasáž z Csurkovy studie o „*genech ve ztížených podmínkách*” je uvedena výrokem tajemníka Romského parlamentu i v článku *A félelemkeltés technikája* (Népszabadság 16.9.1992, *Technika vytváření strachu*) jakožto jeden z příkladů toho, že tyto události „*lze zpětně odvodit z politiky*”. Článek *Pogrom pedig nincs* (Heti Kis Újság 18.9.1992, *A není to pogrom*) přímo dokládá hypotézu, že mediální diskurs se stává součástí každodenní komunikace, mimo jiné i mezi politiky a novináři: „*Nedávno – v souvislosti s Csurkovou studií – jsem (tj. autor článku – pozn. E.G.) si povídal s jedním parlamentním poslancem cikánského původu. Jak řekl/a²⁶, několik tvrzení a několik adjektiv Csurky ho/ji uráželo nikoli v jeho/ její cikánské příslušnosti, ale v jeho/jejím maďarství*”.

V těchto článcích jsou též četné přímé odkazy na odpovědnost vlády za daný stav. To, že „vláda” svoji mediální image v této souvislosti vnímá, dokládá další „tah” v dialogické síti, článek *Az etnikai kisebbségi hivatal állásfoglalása* (Stanovisko úřadu pro národní a etnické menšiny), v němž jsou uvedeny četné citáty z dosud uveřejněných článků kritických vůči vládě. Vydané Stanovisko staví proti uvedeným citátům fakt, že „*Parlament a vláda v uplynulých dvou letech podpořily chod cikánských organizací celkem 180 miliony forintů*” i další – především finanční podporou ze strany vlády (např. financování listu Romského parlamentu, zvýšená finanční podpora na školení romských dětí, plán zřízení romského gymnázia apod.). Prohlášení v závěru zdůrazňuje, že „*tyto články, které generalizují, urážejí a jsou plny obvinění, nenapomáhají řešení nepochybně závažných společenských problémů Romů*”.

²⁵ Jde o noviny, jejichž šéfredaktorem je právě István Csurka.

²⁶ V maďarštině v takových větných konstrukcích nelze v důsledku absence gramatického rodu rozeznat z textu přirozený rod.

5.2 Příklad Tura

5.2.1 V dosud analyzovaných článcích jsme často uváděli citáty vztahující se i k událostem v Tuře; k druhé události došlo totiž krátce po útoku v Kétegyháze, a i z toho důvodu byly obě události v tisku dávány do souvislosti. Dále se budu věnovat jen tomu, co je pro případ Tura specifické. První zveřejněné zprávy jsem bohužel neměl k dispozici.²⁷ V prvních dvou reportážích, *Rémületben, gyászban* (Esti Hírlap 15.9.1992, *Ve strachu, v smutku*) a *Rendes embernek ismerték, Sörétek szakították le az asszony hüvelykujját, Hiába könyörgött az életéért* (Mai nap 15.9.1992, *Znali ho jako pořádného člověka, Prst ženy byl stržen kulkou, Marně prosila o život*), jsou předznamenána témata, o kterých se diskutuje i v dalších článcích, tj. především to, zda šlo o „krádež“, či o „sbírání“ spadaných hrušek, a zda hlídač „jednal v sebeobraně“.

V prvním z těchto textů je zastřelení dvou lidí (etnických Romů) označeno jako „samosoud“ hlídače ovocných sadů. Autor textu rozmlouvá s rodinou pachatele, která se schovává „*před pomstychtivými Cikány z Tury*“ na bližší neurčeném místě. Rodina pobouřeně vypráví o svém nynějším těžkém údělu („*takto se nedá žít*“), a na poznámku novináře, že „*dva lidé přece jen zemřeli úplně bezdůvodně*“, její členové namítají: „*A nás je tu devět*“. Reportáž pokračuje v Tuře, rozhovorem s rodinnými příslušníky jedné z obětí. Jeden z Romů zde polemizuje s verzí, kterou do obecného oběhu uvedl zřejmě pachatel a podle ní šlo o střelbu v sebeobraně – muž, přistižený při krádeži, ho údajně napadl), resp. o nešťastnou náhodu – při výstřelu kohoutkem zbraně zavadil o větev a zastřelil ženu, kterou honil v houští. Podle zmíněného Roma však není jasné, „*proč je nutná sebeobrana před člověkem, který tahá v obou rukou plné koše*“; a druhá oběť už ležela, když do ní hlídač střílel. Dotázaní Romové také problematizují kategorizaci počinání obětí jako „*krádeže hrušek*“: jen „*jsme paběrkovali, což dělá každý, když už úrodu posbírali. Maďari i Cikáni. Jdeme, a posbíráme, co zůstalo na zemi. Manžel dostává podporu v nezaměstnanosti, moje podpora právě teď vyprší, a z čeho pak budeme žít? A jak děti vyrostou bez otce?*“ Další romský hlas charakterizuje místní Romy v polemice s vlastnostmi, které jsou patrně romské komunitě obecně přisuzovány: „*My nežijeme v chatrčích, ale v kamenných domech, každý praceschopný člověk z nás pracuje, už jsme vychovali i inženýry, učitele, kadeřnice, právníku, jedním slovem i inteligenci*“. Pachatele popisují jako člověka, který „*vyhrožoval už i dříve a neměl rád Cikány. Byl milicionářem, ale vyhodili ho i od nich. Takovému ničemovi dává maďarský stát do rukou zbraň*“. Romové také žádají zveřejnění záběrů policejních fotografií mrtvých v televizi, protože „*z nich se může každý přesvědčit, že Varjú (tj. pachatel, E.G.) je nezlikvidoval v sebeobraně*“.

Poslední hlas reportáže patří muži, který s pachatelem mluvil pět minut po události. Tento mluvčí se vedle popisu toho, jak byl rozrušen, zmiňuje i o jeho problematickém rodinném životě.

Druhá reportáž, nazvaná *Rendes embernek ismerték, Sörétek szakították le az asszony hüvelykujját, Hiába könyörgött az életéért* (Mai nap 15.9.1992, *Znali ho jako pořádného člověka, Prst ženy byl stržen kulkou, Marně prosila o život*), poskytuje v úvodu informace od velitele Župního oddělení policie, podle kterého až balistické a lékařské vyšetření prokáže, zda šlo o oprávněné použití zbraně a kdo z aktérů (tj. pachatele a dvou svědků, kteří utekli) „*mluví pravdu*“. Pachatel je tu prezentován jako „*pořádný člověk*“, který „*dlouhá desetiletí pracuje v družstvu*“, kde „*s ním nikdy nebyly žádné problémy*“. A navíc: „*Zbrojní pas předpokládá čistý trestní rejstřík, tzn. nikdy nepřišel do rozporu se zákony. Po událostech neutekl, ale sám se přihlásil u svého šéfa*“. V reportáži je v přímé řeči citován hlídač, který popisuje událost podobně, jako tomu bylo ve výše uvedené reportáži, tj. jako sebeobranu a jako náhodný výstřel. Do sadu šel v tu dobu

²⁷ Ostatně: ke komplexní analýze obou případů by nepochybně bylo nutné znát i informace, které se objevily v nejsledovanějších masmédiích: v televizi a v rozhlasu, na jejichž zprávy – jak níže uvidíme – se tištěná média čas od času odvolávají.

proto, že „tak kolem páté, půl šesté sem chodili krást Cikáni. Jak říkám, téměř každý den jsem musel vystřelit varovný výstřel“. Slova přímého svědka uvádí druhou verzi: „...na to místo chodila sbírat spadané hrušky celá vesnice. Dosud s tím nebyly žádné problémy, hlídači nikdy nic neříkali. Jen ten nový člověk se s námi nemohl smířit“. Podle tohoto mluvčího na výzvu hlídače tři Romové vysypali nasbírané hrušky, jen jeden z nich prosil hlídače, aby „mu to dovolil odnést domů dětem. Načež on hned sundal zbraň a střelil“. Ostatní začali podle svědka utíkat, jeden z nich – sestřenice zastřeleného – upadla a hlídač ji zastřelil („Marně prosila o život“). Autoři reportáže soudí, že pravda je skryta „někde mezi těmi dvěma“ verzemi, a dokládají to rozpory mezi uvedenými verzemi a literou zákona (především s definicí sebeobrany) i základními poznatky z balistiky. Zdůrazňují, že zjistit pravdu jsou „kompetentní jen odborníci a vyšetřovatelé“. Důsledně se přitom vyhýbají etnické kategorizaci.

Autor komentáře *Lövések után* (Magyar Nemzet 16.9.1992, *Po výstřelech*) naopak píše „o cikánské otázce“ a připomíná v této souvislosti případ z dřívějšího, kdy se vedení jeho gymnázia rozhodlo, že jediný Rom, který školu navštěvuje, „musí dostudovat stůj co stůj“. Události v Kétegyháze a v Tuře (v textu nejsou rekapitulovány a píše se o nich jako o známých) jsou pro autora příkladem toho, že se dnes „cikánská otázka ukazuje v drastičtější podobě“. Podle jeho názoru zatím nelze předvídat jejich důsledky, tedy rozhodnout „zda šlo o trestný čin, pogrom, náhodnou shodu anebo společenský signál, (...) že pohár brzy přeteče“. Komentátor dále píše, že „by byl nakloněn říct, že šlo o kriminální čin, jakých jsou v tomto státě, kde koneckonců není bezpečnost občanů tak dobrá, desítky. Ale proč bylo pak zapotřebí, aby velitel župní policie vyzval Cikány ke klidu? Protože jsou Cikáni? Ne. Protože se obával rozpoutání vášní. Zda ty dvě věci souvisí, to už ovšem nevím. U nás totiž vždycky za vším je 'něco'“.

Časopis *Pesti Riport* v článku *Mondj egy imát a lelki üdvökért! Gyilkosnak, tolvajnak, börtönben a helye!* (17.9. 1992, *Pomodli se za spásu jejich duší! Vrah i zloděj patří za mříže!*) v minianketě zjišťuje názory „člověka z ulice“. První respondent (fotograf) říká, že „není třeba krást hrušky a hlídač pak nebude nervózní“, a odvolává se na vysokou kriminalitu „Cikánů“, uváděnou ve statistikách. Druhý dotázaný (dělník) se redaktora „zeptá“, zda mu „věří, že tahání beden je těžší než krádeň hrušek“. Ale dodá, že „ten, kdo kvůli tomu zabije člověka, musí stejně být velký vůl“. Mladý kněz vyzývá k modlitbě „za oba zavražděné zloděje, i za vraha“, protože „hřích je třeba odpustit, ale před tím očekáváme pokání“. Dlouholetý známý hlídače „nemá ani tušení, co se s ním stalo“, znal ho totiž jako „svědomitého, klidného člověka“. Dotazovaná ošetřovatelka zpochybňuje interpretaci, kterou zaslechla v rádiu, že „Cikáni šli sbírat spadané ovoce. Měli říct: šli krást.“ Obchodník s textilem soudí, že „Vrah i zloděj patří za mříže“. Jediný oslovený Cikán uvádí, že: „Kdo krade, ten by měl být potrestán za to, že kradl, a ne kvůli tomu, že je Cikán. Jestlipak by hlídač střelil i v tom případě, že by ti čtyři lidé nebyli Cikáni?“

5.2.2 Zpráva, či zkreslování?

Rozsáhlým článkem *Guanó*²⁸ (19.9.1992) se k událostem v Kétegyháze vrací list Népszava. Článek je koláží různých hlasů, citací různých částí dokumentů, která svou zdánlivě nestrukturovanou, náhodnou podobou dokumentuje, jako složitě se rodil „pravdivý obraz“ událostí v Kétegyháze (odtud patrně i paralela s názvem – srov. pozn. 27). Pro celý článek je typická etnická kategorizace případu a na rozdíl od ostatních analyzovaných článků se zde objevuje názor (mj. i starostův), že domy Csurárových možná nezapálili „Neromové“, ale sami Csuráři? Jako hlavní argument pro tuto možnost se uvádí, že policie ulici, kde k útoku došlo, uzavřela. Táž pochybnost se objevila v reportáži *A polgármester szerint korán érkeztünk,*

²⁸ Slovo „*guano*“ je v maďarském společenském vědomí známé z tvorby maďarského básníka Attily Józsefa, který ho použil k přirovnání nánosu těžké meziválečné doby na lidských duších.

Kétegyháza nyugalomra vágyik (Új Magyarország 29.9.1992, *Podle starosty jsme přijeli předčasně, Kétegyháza touží po klidu*). Svůj „pozdní zájem“ o danou událost vysvětluje deník tím, že „tři neděle chrlil tištěný i elektronický tisk protichůdné zprávy o událostech, které se odehrály v dosud téměř neznámé vesničce Kétegyháza. Poté, co se vášně poněkud uklidnily, jsme se pokusili zjistit: co se stalo, (...), proč se to stalo, (...) a jak by bylo možné obdobným událostem předejít? Nespěchali jsme tedy, ale podle starosty jsme přijeli i tak příliš brzy“. Text dává prostor také Romům, ale oproti analyzovaným článkům je mnohem nevyváženější nejen co do počtu reakcí, ale především co do argumentace.

Článek *Hír, hírték, torzítás, Rostock = Kétegyháza, Tura?* (Új Magyarország 25.9.1992) byl uveden v rubrice *Stanovisko*. Události v Kétegyháze a Tuře – podle autora šlo o „dobře načasovanou bombu“ – jsou tu zapojeny do nového, podstatného vnitropolitického kontextu, srov. „od pečlivých informátorů liberálních médií dozvěděli, že (...) i v Maďarsku – obdobně jako v Rostocku – řádí nacionalismus.“ Oba případy jsou chápány jako součást tzv. „mediální války“, která v té době v Maďarsku probíhala a v níž se podle mínění druhé strany snažila „liberální média“ (např. veřejnoprávní rozhlasová stanice Kossuth, jejíž ředitel Cs. Gombár byl v té době kritizován vládní koalicí) diskreditovat vládu a Maďary jako netolerantní národ. Samy události v Kétegyháze i v Tuře stojí v tomto expresivně laděném textu na okraji zájmu; jde spíše o to, jak by objektivní média měla o obdobných případech informovat; list uvádí příklady, jak by informace o podobných případech měly vypadat.

Lze tedy říci, že poslední tři články se výrazně liší od vyváženějších postojů ostatních analyzovaných médií tím, že přímo odmítají uvažovat o daných událostech v etnických kategoriích; nereflektovaným užíváním těchto kategorií však dokládají jejich relevanci.

6. Závěr

Obraz etnika je složitý, dynamicky se měnící fenomén, který se permanentně utváří ve vědomí lidí v komplexní interakci s realitou. Součástí této reality jsou i média, v kterých se nejen staticky reprodukuje realita, nýbrž sama média tuto realitu vytvářejí: média jsou jedním z prostředků, pomocí kterých se v myslích čtenářů spojují časově i teritoriálně vzdálené události, akty, dění, o kterých by se jinak třeba vůbec nedozvěděli. Usouvztažňováním časově i teritoriálně vzdálených událostí vytváří média určitý obraz světa. Témata nastolená médii se pak stávají součástí každodenní komunikace. Ve výše uvedených textech jsem proto analyzoval, jaké kategoriální vlastnosti jsou Romům připisovány novináři i přímými i nepřímými aktéry sledovaných událostí, jejichž výpovědi jsou v článcích reprodukovány.

Mluvčí, jejichž názory jsou v textech citovány či parafrázovány, připisují Romům nejčastěji – implicitně či méně často explicitně – atributy jako „kriminálnost“, „chudoba“, „nezaměstnanost“, „nedostatečné vzdělání“, které tak či onak odkazují k sociální inferioritě tohoto etnika.²⁹ Novináři se explicitnímu protiromskému postoji důsledně vyhýbají a většinou deklarují svou vstřícnost vůči Romům. Tím, že při popisu událostí užívají etnické kategorie někdy i tam, kde to není relevantní, paradoxně napomáhají reprodukci etnických stereotypů a přispívají ke zvýšení etnického napětí (srov. např. komentář uvedený v 5.1.4, ve kterém jsou události v Kétegyháze dávány do kontextu s antisemitismem). Věc lze tedy snad shrnout tak, že analyzované texty svědčí o tom, že v Maďarsku existuje etnické napětí mezi Romy a Neromy a že sám dobrý úmysl novinářů psát o Romech pozitivně či vstřícně k zmírnění tohoto napětí nestačí. Někdy se dokonce může obrátit ve svůj opak.

²⁹Stranou ponechávám profesionální, novinářský aspekt práce s těmito hlasy, tj. např. to, koho se novináři ptají, zda citují přesně apod. Jde mi především o identifikaci etnických stereotypů v těchto výrocih obsažených.

Obě události jsou zapojovány do (inter)etnického kontextu (především romsko-neromského, ale i jiných, např. maďarsko-židovského), a to i v případě Kétegyházy, kdy se téměř ve všech článcích zdůrazňuje neetnický charakter daného trestného činu. Do etnického kontextu oba případy zapojují především autoři článků a Romové (obyvatelé obou vesnic a představitelé romských organizací). Do jiných, neetnických kontextů včleňují sledované události především představitelé vlády, vládnoucích politických stran, novináři provládních tiskovin (tj. představitelé výkonné moci, odpovědní mj. i za aktuální bezpečnost svých občanů) a neromští obyvatelé z Kétegyházy. (Zabití dvou Romů v Tuře bylo z etnického kontextu vypořádáno jen ojediněle.) Tyto dvě „skupiny“ tak podle mého názoru činí proto, že nemají zájem na tom, aby se soužití většinového obyvatelstva s Romy stalo politickým problémem. Motivace obou skupin je ovšem jiná: politici nechtějí problém řešit, „chrání“ pozitivní obraz země, neromští obyvatelé obou míst „politickou“ kontextualizaci případu odmítají nejspíš proto, že nechtějí řešit soužití Romů a Neromů vůbec, ale právě jen v jejich obci.

Seznam a charakteristika excerpcovaných periodik

Békés Megyei Hírlap (česky: *Békéšské župní noviny*) – regionální deník, který vychází v župě Békés od 30. března 1991 (tamtéž jej od 5. listopadu 1956 vydával *Župní výbor Maďarské socialistické dělnické strany* pod názvem **Békés megyei népújság** (česky: *Lidové noviny békéšské župy*). V záhlaví má motto: *A haza minden előtt!* – Vlast nade vše!

Beszélő (česky: *Hovorna*) – politický časopis, oficiálně vydávaný od 27. září 1989 (v letech 1981-1989 vycházel pod tímž názvem jako samizdat). 20. července 1995 zanikl, od března 1996 vychází znovu jako kulturně-politický měsíčník.

Esti hírlap (česky: *Večerní noviny*) – deník, vydávaný od prosince 1956 do 11. listopadu 1996.

Hajdú-bihari napló (česky: *Hajdú-biharský deník*) – deník, vychází od 14. listopadu 1956 v Debrecíně. Dříve ho pod stejným názvem vydával Župní výbor Maďarské socialistické dělnické strany.

Heti Kis újság (česky: *Týdenní Malé noviny*) – politický týdeník, vydávaný od 11. ledna 1991 do 27. května 1994 *Nezávislou malorolnickou stranou*. Předcházel mu týdeník **Kis újság** (česky: *Malé noviny*), vydávaný stejnou stranou v období od 1. června 1989 do 20. prosince 1990. Ještě předtím existoval časopis téhož názvu (v letech 1887-1922, 1926-1952 a 1956). Později se časopis *Kis újság* rozdělil na *Heti Kis újság* a **Független magyar újság** (česky: *Nezávislé maďarské noviny*). Posledně jmenované periodikum vycházelo od 25. května 1992 do 8. ledna 1995 jako týdeník. Týdeník pod názvem **Kis újság** byl obnoven 13. března 1998. Motto časopisu se s každým číslem mění.

Kurír – celostátní deník s ranním a odpoledním vydáním, existuje od 2. července 1990. Odpolední verze byla zrušena 16. října 1992, místo ní od 19. října 1992 do 12. února 1993 vycházel **Esti Kurír** (česky: *Večerní kurýr*). Deník se stejným názvem vycházel už v letech 1923-1944.

Magyar Nemzet (česky: *Maďarský národ*) – celostátní deník s budapešťským a regionálním vydáním. Vychází od 1. května 1945. Dříve ho vydávala *Vlastenecká lidová fronta* (*Hazafias Népfront*³⁰). Regionální vydání existuje od roku 1948. Deník je v současnosti zpřístupněn i na Internetu.

Magyar Hírlap (česky: *Maďarský zpravodaj*) – celostátní deník s budapešťským a regionálním vydáním. Vychází od 6. dubna 1968 (regionální od 21. května 1968), dříve vydávaný *Radou ministrů* – *Minisztertanács*. V současnosti má i internetovou variantu

Mai nap (česky: *Dnešní den*) – deklarovaně nezávislý ilustrovaný deník, který je vydáván od 8. února 1989. Jako motto uvádí: *Haza és haladás* – Vlast a pokrok.

Népszabadság (česky: *Svoboda lidu*) – celostátní deník s budapešťským a regionálním vydáním, který vychází od 2. listopadu 1956 (regionální patrně od roku 1957). Dříve byl listem ústředního orgánu *Maďarské socialistické dělnické strany*. Jako první maďarský deník byl zpřístupněn na Internetu.

Népszava (česky: *Slovo lidu*) – celostátní deník, vychází od 1. února 1880. V období od 1. února 1958 do 30. prosince 1995 měl i regionální vydání. Má též internetové vydání.

Pesti Hírlap (česky: *Pešťský zpravodaj*) – dříve celostátní společenský, hospodářský a kulturní deník, který vycházel od 8. února 1992 do 4/5. června 1994. Bezprostředně mu předcházel deník **Reggeli Pesti hírlap** (česky: *Ranní Pešťský zpravodaj*), vydávaný od 14. dubna 1990 do 7. února 1992. Ročník uváděný v záhlaví deníku **Pesti Hírlap** však navazoval na stejnojmenný list, založený *Lajosem Kossuthem*. Jeho motto zní: *Sine ira et studio*.

Pesti riport (česky: *Pešťská reportáž*) – zábavný deník (pondělí až pátek), který vycházel od 2. září 1991 do 22. ledna 1997. Bezprostředně na něj navazoval **Pesti bulvár** (česky: *Pešťský bulvár*), vydávaný krátce od 23. ledna 1997 do 30. dubna 1997. Od 1. prosince 1997 pokračuje pod názvem **Riport** (česky: *Reportáž*).

Reform (česky: *Reforma*) – deklarativně nezávislý demokratický magazín, který od 23. září 1988 vychází jako týdeník.

Új Magyarorszá (česky: *Nové Maďarsko*) – deník, který měl budapešťské i regionální vydání. Vycházel od 15. března 1991 do 2. prosince 1997 (budapešťské vydání), respektive od 10. května 1991 do 30. prosince 1995 (regionální vydání).

³⁰ Obdoba české Národní fronty.

Seznam citovaných textů

- MTI – (OS): Kétegyházi önbíráskodás. Magyar Nemzet 10. 9. 1992.
- Kőváry E. Péter: A félelem éjszakája Kétegyházán, Fegyveres bosszúval fenyegetőzik a sértett család. Népszabadság 10. 9. 1992.
- B. Sajti Emese: Elég a rettegésből!, Kétegyházán önbíráskodásra készülnek? Békés Megyei Hírlap 10. 9. 1992.
- Cseh Éva: A rettenet éjszakája Kétegyházán, „Minket huzigálnak a bíróságra egy cigány miatt!”, Tartani kell hasonló esetektől. Magyar Hírlap 11. 9. 1992.
- Miklós Gábor: Füstös romok. Népszabadság 11. 9. 1992.
- Tudósítónktól: Nincs nyugalom Kétegyházán, Nyolc embert őrizetbe vettek. Népszabadság 11. 9. 1992.
- Mester Zsolt: Tehetetlen rendőrség, dühödt lakosság, rettegő cigányok, Nem etnikai villongás volt! Pesti Hírlap 11. 9. 1992.
- (danó): Töretlen lincshangulat. Mai nap 12. 9. 1992.
- Danó Anna: Már meghalni sem tudok. Mai nap 13. 9. 1992.
- O.Z.: Menekülő riporter. Kurír 13. 9. 1992.
- Kis Zoltán: Az elmúlt hét műbalhéja, A CNN nem jár Kétegyházára. Kurír 14. 9. 1992.
- Bálint B. András: Rémületben, gyászban. Pesti Hírlap 15. 9. 1992.
- Danó Anna, Illisz L. László: Rendes embernek ismerték, Sörétek szakították le az asszony hüvelykujját, Hiába könyörgött az életéért. Mai nap 15. 9. 1992.
- Tompa Imre: Krimi vagy pogrom? Kurír 15. 9. 1992.
- Pogonyi Lajos: Sörétes gondolatok. Népszabadság 15. 9. 1992.
- Sz. A. J.: A romaparlament állásfoglalása az erőszakos fellépésről. Magyar Hírlap 15. 9. 1992.
- Danó Anna: Mi újság?, Solt Ottilia. Mai nap 16. 9. 1992.
- Ránki Péter: Kétegyháza, Tura és..., A félelemkeltés technikája, Beszélgetés Osztóján Bélával. Népszabadság 16. 9. 1992.
- Romhányi Tamás: Lövések után. Magyar Nemzet 16. 9. 1992.
- Kreicz Tibor: Hága Antónia a kétegyházi és a turai esetről, „Tartok attól, hogy a tömeges szegényedés fokozza a feszültséget”. Hajdú-Bihari Napló 17. 9. 1992.
- Kiss: Vajon ki lesz a felelős a történetekért?, Önbíráskodás Kétegyházán. Reform 17. 9. 1992.
- F. D.: Mondj egy imát a lelki üdvükért!, Gyilkosnak, tolvajnak, börtönben a helye! Pesti Riport 17. 9. 1992.
- váraljai-: Pogrom pedig nincs. Heti Kis Újság 18. 9. 1992.
- Bednárík Imre: Értelmetlen pogromról beszélni. Pesti Hírlap 18. 9. 1992.
- G. P. (Gleichner Péter): A Roma Parlament állásfoglalása, A kétegyházi események várhatóak voltak. Népszabadság 19. 9. 1992.
- Varjú Frigyes: Guanó. Népszava 19. 9. 1992.
- Solt Ottilia: Füst, Tudósítás Kétegyházáról. Beszélő 19. 9. 1992.
- Az etnikai kisebbségi hivatal állásfoglalása. Új Magyarország 23. 9. 1992.
- Somogyi Gábor: Ugyanaz a cipő szorítja a magyar melóst, mint a cigány melóst, “Fájt a Borgulya-interjú”, Mitől félnek a cigány szervezetek? Pesti Hírlap 24. 9. 1992.
- Pós Péter: Hír, hírték, torzítás, Rostock = Kétegyháza, Tura? Új Magyarország 24. 9. 1992.
- Palotás Dezső: A polgármester szerint korán érkezünk, Kétegyháza nyugalomra vágyik. Új Magyarország 29. 9. 1992.
- Antal Anikó: A tragédia után, Tura nem kér a szenzációból. Népszabadság 13. 10. 1992.
- Kőváry E. Péter: Csörte az újságíróval, Kétegyházi konfliktus – politikusi jelenlét. Népszabadság 15. 10. 1992.
- Kőváry E. Péter: Menekülés. Népszabadság 17. 10. 1992.
- Bánrévy, Antal, Némedi, József: *Mellőzött tények*, Népszabadság 17. 10. 1992.

Literatura

- Paulston, Ch. B., Peckham, Donald (ed.) (1998). *Linguistic Minorities in Central & Eastern Europe, Multilingual Matters Ltd*, Clevedon – Philadelphia – Toronto – Sydney – Johannesburg.
- Eglin, P., Hester, S. (1999). Moral order and the Montreal massacre: story of membership categorisation analysis. In P.L. Jalbert (ed.). *Media Studies: Ethnomethodological Approaches*. Lanham – New York – Oxford: University Press of America, 195-230.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Homoláč, J. (1998). *A ta černá kronika!* Brno: Doplněk.
- Hunyady, Gy. (1996). *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nekvapil, J. (1994-1995). Z analýzy polistopadového vývoje českého tisku I, II. *Češtinář* 5, 33-45, 65-75.
- Nekvapil, J., Leudar, I. (1998). Masmediální utváření dialogických sítí a politické identity: případ Demokratické strany Sudety. *Slovo a slovesnost* 59, 30-52.
- Wardhaugh, R. (1995). *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris-Századvég.

Summary

Romanies in the Hungarian Press – The Kétegyháza and Tura “Cases”

This article analyses Hungarian newspaper articles from the period between 10.9.1992 and 17.10.1992 dealing with two crimes committed in close succession in the villages of Kétegyháza (in the south-eastern Békés district) and Tura (in the Pest district), both aimed at ethnic Romanies. (On 8.10.1992 some inhabitants of the village of Kétegyháza attacked the family of the Csurár brothers. One of them – Gábor Csurár – was killed and both their houses were then set on fire. The second case took place in Tura on 12.10.1992, when a watchman in a local orchard shot two people: a man and a woman).

The article is primarily concerned with the contextualisation of the two cases, the way in which different writers worked with the sources of information, what image of the Romanies they drew in their texts and with what stylistic means. It has two aims: 1) to show how newspapers shared in creating these events; and 2) what stereotypes of Romanies they produced or reproduced.

The articles analysed include a wide range of genres: the events were a focus of attention for the Hungarian media over a long time period, giving rise to articles, comment, and interviews with those who were directly or indirectly involved in the events. Journalists generally maintained an appropriate distance from the events, giving voice to different (direct and indirect) parties, giving space to all those involved in the events. The cases were viewed largely in an inter-ethnic and political context. An attempt to extract the case from the inter-ethnic context (particularly for the events in Kétegyháza) and so atomise them was typical of Hungarian Police sources and pro-government newspapers. On the other hand, newspapers close to opposition parties set the events in a multi-ethnic or race-related context (the relations of Hungarian minorities in neighbouring countries with the non-Hungarian majorities in those countries, or, for example, Hungarian-Jewish or Black-White relations).

The interpretations of the events by the inhabitants of the villages in question (i.e. those directly involved) are characterised by a dependence on stereotypes of Romanies (that they steal, do not work, are aggressive, etc.), thus making the illegal actions and attitudes of the perpetrators seem less serious, while the victims are only occasionally categorised as such (particularly in the case of Tura).

Both cases rapidly became part of a broader political discourse focused around the question of whether or not these were racially motivated criminal acts, or indeed a pogrom.

An important factor in the formation of the image of the Romany in Hungary in that period was the fact that a democratic minorities law was being prepared, which then guaranteed all ethnic minorities a wide-ranging autonomy. There was already a journalists' code of ethics, which was a strong influence on the development of generally accepted ways of writing about minorities, while analyses mapping out the image of the Romany were already appearing in the Hungarian press.

Autoři příspěvků / Authors of the texts

Evžen Gál

Ústav lingvistiky a ugrofinistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
nám J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
evzen.gal@ff.cuni.cz

Jiří Homoláč

Ústav českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
nám J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
jiri.homolac@ff.cuni.cz

Kamila Karhanová

Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 4, 118 51 Praha 1
kamila.karhanova@ujc.cas.cz

Ivan Leudar

Department of Psychology
University of Manchester
Oxford Road
Manchester M13 9PL
United Kingdom
leudar@fs4.psy.man.ac.uk

Jiří Nekvapil

Ústav lingvistiky a ugrofinistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
nám J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
jiri.nekvapil@ff.cuni.cz

Slavo Ondrejovič

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26
SK-81364 Bratislava
jazyondr@savba.sk

Anna Šabatová

sabatova@seznam.cz

